

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XXXI.

ÉVKÖNYV.

1910.

BUDAPEST.

1910.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1910.

BUDAPEST.

1910.

Winn

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

ZSIDÓ KATONAI TELEP AZ EGYIPTOM- NUBIAI HATÁRON 2500 ÉV ELŐTT.

Az ember beláthatatlan idők óta a mélységbe száll alá, hogy napfényre hozza a föld méhében rejlő kincseket. A kezdetleges fokon aranyat és ezüstöt keres, növekvő kulturával ércet és vasat, míg a közlekedés és a gép korszakában a kőszület tanulja megbecsülni. Ily értelemben a múltat költői beosztással arany, ezüst és érc-korszaknak tekinthetjük, melyet még szén-korszakkal ki kell egészítenünk. Úgy látszott, mintha a szén felfedezésével a föld belsejének kincsei ki volnának merítve. De az emberi szellem nem ismer pihenést és megállapodást, tovább keresett és kutatott, míg olyasvalamit fedezett fel, a mi előtte értékesebb drágakőnél és gyöngynél: a földfelületnek egymásrahalmozott rétegei között felfedezte az emberiség eltemetett természeti és szellemi életét. Kezében az egyszerű ásóval, a modern kutatás eme varászvesszejével, új életre kelti a holtakat és a történelőtli kor nemzedékeinek beláthatatlan sorozata feltámadását ünnepli. A feltámadottakkal egyidejűleg magasztos diadalt ül az emberi szellem, a mely ezen csodát létrehozta. Az ókor klasszikus országaiban, Görögországban, Palesztinában, Assyriában, Babylo-

niában és Egyiptomban a fél évszázad óta tervszerűen végzett ásatások az emlékek egész halmazát hozták napfényre, melyek az ókorról táplált nézeteinket tökéletesen megváltoztatták. Felforgató jelentőségűek nevezetesen azon felfedezések, melyeket a biblia országában tettek, különösen a szentíráshoz vonatkozó nézetek tekintetében. A biblia-kritika ellenére, mely egy évszázad óta fontoskodik és eleve mindent kétkedéssel fogad, beigazolják a biblia íróinak állításait minden oly esetben, melyben a talált emlékek segítségével azokat ellenőrizni lehetséges.

Ezen körbe tartozik azon fölötté meglepő felfedezés, melyet négy év előtt Egyiptomban, a csodák országában tettek. Tizenkét papyrustekercs ez, melyet véletlenül megtaláltak. Mindegyik egy fonállal volt átkötve és lepecsételve, úgy a mint évezredek előtt gondosan megőrizték. A kibontás után, a mi magában is külön művészet, a papyrusokat megmosták, hogy szemükbe nézhessenek. Magánokmányoknak bizonyultak Dániel és Ezra bibliai könyveinek arameus nyelvén írva. Egytől-egyig eredeti és ősrégi. Mielőtt azonban ezen lelet méltánylásába kezdenék, két szempontból több általános megjegyzést kell előrebocsátanom. Egyiptom a papyruscserje hazája, melyből a régi világban az íróanyagot előállították. Ezt a növényről papyrusnak nevezték, ebből származik a mi papirosunk neve is. A napfényes Egyiptom földének finom, száraz homokja évezredek át épségben őrzi meg a papyrust és innen van az, hogy a papyrus, a teleirott, valamint az üres, melyet az évszázadok folyamán szemétdombra vetettek, vagy a

mely összerombolt városokban a romok alatt el van temetve, csak az ásóra vár, hogy ismét napfényre kerüljön. Ezen körülmény folytán az ásatások gazdag jutalommal járnak: az egyiptomi talaj rejtett kincseit nem sejtett bőségben adja elő. Művek, melyeknek csupán nevük maradt meg, költőiek és prózaiak, egyikük éppen Aristotelestől, ismét felszínre kerültek. Még meglepőbbek a nem irodalmi leletek: a legkülönfélébb hivatalok kiásott archivumai, bankok nyugtái és üzletikönyvei, adóslevelek és privátlevelek papyrusra és cserépdarabokra írva és számtalan egyéb írott emléke a mindennapi életnek, úgy hogy a leletek folytán egész új tudományág keletkezett: a *papyrologia*. Ádáz üldöztetések és szenvedett bántalmak miatt folyó pörök irataiban, valamint adólistákban és adóbérlő szerződésekben természetesen nem ritkán szerepelnek zsidók: gyakran találkozunk Simon, Josepos, Sabbataios és Abielos, valamint más zsidó nevekkel. Hogy hány zsidó rejtőzik más, valódi görög név alatt, azt már nem lehet megállapítani. Hiszen már a talmud is azt mondja: a szent földön kívül élő zsidók azon népek neveit viselik, melyeknek körében élnek. A hellének nyelvével és kulturájával együtt a zsidók, különösen Egyiptomban, hol a rendkívül kevert népesség hetedrészét tették, a hellén neveket is felvették. Őseik vallásához azonban szívük minden szálával ragaszkodtak: rettenthetetlenül ellentállottak mindennek, a mi pogányság volt és azzal összefüggött, lángoló lelkesedéssel hirdették Mózes tanát, melyet átültettek a hellének világnyelvére. Ezt ők egyszerűen így nevezték: «A könyv», miből a

mai napig használatos «biblia» név származik. A hellén zsidók egy saját, igen gazdag, általánosan becsült zsidó irodalmat teremtettek, a mely a biblia mellett a zsidó vallást a pogány világ tömegei közé vitte, úgy, hogy a zsidó istenimádás jó uton haladt, hogy az egész régi kulturvilágot meghódítsa.

Ezen röviden vázolt tények alapján azt tanítja a világtörténet, hogy a földközi-tenger medencéjének szép országaiban, a görög-római kultúra ősi fészkeiben, valamint az ezekkel határos területeken főképpen egy hellén-zsidó diaspora létezett. Épp így Egyiptomban a Judeával szomszédos, termékeny országban is, melynek húsos fazekaihoz, a biblia állítása szerint, a zsidók mindig visszavágyódtak. A régi időktől fogva ismeretes történeti forrásaink szerint azonban csak Nagy Sándor, az ókor utólérhetetlen világhódítója és világpolitikusa telepített nagyobb tömegekben zsidókat a Fáraók országába, hogy benépesítse velük az általa alapított és nevééről elnevezett világvárost, Alexandriát. De az ásatások által napfényre került görög zsinagógai feliratokból most már tudjuk, hogy falvakban is laktak zsidók. Már az időszámításunk előtti első században, tehát alig háromszáz évvel Nagy Sándor után az egyiptomi zsidók száma egy milliót tett ki. A zsidó népességhez parasztok, mindenféle kézművesek, hajósok, katonák, nem ritkán legfelsőbb hadvezérek, adó- és vámbérlők, bankárok, rhetorok, filozófusok és más hivatások képviselői tartoztak, úgy hogy a zsidók a lakosság más rétegeitől, nevezetesen a felsőbb rétegtől, a szintén bevándorolt, de az országot uraló hellénektől,

foglalkozásukat illetőleg is alig különböztek. Itt-ott felébredt ugyan a féltékenység a minden polgári foglalkozás terén állhatatos versenytárs ellen, a mely némely zsidóellenes iratban nyert megörökítést — a világirodalomban ezek a gyűlölködés legelső produktumai — de az antisemitizmus valódi magasságára emelkedni a széles látókörű hellenizmus — mely a világkultúrát teremtette és a modern kultúra atyja — semmiesetre sem volt képes. A zsidók nemsokára nagy csoportokban sereglettek az új szellemi áramlat köré és vallásukat kivéve tökéletesen összeolvadtak vele. Felvették a hellén világnyelvet és műveltséget és teljes erejükből mozdították elő a hellén kultúrát ennek terjesztése, valamint mélyítése által is. Tényleg csak hellén zsidókat ismertek az ókori Egyiptomban és a régi hellének a ptolomeusi birodalom régibb lakóinak tartották magukat, mint a zsidókat. Az új lelet, melynek bemutatása ez órában főfeladatomat képezi, minden kétséget kizárólag mutatja, hogy palesztinai zsidók nagyobb számban már a nagy macedóni előtt jó kétszáz évvel, tehát a keresztény időszámítás előtt 600 évvel, jöttek Felső-Egyiptomba, a hol zárt közösségben éltek, mint katonai kolónia. Létezett Egyiptomban a *hellén* diaspora mellett egy *aram* diaspora is, a mely amannál régibb volt s melynek nyomai a hellén időkbe is átnyúlnak, a mint már a talmudból is láthattak volna, ha adatait kellő figyelemben részesítik. Ma már nem kételkedhetnek az Egyiptomban létezett *aram* diasporában.

Az új leletet képező tizenkét papyrusokmányt 1904-ben, a Thaebaisban, részben a régi, hires Syené-

ben, a mely az első nilusi kataraktusnál fekszik, találták. Ezt a helyet Ezékiel próféta סֹנֵה névvel kétszer (29. 10 és 30. 6) említi, most Assuan-nak nevezik. Részben pedig a szembenfekvő nilusi szigeten, Elephantine-ben találták, hol az egyiptomi erőd: Jeb állott. A papyrusok valószínűleg útépités alkalmával kerültek felszínre. Jeb Felső-Egyiptom és Ethiopia között fekszik és az erőd a birodalom határának védelmére szolgált a vad barbárok gyakori betörése ellen. A Fáraók, a régi egyiptomiak nemzeti dinasztija, nem merték ezt az annyira veszélyeztetett pontot az elpuhult bennszülött katonákra bízni, és ugyanezért erőteljes külföldieket vettek zsoldjukba. Ilyen zsidó zsoldosoktól származnak a mi magán-okmányaink. Hogy mikor toborozták és mikor telepítették ezeket a zsoldosokat, pontosan megmondani nem lehet. A 11. sz. okmány tanúsága szerint, a mely az elephantine-i zsidó papoknak időszámításunk előtti 408. évből származó levele s a judeabeli perzsa helytartóhoz, névszerint Bagoas-hoz van intézve, elődeik már az 525-ik évben e helyen régi lakók voltak. Jeremiás könyvének elbeszélése szerint, midőn a zsidók, miután Nebukadnecar Jeruzsálemet meghódította, Egyiptomba kivándoroltak, Jeremiás prófétát akarata ellenére magukkal vitték. A papyrus, a kritikusok kétkedése ellenére, megerősíti a prófétai könyv elbeszélését, e szerint az elephantinei és assuani zsidók legalább is 586-ban érkeztek új lakhelyükre. Hiven szolgálták a Fáraókat, míg Kambyzes 525-ben Egyiptomot meghódította. Ezen alkalommal, a régi világ hódítóinak szokása szerint, lerom-

bolta a meghódított ország összes istenszobrait és áldozati oltárait, ellenben a zsidók áldozati templomát megkímélte. A hatalmas uralkodó ezen kimélettet bizonyára politikai számításból gyakorolta, hogy biztosítsa magának a zsidó csapatok ragaszkodását, melyeknek hűsége és megbízhatósága történetileg általában be van bizonyítva. S ez sikerült is. A zsidó határőrség tehát kerek 200 esztendeig szolgálta a perzsa nagyurat, míg a világot leigázó macedon hódító a perzsa világoralom helyébe saját uralmát tette. De itt meg kell állnunk. Az egyiptomi zsidóknak Elephantineben szentélyük volt, melyben állatokat áldoztak. Ez a legfontosabb tény, a mely a kiásott családi archivumból kiviláglik és a vallástörténet legmeglepőbb felfedezéseinek egyike. Eddig csak a jeruzsálemi templomról tudtak és ennek egyiptomi utánzatáról, az úgynevezett Oniastemplomról az időszámításunk előtti 160. évben Leontopolisban; hogy azonban a jeruzsálemi II. templom építésével egyidejűleg a nubiai határon egy zsidó katona-kolónia hatalmas szentélyt emelt, erről még csak nem is álmodott senki. Minden valószínűség szerint történeti összefüggés van a két templom felépítése között. Mint ismeretes, Cyrus, az első perzsa uralkodó, 539-ben a Nebukadnecar által fogságba hurcolt zsidóknak engedélyt adott, hogy hazájukba visszatérhessenek és Jeruzsálemben a szentélyt újra felépítsék. A nagy és jószágos uralkodó erre vonatkozó ediktumát minden országában kihirdettette. Bár a száműzött zsidóságnak csak elenyésző töredéke élt ezen királyi kegyelemmel, mivel a fogságba hurcoltak tömege az új otthon ké-

nyelmét föléje helyezte a régi otthon bizonytalanságának, ezen nagylelkű cselekedet bizonyára mégis hatalmas benyomást tett valamennyi zsidóra. Hogy zsidóinak ragaszkodását a maga számára biztosítsa, az egyiptomi Fáraó, a perzsa nagykirály vetélytársa, szintén engedélyt adott zsidóinak arra, hogy egy nagy-szerű kultuszhelyet építsenek. Ez Egyiptomnak különben is érdekében volt, hogy lakóinak egy része ne legyen ráutalva idegen területen, sőt vetélytársa birtokában levő város áldozóhelyére. Így gondolkozott már 400 évvel azelőtt Jeróbeam, izraelita király is, a ki a tíz törzs országát a Dávid dinasztiájától elidegenítette, a midőn birodalmának északi és déli határvárosában, Dan-ban és Bét-Élben két áldozó oltárt állított, hogy alattvalóinak hűsége a Jeruzsálembe való rendszeres zarándoklás által ne veszélyeztessék. Különös, hogy az egyiptomi-zsidó templom is határ-erődben volt, mintha a szentélynek meg kellett volna védenie az országot ellenséges betöréstől. Bizonyos, hogy a jeruzsálemi templom egyszersmind vár gyanánt is szolgált, így lehetett ez az elefantine-i templommal is. Az is bizonyos, hogy a zsidó őrség a határvárat adott alkalommal annál hősiebben védelmezte, minthogy legyőzetés esetén legdrágább kincse, szentélye volt veszendőbe menendő. Szem előtt kell tartanunk azon másik lehetőséget is, hogy az egyiptomi-zsidó áldozati templomot mindjárt a judeaiak bevándorlása után, 586-ban emelték. Ezen esetben ennek fennállása adhatta az impulsust a széles látókörű uralkodónak — a minék a világtörténet a perzsa Cyrust ismeri — hogy a zsidó szen-

télyt ősi helyén, a szent városban újraépíthesse. A csodálatos véletlen, a mely leletünknel közrejátszott, azt akarta, hogy a templomépület is, berendezésével, kultuszával, papjaival és történetével a késő utókor előtt ismertté legyen. Mindez a leghivatottabb oldalról, ezen templom papjai által egy megható kérvényben nyilvánul meg, melyet Judea perzsa helytartójához intéztek, midőn legdrágább kincsüket az egyiptomi isten, Chnub fanatikus papjai, a nemzsidó perzsa őrség segítségével megtámadták és lerombolták. Ez időszámításunk előtt a 411. év tammuz havában történt. «Midőn Arsames, Egyiptom perzsa helytartója Dariushoz, a nagykirályhoz ment — szó szerint így panaszkodnak a papok — a bálványpapok Vaidrang kormányzóval összejátszottak, hogy Jahu isten templomát a várból eltávolítsák. Erre ama becestelen Vaidrang levelet küldött fiához, Nephajanhoz, a ki Syene udvarában seregfőnök volt, következő tartalommal: «A templomot Elephantine várában romboljátok le.» Erre Nephajan egyiptomiakat és más harcos népet vezetett elő; ezek eljöttek Elephantine várába fegyvereikkel, behatoltak a templomba és földig lerombolták. És a köoszlopokat, melyek ott voltak, eltörték, az öt kőkaput, mely faragott kőtömbből épült, szétrombolták, a kapu szárnyait, melynek sarkai ércből voltak, kiemelték. A tetőt, mely egészen cédrusfából állott és a falak maradványait s a mi még ott találtatott, tűzben égették el. Az arany- és ezüstből való áldozati csészéket és más tárgyakat, melyek a templomban voltak, elvették és eltulajdonították.» A papok elmondják

továbbá, hogy a zsidók asszonyaikkal együtt ama szerencsétlen nap óta gyászruhát hordanak, böjtölnek, nem isznak bort, nem kenik magukat olajjal, asszonyaik olyanok, mint özvegyek. Oly gyász ez, mint a melyet 500 évvel később öltöttek a zsidók a jeruzsálemi templomnak a 70. esztendőben Titusz által történt lerombolása után. A papok azt is elmondják, hogy ezen szentségtörésnek valamennyi részesét, különös kegyetlen módon pedig a seregfőnököt, megölték és a rablott kincset mindnyájuktól elvették. Engedélyt kérnek az újbóli felépítésre és szószerint így folytatják: «Ételáldozatot, tömjénáldozatot és tűzáldozatot fogunk bemutatni Jahu isten oltárán a te nevedben. És imádkozni fogunk éretted minden időben, valamint asszonyaink és gyermekeink is és valamennyi zsidó, ki itt van.» Kötelezik magukat, hogy minden áldozatért külön díjat fizetnek és magas összeget neveznek meg.

A judeai, azaz a szentföldi helytartó megkönyörült a gyászoló papságon és községén és megadta az engedélyt arra, hogy a templomot régi helyén újra felépítsék. A kedvező végzet ezen rövid feleletet is megőrizte. Így hangzik:

«Értesítés arról, amit Bagoas és Delaja nekem mondtak. Értesítés, amint következik.

Szóljal Egyiptomban Arsames előtt az ég istenének oltárháza felől, mely az elephantinei várban volt felépítve, régtől fogva Kambyses által, melyet Vaidrang, ama becestelen, Darius király 14. esztendejében szétrombolt, hogy ismét felépíthessék az ő helyén, mint azelőtt volt. És hozzanak ételáldozatot

és tömjént amaz oltáron éppúgy, mint azelőtt szokásban volt.»

Valódi zsidók ezek, kik hazájuktól messze távolban az «Ég Istenének» templomot emelnek. A négybetűs istennevet, melyet mi körülírva Adonai-nak olvasunk, ők még félelem nélkül ejtik ki, de náluk csak három betüből áll: יהוה. Ezen aram zsidóktól szerzik a későbbi hellenisták a zsidó istennév kiejtésének ismeretét, melylyel az ókori görög bűvész papyrusokban és az egyházatyáknál találkozunk. Ezen név felváltva Jao, Jaoue, stb.-nek hangzik.

A zsidó papok, vagy mint ők magukat nevezik: kóhanim, főtartalmában ismertetett kérvénye azonkívül is érdekes felvilágosítást tartalmaz a vallás-és erkölcsstan számára. De ideje, hogy rátérjek a tulajdonképpeni családi archivumra, melyből ezen nevezetes kérvény is származik. Tíz magánjogi okmányról van szó, mely 470.-től a 410. évig terjed, tehát 60 esztendei időtartamra oszlik szét, de egytől-egyig egyetlen családra vonatkozik. Az okmányok a nagyatyával, Machszéja bar Jedonjával kezdődnek és két unokájával, Machszéjával és Jedonjával, As-Hor két fiával végződnek. Azonban a főszemély itt is az asszony, Mibtachja, Machszéja leánya és As-Hor felesége. Az okos és elővigyázó Mibtachja minden vagyoni jogi körülményeire vonatkozó okmányt összetartott és megőrzött. Oly gondosan tette ezt, hogy az okmányok még 2300 évvel később jó állapotban, sorban megjelenhettek az utókor előtt. Semmiféle levéltár nem érti úgy azon művészetet, hogy archiviáit évezredekre megőrizze, a mint azt a régi világ

zsidói értették. Jeremias próféta magához váltja családi birtokát, erről magának vétellevelet állíttat ki és megparancsolja irnokának, Baruchnak: Vedd ezen lepecsételt vétellevelet és ezen nyitott vétellevelet és tedd cserépedénybe, hogy sok időközön át megmaradjanak (32, 10—14). A mi irataink is bizonyára cserépedényben őriztettek meg s éppen ezért maradtak épségben és együtt, míg ismét napvilágra kerültek.

A történet, melyet a mi tíz iratunk elbeszél, a Krisztus előtti 5. században játszódik le és röviden a következő: Machszeja bar Jedonja a 470. év Elul 18-án Konja bar Cádok törzsbelijének engedélyt ad arra, hogy háza kapubejáratában falat építhessen, de későbbi időkre fenntartja magának jogait. Öt évvel később, a 465. év Kiszlév 18-án Dargeman bar Charsim Machszejának a következő okmányt állítja ki: Azon pörben, mely közöttünk egy telek és ház miatt fennforgott, esküt tettél nekem. A telek tehát a tied. 459, Kiszlév 21-én Machszeja, «zsidó Elephantineben», leányának, ki Jezanja bar Urija felesége, telket és házat ajándékoz, nyilván ugyanazt, mely a két előbbi okmányban szerepel. Vejének külön adomány-levelet állít ki, kiköti azonban, hogy a házat sem eladnia, sem elajándékoznia nem szabad, hanem lakjék benne feleségével, Mibtachjával. Ha Mibtachja elválna Jezanjától, akkor sem szabad Jezanjának a házat másnak, mint Mibtachja gyermekeinek adnia. Látjuk, hogy tulajdonképpen hozományról van szó, melyet Machszeja leányának adott. Hogy ez így van, következik a negyedik okmányból,

mely ugyanazon telek fölött rendelkezik. Ezen részletes, 34 sorból álló ajándéklevélben, melyet Machszéja leánya számára állít ki, a fekvőség négy határa pontosan meg van adva, miből kitűnik, hogy a férj, Jezanja, háza határos ezen fekvőséggel. Jezanja tehát a szomszédház leányát vette feleségül. A két okmány egy és ugyanazon napról datálódik, míg azonban az első Jezanjának biztosítja a használati jogát, a másodikban az ő neve nem is említettik és egyedüli tulajdonosnak Mibtachját ismeri el. Figyelemreméltó, hogy a hozományról két okmányt állítottak ki, egyet a vőnek, melyben neki a használati jogot, egy másodikat a leánynak, melyben neki a tulajdonjogot biztosítják. Jezanja és Mibtachja házasságát nem ragyogta be gyermekáldás és különben sem volt boldog. E házasság már 446-ban felbontatott. Erre a következő okmányból következtethetünk, melynek tartalma ez: «Mibtachja atyja a 446. év Kiszlév 3-án kijelenti: A házat, melyet Mesulam bar Zakhurtól vettem, átengedem Mibtachja leányomnak azon tárgyakért, melyeket nekem adott, midőn a várban internálva voltam, minthogy sem pénzem, sem más értéktárgyam nincs, hogy tartozásomat kifizessem.» Egyidejűleg átadja neki ezen ház vétellelét és kijelenti, hogy minden más erről szóló vétellel, akár régibb, vagy újabb keletű legyen, semmis, még akkor is, ha az ő, vagy örökösének nevében prezentáltatnék. Mibtachja férjéről vagy gyermekeiről egy szóval sem emlékszik meg. A már nem fiatal, de vagyonos Mibtachja új férjre talált a syenei vár építőmesterének személyében,

kinek neve Pi bar Pachi volt és neve után ítélve nem volt zsidó, hanem egyiptomi. Ezen vegyesházasság nem tartott soká, mert a két házastárs között vagyoni jogi pör keletkezett, mely 440. év Ab hó 14-én Mibtachja javára dőlt el. A vitás ügy, mely a vagyonelosztás körül forgott, Syenében került döntésre. Pi bar Pachi követeli «az ezüst, a búza, a ruhák és rézedények és minden szerzett vagyon és birtok elosztását», minek megtörténte után egy kielégítő irat kiállítását igéri meg. A bírák Mibtachjának esküt ítélnék meg, melyet ő le is tett, különösképpen Szathi egyiptomi istennőre, a mint azt a panaszos követelte. Hogy zsidók pogányokkal való polgári perekben pogány isten nevére esküdtek, még legalább 600 évvel később is előfordult. Ez okból a talmud megtiltja, hogy pogánnyal társas üzletet csináljanak. Világos, hogy a szóban forgó pör a válás következménye volt. Az állami építőmester azt állította, hogy a meglévő vagyon közös birtok, a mit Mibtachja tagadott és okmányainkkal bizonyára részben be is bizonyított.

Az okokat, melyek a házastársak válását előidéztek, a feledés fátyola borítja, ezt azonban némiképpen szellőzteti azon házassági szerződés, melyet már két és fél hónappal azután állítottak ki, hogy a pör Mibtachjára nézve kedvező befejezést nyert. A házassági szerződés Mibtachja és As-Hor bar Zacha királyi építőmester közt kötött. Ezen érdekes papyrus egy jómódú házaspár házassági föltételeit tartalmazza és mutatja, milyen volt egy házassági szerződés 2350 évvel ezelőtt. Hogy okmányainknak külső alakját is

mégismertessem önökkel, ezt az okmányt szószerint lefordítom. Nem kevesebb, mint 39 sorból áll, bár a vége, mely további tanúaláírásokat tartalmazott, le van szakítva. Ezen legterjedelmesebb okmány következőképpen hangzik:

«Tisri 26-án, vagyis Epiphi, egyiptomi hónap 6-án, Artaxerxes király 25. évében szóla As-Hor, Zachafia, a királyi építőmester Machszéja arameushoz Syenében, amint következik: Eljöttem házádba, hogy leányodat Mibtachját nekem feleségül adjad. Ő az én nőm és én férje vagyok mától fogva mindörökké. Én adtam neked nászajándékul leányodért, Mibtachjáért 5 sekel ezüstöt királyi értékben. Te átvetted és szived ki van elégítve. Te adtál leányodnak, Mibtachjának kezéhez mint kelengyepénzt 1 kebest és 2 sekelt királyi értékben. Kezéhez adtál neki egy új ruhát gyapjuból, tarka himzésűt és tarka festésűt, melynek hossza 8 rőf és szélessége 5 rőf, értéke 2 kebes és 8 sekel királyi értékben. Új szöttes szövetet, 7 rőf hosszút és 5 rőf széleset, ér 8 sekel ezüstöt királyi értékben. Egy másik ruhát, levágott juhok gyapjából, 6 rőf hosszút, 4 rőf széleset, ér 7 sekel ezüstöt királyi értékben. Egy bronc tükröt, ér 1 sekel ezüstöt és 2 negyedét. Egy bronctálat, ér 1 sekel ezüstöt és 2 negyedét. Bronc-edényt, ér 3 sekel ezüstöt. Egy bronc korsót, ér 2 negyedét. Minden pénz és a tárgyak értéke összesen 6 kebes ezüst, 5 sekel ezüst, 20 halurin ezüst, 2 negyed királyi értékben. Mindent átvettem és szivem ki van elégítve. Egy fekvőhelyet papyrusból, kőlabakkal és más hálószoberendezést. Ha As-Hor holnap vagy holnapután

meghal a nélkül, hogy feleségétől, Mibtachjától férfi- vagy nőivadéka maradjon, akkor Mibtachja úrnő legyen As-Hor háza fölött, az ő ingó vagyona és birtoka fölött és minden fölött, a mit e földön bir. Ha holnap vagy holnapután Mibtachja meghal a nélkül, hogy férjétől, As-Hortól férfi- vagy nőivadéka maradjon, úgy örökölje As-Hor az ő ingó vagyonát és birtokát. Ha holnap vagy holnapután Mibtachja feláll a községben és azt mondja: gyűlölöm férjemet, As-Hort, fizessen válópénzt As-Hornak a mérlegen kimérve 5 sekel és 2 negyed ezüstöt. A mit azonban kezében magával hozott, vigye el az utolsó szálig és mehet, a hova akar, szó és perpatvar nélkül. Ha holnap vagy holnapután As-Hor feláll a községben és mondja: gyűlölöm feleségemet, Mibtachját, vesztse el a móríngot és ő mindent elvihet utolsó szálig, mit kezében hozott, egyszerre, egy és ugyanazon napon, és mehet a hova akar, szó és perpatvar nélkül. Ha valaki felkel Mibtachja ellen és el akarná őt űzni As-Hor házából, birtokairól és tulajdonáról, fizessen neki 20 kebes ezüst birságot és ezen okmány legyen neki segítségére. Ne legyen jogom így szólni: van más feleségem Mibtachján kívül, vannak más gyermekeim azokon kívül, kiket Mibtachja nekem szülni fog. Ha azt mondanám: Más gyermekeim és más nőm van Mibtachján és gyermekein kívül, akkor kötelezve vagyok büntetésül 20 kebes ezüstöt királyi értékben Mibtachjának fizetni. Ne legyen jogom, hogy jószágaimat és birtokomat Mibtachjától megvonjam. Ha ezt tenném, kötelezve vagyok Mibtachjának 20 kebes ezüstöt királyi értékben büntetésül fizetni.

Iratott ezen okmány Jezanja fia, Náthán által As Hor parancsára. Tanúk Penulja, Jezanja fia, Jezanja, Urijja fia, Menáchem, Zakkur fia stb.»

Nevezetes házassági szerződés. Az asszony jogai hathatósabban vannak benne megvédve, mint a jelenkor hasonló okmányaiban. A férfi nem beszél örök szerelemről, de választottjának igen praktikus módon magas összegeket biztosít arra az esetre, ha elválna tőle, más feleséget venne, más gyermekeket, mint az övéit, ismerne el, birtokát tőle megvonná. Minden kikötés az asszony javára szól, csak egy esetben a férfi javára, ha ugyanis az asszony kivánná a válást. Még ez esetben is a férj csak a móring, vagyis a vételár visszaadását követeli. Ezt a házassági szerződést tekinthetjük a legrégibb kethubának, a ma már pusztán formalitássá süllyedt zsidó házasság-szerződésnek. Papyrusunk már mutatja a kethuba fontosabb formuláit: a kérőformulát: «légy nőm»; a get, a zsidó válólevél válóformuláját: «menj, a hova akarsz;» felsorolását és összegezését a házassági javaknak és még sok egyebet. A papyrus szép emléke a zsidó házasságjognak, melyet divatos szóval feministikusnak nevezhetünk. Nincsen humor híján, hogy Mibtachja egykori férje az ő házassági szerződését mint tanú irta alá. Nyilvánvaló, hogy volt hitvestársától nem sajnálta új boldogságát. Harmadik férje, az állam szolgálatában álló előkelő egyiptomi mellett, a sokszorosán megpróbált Mibtachja boldog volt. Mindent kedvére tett neki, As-Hor ó-egyiptomi nevét, melynek jelentése: Hor isten ajándéka, Náthán névre héberesítette, melyben az egyiptomi bálvány

helyébe a zsidó istent tette. Két fiát, kiket felesége Mibtachja szült, ennek nagyatyjáról és atyjáról Jedonjának, illetve Machszéjának nevezte. E két fiunak pöre támadt Mesullam két fiával, kik az As-Hor fiuk ellen követeléssel állottak elő. Azt állították, hogy elhalt atyjuk a szintén elhunyt As-Hornak különféle ruhákat, vas- és bronztárgyakat adott át megőrzés végett és ezeket nem kapta vissza. A pört a 420-ik évben barátságos megegyezéssel intézték el. Midőn a fiuk 18—19 évesek voltak, az apa már nem volt életben. Felesége Mibtachja ezt a harmadik férjet is túlélte, de 411-ben, tehát 9 évvel az említett per után, a mely bizonyára közvetlenül As-Hor halála után folyt le, már Mibtachja sem élt. A két fiu osztozkodik anyjuk rabszolgáin. A két rabszolga testvér volt, mindkettő Tabo fia. A tulajdonosné neve a rabszolgák jobb tenyerére arameus, vagyis a mi héber betűinkkel volt tetoválva. Jedonja kapta Petosirist, Machszéja pedig Belát. A nevek mutatják, hogy a rabszolgák fajra nézve egyiptomiak voltak. Tabo rabszolgánő harmadik fián, ki Lilu névre hallgatott, később akartak osztozkodni. A tetoválás az ókori világban általában el volt terjedve, különösen Egyiptomban. A pogányok isteneik neveit vésték tenyerükre, ezzel azt tanusítván, hogy az illető isten rabszolgái. Ez a szokás a régi Izráelben is járta, Ezsajás próféta azt mondja: Bevéslek két tenyeremre.

Vessünk már most egy rövid pillantást papyrusainkra, hogy levonjuk belőlük a következtetéseket ezen a nubiai határon élt ősrégi zsidó község szociális

életére vonatkozólag. Katonai telep volt, ez minden kétségen felül áll, mert minden egyesnél meg van jelölve a csapat, melyhez tartozik. A berlini tudományos akadémia kiadványaiban csak az imént közöltetett egy újabb papyrus-lelet, a mely főképp névlistából áll. Most már tehát minden következtetés nélkül, tisztán a tényekből tudjuk, hogy a szóban forgó zsidók zsoldosok voltak, kikről a legfelsőbb katonai hatóság külön törzskönyvet vezetett. Ezek a határőrök béke idején földjeiket művelték, melyeket a perzsa nagyúrtól kaptak. Szóval ez a zsidóklakta föld valóságos határőrvidék volt. Nem tudjuk biztosan, hogy voltak-e közöttük iparosok, de mindenestre föltehetjük. Külön községet alkottak, melyet a még most is szokásos **עָרָה** héber szóval jelöltek. Ez a héber szó annál jellemzőbb, mert a köznyelv az aram volt, melyen az összes okmányok készültek. A rendületlen ragaszkodást őseik szokásaihoz már valódi héber neveik mutatják, melyekben kevés kivétellel az utolsó szótag a héber istennév: Machszéja, Jedonja, Hosája, Jezanja, Mibtachja, stb. Ezek a régi zsidók nem voltak műveletlenek. Az ókor más népei rendszerint nevük aláírása helyett pecsétjüket tették az okmányra, Syene és Elephantine zsidó katonái kivétel nélkül sajátkezűleg irták alá az okmányokat. Csak ritkán vehetjük észre a katona és paraszt nehéz kezét. Kétségtelen, hogy a szentírást is olvasták. Notáriusaik több héber szót kevernek az aram okmányokba. Ez nem történt volna meg, ha náluk a héber nyelv ismerete, mint két-háromszáz évvel később a hellenista zsidó világban, már hiányzott

volna. Testvéri szeretet fűzte őket egymáshoz : némely okmányt tizenkét tanu írta alá. Az az általános mély gyász áldozati templomuk lerombolása fölött, melyet gazdagon szereltek fel, már magában véve mutatja a szoros összetartást. Mint e kor palesztinai zsidói — Ezra irástudó kora ez — azonképen Egyiptom zsidói is kötöttek vegyes házasságokat. Abban az egyetlen esetben, melyről tudunk, a zsidó bizonyult az erősebb félnek. Láttuk, hogy Mibtachja fiai, kik az egyiptomi királyi építőmesterrel való házasságból származtak, zsidók voltak. Sőt valószínű, hogy mint papok működtek, mert anyjuk papi vérből származott. Habár csupán egy zsidó-egyiptomi házasságról tudunk, mégis biztosan állíthatjuk, hogy ezek az esetek Egyiptomban épp oly sűrűk voltak, mint azon idők Palesztinájában. Ez abból a tényből is következik, hogy az illető házasságlevelen csupa zsidó tanu szerepel. Ezen feltevés mellett szól továbbá az az óriási propaganda, melyet a zsidók az ókorban kifejtettek és a mely oly hatalmasan hódított, hogy az egész ókori világ közel volt ahhoz, hogy a zsidó vallást felvegye.

Okmányaink formája újabb bizonyíték a zsidók konzervatív vonása mellett: a zsidó házasság- és válólevél lényege mai napig ugyanaz, a mit a papyrusban olvasunk. Az adás-vevés, az osztozkodás és egyéb üzleti szerződés formuláit, melyek papyrusainkban láthatók, megtalálhatjuk a talmudban és a rabbinikus okmánygyűjteményekben egész napjainkig. P. o. egy telket a rabbinikus formularé épp úgy a négy szomszéd által határoz meg, mint a papyrus.

Ugyanez áll a kikötött nagy pénzbírságról, a birtokjog jogtalan megtámadása esetére. Ebben a tekintetben a megegyezés oly tökéletes, hogy a papyrusokmányok a talmud és a rabbinikus irodalom számos helyére meglepő fényt vet. De erről nem szólunk.

Világosság derül a későbbi bibliai iratok némely pontjaira is. Így pl. papyrusaink keltezéseiben megjelenik az Eszter-könyv Ahasvérosa, melyekből azt látjuk, hogy ez a perzsa nagykirály nem más, mint a világtörténetből ismert Xerxes. A szerencsés sors úgy akarta, hogy a már említettem okmányokon kívül még egy kerüljön napfényre, a mely egészen más tartalmú. A papyrus erősen meg van rongálva, csupán foszlányai maradtak meg. De ebben a nyomoruságos alakban is kedves vendég, mert egy adóslevél és ezen minőségében az üzleti élet egy másik ágáról tájékoztat bennünket. Kölcsönről és kamatokról hallunk. Többet a papyrusból kiolvasni nem lehet de azért a régészek és történészek hamar készen voltak a magyarázattal: zsidó hitelező, pogány adós. Szabad angolok vélekedtek úgy, hogy az egyiptom-nubiai határon az ókori zsidók pénzkölcsönzők voltak, az egyiptomiak bankárai, mint az évszázadok folyamán a többi népekéi. Ha nem angol tudósok lettek volna, bizonyára uzsoráról és uzsorásokról szólt volna a nóta. Midőn a többi papyrust felfedezték, későn és nehéz szívvél bár, rászánták magukat arra, hogy a nubiai határon élt régi zsidó pénzemberekről szóló kedves feltevést feladják és megtértek ama meglepőbb következtetéshez, hogy zsidó katonai koloniaról van szó.

E csodálatos lelet folytán történeti életre feltámadt régi zsidók nem voltak könnyű életű bankárok, hanem kemény legények, kik állandóan, háborúban és békében derekasan dolgoztak. Miután a hadverő Nebukadnecar kiszorította őket apáik országából, hiven szolgálták Egyiptom urait. A betelepített határ-ország évszázadokon át vitézül védte a birodalmat a barbárok betörései ellen. De magában az országban sem volt könnyű a helyzetük, az egyiptomiak gyűlölettől telített bálványpapjainak szemében szálka volt az «Ég Istenének» szentelt fényes templomuk áldozati kultuszával. A pogányok nem voltak képesek felfogni ez egyszerű zsidók szellemi vallását, fenséges istenfogalmával. De a judeusok, vagy arameusok, a mint szintén neveztetnek, a legsúlyosabb helyzetben is tántoríthatatlanul ragaszkodtak az ősök hitéhez és szokásaihoz. A zsidó katonai kolónia talán háromszáz évig állott fenn és valószínűleg akkor oszlott fel, midőn Nagy Sándor az egész ókori világot gyökerestől felforgatta. A hazájukból kitepelt és messzi országba átplántált zsidók az ország és uralkodó iránti állandó hűség szép példáját mutatják.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

LUZZATTO SÁMUEL DÁVID.

Felolvasásra került az IMIT sátoraljaújhelyi felolvasó estéjén
1909 febr. 21-én.

Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Az idén, az 1909-iki év november havában lesz épen 80 éve annak, hogy I. Ferenc császár és király hatalmi szavára 1829-ben felállított Paduában az akkor Ausztriához tartozott Felsőolaszország zsidóságának hitélete szükségletére az úgynevezett Collegium Rabbinicum. Ezen intézet, amely a hetvenes években megszűnt, majd Florencben uj életre kelt, megindítója volt a modern zsidó tudomány és az európai színezetű héber költészet felvirágoztatásának. A Collegium Rabbinicum élén két férfiú állott, a turini származású Lelio de la Torre,¹ a kinek a könyvtárát 1877-ben a magyar kormány szerezte meg s boldog emlékű mesterem, Dr. Kaufmann Dávid tanár hozta haza hazánk büszkeségére a budapesti országos rabbiképző intézet részére. Míg De la Torre a talmudi disciplinákat adta elő, addig a másik férfiú határtalan tudományát már az is eléggé jellegzi, hogy reá bízta a bibliai tudományok, a héber és aram grammatika, a zsidó történet és a vallásbölcsezet előadását. Ezen férfiú nem volt más, mint Luzzatto Sámuel Dávid, akit kortársai nevének kezdő betűi után csak röviden Sedálnak neveztek. Míg az

¹ Michele fia írta meg életrajzát és másik fiával, Eucardióval együtt kiadták összegyűjtött munkáit: Scritti sparsi címen, Padova, 1908.

ujkori zsidó tudomány többi alapvetői a komoly Krochmal, a lángeszű Rapaport és a széles látókörű Zunz a tudás hatalmas építői voltak csupán, addig Sedal a céltudatos kutatás mellett a héber stílus és a héber költészet igazi ihletségű mestere volt. És ma midőn hazánk és felekezetünk lánglelkű költőit és nagynevű tudósait szeretettel, lelkes örömmel és szivünk hálás köszönetével üdvözöljük körünkben, nem vélünk helytelenséget elkövetni, ha nagynevű elődüket a zsidó irodalom és tudomány terén hallgatóink színe elé állítjuk — gyenge képességünkkel — annál inkább, mivel az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat volt az, aki a Sedálnak magyar tudósokkal való érintkezését születésének 100 éves fordulója alkalmával 1901-ben felelevenítette.¹ Megjegyezzük még azt is félreértés elkerülése végett, hogy ezen Luzzatto legfeljebb csak nagyon távoli rokonságban lehet azzal a Luzzattóval, akinek élete folyásáról itt városunkban egy más alkalommal már felolvastam, és a mely életrajz az IMIT 1907-es Évkönyvében (252—262. l.) tőlem megjelent.

Luzzatto Sámuel Dávid az 1800-ik év augusztus 22-én, elul hónap 1-ső napján egy pénteki napon született Triestben. Az atyját Ezekiának hívták, az

¹ Lásd az IMIT 1901-es Évkönyvét: Kayserling 315—333 ll. és Pillitz 333—336 ll., továbbá a Verband d. Vereine f. jüdische Geschichte u. Litteratur in Deutschlandnak «Samuel David Luzzatto» c. kiadványát (Berlin 1900), amely könyvnek dolgozatait szolgáltatták: Bacher, Berliner, Bernfeld, Bloch, Brann, Henriette Hirschberg és Kayserling. — Jelen felolvasásom ezen közlemények alapján készült.

anyja született Kormons leány volt, neve Mirjam Regina. Mint özvegy asszony került atyja házába, az első férje Gentilomo, egy testileg és lelkileg hitvány férfiú volt, akinél szerencsétlen napokat töltött, míg ellenben Luzzatto házában zavartalan boldogságban volt része. Luzzatto Ezekia távolról sem volt gazdag ember, de mint esztergályos és mechanikus megkereste eleinte szépen, míg felesége élt, mindennapi kenyerét. Sőt idővel egy kis házikót is vehettek Trieszten egy zsidók által nem lakott negyedben. Míg a férj munkája után látott, neje a szatócs üzlet élén állott. Tisztességes és becsületes voltukat a keresztény szomszédok nagyrabecsülték és a Luzzatto-párt közszeretet vette körül. Két első fiúk korán elhalt és a szülei gyászt öröm váltotta fel, amidőn a kis Sámuel Dávid a világra jött. Az apja, ki héberül az eredetiben tudta olvasni a bibliát, sőt kabbalisztikus magyarázatával is megpróbálkozott, maga oktatta a fiát. Négy éves korában már tudott a gyors eszű gyermek héberül olvasni és korán ismerte a szentírás megkapóbb elbeszélő részeinek tartalmát. Az első iskolája a Szaraval Leo Vita igazgatósága alatt álló intézet volt, ahol az idők folyamán kisebb-nagyobb járatosságot sajátított el a tanulni vasszorgalommal tudó ifjú a héber, latin, olasz, francia és német nyelvekben, valamint a történetben, földrajzban és számtanban. Majd Cologna Marko iskoláját kereste fel, ahol különös előszere-ttel a héber nyelvet és a grammatikát ápolták. Különben is hagyományos volt a Luzzatto családban a héber nyelv és költészet iránti kitartó szeretet,

amelyet fokozott mértékben örökölt és művelt a tehetséges ifjú.

Otthonában szerényen ugyan, de nagy gonddal nevelték Sámuel Dávidot. Minden ebéd után csemegeként felolvastak egy-egy bibliai szakaszt eredetiben. Volt egy kis házi könyvtáruk is héber, olasz és francia művekből, amelyet elég sűrűen használtak. Ezen boldog családi életet egy tavaszi váratlan villámcsapás hirtelen feldulta. 14 éves korában 1814 április 13-án elvesztette Sámuel Dávid az édes anyját. A takarékos, gondos háziasszony halálával a szerény alapon nyugvó jólét is elköltözött a Luzzatto család hajlékából, amelyet még egy csapás az anyagiakban is érzékenyen sújtott. Az özvegy férfiút és két árváját egy éjszaka kirabolták. Ezután nehezen tudott boldogulni Luzzatto Ezekia. Makkaroni készítésével tudta csak eltartani igen szegényesen két árváját. Míg az apa keresete után járt, Sámuel Dávidnak vigyáznia kellett két éves nővérére és — az ebédet megfőzni. — Most már a fiú csak autodiktikus módon tanulhatott, hazulról alig mozdulhatott el. Keserves négy év után egy esemény közismertté tette a szorgalmas és tehetséges 18 éves fiatal ember nevét. Az első trieszti biztosító társaságot megalapító Morpurgo családban esküvőre készültek. Olasz-zsidó szokás szerint a család egy tudós vendége néhány nappal a menyegző előtt egy héber nyelvű rejtélyt adott fel. Apja rábeszélésére Luzzatto is foglalkozott a rejtvénnyel, és megfejtette még pedig héber, olasz és francia nyelven írott versben. Minthogy Luzzatto nem volt hivatalos a lakodalomra rokona ol-

vasta fel általános köztetszéssel. Ezóta közismertté lett az ifjú neve és a legjobb családok magántanítóként alkalmazták őt s a lesujtó nyomortól megszabadították. És 1819 augusztus 24-én azon megtisztelés érte, hogy az akkori trónörökös, későbbi V. Ferdinánd király látogatása alkalmával Luzzatto versével járult a hitközség a fenséges úr színe elé. Ekkor került legelőször nagy dicsérettel hirlapba a neve. És a midőn a leégett zsinagógát újból felavatták, az általa szerkesztett héber nyelvű verses-imát énekelték a templomban, ami eléggé jellemzi a 21 éves ifjú tekintélyét. Ugyanazon évben megbizásból lefordítja olaszra az imakönyvet. Ez volt első megjelent munkája, amelyet az évek folyamán 32 önálló mű — egy valóságos kis könyvtár — követett. 18 más dolgozathoz nyújtott nagy terjedelmű, értékes adatokat. Munkatársra volt 11 héber, 5 német, 3 olasz és 2 francia folyóiratnak. Nem csoda, hogy ily páratlan szorgalom és kitartás mellett neve a legelsőek közé került. 1825-ben hagyta el a sajtót Kinnor-náim című költeménygyűjteményének első kötete, a melyet köztetszéssel fogadtak mindenütt. Nem lepett tehát senkit sem meg azon hír, hogy a most 80 évvel ezelőtt 1829-ben megnyilt Collegium Rabbanicum tanárává nevezték ki a fiatal 29 éves költő-tudóst. Még mielőtt új hivatalát elfoglalandó Triesztről Páduába költözött volna, ifjúkori tanítójának Segré Ráfáelnek leányával 1826-ban kötött házasságából világra jött 1829 július 10-én elsőszülött, korán elhalt s nagyreményekre feljogosító ritka nagytehetségű fia, Philoxenos. Mindezt azonban édes atyja meg nem érte. Még

két évvel házassága előtt, anyja halála után egy évtizeddel 1824 április 21-én elköltözött az élők sorából.

Páduában Luzzattot egy feltörekvő, tanulni vágyó, komoly ifjúság vette körül. Szigorral és pontos lelkiismeretességgel párosult kitartó, támogató, hű szeretetet nyilvánított meg irányukban. Határtalan szelidsége és szerénysége türelmetlenné és fellobbanóvá csak akkor vált, ha náluk hamisságot vagy öszintetlenséget tapasztalt. Luzzatto mindig gyűlölte a hazugságot és a frázist, a hizelgést és a tettétést, a görbe utat és a kétszínűséget. Tanítványai nemcsak ezen nemes tulajdonságait csodálták, hanem páratlan tehetségének sokoldalúságát, tudásának terjedelmes mélységét és tiszta, puritán jellemének szeretetreméltóságát. Rajongó ragaszkodásukban valósággal bálványozták.¹ És minthogy ezen szerencsés jellemvonása és finom, tapintatos modora tudományos dolgozataiból is kiáradt, minden olvasója követendő mintaképet látott benne. Mert Luzzattót a Collegium Rabbinicumban való hivatalos teendői és a tanítványaival érintkezés távolról sem elégitették ki. Most kezd meg széles ismereteit önálló munkáiban és a folyóiratokban közzétenni. E mellett szolgálatkészen és önfeláldozóan áll rendelkezésére az új zsidó tudomány minden munkásának. Utmutatását igénybe veszi a tudósok valóságos gárdája: Rapaport, Zunz, Jost, Geiger, Sachs, Schorr, Delitzsch, Fürst, Grätz,

¹ Egyik tanítványa Gentilomo Sámson a következőket írja róla az Ocar Nechmádban (I. 63 l.): Padua városában így nevezik őt: «a szegények atyja, az igazság barátja, a jog és az önzetlenség embere.»

Steinschneider, Jellinek, Cassel, Frensdorf, Munk, Senior Sachs és mások. Magyarországi neves férfiak közül tanácsát kikérik, illetőleg érintkezésbe lépnek vele: a moóri származású, 33 éves korában meghalt Löwisohn Salamon,¹ az ugyanazon fehérmegyei falúból való Rosenthal Salamon, a rohonci Stern Theophil Salamon, a pozsonyi Dukesz Lipót, a volt bodrogkereszturi rabbi, később pesti rabbiülnök Wahrmann Juda, Wahrmann Mór rokona, továbbá a pesti rabbi Schwab Löb, a veszprémi Dr. Pillitz Dávid és Benő orvosok, az utóbbi a dunántuli zsidóság egyik vezéralakja még most is, az előbbi papnak készült nála Paduában, azonkívül a somogy-megyei marcali Gold Jakab, a székesfehérvári rabbi Zipser, a szegedi rabbi Löw Lipót, azonban bizalmatlan az aradi rabbi, Chorin Áron iránt.

És mindezek részére oly szolgálatkészen áll rendelkezésre, hogy Zunz szemrehányja neki, hogy drága idejét érdemtelenekkel való levelezésre fecséreli el. És Luzzatto erre azt válaszolja, még ha a Sátán maga jönne és kéziratot kérne tőlem, amelyet a pokolban akarna kinyomtatni, megcsókolnám a kezét. Nem a magam hasznát, hanem a tudományét szolgálom.

1890-ben jelentek meg Luzzatto román nyelvű levelei «Epistolario italiano francese latino» cím alatt. Ebben több mint ezer oldalon 716 levél van közreadva, a melyeket körülbelül 140 személyhez intézett. Héber levelezése 9 füzetben van meg «Igroth Sedal» címen 1690 levél, a tiszta héber

¹ Lásd Büchler. Évkönyv 1895. 387. 1.

stilus igazi remekei. Alig van ága a zsidó irodalomnak, amelyhez megjegyzést vagy útmutatást nem találunk ezen levélváltásokban. És mindenütt szak tudás és alapos hozzáértés sugárzik ki.

Luzzatto fellépése előtt kéziratokban szerteszórva, ismeretlenül feküdtek Salamon ibn Gabirol, Juda Halévi, Mózes ibn Ezra és Ábrahám ibn Ezra klasszikus költeményei. Luzzatto érdeme, hogy a zsidó költők ezen heroszai általános méltatásban kezdtek részesülni. Ő adta ki kritikai és magyarázó jegyzetekkel legelőször igazán élvezhetővé tevén, Juda Ha-Lévi vers-gyűjteményét 1840-ben. Régi kéziratok alapján szerencsés ötleteivel a legjobban tudja rekonstruálni az évszázadok folyamán sok helyütt megromlott szöveget. Mintegy kiégeti gyökeresen az oda nem való vad hajtásokat és az eredeti szüziességében látjuk a költőfejedelem gyönyörű alkotásait, Bethuláth báth Jehuda. Szembeszáll merészen a kabbalának helytelenségével. Nem riad vissza semmilyen nézete nyilvánításától.

És e tekintetben talán legjellemzőbb vallásbölcészeti álláspontja, amelyet félreértettek és amellyel hatalmas ellenáramlatot zúdított maga ellen. Luzzatto ugyanis egy alkalommal hevesen kifakadt Majmuni, valamint Spinoza ellen. Szerinte Maimuni az által, hogy Aristoteles bölcészeti rendszerét a zsidó világnézlettel ki óhajtotta egyeztetni, megölni akarta a tiszta judaizmus szeplőtlen erkölcsiségét. Mert az etikai törvények a spekuláció alapján be nem bizonyíthatók. A görög felfogás észszerúsége a legtöbbször hadat üzen a tiszta morál tanainak. A becsületes, puritán erkölcs és a tiszta, nemes szív sűrűn

feljajdul az ész kegyetlen parancsszaván. És Luzzatto szerint pogány ember, nem zsidó lélek az, a kinél az ész győzedelmeskedik a sziven. A zsidó lelki tisztaság, a kegyelem, az irgalom, az elnézés, a jótékonyosság, a gyámoltalanok felsegélése és ezeket nem a számító spekuláció irányítja, hanem az erkölcsös szív támogatni vágyó ösztöne. Aristoteles és Spinoza az eszében hordja az Istent, a zsidó lélek a szívében; míg az első kegyetlen és sokszor önző, addig a másik szánakozó és áldozatrakész, és az ne nevezze magát zsidó embernek, akinek nem irgalmas és kegyelemteli a szíve. Nem csoda, hogy az oly lelkű férfiú, mint Luzzatto győzedelmesen vívta meg az élet keserves harcait. Ebből pedig bőven kijutott neki. Mindazonáltal nem vesztette el Istenbe vetett bizalmát és a tudomány ápolásához való szeretetét. Néhány évvel házassága után tiszta szívből szeretett hitvese melancholiába esett. És azóta Luzzatto élete, halála napjáig majdnem egy szakadatlan martyrium. Türelmes és szerető kötelességérzettel gondozta a gyermekké váltat 15 évi házasságuk után 1841 június 22-én bekövetkezett haláláig. Luzzattónak ekkor négy nevetlen árvája volt. Másfél évvel azután elvette első neje nővérét, hogy elhagyatott gyermekeinek újból szerető gondos anyát adjon.

A collegium rabbinicum úgy volt megalkotva, hogy a lombard-velencei hitközségek tartják fenn. Azonban a járulékokat mindig hanyagabban és hanyagabban küldték el. És így Luzzatto hónapokon át nem jutott fizetéséhez. Jövedelmét csökkentették. És ha egy mecénása nem akadt volna Triest Gáborban,

akkor kenyér híján a legkeservesebb anyagi gondok és zavarok közé került volna. Könyvkiadványai sohasem jövedelmeztek neki egy fillért sem. Sőt a legtöbbször reájuk fizetett. Petőfi szava igazzá vált nála is «a tudósok mind szegények.» És midőn az olaszországi zavarok felszínre kerültek, megélhetési forrásai mind elzárultak. És Senior Sachsnak Berlinbe azt írja 1849 február 12-én, hogy hat kicsiny gyermekének alig tud kenyeret adni és ha Triest Gábor nem támogatná, akkor ő és családja már régen éhen halt volna. Volt idő, midőn megírott levelét postára nem tudta adni, mert nem volt pénze bélyegre. Mindezekről értesülvén barátja Zunz, könyöradományt gyűjtött neki Berlinben. Volt azonban ezen keserves napokban is boldogsága. Elsőszülött, páratlan tehetséggel megáldott fia Luzzatto Philoxenos megkezdte rövid, de dicsőséges pályafutását. Mint atyja, ő is már 18 éves korában magára vonta a tudós világ figyelmét irodalmi dolgozataival, amelyek leginkább a szanszkrit és az asszir nyelv tanulmányai körül forogtak. Triest Gábor költségén megfordul Bécsben, Drezdában, Lipcsén, Frankfurtban, Metzben és Párisban folytatja tanulmányait. De ezen boldogsága nem tartott sokáig, a nagynevű megbetegszik súlyosan, haza hozatják Paduába, kinlódik, még betegágyában is dolgozik az abbeszinai fallasa-zsidókról megkezdett munkáján, míg végre szenvedéseitől megváltja a halál a 25 éves, nagynevű ifjút, atyja többé soha ki nem hevert bánatára 1854 január 25-én.

Luzzatto szíven ejtett ezen seb soha be nem hegedt. Hat évre reá, 1860 június 5-én azt írja Rapaportnak,

a prágai főrabbinak, elsőszülettem halála óta magam is halottnak érzem magamat, és csak az Istenbe vetett bizalom tartja még egy kissé bennem a lelket. Két évvel azután, hogy ezen levelét megírta, újra földön ül gyászában, egyetlen leányát, viruló szépséges ifjúságában, Mirjámot 18 éves korában temeti el. Ezen tehetséges hajadon, hogy a már gyengén látó édes atyján segítsen, megtanulta a héber nyelvet és felolvasta a szaktudósoktól kapott leveleit és könyveit. És ezen megvakulásnak induló szeme fényét elragadta tőle a Gondviselés sebuóth második napján.

Nyomasztó anyagi helyzete az 1859-iki olaszországi zavarok folytán a türhetetlenség határáig emelkedett. Ekkor barátai Párisban, Berlinben és Bécsben jönnek segítségére. És Luzzatto még félvakon is böngészi tovább a tudományos kéziratokat, hogy a zsidó tudást és a héber irodalmat szolgálhassa. Utolsó évének öröme és boldogsága abban rejlett, hogy ifjúkori ábrándja valósággá vált, kiadhatta 1864-ben Juda-Halévi költeményeinek második kötetét. Egy évre reá már majdnem teljesen megvakult, és ekkor jött a megváltó halál jom-kipur előestéjén, 1865 szeptember 29-én, az egész zsidó tudományos világot mély gyászba borítván.

Luzzatto működése azonban halálával be nem fejeződött. Gyermekai Dr. Isaja, Dr. Benjamino és Dr. Giuseppe írásbeli hagyatékait közkinccsé akarván tenni, nem kevesebb mint 10 könyvét adták sajtó alá a későbbi években. És amidőn Luzzatto sirját 1903-ban Paduában, legifjabb még akkor élt fia kíséretében felkerestem, Dr. Luzzatto Giuseppe,

ki nehezen látó, szintén elszegényedett ügyvéd volt, hagyatékából nekem is átadott egy kezeirását boldogult édes atyjának, amelyet Rapaporthoz intézett és amelyet kegyelettel őrzök és az iránta érdeklődőknek a legnagyobb készséggel lakásomon szívesen megmutatok, mint felsőolaszországi utam legkedvesebb emlékét. Ugyancsak tőle kaptam bemutató ajánló levelet Velence rabbino maggioréjához, Coen-Portohoz, mert a jóindulat, előzékenység és szeretetreméltóság, mintegy családi hagyomány a Luzzatto-éknál. Igyekezzünk nemes tulajdonságaikat magunkévá tenni, hogy Isten áldása és a bajok közepette is lelki nyugodtság állandó boldogsággal töltsse el szivünket, hogy igazzá váljék a szentírás szava, az igaznak az emléke áldásul szolgál mindenkinek.

Sátoraljaújhely.

Dr. Goldberger Izidor.

BÖLCS NÁTHÁN.

A régi Berlin. Egy kis kávéházba
Ifjak vitáznak lázba, hadonászva.
Mindannyian tollforgató vitézek,
Mind a «szent» ügynek védelmébe égnék,
De egyikük sem oly tűzzel teli,
Mint a ki most szavát fölemeli,
S kit mint vezért a suta hadnagyok
A többi elnémulva hallgatott.

«Gyalázat!» úgymond «a mit szenvedünk!
Igába fogva büszke nemzetünk!

Elfonnyad az ősgermán hősi szív!
 A gall belőlünk vért, erőt kiszív!
 Nem nyilt csatán! Hej! ott karunk kikezdi,
 Hej Frigyesünk gaz karmait lemetszi!
 De haj! mit ér ha porba is vetette —
 Divatesábjának meghódol helyette!
 Ő maga hozza a határon át,
 Ő maga fujja a dicsharsonát.
 Fickóra, ha csak gajdol franciául,
 Arany, babér virágeső gyanánt hull.
 Ha lexikonból vakmerőn kicsen,
 Fő fő tudósnak teszi sebtiben,
 Ha húrján csendül ócska madrigál,
 Belőle rögtön prófétát csinál
 S ha megdicséri fűzfaverseit
 Vele pajtásként elölelkezik! — —
 Mi meg ha bármi szépet is kínálunk,
 Csak gúnnyra bírja elvakult királyunk,
 Díbdáb a nyelvünk, ringy-rongy szellemünk,
 Rút gyűlölettel fordul ellenünk.
 S hiába minden vádunk, panaszunk,
 Saját hazánkban béklyón sorvadunk,
 A német sas ketreche csenevész,
 Míg a sok vergődésbe belevész!

«Igaza van Lessingnek!» így fakad
 Vad hevületre az írócsapat,
 Aztán elindul — mit volt tennie? —
 Gondját temetni kancsók öblibe!

S ott ül mélázva Lessing egymagán,
 Fájdó mosoly vonaglik ajakán,
 Fejét lehajtja reszkető kezére,
 S hogy könyje perdül nem is veszi észre...

Egyszerre vállán valaki legyint,
 A kesergő riadva föltekint,
 Előtte áll egy púpos ifju ember,
 Sápadt vonással, ragyogó szemekkel.

«Ne bánd!» szól «hogyan zavarlak bánatodban,
 De lelkem a lelkeddel összedobban,
 A bú, mely most gyötörve sujt le téged,
 Kétezer éve hogy sajgatva éget.

Mert ama népnek átkát hordom én,
 Kit szerteszórt az Ur a földtekén,
 Rázúditotta mindenek haragját,
 Hogy megbélyegzik, rugják, kikacagják,
 Nyelvét gyalázzák, szellemét lenézik,
 A megvetést erőszakkal tetézik,
 Ki van taszítva jogbul, kötelékbül,
 Nyakára úrként durva csócselék ül,
 Egy napról másra lopja életét
 Az elnyomóknak hetyke kényeként,
 Se fent se lent nincs, a ki bajtul ója —
 A nagyvilágnak lett földönfutója!

De sem nyomor, sem üldözés, se kinpad
 Nem szegte szárnyát fenkölt vágyainknak,
 Tisztán megőrzők fényes koronánk:
 A könyvek könyvét, a szent bibliát.
 Soha kezünkből ki nem verheték
 A türelem győzelmes fegyverét,
 Soha fejünk fásult-gyáván lehajtva
 Nem tört ki ajkunk meddő jaj-sohajba,
 De a nyomásnak sujtoló hevén
 Mind csillogóbb gyémánttá lón a szén!

Az Ur átkát nem vettük büntetésnek,
 De felmagasztaló kitüntetésnek,
 Mely elsínylődni csak azért hagyott,
 Hogy hitbe légyünk gazdagok, nagyok!

Ne add fejed hát dőre búsulásra!
 Példádat Lessing! mind kigyúlva lássa!
 Az Igazság, a Szépség, a Szabadság
 A te szivedet harcossá avassák!
 Kétségbesés ha fojtogatja melled,
 Szegezd eléje pajzsul vastürelmed!
 Dúljon körülte idegen hatalma —
 Te szánts, magot vess a honi talajba!
 A te kapád az ősi hantot ássa,
 Mig kibugyog kristályvizű forrása!
 A te szavad harsogjon fenn vidáman
 Miként rigódal Ódin vadonában!

Egyszerre — meglásd! — a cenk jövevény
 Eltűnik mint köd hajnal friss lehen!
 Páváskodó divatvirág helyében
 Bimbó, kalász zsong a mezőn, a réten;
 Ki most a gall bálványnak hízeleg,
 Ujjongva mind egy sorba áll veled!
 S fejedelmetek mint megtért fiu dől le
 A csodaszép, imádott anyaföldre!

— — Ekképp beszélt Mendelssohn lángra kelve,
 S hogy uj barátja forrón átölelte,
 Lessing szívében — szebb kor pitymalatja! —
 Derengni kezdett bölcs Náthán alakja!

LEGENDÁK AZ ELBIZAKODOTT JÁMBOROKRÓL.

Társulatunknak megelőző két Évkönyvében bemutattuk azokat a vallásos mondákat, amelyekben a tudatlanoknak gyermeteg közvetlensége, az egyszerű szíveknek ártatlan együgyűsége diadalt aratott a tudósok minden tudományán, a pontos istentisztelek szabályozott gyakorlatain.¹

Ezeket a legendákat ki kell egészítenünk egy további mondakörrel, amely ugyancsak alázatosságra tanít, bemutatván a magahitt, szilárdságában bízó jámbornak megpróbáltatását, kudarcát, bukását. Ez a mondafaj kialakulásában és terjeszkedésében átlépte országoknak, nemzeteknek és vallásoknak határvonalait — kifejlődött Palesztinában és Babiloniában épúgy mint Arábiában és Algériában, mint Syriában és Egyiptomban vagy Spanyolországban, az Ardennek táján és

¹ Évkönyvünknek igen tisztelt szerkesztője arra figyelmeztet, hogy mondáink körébe vág Tolstoinak népies elbeszélése a három aggastyánról. Az archangelski püspök nehezen megközelíthető szigeten fölkeres három Istenszolgáló aggastyánt, akik egyre csak ily imát hajtogatnak: hárman ti, hárman mi, hármatok óvjátok hármunkat. A püspök megtanítja őket a Miatyánkra. Csolnakra, majd hajójára száll. Egyszerre csak látja (mint Mikes 206. levelében, mint Vörösmarty Szent emberében és párhuzamaikban), hogy a három szigetlakó a sík tengeren utánuk siet akár a szárazföldön, — egy szót elfeledtek, majd meg egészen belezavarodtak a betanult Miatyánkba. A püspök leborul előttük, nincs hívatva, hogy ő tanítsa őket, ők imádkozzanak bűnös magáért és társaiért.

Irlandban, mindenütt ahol zsidó, mozlim vagy keresztény hívő lelkiismereti tusát vívott az erkölcséért.

Egyházi legendák.

Könnyen érthető, a kereszténység a legtermékenyebb, szinte kifogyhatatlan azokban az elbeszélésekben, amelyek a jámborok megpróbáltatásáról szólnak. Hiszen a puszták remetéi, az egyiptomi atyák, a szerzetesek ezrei naponta küzdenek természetük, ösztönük, vagy amint ők hiszik, a sátán ellen. A szentek életrajzai nem győzik azokat a kísértéseket festeni, amelyeken hőseik diadalmaskodnak. Néha azonban a kísértés erősebb mint a szent, a legenda nyelvén: a sátán győz. Ez a sátán oly leleményes a fondorlataiban — mint a középkori képzelet. Néha beéri avval, hogy az állatok példájával ostorozza föl a remete természetét. Néha a bosszú ingerli. Az egyik remete eltökéli, hogy ő hálót vet ki az ördögnek és majd becsülettel elveri. Az ördög kacag rajta. Nők járnak a szentnél. Zivatar egyiküket visszatérésre készíti. A remete elbukik, megöli a nőt és elássa a cellájában. Az ördög erdésznek öltözik és följelenti a remetét. Midőn akasztófára viszik, kísérteties kacaj harsog föl; a remete megmagyarázza, hogy ez az ördög kacagása, mert ujjong, hogy hálóban látja azt, ki őt hálóba ejteni akarta. Megkegyelmeznek a megtévedettnek, aki időt nyer, hogy az örök üdvösséget újra kiérdemelje.¹

¹ Adolf Tobler: Altfranzösische Legenden, Jahrbuch für romanische und englische Literatur. VII. (1866) 421, 422.

Még elterjedtebb és művésziesen ki van kerekítve a következő változat. A sátán ólálkodik szentéletű férfiúra, aki egyebet sem tesz, csak Istent imádja. Ez állja a bűn folytonos ostromát. Végül a gonosz három véték közül enged választást a szentnek: vagy részegedjék meg, vagy vétkezzék felebarátjának feleségével, vagy öljön embert. A remete ráfanyalodik az italtra. Részeg állapotában az erkölcs ellen is vét, már most, hogy a földi bűnhődést elkerülje, megöli áldozatát, vagy némely változatban annak a férjét.

A muhammedán Barszísza-legenda.¹

Egy közel ezeréves arabs forrás, amely még régebbi hagyományra hivatkozik, elbeszéli, hogy az izraeliták közt egy jámbor cellalakó élt. Neve: Istenszolgáló Barszísza. Akkora volt a tekintélye, hogy a betegeket is vele gyógyították. Iblisz, az ördög, nem jó szemmel nézi a zsidó szerzetest. Tanácsra gyűjti sátánjait Barszísza ellen. Egyik ifríth (rossz szellem) magára vállalja, hogy ő eltántorítja — ne legyen különben Iblisz társa. Az ifríth megzavarja előbb az izraelita király leányának elméjét, majd pedig emberi alakot öltve azt tanácsolja az udvarbelieknek, vigyék el a királyleányt Barsziszához. Ez tényleg ráolvasással meggyógyítja. De az ifríth újra lelki kórságba ejti és rábeszéli embereit, hogy a beteget a szerzetesnél

¹ E szakasz nagyrészt arra szorítkozik, hogy összefoglalja a következő értekezés eredményeit: Die Legende vom Mönch Barsisá. Von Dr. Ign. Goldziher und Dr. C. Graf v. Landberg — Hallberger. 1896.

hagyják. Barszísza szabadkozik, nem akarja magához fogadni, de a sürgető kérésnek végül enged. Amíg nappal böjtöl és éjjel áhitatoskodik, a gonosz szellemnek nincs hatalma fölötte. De mikor böjtjét, imáját félbe szakítja, a sátán szolgája bűnbe dönti. Alig hogy vétkezett, az ifríth Barszízát a király bosszújával rémíti és arra ösztökéli, ölje meg a királyleányt és ássa el. Ekkor a sátán besúgja a megölt leány atyafiságának Barszísza bűnét. A cellájában megtalálják a holttestet. Keresztre feszítik a gyilkosát. A sátán följánlja Barsziszának, hogy megmenti őt, ha megtagadja Istent. A szerzetes megtagadja, de a sátán cserben hagyja.

«A keleti Faust» eme mondája már mintegy az 1000. év táján művészi alakot öltött az arabs irodalomban és több változatban terjedt el. Mily szívós életet él, az kitűnik abból is, hogy két hadramauti arabs, akit Landberg gróf tutzingi kastélyába hozott, a grófnak és Goldziher profeszornak még 1895-ben is elmondta ezt a hagyományt főbb vonásaiban. Elbeszélésünknek az a szála, hogy Barszízát a «bűnök anyja», a bor ejti meg, hozzákapcsolja a mohammedán hagyományt a remete három bűnéről szóló keresztény legendához, valamint a Hârut és Mârut angyalok bukásáról szóló perzsa mythusához.

A jámborok megkisértése az aggáában.

Hârut és Mârut mythosának többszörös nyoma akad az aggáában; nevük itt rendesen Semchazai és Azaél vagy Azza és Azaél.

Az arabs hagyomány Barszízát izraelita szentnek

mondja, kit az izraelita király leányának búbája csábít botlásra. Evvel a háttérrel az elbeszélő csak mintegy az őskorba akarta az esetet beleállítani. Valójában a mondaalkotásnak ezen a terén a mohammedán képzet közelebb áll a keresztényhez mint kettejük bármelyike a zsidóhoz.

A zsidó legenda, az aggáda, ezt a mondacsírat nem fejlesztette oly gazdagon, oly művészi kerekdedségre, ellenben közvetlenebbül, élesebben érezteti ennek az egész képzeletkörnek erkölcsi alapeszméjét.

Kerüljük a kisértést, úgy tanít Rab nevében Rab Jehuda, hisz' még Dávid király is megbotlott, mert nem tért ki előle. «Vizsgáld meg Örökkévaló, kísérts meg, próbáld ki veséimet és szívemet» (Zsoltár 26. 21.) — úgy imádkozott. Erre megjelent előtte a sátán madár képében, Dávid nyilat lőtt feléje, a nyilvessző átlőtte a hálószövedéket, mely mögött Urijja felesége a haját fésülte, a király meglátta és súlyos bűnbe esett. (Bab. Szanhedrin 107a.)

Ide vágó monda kiinduló pontjává lett Hillel intelme is (Atyák mondásai II. 4): ne higgy magadban haláloed napjáig. Egy jámbor ember ezt így módosította: ne higgy magadban öreg korodig — mert ő maga már vértezettnek érezte magát a kísértés ellen. Erre démon jött hozzá és csábította. A jámbor aggasztán megzavarodott, ekkor a csábító megnyugtatta, hogy ő nem földi lény, hanem kísértésére rendelt szellem, de jövőre ne tartsa magát különbnek a felebarátjánál. (Jer. Sabbath. I, 3, p. 3b)¹

¹ Későbbi földogozás (Jellinek, Bet-ha Midrasch VI, 95, 96)

De a szóban levő legenda-faj nemcsak azt tanítja, hogy magunkat el ne bizzuk, hanem azt is, hogy másokról megértő elnézéssel ítéljünk. Rabbi Meir felsőbbbséges gúnnyal nézte a vétkezőknek megtévedéseit. Ezért egy napon a gonosz szellem nő alakjában jelent meg előtte (ez az egyházi legendaköltés gyakori vonása) a folyó túlsó partján. Sem híd, sem rév nem vitt oda. Csak kötél volt kifeszítve a két part között. Ezt megragadta Rabbi Meir és úgy tartott feléje. Midőn a víz közepére ért, a gonosz szellem gúnyolta: ha isteni végzés nem hirdette volna, kímélnétek R. Meirt és az ő vallásos tudományát, bizony garas árára sem becsültem volna véredet. Egész hasonlót beszél a mondai hagyomány Rabbi Akibáról, aki ugyancsak úgy képzelte, hogy rajta a bűn csábítása nem fog. Neki is nő képében jelent meg a gonosz szellem, még pedig fa tetején. Ő is elkáprázott, az ő vérét is csak kiváló isteni kegyelem óvta meg. Számos más tanító is hasonlóan járt: Plémo, aki avval kérkedett, hogy naponta nyilat lő a sátán szemébe; R. Chijja bar Asé, aki halálra epesztette magát egy pillanatnyi gyarlóságáért, amely valójában nem is volt vétkes; egy meg nem nevezett tanítvány, aki Rabbi Tarfon erkölcsi aggodalmaskodásán mulatott, de maga belebukott elbizakodottságába.¹

erősebben színez, viruló kertet, csábító szépséget rajzol, ép az engesztelő napon buktatja el az elbizakodott jámbort, mert tanítóján túl akar tenni: önön vádjába belebetegszik; végre megszánja az Isten, hozzá küldi a szellemet, csillapítsa lelki betegségét.

¹ A próbát nem álló jámborokról szóló legendák sorra

Lám, ezek a régi rabbik, ezek a magukkal eltelt farizeusok mennyi érzékkel, mennyi megértéssel, mennyi elnézéssel, mennyi részvétellel viseltettek az emberi gyarlóság iránt. Mintha Carlyle szavát hallanók, hogy mindannyian puszkaporos aknák fölött járunk és csak a jó Isten kegyelme óv meg minket. És mily eleven cáfolat arra a meg-megújuló vádra, hogy a zsidó csak vagy fennhéjázásra vagy csúszásra képes, igaz alázatra nem!¹ Alázatot hirdetnek azok a legendák, amelyeknek alapigéje: szívet kíván az Isten, alázatot azok az aggádák, amelyek szemléltetik: ne bizakodjunk el saját erkölcsi szilárdságunkban és ne diadalmaskodjunk embertársaink gyarlóságán.

Budapest.

Dr. Heller Bernát.

A ZSIDÓK AZ 1848-IKI SZABADSÁG- MOZGALMAKBAN EURÓPASZERTE.

«Ime tehát elmúltak az 1848 tartalmas hónapjai is és ez az év, melyhez hasonló még kevés volt a polgárisult emberiség történetében és melyhez hasonló kevés lesz a jövőben, immár a történelemé.

«Mit hozott ez az év? A törvényelőtti egyenlőséget! És eme törvényelőtti egyenlőség által mi zsidók egyszeriben levettük lábainkról a pusztá

következnek a talmudban, Kiddusin 81 *ab*, viszont a minden kísértésen diadalmaskodókat dicsőíti Kiddusin 40 *a*.

¹ Ilyen támadást intéz újabban a zsidóság ellen p. a belőle kikerült Dr. Otto Weininger könyvének (*Geschlecht und Charakter* 1905) a zsidóságról szóló fejezete.

homokját, levettük nyakunkról az igát és összetörtük. Emberek, szabad emberek lettünk, akiknek válása nem tesz többé bölcsőjükbe rabbilincseket, akiknek hite nem oly ár többé, mely fülüket a kapufélhez szegezi, az örök rabszolgaság jele gyanánt. Polgárok, szabad polgárok lettünk ott is, ahol oly soká orrunk előtt csapták be a polgári élet kapuit, ott is, a hol ha már kénytelen-kelletlen kinyitották a kaput, mindig újabb belső kapukat csináltak, amelyeken át csak egyik vagy másik előcsarnokba bocsátottak bennünket.

«Mindezt az 1848 hozta meg nekünk, amelynek története a zsidókra vonatkozólag egész kötetet fog tenni; oly évszám ez, mely történetünkben korszakot fog alkotni. Ó, nagyon hálátlanok volnánk, ha téged 1848 nem vésnénk sziveinkbe kiolthatatlan betűkkel, ha nem állítanánk neked szivünkben oltárt, melyen tömjénfelhők áldozata illatozik örök időkig.» Igy szólt Philippson Lajos búcsuzva az 1848-tól.

Hatvan évvel később pedig, a zsidó nép legújabb történetét irván meg, a nagy férfinak kiváló fia, Philippson Márton eképpen szól: «A dicsőséges év tehát Közép-Európa legtöbb országában részben meghozta az emancipációt, részben legalább megalapozta azt. Díszhelyet érdemel azért Izraél többezeréves történetében. Valóban a zsidóknak elég okuk van, hogy 1848-ra benső hálával emlékezzenek vissza.»

Igaza van mindkettőnek; mert az az áldott év, valamint az európai nemzetek nagy részének napok alatt hozta meg azt, amiért évtizedeken át hiába küzdöttek minden erejük megfeszítésével, úgy a zsidóknak is évszázados rabság után hirtelen teljesítette

a szabadság után való vágyukat, amiért addig a legtöbb országban eredmény nélkül dolgoztak.

Mi azonban most nem azt akarjuk tárgyalni, hogy mit hozott 1848 a zsidóknak, hanem hogy mit hoztak ezek áldozatul 1848 tiszteletére. Azt akarjuk kimutatni, hogy ha 1848 adományainak csodás gyorsasággal jutottak birtokába a zsidók, bizony meg is érdemelték azokat. Mert a szabadságmozgalmaknak sehol sem volt lelkesebb híve, odaadóbb szolgája, buzgóbb harcosa, mint a zsidók. Hisz épp ezért a reakció, mikor újra erőre kapott, mindenütt a zsidók művének szerette volna feltüntetni az egész szabadságmozgalmat, a népjogokért kitört forradalmat, hogy ezzel annak becsét és értékét lerontsa. Az osztrák reakció a magyar szabadságharcra, mely az egész népnek élet-halálharca volt, a magyar szabadságharcra is azt mondta, hogy az a zsidók közreműködése nélkül soha sem vált volna azzá, és a németországi reakció is azt hiesztelte, hogy a berlini forradalmat franciák, lengyelek és *zsidók* csinálták. Bennünket ez az állítás csak büszkévé tehetne, ha a maga egészében igaz volna; így pedig, bár irányzatosságában tulzás az egész, csak azt bizonyítja, hogy a zsidók mindenütt részt vettek a szabadságmozgalom élesztésében és küzdelmében. Ezért pedig föltétlen elismerés illeti meg őket, mert megmutatták, hogy az a hosszú, kínos évszázadokon át elnyomott nép, mely ki volt zárva minden emberi jog élvezetéből, nem vesztette el szabadságszeretetét, hanem minden üldözés közepette is megtartotta emberi önértékét, mely arra ösztönözte, hogy a szabadság és egyen-

joguság természetes birtokáért síkra szálljon, ahol és amikor lehetett. Nem igaz azonban az ellenségnek az a vádja sem, hogy a zsidó csak azért csatlakozott a szabadságmozgalmakhoz, mert azoktól a saját jogainak kivívását akarta elsősorban elérni, mert a zsidók mindenütt föltétlenül állottak a szabadságmozgalmak szolgálatába és mikor ezek minden népfajnak egyenjoguságot hoztak, csak a zsidónak nem, sőt jog helyett üldözést zudítottak rájuk, mint pl. Magyarországon, akkor is hűen kitartottak a szabadság magasztos harcaiban.

Mikor Ausztriában a szabadság diadala mámorba ejtette a népet és mindig bátrabb, elszántabb lett követeléseiben, a zsidók pedig a legelső sorokban küzdöttek érte, Mannheimer, bécsi rabbi hitszónoklatában így tanítja hiveit: «Mit tegyünk most magunkért, kérditek? Magunkért? Semmit! Mindent csak a népért és hazáért, amint azt ez utóbbi időben tettétek is. Az elsők között, kik szót emeltek a zivataros napokban, zsidók voltak! Az elsők között, kik elestek ama véres helyen, ott a rendek háza előtt, zsidók is voltak! Mi harcoltunk ő érettük! Csak rajta, így tovább! Most semmit se önmagunkért! Egy szót se a zsidók emancipációjáról, ha mások nem szólnak érettünk!» És Hirsch Sámson Ráfael, Morvaország főrabbija még előbb, márc. 24-én körlevélben inti a zsidókat, hogy szerényen várják meg, míg a császár és a kormány jóakarata jogaikat törvényesen biztosítja, és ne adjanak alkalmat magaviseletük által a közvéleménynek kihivására.

De más bizonyítékunk is van. Ime, Franciaországban már nem volt szükségük a zsidóknak arra, hogy a szabadságmozgalomhoz való csatlakozással vívják ki egyenjogusításukat, hisz a nagy francia forradalom óta élvezték azt és mégis, vagy épp ezért, bizony részt vettek a hazájukat érdeklő fontos mozgalomban, mely szülőanyja lett a többi európai országokban végbe ment mozgalmaknak.

Hogy pedig a februári forradalom előkészítésében és szervezésében francia zsidóknak is volt része, azt eléggé igazolja az a tény, hogy a második köztársaság első miniszteriumában két zsidó miniszter van, akiket bizonyára nem pusztán az egyenlőség elvének kedvéért kerestek ki a homályos háttérben rejtőzködők közül, hanem az előtérben szereplők közül emelték őket a magas méltóságba.

A két miniszter egyike az igazságügyminiszter volt, Crémieux Adolf, aki már 1842-ben került be a francia képviselőházba és ott heves ellenzéki küzdelmével nagyban hozzájárult a 48-as reformmozgalom megérleléséhez; Crémieux, aki mint államférfiú és mint ember épp oly nagy volt, mint amily igaz és lelkes mint zsidó, aki a második császárság alatt visszavonul a politikától és csak a harmadik köztársaság kormányában vesz újra részt mint igazságügyminiszter. Igaz, küzdött ő minden alkalommal elnyomott hittestvéreiért, az algiri zsidóknak egyenjoguságot szerzett, a kelet zsidóságának felsegélésére az Alliance israelite universelle-t alapította, de épp oly hűségesen harcolt a néger rabszolgák felszabadításáért, karolta fel a szerencsétlen Lengyelország

ügyét és emelt szót a Syriában üldözött keresztények érdekében. Crémieux föltétlenül méltó tagja volt a francia köztársasági kormánynak és bizonyára nem volt hátrányára, hogy zsidó. Mikor a német demokraták küldöttséget menesztenek Párisba a köztársaság üdvözlésére, Crémieux fogadja a küldöttséget márc. 8-án és ő felel Herwegh beszédére a kormány nevében. Mikor néhány hónap múlva lemond miniszteri tárcájáról, a kamara alelnökévé választja.

A másik zsidó miniszter Goudchaux volt, akinek, mint pénzügyminiszternek nem lehetett könnyű dolga Franciaország akkori zilált pénzügyi viszonyai között. Nehéz hivatalát azonban nem sokáig viselte, egészségi okokból március 7-én kivált a kabinetből.

Hogy a forradalom és az utána következő küzdelmek katonai munkájában részt vettek a franciaországi zsidók, az is természetes; hisz csak úgy besorozták őket a nemzetőrségbe és hadseregbe, mint a másvallásuakat. Sőt már 1846-ban Cerfbeer M. Márton ezredes volt a vezérkarban, mely akkor még nem volt oly veszedelmes zsidó tiszt számára, mint 50 évvel később, Dreyfus idejében. Cerfbeer a 49-iki júniusi napokban is kitünt, amiért a becsületrend *commandeurje* lett, míg hitsorsosa, Vormess, nemzetőri kapitány ugyanakkor a becsületrend lovagkeresztjét kapta. A zsidók Franciaországban csak oly lelkesedéssel sorakoznak a köztársaság zászlaja alá, mint a többi polgárok, és mindjárt kezdetben zsidó küldöttség, az országos és a párisi főrabbi vezetése alatt, fejezi ki hódolatát az ideiglenes kormánynak és adja át hazafias gyűjtésüknek eredményét.

A hevesvérű franciák gyorsan végrehajtották az ország kormányformájának átalakítását és útmutatással szolgáltak ezzel a többi népeknek is, hogy ne tűrjék tovább a zsarnok elnyomatást, a nép jogainak elkobzását.

Leghamarabb *Ausztriában* mutatkozott a francia példának hatása.

Ausztriában a gyűlölt Metternich—Sedlnitzki rendszer igája alatt nyögött az ország és hiába erőlködött, hogy szabaduljon tőle, nem birt vele egész addig, míg a márciusi forradalom útján hirtelen el nem söpörte. Hogy a legsötétebb Metternich korszakban a zsidók helyzete Ausztriában nem volt rózsás, az természetes. Cseh- és Morvaországban, hol a végtelenül terhes és lealázó türelmi adó alól 1846-ban végre felszabadultak, még mindig a familiánsok rendszere uralkodott; azaz a zsidók száma 14.000 családban volt megállapítva és hogy ennél többre ne emelkedjék, zsidó csak kormányengedéllyel nőülhetett. Ezt pedig csak akkor kapta meg, ha elhalálozás folytán üresedés állott be a családalapítók sorában. Bécsben hasonlóképp meg volt szorítva a zsidók tartózkodása. Csak az u. n. megtűrteknek volt szabad kereskedelemmel, iparral foglalkozni és állandóan ott lakni. Minden más idegen zsidónak, ha Bécsbe jött, a rendőrségnél kellett jelentkeznie, a Judenamt-ban, hogy minden 14 napi tartózkodásért személyvámot fizessen, és pedig a bankárok 4 frtot, közönséges zsidó halandók 2 frtot. Csak a francia zsidók voltak ez alól felmentve, mert a francia kormány erélyesen tiltakozott az ő polgárainak ilyen megaláztatása ellen.

Stájerország, Tirol, Karinthia, Krajna nem tűrt meg területén zsidót és ahol lakhattak is Ausztriában, ki voltak zárva minden hivatalból, politikai jogok gyakorlásából. Hogy tehát ezért a rendszerért nem lelkesedtek a zsidók, az csak természetes, hogy azonban megbuktatásában oly kiváló és döntő szerepök jusson, amilyen tényleg jutott, arra nem számíthattak. Hogy pedig a bécsi március 13-ika az osztrák alkotmány történetében új korszak biztató kiinduló pontja, a népszabadság győzedelmes napja lett, az elsősorban zsidó vezérének, dr. Fischhof Adolfnak elvitázhatatlan érdeme.

Dr. Fischhof Adolf Ó-Budán született 1816-ban és már kora ifjúságában áthatotta a szabadság és igazság hatalmas érzete. Mikor a gimnáziumba járt Pesten és az iskolában is meg volt a zsidók számára a ghetto, külön padra szorítva, tudta, mivel tartozik jogos önérzetének. Egyszer osztálytársa, gróf Wenckheim Béla valami csint követett el és tanára meg akarván ezért érzékenyen büntetni, a «zsidó pad»-ba ülteti; helyébe pedig az időre — mily kitüntetés! — Fischhofot kívánja tenni. Ez azonban kijelenti, hogy nem fogadja el, amíg zsidó-pad van az iskolában, addig ő társaitól meg nem válik. «Maradjanak — ugymond — a grófok, ahova tartoznak, mi is együtt maradunk.»

Miután orvosi tanulmányait a bécsi egyetemen elvégezte, a bécsi közkórház alorvosa lett és sokat foglalkozott, de egyelőre csak elméletben, a politikával. Szilárd jellemű, tiszta kezű politikus lett belőle, aki nem hajhászta a nagyok kegyét, kegyel-

met el sem fogadott soha, hanem bizott igazságában, ragaszkodott jogaihoz. Midőn rövid néhány hónappal a márciusi vívmányok után a reakció újra uralomra jut, és Schwarzenberg hg. veszi át a kormányt, F. lemond az időközben nyert miniszteri tanácsosi rangjáról és mikor 1849 márciusban az osztrák birodalmi gyűlést szétkergetik, ő nem követi barátai tanácsát, hogy meneküljön, hanem inkább elszenvedi a reá mért 8 havi fogságot. Akkor ugyan bizonyítékok hiányában — így hangzik a hivatalos frázis — fölmentették, de megbélyegezték már, úgy hogy politikai jogaitól megfosztatott. És midőn 1868-ben Belcredi amnestiát eszközöl ki részére, hogy újra képviselővé választhassák, Fischhof ezt kereken visszautasítja, úgy mint 1868-ban nem vállal miniszteri tárcát Potocki kabinetjében, mert elvei nem egyeznek azével. Magyar születése pedig arra ösztönzi, hogy szolgáljon, ha lehet, Magyarország ügyének. 1848 szeptemberben felajánlja Doblhofnak, hogy elmegy Magyarországra és megkísérli a békés kiegyenlítést Jellachich betörése után. Közbejött azonban a bécsi okt. 6-ika és ajánlatát nem vették figyelembe. 1861-ben pedig: «A magyar kérdés megoldása» című iratában sürgeti az akkor még nagyon népszerűtlen kiegyezést.

Ez a minden tekintetben kiváló politikus volt a bécsi márc. 13-ika diadalának közvetlen előidézője, mintha erre sors eleve kijelölte volna. Midőn aznap reggel elvégezte kórházi körútját dr. Chiari klinikáján, elmegy az országház elé, hogy csöndes szemlélője legyen az ott végbemenő eseményeknek.

Ott már nagy tömeget talált, de az tervtelenül, tanács nélkül állt, anélkül hogy valami figyelemre méltó történt volna. A tömeg már mulatságos oldaláról fogta fel a dolgot és gunyolódni kezdett, hogy nem lesz ma semmi. «Azt gondoltam akkor — beszéli el később Fischhof — hogy ilyen pillanatot, mely annyira kedvező a népre nézve, amilyen eddig Ausztriában nem volt, nem szabad felhasználás nélkül elmúlni engedni. Nyomorúságosnak tartottam, hogy abban az egész nagy tömegben egy embernek se legyen az a bátorsága és tehetsége, hogy egy gyújtó szót vessen a nép közé, kifejezésre juttatva a pillanat történeti jelentőségét és ezt a kíváncsi tömeget érdemes nyilatkozatra bírja. Nem vagy te magad is ilyen nyomorult? mondtam önmagamnak. Megszégyenülve azonnal elhatároztam, hogy beszélni fogok és hogy ez elhatározásomat meg se bánhassam, mindjárt el is kiáltottam: Uraim!»

Most azután tényleg beszélnie kellett, mert négy fiatal ember már vállára is kapta, és az óriási tömeg leste szavait. Fischhof röviden, de lelkesen beszélt és beszédén nem az látszik meg, hogy zsidó, hanem hogy a szabadságnak lángoló híve; nem a zsidók emancipációjáról szól, hanem arról, hogy mit követel a nép: szabadságot, esküdtbiróságot, lelkiismereti szabadságot, tanszabadságot, felelős miniszteriumot, népképviseletet. Azt fejtegeti, hogy Ausztria népeinek most testvériesen össze kell tartani, mert eddig az ármányos kormányhatalom mindig egymás ellen uszította a különböző nemzetiségeket, hogy eleve lehetetlenné tegyen minden szabadságmozgalmat.

A beszéd merész volt, de kifejezte azt, ami a nép lelkét eltöltötte; azt mondta el, amit mindnyájan éreztek és gondoltak, de még eddig nyilvánítani nem mertek. Ilyen szavakat nyíltan még nem hallottak Ausztriában és elképzelhető, mily igéző hatással voltak a felizgult tömegre. Fischhof ezzel beledobta az üszköt a gyújtóanyaggal tele hordóba és az most lángra lobbant, amit nem lehetett többé egy lehellettel elfüni. «Fischhof örök érdeme marad, mondja Reschauer (Das Jahr 1848), hogy március 13-ika Bécsben történeti jelentőségre tett szert; mert ha ő fel nem lép, akkor lett volna az országháznál népcsődület, melyet könnyen elnyomtak volna, de semmi esetre sem forradalom.»

Fischhof után most már mások is akarnak beszélni, de a tömeg nem hajlandó őket meghallgatni. Egy kis ideig csak zúg-zajong, mint a fölvert méhkas, míg valakinek sikerül újra rendet hozni a kaszba és a tömeg akaratának helyes irányt adni. Ez a valaki megint csak *magyar születésű zsidó volt, dr. Goldmark József* orvos. Németkeresztúron született 1818 augusztus 15-én és 1847-ben avatták a bécsi egyetemen orvossá. Mint Fischhof, ő is a közkórházban volt alorvos és március 13-ika óta ugyancsak egyik igen tevékeny, buzgó vezére lett az osztrák szabadságmozgalomnak.

Mikor a tömegben a körülötte állókkal közölte tervét, hogy nem szabad most tétlenül tovább itt állani, hanem a rendekhez kell menni, csendet szereznek számára, hogy elmondhassa azt a közönségnek. Goldmark akkor így szólt: «Uraim! Ha mi itt az

udvarban maradunk és egymással beszélgetünk, úgy ez nem használ sem nekünk, sem polgártársainknak. A monologokból elég volt, törekedjünk inkább a rendekkel párbeszédbe bocsátkozni!» A tömeg megértette és felkapta a jelszót: A rendekhez! Fischhof is ráállt, hogy ha a rendek nem jönnek a néphez, menjen a nép a rendekhez és most azonnal végre is hajtják a tervet. Behatolva a rendek tanácssterme elé, Fischhof adja elő a helytartónak, gróf Montecuculinak jövetelük célját: hogy rokonszenvüket fejezzék ki a rendeknek és felajánlják támogatásukat a nép jogainak kivívására. A helytartó felszólítja a szónokot, hogy válasszon a nép 12 bizalmi férfit, akik a rendekkel együtt eljárjanak, addig a rendek megbeszélnek a teendőket. Ez a választás a rendetlen tömegnél persze rendkívül nehezen ment és soká tartott. Mialatt Fischhof azt nyélbe ütni akarja, új esemény vonja magára a tömeg figyelmét; oly dolog, mely nagyban hozzájárult lelkesedése és elszántsága növeléséhez.

Ime, a sors csodás keze, a magyar születésű zsidó *Goldner Miksa* orvosnövendék hozza Kossuthnak március 3-án tartott korszakalkotó beszédét, melyet *Kaufmann-Kálózdí Mór* orvos fordított le németre. Goldner elkezdte a beszédet felolvasni, hangja azonban gyengébb volt, mint lelkesedése és kénytelen átadni a szót egy ott levő jogásznak, Putz volt a neve, aki azután öblös hangjával hirdeti a népnek, mit követel Kossuth az osztrákok részére. A beszéd óriási lelkesedésre ragadja a hallgatókat és némely részét kétszer, háromszor is megismételtetik tomboló tetszésnyilvánítások közepette.

Közben sikerül Fischhofnak a 12 bizalmi férfiút összeállítani és a rendek küldöttsége, kiegészítve a nép és az egyetemi hallgatók küldöttségeivel, elmegy a Burgba, hogy a követelt jogok megadását sürgesse. A türelmetlen tömeg azonban nem sokára beront az országház termeibe és ott pusztít, rombol. A kormány még mindig nem akarja elhinni, hogy elvesztette lába alól a talajt, katonaságot küld, hogy az országház előtt levő teret szállja meg. Mikor pedig néhányan az országház ablakaiból butordarabokat hajítanak a katonaságra, ez tüzel a védtelen polgárokra, akik közül öt holtan terül el. Az öt között, aránynak bizonyára túlnagy, kettő zsidó: *Spitzer Henrik* technikus és *Herschman Bernát*. Mind között a legnagyobb részvétet Spitzer halála keltette, aki szüleinek egyetlen gyermeke, alig 18 éves, igen tehetséges fiatal ember volt. Mikor rövidesen sokszorosították az ifjú vértanu fényképét, a közönség ezrével kapkodta el.

Március 13-ika tehát polgárvérrel lett felavatva és pedig felekezeti különbség nélkül. Meghozta azonban, amit tőle vártak: Metternich megbukott és az udvar beleegyezett a nép felfegyverzésébe. A császári hirdetmény megígéri a kívánt reformokat és másnap már el is törli a cenzurát. És ime, a szabad-sajtó első terméke egy költemény, *Die Universität*, melynek szerzője: *Frankl Lajos Ágost*, a híressé vált zsidó költő. Frankl maga beszéli el, hogyan írta a költeményt az egyetemen, hol az éjjel őrségen volt, hogy ment kora reggel a nyomdába, hol az ő szerkesztőségében megjelenő «Sonntagsblätter»-t nyomták.

Fölkelti a faktort, ez azonban vonakodik a költeményt előleges cenzura nélkül kiszedni, míg végre Frankl felelősségére megteszi és csakhamar kész 4000 példány. Frankl egy részét magával viszi és kiosztja, mint az első cenzurátlan sajtóterméket. A költemény, mely egyébként az egyetemnek tagadhatlan nagy érdemét zengi, melyet az a szabadság ügyében szerzett, csakhamar mindenfelé elterjedt. Prágában, Brünnben a színház erkélyéről szavalják a népnek; a legtöbb bel- és külföldi ujság átveszi. Velencében olasz fordításban jelent meg és nem kevesebb mint 27 zeneszerző zenésítette meg.

A sajtó terén különben is kitűntek hitsorsosaink. Már az elnyomatás korában rendkívüli érdemeket szerzett magának a szabadság eszméinek terjesztése érdekében *Kuranda Ignác*, ki a «Die Grenzboten» folyóiratával, mely először Brüsszellben, majd Lipcsében jelent meg, valósággal uralta a helyzetet. «Die Grenzboten» találkozó helye volt a legeltérőbb politikai meggyőződésű férfiaknak és a legolvasottabb lap volt a márciusi idő előtt; a kormány ugyan kitiltotta, de azért csak annál inkább terjedt.

Ezen kívül Saphir M. G. a «Humorist»-ot és Frankl a «Sonntagsblätter»-t szerkesztette a cenzurának szomorú idejében. Mikor pedig lehullott a szégyenletes bilincs, a szabadságot dicsőítő, a szabadságért lelkesedő költemények és szózatok jó része zsidó tollból származott, mint pl. «Album der glorreichen Ereignisse der Woche vom 12—18. März» Dr. Becher szerkesztésében is mutatja. (Saphir M. G., Szántó Simon, Kulke Eduard és a többi kevésbbé

ismeretlen nevek között a termékeny író Stern M. E. is ott van, kinek «National-gardenlied»-jét Sulzer, bécsi kántor zenésítette meg.) A hírlapok nagy részének szerkesztői vagy legalább dolgozótársai zsidók voltak, mint pl. Wiener Abendzeitung — Frankl L. A., Politische Dreieinigkeít — Pollák és Stern, Gerad' aus — B. Friedmann, Wiener Katzenmusik — S. Engländer, Ost-Deutsche Post — J. Kuranda, Geschäftsbericht und Neuigkeitsbote — J. Wertheimer, Der Radicale — Dr. A. J. Becher, Satan — A. Lieberstein, Vorwärts — P. Stern. És az első sajtópör is, mely augusztusban folyik, zsidó író, Buchheim Adolf, a Studenten-Courir szerkesztője ellen indult, amelyben azonban a vádlott felmentetett.

Valóban sehol sem jutott a szabadságmozgalom megindításában és folytatásában oly kiváló rész a zsidóknak, mint Ausztriában, illetve Bécsben. És úgy látszott, hogy ez a munka megtermi gyümölcsét; oly igaz testvérisülés mutatkozott mindjárt kezdetben az osztrák fővárosban, hogy annál szebbet nem kívánhatott a szabadság, egyenlőség és testvériség diadala sehol sem.

A március 13-iki áldozatok általános kívánságra közös sírba temettetnek el és a gyászmenetben március 17-én a katolikus és protestáns lelkész között halad Mannheimer Née rabbi is. A sírnál héber zsoltárt énekel a kántor és mint első mond Mannheimer beszédet, mely megkapja mindenkinek a lelkét. Ugy látszott, hogy a szabadság kürtjének zúgására tényleg lehullottak a válaszfalak a felekezetek és osztályok között, úgy látszott, hogy tényleg elér-

kezett a polgári egyenlőség kora. De csak úgy látszott, mert a valóságban, mikor március 15-én a hivatalos Wiener Zeitung-ban megjelenik a nép kívánságainak felsorolása, hiányzik abból a felekezetek egyenjogúságának tétele. Fischhof erre azzal a nyilatkozattal felel, hogy ez bizonyára csak tévedés, hisz a közvélemény a legnagyobb lelkesedéssel fogadta azt a követelményt, mely szerint a vallási hovatartozás nem befolyásolhatja a politikai jogok élvezetét. «Bécs polgárai és diákjai — ugymond — akiknek ezreit volt szerencsém az utóbbi napokban megismerni, sokkal nemesebbek, semhogy a zsidókat, a népesség 70-ed részét, az elért polgári jogokból ki akarnák zárni.» Goldmark már nem tartotta ily ártatlannak a dolgot és elkeseredésében le akart mondani az orvosi legióban viselt kapitányi rangjáról, csak a diákok lelkes tüntetése mellette tartotta ettől vissza. Végre mégis történt valami; márc. 27-én egy számos aláírással ellátott folyamodványt adott át egy 3 tagú küldöttség, két keresztény és L. A. Frankl a császárnak a zsidók egyenjogúsítása ügyében. Persze azt a választ nyerték, hogy a kormány megfontolás tárgyává teszi a kérelmet és ami jogos, azt meg fogja adni.

Ha azonban hivatalosan nem is mondatott ki a zsidók egyenjogúsítása, a gyakorlatban tényleg érvényesült. Fischhof megmaradt állandóan vezérszerepében, az akadémiai legió alakulásakor az orvosi zászlóalj főparancsnokává választották, a május végén az egyetemi hallgatók, nemzetőrség és polgárság kebeléből alakult közbiztonsági választmány (Sicher-

heits-Ausschuss) elnökévé tették meg és így az intéző körökkel folyton érintkezésben állván, nagy befolyást gyakorolt elismert higgadtságával és józan, éles ítéletével a szabadság és népjog ügyeinek fejlődésére. De dr. Goldmark is jelentékeny szerepet vitt; az egyetemi hallgatók egyesületének elnöke lett és ha nem is volt oly szilárd és következetes jellem, mint Fischhof, mindenesetre igen sokat tett a szabadság ügyeinek irányítására.

E két vezérlő egyéniség mellett más hitsorsosok is kiváló tevékenységet fejtettek ki. Így *Kuranda Ignác*, aki a majnai Frankfurtban március 31 én összeülő előparlamentben, majd később a német nemzetgyűlésen ugyanott képviselte Ausztriát Hartmann Móriccal és más nem-zsidó társaival egyetemben.

Nemkülönben lelkes apostola a népszabadságnak: *Dr. Tausenau Károly*; «nyárspolgári külsejű, nagy műveltségű ember, ki német, angol, olasz nyelven beszélt és ez irodalmak klasszikus műveit majd szóról-szóra betéve tudta.» Bizonyára sokat tehetett volna a nagy mozgalom érdekében, mert nagy tudásu, elragadó, merész szónoki tehetsége gyujtó hatással volt a népre, de a május 15-iki népcsődületben nyomást kapott a tömegben és beteg lett, ami által egész szeptemberig tétlenségre volt kárhoz-tatva.

Egyébként minden alkalommal számoltak a zsidókkal és pl. ama 24 tagu polgári bizottságba, mely a helytartó elnöklete alatt az új viszonyok rendezésére szolgáló javaslatok készítésére alakítatott, *Wertheim-*

stein Lipót-ot választották be, akinek ott annyival inkább lett volna dolga, mert hisz a felekezetek jogi és társadalmi viszonyairól is kellett volna tanácskoznok. Működéséről különben mit sem tudunk, de a viszonyok nem is úgy alakultak, hogy ilyen bizottság számot tehetett volna.

A május 15-iki «*Sturmpetition*» napja megint váratlanul szép eredményt ért el, amiben *Fischhof* és *Goldmark* közbenjárásának nagy része volt. Május 15-én ugyanis a munkások körmenetet akartak rendezni a városban, a kormány azonban félt, hogy ebből forradalmi tüntetés lesz és betiltotta; a legiót pedig felszólította, hogy küldjön csapatokat a külvárosokba és akadályozza meg a munkások csoportosulását. De a legió attól tartott, hogy a kormány rosszban töri fejét, azért akarja a legió erejét megosztani és azért nem volt hajlandó a parancsot teljesíteni. A kormány erre katonaságot rendelt ki, de azért kész volt közvetítő ajánlatot elfogadni és a nép vezéreivel tárgyalni. Ezek között a legnagyobb buzgalmat *Fischhof* fejtette ki. Tárgyalásainak eredménye gyanánt a helytartóval, gróf *Montecucculival* bejárta a munkások gyülekező helyeit és sikerült neki azokat rábírni, hogy halasszák a körmenetet a jövő vasárnapra, amikor a kormány azt engedélyezi.

Az egyetemen délután kezdődött a hallgatók gyűlése és dr. *Goldmark* figyelmeztetvén a helyzet komolyságára, fölszólítja őket, hogy pontokba foglalják kívánságaikat. Ez megtörténik és a három pontu kérvényt küldöttség viszi a kormányhoz. Mikor azon-

ban órák mulva sem jön válasz, a második küldött-ség megy, abban Goldmark, majd a harmadik, amelyben Fischhof is részt vett. Minthogy pedig a kormány elutasítja a kérelmet, az egyetemi ifjuság még türelmetlenebb lesz és a régi követelésekhez két újat fűz. Új kérvényt szerkeszt és a tömeggel a Burg elé vonul, elhatározván, hogy addig nem tágit, míg követeléseiket a kormány nem teljesíti. És ez a «Sturmpetition» célt is ér, még az éjjel megjelenő hirdetmény megadja az összes 5 pontba foglalt kéréseket. Közben azonban a reakció működik, a császárt megszőktetik Bécsből és a legió felosztatására töreksznek. Az egyetemi legió, mely 5000 emberből állott, állandóan szálla volt a kormány szemében. A legió mindenestre tekintélyes fegyveres erőt képviselt, mely hathatósan befolyt az ügyek intézésére, lévén különben is kevés katonaság a fővárosban. A legió az intelligentia hadereje volt, amelyben zsidók mint egyetemi hallgatók, írók és tudósok nem csak nagy számmal vettek részt, ha ma már nem is bírjuk őket felsorolni, de előkelő szerepet is vittek benne. Fischhof egyik főparancsnoka volt, Goldmark, Frankl L. A. kapitányok és az egykori legionariusok között küzdött pl. Lasker Ede is 20 éves korában Windischgrätz ellen, vagy Oser tanár, udvari tanácsos, meg mások, kik a március 13-ika évfordulóján évről évre fogyó számban szoktak összegyülekezni Bécsben.

Persze ilyen önkéntes és értelmes sereggel nem volt könnyű dobálódzni és azért a reakció legjobban szerette volna már nem létezőnek látni. Parancs-

nokát, Colloredot meg is nyerték a tervnek és ez tényleg azt a tanácsot adja a legiónak, hogy oszolja fel önmagától. Az egyetemi hallgatókat ez az áruló felhívás vérig bosszantotta és csak Goldmark fáradozásának sikerült elérni, hogy erre a kihívásra mérsékelt választ adtak. Minthogy tehát így nem ment, május 26-án a kormány kimondja a legió feloszlását és a nemzetőrségbe akarja beolvasztani, amennyiben tagjai abban szolgálni kötelesek. Akik erre nem hajlandók, 24 óra alatt szolgáltatassák be fegyvereiket, az egyetemet pedig bezárják.

Könnyebb volt azonban a parancsot kiadni, mint végrehajtani. A legió nem engedelmeskedik a kormányrendeleteknek és kész a legvégső ellentállásra is. Fischhof és Goldmark közbenjárására beleegyeznek abba, hogy Fischhof és Füstér, a legió lelkésze, elmenjenek a hadügyminiszterhez és a feloszlató parancs visszavételére kérik. Ez meg is történik, de eredményt nem érnek el. Erre a nép torlaszokat emel az egyetem körül és a legelszántabb harcra készül. Délben újra Goldmark megy Füsterral a miniszterhez és azt mondja neki: «Az egész nép fegyverben áll; száma és bátorsága biztosítja győzelmét. Adja meg Ön a jelt a harcra, ha van hozzá bátorsága, de emlékezzék arra, hogy a nép én általam felelőssé teszi Önt azért a véért, melybe ez a harc kerül.» Végre a miniszteri tanács enged és elhatározza a feloszlató rendelet visszavonását. Mikor Goldmark ezt a hírt megviszi a népnek és fölszólítja, hogy most már hordja le a torlaszokat, nincs szükség azokra, nem hisznek neki, hanem a kormánnyal

való összejátszással gyanúsítva őt, elfogják és pórul jár, ha ki nem szabadítja egy arra jövő legiőcsapat. Egyelőre tehát a szabadság ügye újra győzedelmeskedett és még tovább is haladt, ami a zsidókra nézve csak kedvező volt. Igaz, hogy a szabadság hajnalán, március—áprilisban Csehországban és főleg Prágában zsidó üldözések is fordultak elő, amelyeknek nem annyira a zsidók személye, mint inkább vagyona volt céltáblája, úgy hogy e szomorú események hatása alatt Prágában is az Amerikába való kivándorlás eszméje merült fel a zsidók körében, mint abban az időben ugyanabból az okból Budapesten és Pozsonyban, mégis e mindenesetre kárhozatos tünetek csak futólagosak voltak. Általában azonban a zsidók Ausztriában élvezték a szabadság áldásait és érvényesültek a közélet terein. Mikor május végén Bécsben a városi képviselőlet választási szabályzatát dolgozzák ki, felveszik egyik pontjába, hogy a többi felekezetek papjai között «der Prediger der isr. Gemeinde in Wien» szintén választó hivatásánál fogva és a városi tanács által augusztus 25-én elfogadott határozat kimondja, hogy minden felekezet papja és hitszónoka választó.

Még szebben és feltünőbben nyilvánult a zsidók egyenjogúsága a parlamenti választásoknál, melyek a júliusban összeülő birodalmi gyűlés számára eszközöltettek. Őt zsidó került be képviselőnek és pedig dr. Fischhof Adolf, Bécs egyik külvárosában megválasztva, Mannheimer Nóé, bécsi rabbi Brodyban, Meisels Beer, krakói rabbi ugyanott, dr. Goldmark József Schottenfeldben és Halpern Ábrahám nagy-

kereskedő Stanislauban; ez utóbbi azonban nem sokára kivált a birodalmi gyűlésből. Mind között a legnagyobb rokonszenvvel fogadták Fischhofot, aki mindenütt elismerésre talált önzetlen, buzgó működéseért. Mannheimer a gyűlés megalakulásakor a korelnöki tisztet töltötte be és a vallásszabadság tárgyalásánál nagy beszédet mondott, melyben természetesen érvényesült a zsidó szempont is. Goldmark a birodalmi gyűlésen is kiváló tevékenységet fejtett ki, bár kissé hangos és bőbeszédű volt. Beválasztották a nép- és államgazdasági bizottságba, valamint Fischhoffal együtt az alkotmányozó bizottságba, melynek előadója lett. De Meisels sem maradt a háttérben; a lengyeleknél rendkívüli tekintélynek örvendett, úgy hogy azoknak politikusai minden fontos kérdésnél kikérték a véleményét és a legnagyobb tisztelettel nevezték a magukénak, minthogy lengyelül is jól tudott. Érdekes epizódja képviselőségének, hogy mikor helyét a birodalmi gyűlésben kereste, Smolka elnök a ház jobb oldalára utalta; amire Meisels azt felelte: Wir Juden haben keine Rechte! Amint tehát látjuk, a zsidó képviselők elég előkelő állást foglaltak el a birodalmi gyűlésen és ennek, nemkülönben felekezetüknek igazán diszére váltak. Mikor pedig a veszély idején a parlementre is külön feladat hárul, megint az elsők között dolgoznak és fáradsznak Fischhof és Goldmark.

Midőn okt. 6-án a képviselők ülést követelnek és az elnök nem teljesíti kívánságukat, ideiglenes elnököt választanak Pillersdorf személyében, jegyző pedig Goldmark lesz. Ennek indítványára határozza el a

gyülekezet, hogy a kormányt felszólítja, vonja vissza a nagyobb bajok elkerülése végett a katonaságot és tartsa a kaszárnyákban készenlétben. Épp három tagú küldöttség, köztük Goldmark, akarja a határozatot a kormánynak megvinni, mikor egyik miniszter jelenti, hogy a nép a hadügyminiszterium kapuit «Latour muss hängen» kiáltással ostromolja és felszólítja a házat, vegye elejét a bűnös merényletnek. Erre öt képviselőt küldenek a néphez, népszerű vezéreit a tömegnek, közöttük Fischhof és Goldmark, hogy tekintélyükkel és szavukkal fékezzék meg a népet, de bizony sikert nem érnek el.

Latour felakasztása után a parlament állandóan együtt marad és Sicherheits-Ausschuss-t, új közcsendi bizottságot választ, melynek Goldmark is tagja és melynek elnökei egymás után lemondanak, míg végre Fischhof vállalja el a nehéz tisztséget és mindvégig, okt. 31-ig vezeti nagy körültekintéssel a szakadatlanul munkálkodó bizottságot. Közben Olmützben is jár egy küldöttséggel, mely a császárt arra kéri, hogy kímélje meg Bécset a vészes ostromtól, de eredménytelenül. A szabadságmozgalom szerencséje lehanyatlott és Windischgrätz teljes hatalommal intézi a székváros megfenyítését. Hiába küzdenek a szabadsághősök a torlaszokon, leveretnek és október 31-én Windischgrätz katonáinak réme uralkodik Bécsben.

A küzdelem áldozatai között ott vannak természet-szerűen a zsidók is; nyolcnak nevét ismerjük a bécsi hitközség halotti anyakönyvéből, mert egyes sírokba temették őket, de voltak ezeken kívül elegenden, kiknek

emléke nem maradt fenn. A nyolc közül *Epstein Emanuelnek* születése helyén, Kremsierben ma is felgyújtják minden jomkippur előestéjén az emlékmécset. A többiek, *Löb Dávid*, *Rosenbaum Mór*, *Kerpen Fülöp*, *Sterk Lipót*, *Breuer József Károly* mellett kiemelkedik *Krausz József*, ki 63 éve dacára elhagyja családját és ifjonti lelkesedéssel küzd a Hundsthurm mellett levő torlaszon, míg el nem esik. A nyolcadik megint magyar-zsidó: *dr. Kollinsky Adolf*. Pesten született, Prágában és Berlinben készült a rabbipályára és szülei, nehogy a magyar szabadságharc hullámai közé kerüljön, Bécsbe küldik tanulmányainak folytatása végett. Ő azonban más sorsot választott magának; október 6-án ő is kivonul az egyetemi hallgatókkal, hogy — mint mondá — Istenért, jogért és szabadságért küzdjön és e küzdelemben érte utól a dicső halál.

A torlaszokon elesetteken kívül még egy nemes áldozatot szolgáltatott a bécsi zsidók. *Windischgrätz* nem elégedvén meg az októberben elért eredménnyel, a szabadságmozgalom vezetőit akarja megalkoltatni, hogy félelmet és rettegést terjesszen a népben. A zsidókra, mint azt néhány hónappal később Magyarországon is tette, külön figyelmet fordít. Minthogy pedig a vezetők között a zsidók előkelő helyet foglaltak el, többen szerepelnek közülök az agyonlövetendők listáján. Így *Mahler*, *dr. Tausenau* és *Hebbelnek* jó barátja, *Engländer Zsigmond*; ezek azonban idejekorán szerencsésen elmenekülnek, úgy mint *dr. Silberstein Ágoston*, ki az októberi harcokban meg is sebesült, de azután Németországban

talált menedéket. Egy azonban kezébe került a híres alteregonak. *Jellinek Hermann* az, kinek bűne — mint Bauernfeld mondja — egy pár radikális ujságcikk volt, melyet kevesen olvastak, talán senki sem értett, ő maga is alig. De szükség volt egy zsidóra és nem volt más kéznél. Így tehát «a népnek fegyveres felkelésre való lázítása és a cs. kir. katonaságnak való ellenszegülése miatt» kötéláltali halálra ítéli, de mint társait a vértanuságban: a katolikus *Messenhausert* és a protestáns *Blum Róbertet*, őt is agyonlőtték a *Stadtgraben-en*, 1848 november 27-én.

Ily csattanós befejezése volt az osztrák szabadságmozgalomnak, melynek dicső munkájában, vezetésében és fejlesztésében zsidók oly kiváló részt vettek, mint Európában máshol sehol. Valóban megérdemlik, hogy külön lapot szenteljünk az ő emléküknél, akik a szabadság rajongó szeretetével, a népjogok odaadó szolgálatával tiszteletreméltó nevet szereztek maguknak az emberi művelődés történetében. Hogy önfeláldozó munkásságuk nem teremtett mindjárt maradandó eredményeket, az mit sem von le az ő érdemükből. Ők elvégezték az alapozó munkát, melyből jövő nemzedékek kiindulhattak, ők elvetették a magot, mely csak a kedvező viszonyokra várt, hogy tele kalászba szökkenjen.

Ausztriában tehát már október végén letörtetett a szabadságmozgalom teljesen, de nem oly könnyen ment az a vele szoros kapcsolatban álló *Magyarországban*.

Itt is megnyilatkozott a francia forradalom hatása már március 15-én, amikor is a fővárosban teljesen vértelen küzdelem után kitűzték a szabadság lobo-

góját, kivívták a szabad sajtó jogát és nyíltan kifejezésre juttatták a nép követeléseit a híres 12 pontban. Ez azonban csak szerény kezdete volt annak a világraszóló szabadságharcnak, melyet ötnegyed éven át vívott a magyar nemzet a túlnyomó ellenféllel szemben. Nem lehet ezt a szabadságharcot egybevetni egyik szabadságmozgalommal sem, melyet a csudálatos 1848 az európai népeknél oly váratlanul megérlelt. Nem is tárgyalhatjuk e helyütt már ez okból sem; különben pedig bőven és kimerítően megírtam annak a történetét, amennyiben az a magyarországi zsidók bámulatos részvételét illeti hazájuk élet-halálharcának egész lefolyásában.

Hogy pedig ama fenséges mozgalomban, melyet március 15-én Pesten Magyarország legnagyobb lírikusa, Petőfi és legnagyobb regényírója, Jókai vezettek, zsidók is részt vettek, az bizonyos, bár alárendelt szerepükönél fogva, melyet akkor még játszottak, maradandó nyoma nem igen maradt annak. Gracza beszéli el a szabadságharc történetében, hogy az idő alatt, míg a Landerer-nyomdában a Talpra magyar és a 12 pont, a szabad sajtó első termékei készültek, a tömeget Jókai, Degré, Irinyi és mások mellett «egy izralita vallású fiatal orvos is tartotta szóval; nevét azonban a krónika nem jegyezte fel».

A március 15-ike Pesten azonban korántsem volt oly nagy arányú mozgalom, mint a milyenné pl. a bécsi március 13-ika zsidó vezetői által lett és hatásában sem lett oly nevezetes. A szabadság ügyének intézését maga az országgyűlés vette át és annak kebelében a szabadsághősök egyik legnagyobbika: Kossuth Lajos.

A zsidókra nézve pedig nem járt sem a március 15-ike, sem annak későbbi folytatása oly eredménnyel, mint a hasonló mozgalom akár Ausztriában, akár Németországban. Igaz, hogy a közcsendi bizottmányba Pesten is bevesznek három zsidót, Kunevalder Jónást, Keleti Zsigmondot és Just Manót, tovább azonban ezen az uton nem jutottak. Mikor a szabadságmozgalom lelkes hívására alakuló nemzetőrségbe be akarnak lépni, mindenütt visszautasítják őket és mikor az országgyűlés a népjogokat kodifikálja, a zsidókat teljesen azok sáncain kívül hagyja. Amíg külföldön azt látjuk, hogy mindjárt a szabadság ébredése után nem csak a nép képviselői, de a kormány tagjai között is kiváló helyet foglalnak el, addig Magyarországon az első független magyar kormány vezetése alatt megejtett választásoknál egyetlen zsidó sem kerülhet be a képviselők házába. Csak mikor a szabadság és vele együtt a haza ügye komoly veszélybe került, akkor jutottak a magyarországi zsidók oly előkelő, fontos szerephez, amely örökre dicső emléket biztosít nekik a magyar szabadságharc bámulatos történetében. (Lásd: Bernstein, Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Jókai Mór előszavával. Budapest, 1908. 344. l.)

Sokkal egyszerűbben és gyorsabban jutottak a szabadságmozgalom törekvései sikerhez Németországban. A francia forradalom ott is élénk visszhangot keltett, hisz mint láttuk (fent 55. l.), a köztársasági kormányt német küldöttség üdvözli és a benső forrongás nem sokára ki is tört Berlinben március 18-án. Ott sem ment ez simán, vérontás nélkül, ha

nem is tartott oly soká a küzdelem, mint pl. Bécsben.

A németek is megelégték a zsarnok uralmat; alkotmányt és szabadságot követelnek, mikor pedig az elvakult hatalom ezt békés úton megadni nem hajlandó és azt hiszi, hogy szuronyokkal még mindig belefojthatja a népbe a jogok után való vágyat, a berliniek márc. 18-án torlaszokat emelnek és készek a legelkeseredettebb harcra a régi, átkos kormányrendszer ellen. 18-án és 19-én tényleg véres összeütközésre kerül a dolog és a katonaság küzd parancsra a polgárság ellen. Ennek soraiban ott vannak a zsidók is igaz lelkesedéssel és a 230 elesett között, amennyi áldozatba a berlini forradalom került, 21 volt a zsidó szabadságharcos. Közöttük egy fiatal ember, dr. Weiss, a filozófus, amint általában nevezték, egyik kezében a karddal, másikban a német lobogóval hagyta a küzdőtéren az életét.

De az áldozatok nem hiába véreztek. IV. Frigyes Vilmos király meghajolt a nép akarata előtt, a katonaságot visszavonja és alkotmányt ígér az országnak. A márciusi mozgalom tehát Németországban is szép gyümölcsöt termelt és igaza van a «Vossische Zeitung»-nak, mikor március 26-iki számában köszönetet mond a polgárságnak, mely elszánt küzdelmével oly nagy szolgálatot tett az országnak. «Az elnyomottak felszabadításának napja ez, márc. 18, melyet soha sem fogunk elfelejteni, így hangzanak szavai. Még a zsidók számára is örömnappá az a sok százados elnyomatás után, melyet e nemzet elszenvedett. Megjegyzésre méltó, hogy ez a nap volt az,

melyen egykor a zsidók halálra voltak szánva, t. i. a Haman-ünnep és akkor csoda által menekültek meg, *most ez a nap vitézségük folytán lett számukra a szabadság és egyenlőség napja*».

És tényleg szerte a nagy Németországban, kisebb-nagyobb fejedelemségeiben, mindenfelé diadalmaszkodik a szabadság és egyenlőség elve; a zsidókat polgárjoggal ruházzák fel és mindjárt érvényesítik is ezt a gyakorlatban. Már a március végén Majna melletti Frankfurtban összeülő előparlamentben ott van Rieszer Gábor és az ő működésének eredménye az általános, egyenlő választójog, mellyel a német népet akkor megajándékozták. Ennek a választási törvénynek alapján küldik a képviselőket Berlinbe, a porosz alkotmányozó gyűlésre és a Majna melletti Frankfurtba a német nemzeti gyűlésre. Mindkettőbe kerülnek zsidók is; a porosz országgyűlésre Berlinben: *Jakoby Johann* és *dr. Kosch Königsbergből*; ez utóbbi állítólag később kultuszminiszternek is volt jelölve, de zsidó volta miatt nem lett azzá. A frankfurti nemzetgyűlésen pedig a zsidók egyenjogusításának bátor és nagyszellemű előharcosa, a kiváló szónok és jogász, *dr. Rieszer Gábor* tűnik fel, akit októberben a nemzetgyűlés második alelnökévé is megválaszt. [És ő, ki mint azt egyik parlamenti beszédében mondta, nem rég még a legsúlyosabb elnyomatásban élt, aki nem rég még az ő szülővárosában, Hamburgban, az éjjeli őr hivatalát sem kaphatta volna meg, most annak a városnak képviselője és az előkelő nagy német testület vezetője lett. Részt is vett annak alkotmányozó munká-

jában kiváló tehetsége szerint, minden nevezetes törvényalkotásnál hallatja nagysúlyú szavát és nem csekély érdeme van abban, hogy a nemzetgyűlés a vallásszabadságról szóló törvényjavaslatot megszorítás nélkül, igazán szabadelvű szellemben állapította meg és fogadta el. Mellette voltak, ha nem is vele egyenrangú tényezők, hittestvérei, *dr. Veit* Berlinből és *Brill* könyvnyomdász Boroszlóból, kit a munkások pártja küldött a nemzetgyűlésbe. Továbbá Ausztria németiségének képviselői gyanánt, a kiváló publicista *Kuranda Ignác*, kinek, amint láttuk (fent 63. l.), az osztrák szabadságmozgalomban is érdemes szerep jutott és *Hartmann Móric*, a tehetséges költő, ki 1848 őszén Blum Bóbert kíséretében volt Boroszlóban, amikor az végzetes útjára készült Bécsbe.

A később nagy nevű sociologus és socialista vezér, Lassalle Ferdinánd is 1848-ban lép fel cikkeivel Marx, *Neue Rheinische Zeitung* című lapjában. Mint tüzes szónok nagy hatással volt a népre és azért a kormány rossz szemmel nézte működését. Egyik beszéde miatt pörbe fogták és bár az esküdtek fölmentették, a bíróság még sem helyezte szabadlábra, hanem azon vád alapján, hogy a polgárőrséget az állami hatóságok ellen izgatta, 1849 július 5-én hat havi fogságra ítélték, amit ki is töltött.

A németországi mozgalomban, a szabadság és alkotmányosság alapozó munkájában tehát szintén részt vettek kiváló zsidók elismerésre méltó módon, hisz egyelőre nem is volt okuk azt megbánni. Mindenfelé elfogadták a polgári egyenlőség elvét és Németország királyságaiban, fejedelemségeiben egymásután iktat-

ták törvénybe a zsidók egyenjoguságát, habár később a reakció meg is akasztotta annak teljes érvényre jutását. Az 1848 valóban áldást hozó volt a német zsidókra nézve is, de ők magatartásukkal meg is érdemelték, hogy amiért évtizedeken át hiába küzdöttek, azt érett gyümölcs gyanánt hullatta ölükbe az 1848 ragyogó napjának csodálatos heve.

Ez a nap bevilágított jóttevő sugaraival oda is, ahol addig elnyomatás és jogfosztottság volt egykor boldog országok és tartományok sorsa. Így az Ausztriától és Poroszországtól függő tartományok, *Lengyelország és Itália* is eltelnék függetlenségük visszanyerésének reményétől, mikor a bécsi március 13-ika és a berlini március 18-ika győzedelmesen végződött. Már a párizsi forradalom után megindul ugyanott a lengyel száműzöttek mozgalma, melyhez a köztük levő zsidók lelkesen csatlakoznak és minden tanácskozásukban élénk részt vesznek. De amint a zsidóknak mindig többet kell tenniök, hogy másvallásu polgártársaik mellett számba jöjjenek, a lengyel zsidók Párizsban is külön gyűléseznek és feliratban biztosítják a lengyel nemzeti bizottságot, hogy minden percben készek hazájuk védelmére sietni. Ők is ott voltak a St.-Roche egyházban a lengyel zászló beszentelésénél és az első csapattal 40 zsidó indul haza a szerencsétlen Lengyelországba. Midőn pedig Metternich bukása után Krakóban torlaszokat emel a nép és alkotmányt követel, a zsidók is ott harcolnak a többiekkel a katonaság ellen és esnek el, amint a sors magával hozza. Sőt a krakói zsidók még Posen nagyhercegségben lakó hittestvéreikhez

nyílt felhívást is intéznek, hogy siessenek ők is a nemes lengyel nemzet segítségére, «mert — úgymond — mi a lengyeleknek bajtársai vagyunk, éreztük és átszenvedtük, mi az a száműzetés, gyalázat és elnyomatás. Azért rajta, testvérek, ne sajnáljunk semmi erőfeszítést, semmi áldozatot, hogy a szent ügyet előbbrevigyük; mutassuk meg a világnak, hogy ereinkben még a Makkabeusok vére folyik és hogy szivünk, úgy mint őseinké, melegen dobog minden igaz, nemes és magasztos ügyért».

A poseni zsidók azonban nem hajlanak a lelkes szózatra, hanem kitartanak a német ügy mellett. Ugyancsak ott is mindjárt a berlini események hírére általános volt a szabadság és egyenlőség má-mora; azonnal lengyel és német bizottságok alakulnak, amelyeknek tagjai között zsidók is vannak, felfegyverkeznek ezek is, mint a más vallásuak. Mikor pedig márc. 26-án nyílt piacon hirdeti egy lengyel-katholikus pap, dr. Prusinszky, hogy ezentúl akár német, akár lengyel vagy zsidó, mind egyenlő, utána pedig több német hasonlóan nyilatkozik, a nép kívánságára a zsidók nevében Kaatz előljáró szól ily értelemben németül, majd dr. Samter lengyelül.

A túlaradó lelkesedésnek azonban nem lett maradandó következménye. Porosz-Lengyelországban ugyan oly rohamosan terjedt a szabadságmozgalom, hogy Frigyes Vilmos a nála járó lengyel küldöttségnek alkotmányt ígér, de nem sokára azután, májusban, visszatér a régi rendszerhez és Pfuel generálisával kiüzeti a lengyel vezért, Microszlavszkit Posenből. Hasonlóképp felülkerekedett a reakció Galiciá-

ban, az osztrákok tartományában és maradt minden a régi módban.

A szétagolt *Itália* is felhasználja az 1848 bátorító alkalmát, hogy függetlenségét kivívja. Már a párizsi események folytán megmozdult Lombardia és egész Közép-Olaszország. Metternich bukása után pedig Miláno az első, mely nyíltan fellázad az osztrák uralom ellen és több napi harc után kiűzi Radetzky seregét. Velence és a többiek követik példáját. Sardiniaiban maga a király, addig reakcionárius és ultramontán, áll a mozgalom élére, hogy így megmentse trónját; tényleg át is veszi a küzdelem vezetését és sikereket ér el gyakorlott seregével. És mindenütt, ahol a zsarnok elnyomatás ellen győzelemre jutnak a felkelők, igazi szabadság országa terjed és a zsidók is kiszabadulnak rettenetes helyzetükből. A pápa birodalmában is megmozdul a nép és mikor IX. Pius nevenapján felvonul, 34 pontban foglalja össze kívánásait, ezek között a tizenegyedik: a zsidók egyenjogúsítása. Ezt ugyan nem teljesítette a pápa egészen, de április 17-én este 10 órakor leromboltatja a római ghettó kapuit. A zsidók éppen pészachünnepet ülnek és megrémülve hallják a dübörgést, melyet ellenséges támadásnak vélnek, de csakhamar öröm és boldogság váltja fel az ijedelmet, mikor a kedvező valóságról meggyőződnek.

Természetes, hogy a zsidók mindenütt a legtisztább odaadással állanak a szabadságharc szolgálatába. Az önkéntesek között mindjárt kezdetben, áprilisban, 235 zsidó van, hogy részt vegyenek Itáliának «szent keresztes hadjáratában» és épp úgy mellükre tűzik

a nemzeti színű keresztjelvényt, mint a másvallásúak. A toskánai zászlóaljban, mely főleg Curtatone és Montanara mellett tüntette ki magát, 45 zsidó volt, többnyire Livornoból és Pisaból. Ezek között lehetett Isacco Artom is, később a nagy Cavour kedvelt titkára, kinek épp oly nagy volt lángelméje, mint csodálatos szerénysége és ki hazájának igen sok, kiváló diplomáciai szolgálatot tett. 1848 márciusban Pisaban egyetemi hallgató volt és mint olyan lépett az önkéntesek közé; mindvégig hazájának és vallásának hű fia maradt.

A zsidók egyenjogusítása a felszabadult tartományokban nem is maradt papiron, hanem érvényesült az életben is. Velencében az ideiglenes kormány-
nak kereskedelemügyi minisztere zsidó, Leone Pincherle, később pénzügyministere is az, Isacco Maurogonato. Udinében szintén van zsidó tagja a kormánynak, Luzzatti. Flórencben dr. Basevi a nemzetőrség kapitánya, Pitiglianóban pedig két zsidó vezeti a katonák kiképzését.

Sajnos azonban az 1848 rohamos és csodálatos vívmányai Olaszországban sem voltak tartósak, a reakció nem pusztult el, csak aludt egy ideig. Az osztrákok újra erőt vettek az olaszokon és egymásután hódították vissza a függetlenné lett tartományokat, a pápai uralomnak meg a franciák jöttek segítségére. A zsidók azonban nem érdekből, de igaz lelkesedésből csatlakoztak a szabadság küzdelméhez és azért hűségesen ki is tartottak abban mindvégig és mikor pl. Róma kapuján kívül fekvő Vascello nevű épületet a franciák támadása ellen egy maroknyi hős csapat

védte hosszú ideig, azok között 5 zsidó volt: Enrico Guastalla ezredes, ennek unokaöccse Cesare Guastalla, Giacomo Veneziani Triestből, ki el is esett a küzdelemben és a Gianicolo alatt lett eltemetve, továbbá két testvér, Alessandro és Israele Levi Reggio-ból. Mint katonaeorvos működött ugyanott Móise Esdra Rómából. Velence védelménél pedig a nemzetőri parancsnokok: Treves, Levi és Usiglio zsidók voltak.

Ime, végig mentünk azokon az országokon, hol az 1848 szabadságkürtje felrázta a lelkeket, hogy felvegyék a harcot a zsarnokság jogtalansága, az elnyomatás gyalázata ellen. Célunk volt kideríteni és példákkal bizonyítani, hogy a zsidók mindenütt a szabadság harcosai és nem ritkán hősei között állottak; nem a saját javukra való tekintetből, nem számítva a jövő esélyeivel, a bukás lehetőségével, de elszántan és lelkesen küzdöttek azon népnek jogai érdekében, amelyhez a közös hazának szeretete fűzte. Nem sok az, ami anyag rendelkezésünkre állott, talán még lehetne elásott, elfeledt adatokat találni, de amit forrásaink alapján összeállíthattunk, az bizonyára minden elfogulatlan bíráló előtt elég arra, hogy tételünket beigazolja és a zsidóságnak kiirthatlan szabadságszeretetét, a jog és igazság iránt való érzékét minden kétségen felül bizonyítsa.¹

¹ Főforrásaim voltak az egykori hirlapok és folyóiratok: Der Orient, Allg. Zeitung des Judenthums, Der Wanderer, Die Grenzboten, Vossische Zeitung. Önálló munkák: Reschauer Heinrich, Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution; Album der glorreichen Ereignisse der Woche vom 12. bis 18 März 1848, redigiert von dr. Siegfried Becher;

1848 sokat hozott a zsidóknak, de a zsidók is meghozták önként a legszebb, a legdicsebb áldozatokat, amit tőlük csak követelhetett az emberiség történetében oly fenséges 1848.

Nyiregyháza.

Dr. Bernstein Béla.

SZABADKÖMŰVESEK ÉS ZSIDÓK.

A szabadkőművesség nálunk Mária Terézia korában terjedt el. Páholyai a német nagypáhollyal állottak összeköttetésben. A monarchiában a prágai páholy örvendett legnagyobb tekintélynek és a többi fontosabb esetekben ehhez fordult tanácsért és útbaigazításért.

Zsidót e páholyok nem fogadtak be tagjaik közé és tudtomra nem is fordul elő nem-keresztyén névsorukban. E szabály alól a régibb, 1795 előtt fennállott szabadkőművesség nálunk nem is mutat egyetlen kivételt sem.

De hogy e kizárólagosság nem felel meg a társaság tisztán humanus eszméjének és általános feladatának, azt már akkor is érezték. Nevezetesen, hogy éppen magyar ember veti fel először ezt a kérdést. Gr. Siskovics volt ez, ki ez irányban a prágai páholy nagymesterét, Chotek grófot kereste meg levelével. A levelet a déghi gr. Festetics levéltárban levő eredeti után közöljük.

Dr. Nathan, P. die Juden als Soldaten; Philippson, Prof. Martin, Neueste Geschichte des jüdischen Volkes; Vogelstein-Riger, Geschichte der Juden in Rom; Frankl-Grün, Dr. Ad., Geschichte der Juden in Kremsier.

Sehr verehrungswürdiger Freund und Bruder! Wissbegierde und Hang zum Wohlthun waren die Triebfeder meines Bestrebens in der Gesellschaft der Freimaurer (welche ich mir als einsichtsvolle und tugendhafte Männer vorstellte) aufgenommen zu werden; ich genoss dieses Glück vor 2¹/₂ Jahren, und danke stündlich der Vorsicht,* welche mich in diese Verbrüderung treten liess, wo die Bruderliebe das unauf löschliche Band zwischen Männern geknüpft hat, welche sich werktätig bestreben *weise und tugendhaft* zu sein.

Während meines kurzen Aufenthaltes in Prag wurde mir das Glück zu Theil, Sie verehrungswürdigster Bruder kennen zu lernen; mein, obschon im Forsehen ungeübtes Auge fand in Ihnen den Mann, in welchem alle die erhabenen Eigenschaften in jenem hohen Grade vereint sind, welche meinem Ermessen nach den *Maurer* ausmachen, oder welches gleichlautend ist, den *Weisen*, den *Christen*.

Es darf Sie demnach, Sehr verehrungswürdiger Freund und Bruder, nicht wundern, dass ich Sie zu meinem alleinigen Führer auf dem Wege der Maurerei wähle, und Ihnen in einer Reihe von Briefen meine Gedanken und Zweifel über diesen erhabenen Gegenstand mit aller Offenherzigkeit eines Bruders und Freundes vortragen werde, welche nichts sehnlicher wünscht als dereinst sagen zu können: auch du hast an dem Tempel der Tugend gearbeitet und hast deine Bestimmung als Mensch nicht verfehlt.

* Vorsehung helyett.

Damit Sie aber, Sehr verehrungswürdiger Bruder, von der Lauterkeit meiner Absichten, und dass nicht läppische Neugierde, sondern ein viel edlerer Zweck mich beseelt, sich überzeugen können, so gestatten Sie mir die Gründe und Veranlassung meines gemachten Schrittes (nemlich an Sie einen Brief maçonischen Inhalts zu schreiben), in möglichster Kürze vorzulegen.

Vor einiger Zeit meldete sich ein Jude aus England an der Pforte der hiesigen Loge, gab die gewöhnlichen Zeichen eines Maurers und wollte als solcher in die Loge eingelassen werden, allein es wurde ihm der Eintritt, weil er sich nicht zu der christlichen Religion bekannte, versagt — dieses ist eine That- sache, welche mir zuverlässig bekannt ist.

Schon längst, und noch öfter seit ich im Orden bin, dachte ich der Verschiedenheit so mancher Verehrung des höchsten Baumeisters aller Welten ernstlich nach, diese Gedanken brachten mich auf die den verschiedenen Nationen üblichen Religionen und ihre wesentlichen Unterscheidungszeichen und ich wollte in allen die ursprüngliche und einfachste Quelle (aus welcher selbe mögen entstanden sein) und wollte dem Baum auf den Kern sehen, da doch nur die Rinde und äusserliche Verschiedenheit der Sache ganz eine andere Gestalt geben: dieser oben erwähnte Vorfall mit dem Juden veranlasste in mir folgende Zweifel, die ich selbst aufzulösen nicht vermögend bin:

1. Wie konnte die Englische Maurerei einen Juden aufnehmen und die in Deutschland ange-

nommene Maurerei denselben ausschliessen? Zeigt dies nicht verschiedene Grundsätze in dem Orden?

2. Warum sollte nicht ein Jude eben sowohl als ein Mohamedaner, und was immer für Glaubensgenosse (wenn er nur Einen alles vermögenden Gott erkennt, obschon er in der Art ihn anzubeten nicht die christlichen Gebräuche annimmt) ein Glied dieser grossen Kette sein, welche das Verfllossene mit dem Gegenwärtigen vereint, und alle Geschöpfe an das höchste Wesen, als an den Urquell aller Dinge anschliesst, damit alles wieder dahin zurückkehre, woher es gekommen ist?

Mit einem Worte, da ein Maurer ein von allen Vorurtheilen freies Wesen sein sollte, wie kann man einen Juden der *Religion hat*, das ist Einen und den wahren Gott erkennt, und dabei ein tugendhafter Mann ist, aus der Loge, oder was bei uns gleich lautend ist, aus einer Gesellschaft von Weisen ausschliessen. Umsomehr, da unser Erlöser, von dem wir uns Christen nennen, nie aufgehört hat Jude zu sein, sondern nur deshalb gekommen zu sein sich erklärt hat, um das Gesetz zu beobachten und nicht umzustossen.

Lassen sie sich herdurch, S. V. B. und Freund nicht verleiten zu glauben, dass ich ein Verächter unserer geheiligten Religion sey; ich bin stolz darauf ein Christ zu sein, und übe mit aller Ehrfurcht die angenommenen Gebräuche der christ-katholischen Religion aus, aber Toleranz und Scepticismus (über dieses letztere werde ich mich in einem folgenden Briefe erklären) verleiten mich Sie zu bitten, mir

über diese zwei ob angeführte Zweifel das Licht zu geben, ich erwarte es mit aller zuversicht von einem Manne wie Sie, der tief in die Geheimnisse der Natur gedrungen, und der nicht da stehen bleibt, wohin ihn der Zufall der Geburt und die in seiner Jugend beigebrachten Lehrsätze (ihn) versetzt haben.

Hiedurch werden Sie denjenigen noch fester an sich knüpfen, der ohne dies durch die geheiligten Bande der Freundschaft und der maurerischen Brüderlichkeit ganz der ihrige ist.

Lemberg, den 27. Juny 1781.

Közli: *Marczali Henrik.*

ANDORBÓL DOKTOR LESZ.

Éjféli csend. A kis faluban
Aludni tért mindenki már.
Csak a korcsmába', faluvégen,
Kereng még vígan a pohár.

A korcsmáros pihenni vágya,
Hajnaltól talpon van szegény,
De ott mulat víg nóta közben
Két rekruta, két bús legény.

Elnyomja néha őt az álom
S nagy káromlásra felriad.
Nyel füstöt, gúnyt és durva szitkot
Egy pár hitvány garas miatt.

«Ébredj Jakab! Adj egy liter bort!
Ne gubbaszsz' mint beteg madár!»
S Jakab visz bort alázatosan,
De lába alig bírja már.

Füstös szoba az ő lakása,
Padlója taposott agyag.
De boldog, mert ott háborítlan
Hány pompás légvárat farag!

Nem zúgolódik sorsa ellen,
Tűr szitkot nappal-éjjelen,
Hogy Pesten jó Andor fiának
Pénzben hiánya ne legyen.

«Grún bácsi, jöjjön klabriászra!»
Szól gyakran Stein, a fűszeres,
S feleli Grún: «Ha én mulatok,
Andor fiamnak ki keres?» —

Halványulnak a csillagok már
S az égen szürke fény fakad,
Mikor végül a rácsos ajtót
Magára zárja Grún Jakab.

Az ágy alá mécscsel világít,
Megvizsgál minden szögletet,
Nem rejtőzött-e gonosz ember
A nagy «kredenc» s díván megett

Asztalhoz ül s orrára rakja
Piszkos, kerek pápaszemét
S előveszi Andor fiának
Elrejtett, drága levelét.

«Kedves apám — így szól írása —
Tudom, gyötrődve keresed,
De küldj nekem csak száz forintot,
Ne legyen annál kevesebb.

Nem is hiszed, a klinikákon
A szigorlat mily drága most
S mennyit tanulok nappal-éjjel —
Küldd el hát azt a pár hatost!

S milyen komisz a sok professor!
Mennyit kívánnak, borzalom!
De nem félek, mert én szünetlen
Csak könyveimet forgatom.

Még egy szigorlat, az utolsó,
S kezembe lesz a diploma.
Leveszem a terhet nyakadról,
Gond nélkül élsz majd, mint soha.

Reményelem, hogy meg nem haragszol
A pár rongyos forint miatt.
De majd örülsz, büszkén mutatsz rá,
Ha doktor lesz Andor fiad.»

Jó Grún Jakab, dehogy haragszik!
Sóhajt: «Szorgalmas, hű gyerek!
Ki tudja, hogy' töri magát most!»
És ráncos arcán köny pereg.

«Itthon egy fillér sem marad tán,
De a míg bírom két karom,
Fiam gondok nélkül tanuljon
S igát ne húzzon, mint barom.»

A börzacsakóból kotorássza
 A sok hatost, a koronát.
 Csupa apró pénz, mit keservvel
 Sok éjjen összeboronált.

Hány szitkot túrt alázatosan,
 Meddig ült a söntés megett,
 Mig összekuporgatta lassan
 Andornak ezt az összeget.

Sok gondnak, szenvedésnek ára,
 S elküldi mégis örömet;
 Hja, a tanulás drága tréfa
 És drága város az a Pest!

A rózsaszín utalványlapra
 Ir ákom-bákom szavakat:
 «Gerő Andor szigorló orvos,
 Budapest, Rombach-utca 6.» —

Hármat bűg a bakter tülökje,
 Amikor végre elpihen
 S e földön nála boldogabban
 Nem szunnyadt el tán senkisé.

S aranyos szárnyon elröpíti
 Az álomtündér őt tova,
 Gyorsabban mint a birtokos gróf
 Sokszor csodált négy pej lova.

Ni! Már itt van Pest városában,
 Andor szobája közepén.
 A szörnyű nagy orvosi könyvre
 Görnyedve hajlik a szegény.

A fővárosnak cifra fénye
 Hiába csalja jó fiát,
 Csak bújja, bújja csüggedetlen
 A Hyrtl «Anatómiát».

Most meg szigorlatozni látja.
 Kérdik komor professorok:
 A sebeket hogy' varrja össze,
 S melyek a gyógyító porok.

Andor felel s a vén tanárok
 Bólintnak: Ez ám a beszéd!
 Végül fia felé sietnek
 És megszorítják a kezét.

Majd hazatér a kis falúba,
 Kezében fényes diploma.
 Hej, örömében az öreg Grün
 Ily jóízűt nem sirt soha.

A községnek nagy birtokosa,
 Gróf Eöry látogatja meg:
 «Ha ön orvosnak itt maradna,
 Örvendnék én s Falúkerek.»

Majd járásorvos lesz fiából
 És úgy tűnik fel mint mese:
 A gazdag Kohn bérlő leánya
 Lesz Andorának hitvese.

S ő, Grün Jakab, gond nélkül élhet,
 Magához hívta jó fia.
 Nem bántják már duhaj legények
 S nem kell éj-nappal lótnia.

Ottan lakik kedves fiánál,
 Körülveszi a kényelem.
 Liter borért nem zörgetik fel,
 Aludhat nyugton éjjelen.

És délután a tajtpipával
 A padra ül, a ház előtt,
 S köszöntik őt nagy tisztelettel
 Gazdag s szegény arra menők.

Nincs paszita, nincs esküvő sem,
 Hol az öreg Grún nincs jelen.
 Kocintnak rá s Andor fiára
 S ott ül mindig a diszhelyen.

S a mi után sok éve vágyott,
 Elérte azt is végre már:
 A «chóver» cím — ki hitte volna! —
 Itt az irás, neki kijár.

Előbb, bezzeg, hiába kérte,
 Így szólt mindig a rabbinus:
 Kedves Grún, maga «am hoórec»,
 E rangra nincsen semmi jus.

És ím, hogy sorsa jóra fordult,
 Most úgy találja már a pap,
 Tudós ő is, mint Kohn, a bérlő,
 És «chóvert» egy-kettőre kap.

Ha azelőtt tórához hívta
 A kántor, hangja tompa volt,
 S most zeng, hogy tőle zúg a templom,
 Azt hinnéd ágyú-bomba szólt.

«Hej, haj, biz furcsa ez az élet,
Mormog mosolygva Grűn Jakab,
Pénzért tudós leszel te rögtön
És büszkén hordhatod nyakad.

És e világon nincs csoda már!
A sok «balbósz» ni, hogy lohol!
Sietnek mind a szavazásra:
Andorból lesz roshakohol.

De a vagyonnál, tiszteletnél
Valami mégis többet ér:
Egy kincshalom s csodák csodája,
A nagyapó ölébe fér.

Két pár mosolygó kék gyerekszem,
Két pár puha bársonykacsó.
Két ajk gügyög: Hogyan aludtál,
Mondjad csak édes nagyapó!

Oda áll büszkén a tükörhöz
S ajkáról boldogan fakad:
«Van-e másnak ily unokája,
Mint néked, öreg Grűn Jakab?!»

S a mint magát így nézegette,
Valaki vállaihoz ért.
Szól hitvese: «Ébredj, Jakab már!
Jöttek két liter új borért!»

De nem. Aludj, álmodj tovább is,
Mérj bort a söntés asztalán.
A rút valót ha sejtenéd te,
Bús szíved megszakadna tán.

ÁLLATVÉDELEM A ZSIDÓSÁGBAN.

Adatok a zsidó néprajzhoz.

«Semúmisz, di Spinn tut trumaitern cu Gott . . .» (Semumisz, a pók hálát zeng istennek.) Pészach első napján a Városligetben gyönyörködtem az ébredező természetben. Hallgattam a fekete rigó, a tengelice és a vörösbegy dalát, néztem a szúnyogok játékát és hogy, hogy nem, önkéntelenül ajkaimra lopózott ama jargon mondat ugyanolyan hanglejtéssel, mint amilyennel néhai jó nagyanyámtól évtizedek előtt hallottam.

A «perek sírá» egy mondata ez. A Korban-minchavagy Derech-hachajjim-sziddurból olvasta reggelenként nagyanyám; én életemben most először néztem meg «Az ének szakaszát». Űgylátszik, hogy a «trumaitern» = trombitálni) bizarr hangzásának köszönhetem, hogy valamelyik agysejtemben gyermekéveim más ismeretei közé került. Akkor furcsán hangzott; nevettem e szóra. Hogy most eszmetársulás felelevenítette emlékét, hogy ajkaimra tolult, eltűnődtem, gondolkoztam és megismertem, megértettem, mit is jelent a «perek síra».

A zsidóság az istenszolgalatba belevonta az állatot is, különösen akkor, amidőn maga is szabad prédája volt az elnyomónak, miként az állat; jól esett rámutatnia, hogy isten gondját viseli az állatnak is, nem feledkezik meg az ő népéről sem. Ő, «aki forrásokot fakaszt a völgyekben, mik tovafolynak a hegy-

vidéken, hogy itassák a mező vadját és szomjukat oltsák vizéből a vadszamarak. A hegyeken fészkelnek az ég madarai, dalt zengnek a lombos ágakon . . . füvet növeszt a jószágnak, takarmányt az igavonónak . . . Bőven leli táplálékát a fa, melyet isten növesztett, a Libanon cédrusa, melyet ő ültetett. Rajtuk fészkelnek az éneklő madarak, magas fenyőkre száll a gólya. A magas hegyeken tanyázik a zerge, a szikla odvaiban rejtőzik a hegyi nyúl . . . Sötétséget bocsátsz a földre és beáll az éjszaka, amikor megelevenedik az erdő ragadozója mind; zsákmányra tör ordítva az oroszlán, istentől kéri az eledelét . . . (104. zsoltár).

A próféták, akik miként Mózes maga, nyájaik mellől szólíttatnak, hogy vezessék népüket, ismerik az állat keservét: «mily bágyadt a jószág, sírnak a gulyák . . . még a mező vadja is utánad vágyódik, mert kiapadtak a vízforrások, kiégett a róna pázsitja» — így szól Jóel próféta (I. 17—19) és a szomorkodó állatvilágot vigasztalja (II. 22): «Ne féljetek ti, mezőnek vadjai, kizöldül ám a róna pázsitja; újból megtermi gyümölcsét a fa, a füge és a szőlőtő újból szolgáltatja erejét.»

Az állatok kimélése, védelme egyik jellemző vonása a zsidóságnak, hiszen egyik legendában Mózes rátermettségét Izrael vezetésére összefüggésbe hozza pásztorkodásával. Minek alapján választotta ki Isten Mózeszt, kérdi a legenda (= midrás). Mózeszt sem ismerte meg másról, mint a nyájával való bánásmódjáról. Midőn Mózes Jithro juhait legeltette vala a pusztában, egy gödölye elszaladt; utána futott, míg

az valamely oázishoz ért. Midőn erre a helyre ért, valahogy vízér tűnt fel a gida előtt; ez megállott, hogy igyék. Midőn Mózes utólérte, így szólt: Nem tudtam én, hogy azért szaladtál el, mert szomjas vagy; most meg elfáradtál. Mózes vállára vette és visszament. Ekkor szólt Isten: oly irgalmas vagy embernek nyájával szemben; te vagy a hivatott, hogy vezesd a magam nyáját, Izraélt.» (Exodus rabba 2. §.)¹

I. Az állatvédelem forrásai.

Amennyire ismeretes előttünk Izraél őstörténete, forrásmunkáink, első sorban a biblia, arról értesítenek, hogy az írott emlékek korában már a bronzkorszak ellátta e sémi népet a művelődés leghathatósabb támaszával, a szerszámmal. A győztes földművelés hőroza Kain megöli, azaz felváltja az alacsonyabb kulturfokon álló ösfoglalkozást, a nomád pásztoréletet, amelynek képviselője Ábel és ime a földműveléssel járt, hogy Káin fia, Chanooh várost épít, hogy a hatodik generáció egyik tagja, Jábál arra szoktatja népét, hogy a földművelés és állattenyésztés első kelteke a letelepedés (ישב אהל), Tubal-Kain feldolgozza már az érceket, különösen a bronzot (לטש כל הַרשׁ) és ugyan egy testvérük beviszi az ál-

¹ Hasonló mohammedán felfogásról értesít minket Goldziher, Der Mythos bei den Hebräern 97. l. «kell, hogy minden próféta egy ideig pásztorokdjék». Valamely pedagógiai munkában olvastam, hogy jó pedagógiai előiskola volna az állat-idomítás.

landó telepekre a zenét: húros és fúvó hangszert készít Júbal (אָבִי קָל תִּפְּשׁ בְּנֹר וְעֹנֵב).

Fölvethetik ám, hogy hiszen még a patriarchák is a pásztorkodás ősfoglalkozását űzik. A biblia szövege mellettük tanuskodik, de a szelleme azt vallja, hogy gazdasági helyzetek mindig ideiglenessé tették a nomád életét. Állandó lakóhely után vágyódtak ők; ott Mezopotámiában magas kultúra virágzott. «A szumeri nép, és ezen mintaképét követve, a babilóni első sorban dolgos földműves volt. A mocsaras Mezopotámiát csatornákkal lecsapolta és ekével barázdákat húzott ott, ahol azelőtt szűz erdei talaj messzire elterült volt. Hatalmába kerítette a föld érckincseit és alakított belőlük szerszámokat és fegyvereket, de a közkeletű csere-eszközt is, a pénzt. Hatalmas folyóin és mesteri módon ásott csatornáin, sőt a perzsa öbölben és partjain végig dereglyék és hajók kereskedelmi árukat vittek a készítés helyeiről a bel- és külföld piacaira. Téglából falakkal körülzárt városok emelkedtek, bennök templomok és paloták... Kezdetben a város még nem volt helye az iparosnak, nem épült azért, hogy piaca legyen a kereskedelemnek, hanem hogy megerősített helye legyen a földművelő lakosságnak... Ide menekült az egész nép ellenség támadása elől, ide hajtotta be nyájait és itt rejtegette egyéb ingó vagyonát.»¹

Új hazát indul keresni Ábrahám atyja, Kánaán földjére igyekszik, Cháranba jut; hetvenöt éves

¹ Hoernes, Urgeschichte der Menschheit. Leipzig, Göschen, 1905. 68—70. 1.

Ábrahám, midőn gazdasági viszonyok arra kényszerítik, hogy végleges hazát keressen törzsének, klánjának és letelepszik Hebronban. Jákobot családi viszonyok zavarták ki szülőföldjéről; mint családfő visszavágyódik ősei földjére, oda is kerül vissza, de éhinség Egyiptomba viszi, ahol utódjai évszázadokig élnek, míg a rabszolgaéletet megunva, tanítóitól ősi hazájára emlékeztetve, Mózes vezetése alatt honfoglalásra indulnak.

E folytonos vándorlás a már földművelő, sőt Egyiptomban iparúzó népet leszorította a kulturlépcső magasabb fokáról és Izraél újra állattenyésztő pásztornéppé süllyedt és megváltozott az életmódja is.

A földműves és iparos ember életében jobban fejlődik az anthropocentrikus világfelfogás. A mezopotámiai kulturember, az egyiptomi lakos, ha mindjárt rabszolga is, tudatában van fölényének, emberi méltóságának: «a föld *minden* emlőse, az ég *minden* madara, a tenger *minden* hala legyen kezetekbe adva; *minden*, ami csak él, eledelül szolgáljon nektek; mint a növényt, a zöldséget, úgy alátok rendelem *mindent*. Csak a húst lelkével, azaz vérével ne egyétek». (Móz. I. k. 9, 2-4.) S ki ne emlékeznék az Egyiptomból kiszabadult rabszolgák epekedésére a «húsos fazekak» után?

Szimpáthia és részvét bizonyára a zsidóság ez őseiben is volt az állatvilággal szemben, de nem tisztelet, nem imádás, miként a Mózes kivezette tömegben, mely nagyrészt elállatiasodott és a kultúra oly alacsony fokán állott, hogy bizony lelke és értelme nem nagyon különbözött tenyészállatainak lelkétől.

A szóbeli hagyomány az állatvédelmi törvénykezésben különbséget is tesz Mózes előtti ú. n. noachida és mózesi intézmények között. Ha akármennyire lerontani is igyekezett a honfoglalásra indult Izraél szellemi vezetősége az egyiptomi népvallás és a kananita babonák alapján álló állatimádást és az avval járó szokásokat, a mózesi törvényhozásban már magában az állatvédelmi intézkedésekben sok olyat látunk, amelynek alapja nem az emberséges gondolkodás, a szimpatikus érzelem, forrása még a tiszta önzés sem, amelynek a «do ut des» elve, hanem a lélekvándorlásnak a tana.

A pásztornép vagyona az állat, gondozza, ápolja, mert észlelhető a nyereség, amelyet e jó bánásmóddal elér. A földművelőnek főtámasza a háziállat, még pedig azért, mert megbízható, akaratnélküli eszköze: munkása volt az igás állat, földjének termőképességét növelte a gulya, a juhnyáj trágyája, sátrának és ingó vagyonának őre volt a kutya, gazdaságát mint telepes bejárta tevén, számaron; ellenség ellen, a telep nyugalmát nem zavarva, kivonult a harcképes férfi lóháton, szekéren; sőt vallásos életének gyakorlati részében, a szertartásban, ősidők óta nélkülözhetetlen kellék volt az állatvilágból szedett áldozat.

Ősrégi lehetett némely állat bálványozása; Izraél ősei is «totem»-et tiszteltek; régi chthonikus istenség lehetett a rejtelmes, csodás kigyó, mely az Egyiptomból kivonuló Izraélben írthozó, gyógyító száráf; egyiptomi befolyásra utal a termékenység megszemélyesítőjének, a bak (száír) és a termékenység és erő szimbolumának, a borjunak — bikának — (égel) imádása.

Az állatimádást, ha nehezen is, kiszorította a jahvizmus, de azért van állatvédelmében intézmény, mely totemisztikus eredetű.

A bibliában a «metempsychose», a lélekvándorlás tana nem szerepel; az állati lélek halhatatlanságáról sincsen szó; a pessimizmus a zsidóság egyik késői gondolkozóját megszólaltatja: «Minden egy helyre jut; mind porból lett és mind porrá lesz. Ki tudja, az ember lelke fölfelé száll-e, az állat lelke megleszáll-e a földalatti világba.» (Kóhéleth 3, 20—21.)

Az állatnak tisztelete a zsidóságban két irányban nyilatkozik, ú. m. elméletben és gyakorlati intézményekben, mint állatvédelem.

Elméleti megbecsülése az állatnak Izraélben ép olyan ősrégi, mint az ó- és újvilág legtöbb népénél. Nemcsak intézményei tükröztetik e szellemet, hanem számos szokás, sőt kifejezés is.

Ilyen szokás például az emberegyének elnevezése állatokról, még akkor is, midőn már nem totemizmus e szokás forrása, azaz midőn már nem symboluma valamely őznek az állat.

Más jelenség az írott emlékek stílusában rejlik. A szemléletesség igen gyakran megelevenítő képeit (tropusokat) és hasonlatait az állatvilágból veszi, ami azt bizonyítja, hogy Izraél a természet ölében élve megfigyelte a körülötte élő lényeket. Különösen érdekes zoogeografiai szempontból, hogy leggyakrabban az oroszlánt és fajtát említi, tehát olyan állatot, amely ma azon a vidéken ép oly kevéssé él, mint a mykenei korszakban még hellén földön is élő oroszlán a mai Görögországban.

Nem akarom kimerítően tárgyalni a szentírás mindazon helyeit, amelyekben állatról van szó. Csak egyik-másik jellemzőbb helyre kívánok rámutatni, így Mózes I. k. 49. fej.: «Fiatál oroszlán Jehúda; a zsákmány mellől felemelkedel, fiam! . . .» (9. v.) — «Iszaszchar megtermett szamár, amely a cserények között pihen.» (14. v.) «Legyen Dán olyan, mint az út szélén a kigyó, mint a szárnyas gyík az ösvény mellett.» (17. v.) — «Naftáli nyulánk gazella.» (21. v.) — «Binjamin ragadozó farkas.» (27. v.)

Mózes áldóan (V. k. 33. fej.) Józsefről így szól: «Oly fenséges mint a bika elsőszülöttje, mint a bölény szarva, olyan az ő (hatalma) szarva . . .» (17. v.), Gadról: «Hever mint az oroszlán . . .» (20. v.), — «Dan fiatal oroszlán, amely előre ront Básánból.» (22. v.)

Milyen változatos és szép az állatvilágból vett kép és hasonlat Bileámnál (Móz. IV. k. 23. és 24. fej.), Mózes hattyúdalában (V. k. 32. fej.)? Ott van a próféták nagy sora: *Ézsajás* pl. az elhagyott fészekről (10, 14 v.), a messiási kor ecsetelése (11, 6–8 és 65, 25); *Jeremiás* az értelmetlen állatról (2, 28, 24), a vándormadarokról (8, 17), a tigrisről (13, 21), az oroszlánról (49, 19), a sasról több helyen (pl. 48, 40, 49, 16, 22 stb.); *Ezékielnek* pl. gyönyörű hasonlata a pásztor életéből (34, 1–25). Állatokról szól *Hósea* (13, 7–8), *Jóél* (I, 17), *Ámós* (3, 4–5, 5, 19). Igen szép hasonlatot alkalmaz *Mícha* (5, 7) Izraél megmentettjeiről; Ninive pusztulását jellemzi a ragadozók elszaporodásával *Náhum* (2, 12–18).

A világirodalomba nem egy hasonlat ment át a

Zsoltárok könyvéből. A Bevezetésben említett 104. zs. kívül említendő 10, 9, 17, 12, 18, 34, 42, 2 (a hímszarvasról, amely a vízforrás után eped), 49, 7, 68, 31, a 78. zs. Ismeretes szép hasonlat 84, 4 (még a madár is talál szállást, fészket rak a fecske . . .), 114, 4, 140, 4 stb. *Jób* könyvében érdekes helyek: 6, 5, 8, 4, 20, 16, 39, 5 és 27. A kutya megbecsülésére jellemző 30, 1 v., ahol Jób emberekről azt mondja, hogy kevésbé becsüli őket, mint nyájörző ebeit.

Azon nem is csodálkozunk, ha a mezei és pásztor élet dala, az *Énekek éneke* gyakran veszi hasonlatait erdön, mezőn, így 2, 9, 4, 1, 2, 5, 5, 10—11, 6, 6, 7, 4, 8, 14. A *Siralmak* könyve is talál az elveszett Izraélre hasonlatot a szorongatott állatvilágban (1, 6 és 3, 52) és Izraél ellenségeire, a lesben álló ragadozókra (3, 10); még *Kóhéleth* könyvében is van hasonlat (9, 12); a fontos 3, 19—22-ről már volt szó. A *Példabeszédek* könyve természetesen belevonja az állatokat is; legnevezetesebb helyek 6, 5—8 a hangyáról és a 30. fejj., ahol több helyen szól egyes apró állatok okosságáról (17, 19; 24—28. v.), az oroszlán bátorságáról (u. o. 29. v.) stb.

II. Az állatvédelem formái.

Az állatvédelem évezredekken keresztül rendkívüli módon befolyt a zsidóság társadalmi helyzetére; ezen befolyás még ma sem szűnt meg, hanem még mindig hozzájárul Izraél izolálásához és zaklatásához még szabad és liberális államokban is, mint pl. Zürich kantonban.

Az állatvédelem? Hiszen ez nem kizárólagosan zsidó, hanem ősrégi fogalom a különböző népeknél, amint számos forrásmunka alapján legújabbán rendszeresen és röviden kimutatja Westermarck Eduard: *Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe* c. művében. Hammurrabi törvényei már 2250-ben K. e. említést tesznek állatorvosról is: «Ha az állatorvos a barmot vagy szamarat operálja és meggyógyítja, a tulajdonos az orvosnak egy hatod sekelt fizetni tartozik. Ha a barmot vagy a szamarat megoperálja és ezáltal megöli, akkor az értékének negyedrészt térítse meg a tulajdonosnak.» (224. és 225. §§.)

Az állatvédelemnek zsidó felfogása okozta az izolációt és a vele járó lealázó helyzetet. Mert a zsidóságban az állatvédelem nemcsak *altruismus, sympathia*, melyet az élő állatra kiterjeszt. Hiszen ez ma még fokozottabb mértékben az összes állatvédő-egyesületeknek programja.

De speciálisan zsidó az állatvédelem ama komplexuma, amelynek a célja az állat *érzelmeinek megkimélése*, amit más népeknél tudtommal nem találunk. A zsidóság még primitív állapotában tekintettel volt az állatnak érzelmi világára és kialakultak oly szokások, amelyeknek eredménye pl. az anyaállatnak és fiának egy napon való levágásáról, a madárfészekkel való bánásról szóló törvények stb.

A harmadik csoport, a *megölt állat lelkének megkimélése* nem kizárólag a zsidóságot jellemzi, hanem más népeknél is előforduló jelenség.

A) *Az élő állat védelme és fizikai megkímélése.*

Bizonyításra nem szorul az, hogy a pásztor és földműves nép háziállatait ápolja és ellátja. Megható ama jelenet, midőn Ábrahám meghittje, Eliézer Rebekkával találkozik, egy korty vizet kér tőle és e választ kapja: «Tevéid számára is merítek vizet, hogy szomjukat oltsák. S sietett, a vályúba ürítette korsóját és az összes tevék részére merített vizet S szólt (Eliézer): mondd meg — kérlek — kinek a leánya vagy; van-e atyád házában számunkra hely, ahol az éjszakát tölthetnők? Erre válaszolt: Bethuél leánya vagyok . . ., bizony van nálunk szalma és takarmány bőven és van hely is, ahol megszállhatnál.» (Móz. I. k. 24, 19—20; 23—250. v.)

Da van azért utalás arra is, hogy Izraél még a mező vadjától se sajnálja az ugar-év termését: «S legyen a pihenő földnek szabadon nőtt termése nektek eledelül . . . házi állataidnak és a vadnak, amely országodban van, szolgáljon eledelül az egész termés!» (Móz. III. k. 25, 6—7 vagy Móz. II. k. 23, 11. v. «ami megmaradt, azt engedd át a mező vadjának!»))

Az ellátás magában azonban nem elegendő. Az igás állatnak, a teherhordó vagy háttas állatnak pihennie is kell; a szentírás nem is feledkezett meg erről. Ha még Móz. II. k. 20, 10. versében a negyedik ige a szombati pihenésbe az állatot csak általánosságban vonja be, a 23, 12. verse a hetedik nap ünneplését nem a gazda érdekében követeli, hanem hogy *pihessen ökröd* (t. i. az igás állat képviselője) és *szamarad*

(a teherhordó és háttas állat képviselője). Ugyan a Móz. V. k. 5, 14. v. a gazdaságban nélkülözhetetlen állatoknak eme két főképviseletét, az ökröt és a szamarat a munkaszünetbe belevonja.

De hogy nemcsak hat napi zsarolás után megkímélés illeti az állatot, annak egy szép példáját adja Jákob patriarcha, midőn Ézsau felszólítja, hogy vele tartson: «A juhok és a szarvasmarhák között vannak vemhesek, amiket gondoznom kell; ha őket kelleténél jobban hajtom csak egy napig is, akkor bizony elpusztul egész nyájam.» (Móz. I. k. 33, 13.)

Ha útközben elfárad az állat, ha csökönyös is, ütlegetni, verni nem szabad. «S szólt neki (t. i. Bileámnak) az Örökkévalónak angyala: Miért verted szamaradat?» (Móz. IV. k. 22, 32.)

De ezen intézkedések rugója az önzés is lehetne. De van szabvány: «ne nézd közömbösen, ha felebarátod szamara vagy ökre (fáradtan) ledől; támaszd fel!» (Móz. V. k. 22, 4);¹ még ha ellenségének az állatja is, ne vonja ki magát a kötelezettség alól, hanem segítse fel. (Móz. II. k. 23, 5.)

A gazdaságban alkalmazott állatnak faji, sőt egyéni tulajdonságait is kell figyelembe venni. Tudnia kell a gazdának, hogy a szarvasmarha lassabban, a teve, a ló és a szamár fürgébben dolgozik; tehát: «ne szántsd ökörrrel és szamárral együtt!» (Móz. V. k.

¹ U. o. 1—3. v. nem állatvédelmi intézkedés, hanem a felebaráti szeretet következménye. V. ö. Mózs. II. k. 23, 4., amely szerint még az ellenségnek bolyongó ökrét vagy szamarát vissza kell adni.

22, 10.) A misna (Kiláim VIII. 2. §) a szentírás ezen versére támaszkodva szigorúan megtiltja, hogy teherhordásra vagy kocsi elé különböző fajhoz tartozó állatot befogjanak. Sőt a 4. §-ban azt is megtiltja, hogy ökrös szekér löcséhez vagy a kocsi farához lovat kössenek, mert ez tüzesebb és a kocsit vagy előrerántja vagy előretaszítja.¹ A Sulchan-áruch, Jore-deá 297. §. 10. szerint zsidónak olyan kocsira ülnie sem szabad, még ha nem-zsidó hajtja az állatokat. A XVII. században Szabbatáj Kohén e tilalmat megtoldja, hogy zsidó ember rakományát se tegye ilyen szekérrre, mert hátha megfélekedzik és gyorsabb menésre ösztökéli a befogott állatokat. A «kiláim» ilyen értelmezése már belejátszik az állatvédelmi intézkedések második csoportjába.

Humánnss felfogásról tanúskodik e tilalom is: «Ne kösd be az ökör száját, ha nyomtat!» (Móz. V. k. 25, 4.) Az embernek megengedi a szentírás, hogy felebarátja szőlőjében egy kis szőlőt ehett, hogy a mezőn néhány kalászt leszedhet, pedig vágyainak ura az ember. Nem úgy az állat; rá nézve valóságos kín, ha előtte van eledel, amelyhez nem juthat.

*

A pásztor és földműves azonban nem veszi igénybe egyedül jószágának a munkáját vagy az élő állat adta termékeket, minők a tej és termékei és a tojás, hanem magával az állattal is táplálkozik.

¹ Embert lehet az állat mellett alkalmazni, mert az ember mint eszes lény alkalmazkodni tud.

Ezen értekezésben nem szólok a tiszta és tisztátlan állatokról, mert e megkülönböztetés csak a későbbi hagyományban volt hatással az állatvédelemre, de itt is csak de iure a szobatudósok szörszálhasogatásai-
ban, de facto azonban csak a miveletlen vagy éret-
len zsidóknál. Általában *megvédelmezte a legalsóbb
rendű állatot is az állatkínzás (צַעַר בְּעַלֵּי חַיִּים) egye-
temes tilalma.*

Kíméletlen, nyers, kegyetlen volt őskorban az állat leölése; az egoista győző nem várta be a legyőzött állat kimúlását. Még élt, midőn mohón szürcsölte az ember a meleg vért, még nem szállt el az élet a le-
terített ösbölelyből, szarvasból, barlangi medvéből stb., midőn már egyes végtagokat, húsdarabokat levágott, hogy a csontból a még friss velőt kiszivja. S bizony e szokás soká dívott; eléggé mutatják az állatsont-
leletek még történeti korból is.

Nagy út vezet a neolith- és a régibb bronzkoron át, míg az állatvédelem eljutott a svájciak leölési módjához; rendkívül hosszú az út amaz erkölcsi fogalomig, amely a zsidó hagyománnyal noachida törvénynek mondatja az אָכַר מִן הַחַיִּים az élő állat meg-
csonkításának tilalmát és egészen Mózes korára, K. e. másfélezer évre, vezeti vissza a sechíta, az állat le-
vágásának intézményét. A zsidó hagyomány az állat-
kínzás ősi tilalmának megerősítését keresi a bibliában és pium desideriumának áldozatul esett Móz. I. k. 9., 4. vers egyszerű értelmezése. «De húst lelkével együtt, azaz vérét ne élvezzék!» A hagyomány fel-
fogása, amelyet ugyan sem Ábrahám ibn Ezra, sem pedig Nachmáni el nem fogad, az, hogy a húst, amíg

az állatban még benne van a lelke, azaz: amíg az állat él, enni nem szabad és így a vért sem szabad addig élvezni, amíg az állat meg nem halt. S csakugyan a Sulchan-Áruch Jóré deá 27. §-a világosan megismétli e tilalmat.

Ha gazdasági viszonyok és szomszédjainak felfogása az állatvédelemről ridegebbé is tették a rabbinizmust, amely elvesztette az érintkezést az elevenen lüktető étellel, a zsidóság életében az állatcsonkítást nem a holt betű szabályozta, hanem eltiltotta az altruisztikus és szimpatikus érzék. Mint éretlen gyermek még megdobáltam a sertést, mert «tisztátalan» (tréfá, illetőleg tóme), de mikor kalapom karimáját és kabátom gallérját bogarakkal teletűzdeltem, nyájas szóval — *suaviter in modo, fortiter in re* — de hatásosan szólt nekem rabbi Menachem Kirz: **צער בעלי חיים** tilos még a legparányibb állatot is bántani.

Az állatkinzás fogalmának terjedelméhez tartozik az állat *herélése* is. A gazdasági viszonyok megkívánták már ősrégi időben, hogy a munkához a kevésbé tüzes, herélt hímet használják. A fölös számú hímet, amelyet a faj fenntartására táplálékul és áldozatokul föl nem használtak, kiherélték.

Miképen illesztette be tehát a zsidóság e gazdasági szempontból fontos dolgot állatvédelmi intézményeibe?

A szentírás a heréltet egyedül az áldozatra szánt állatoknál utasítja vissza (Móz. III. k. 22, 24.) és hozzáteszi az általános tilalmat: «országokban ne tegyetek olyat», ami a talmud szerint (Chagiga 14, b.) az áldozatra alkalmas állatokra is vonatkozna. Vallásos zsidó

a heréltetést — *nem kényelmi szempontból* — nem-zsidóval végezteti.

★

Az élő állatot hosszú ideig védte a megevéstől a szimpátia, talán a babonás félelem is, amint Harkányi Ede «Babonák ellen» c. művében is említi. Az őshéber a főtáplálékát a növényéletből szedte; valóságos csemege volt a tej és a vaj, és a fa- és sziklaodvakban talált méz. Hiszen még évszázadokkal később a honfoglaló Izraelnek a szentföld «tejjel-mézzel folyó»; Izrael megváltója, Immánuel meg «vaját és mézet eszik» (Ezsájás 7, 16.).

De a történeti időben már húsevő a zsidóság őse. Vadászni jár az egyik, nyájának fölöslegéből táplálkozik a másik. Nehezen bár, de mégis csak levágta a juhot, a barmot, de hogy volt-e a levágásnak valami különös formája, szertartása, azt az írott hagyományból nem tudjuk. Itt a שחט *igén* kívül semmiféle nyoma nincsen valamely ritusnak; de az a körülmény, hogy a szóbeli hagyományban a sechita oly rendkívül fontos intézmény, hogy ezen kérdéssel a misnától kezdve máig nagy halachikus irodalom foglalkozik, hogy pl. maga a Sulchan-áruch *huszonnyolc* fejezetet szentel a sechita szabványainak, azt mutatja, hogy a zsidóságban a leölésre szánt állat kinjainak csökkentése ősrégi követelmény lehetett.

«A vörösbőrűek nem ölik meg a medvét, mielőtt nem kérnek tőle bocsánatot és nem mentegődznek kényszerhelyzetükkel: «Nem volt szándékunk — így szólnak — téged megölni. De hiszen te megérted:

gyermekeink éhesek; ők téged nagyon szeretnek és megenni akarnak. Nos ez nagy megtiszteltetés rád nézve, hogy egy nagy úr gyermekeinek eledele lehetsz.»¹

Talán hasonló mentséggel élt az ős-izraelita, mielőtt levágta az állatot. Talán arra is hivatkozott, hogy nem önszántából, hanem felsőbb rendeletre, Isten engedelmével vágja le; talán rámutatott, hogy nem is a maga számára, hanem Isten számára áldozza fel. Ezt megerősíteni látszik a «selámim» áldozat és jellemzi némileg rabbi Józsua esete is (Talmud Baba bathra 60b): Midőn rombadőlt a második templom, elszaporodott Izraelben az oly farizeus, aki elhatározta, hogy húst nem eszik és bort nem iszik. Odament hozzájuk rabbi Józsua és szólt nekik: Miért nem esztek ti húst és miért nem isztok ti bort? Erre azt válaszolták neki: Hát együnk mi húst, amiből áldozatot mutattak be az oltáron, amely most megszűnt? Igyunk bort, amelyből az oltárra szoktak önteni és ami ma lehetetlen? Erre azt mondta nekik: Akkor még kenyeret se ehetnénk, mert megszűntek a mincha-áldozatok... s vizet sem ihatnánk, mert megszűnt a niszuch hammajim (Szukkah 48, 49. Vizöntés a sátorok ünnepén, a II. templom idejében). Erre elhallgattak.

Én szóbeli mentség emléket látom ama dicsőítő mondatban, melyet a levágás előtt a metsző mondani köteles: «Dicsértessél te Örökkévaló istenünk, királya

¹ Girard di Rialle, La Mythologie comparée I. (Paris 1878) 61. l. — Eduard Westermarck, Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe II. 393. és köv. (Leipzig, 1909.)

a világnak, aki megszentelt minket parancsai által és megparancsolta nekünk a sechítát.»

Hogy Izraél még így sem volt barátja az állat levágásának, amire táplálkozása kényszerítette volt, azt jellemzi rabbi Jehúda esete, akinek sokáig fájt a foga. Mint jámbor ember kutatta multjában, hogy ugyan mivel szolgált rá erre a büntetésre és úgy találta, hogy igazságosan szenved. Egyszer egy borjú, a metszőtől rettegve, hozzá menekült, mire r. Jehúda könyörtelenül rákiáltott: «Menj! ez rendeltetésed!» (Bába mecia 85a).

Egy másik jellemző és a folklóre szempontjából érdekes adat a metsző (sóchet), valamint különösen a mészáros (kaccov) lenézett foglalkozása.

A sechita-intézmény az állatvédelem egyik legszebb hajtása, ha az egyoldalú szobatudomány elvben rontott is rajta. A kés legcsekélyebb csorbája, a metszés legparányibb ideig tartó megszakítása, a kés legkisebb nyomása stb. már állatkinzás számba megy és ezt oly szigorúan veszi a zsidóság, hogy profán emberre nem bizza az állatkinzás elkerülése végett foganatosított szabványok végrehajtását, hanem külön állást szervezett, amely a legfontosabb a zsidó községben és az étkezési törvényekhez ragaszkodó zsidó egyénre nézve.¹ A metsző (sóchét) maga sem tudja, hogy

¹ Hogy még így sem szerette a zsidóság az állat leölését, azt bizonyítja egy igen régi szokás, hogy שְׁחֵרְיִינִי-t nem szabad annak elmondania, aki életében először levág valami állatot, דְּמֵיִק לְבָרְיָה «mert árt a teremtménynek». Sulchan-Áruch, Jóré deá 28. §. 2. jegyz.

neki kenyeret ad a zsidóságnak érzeke az állatvédelem iránt.

B) *Az élő állat érzelmeinek megkímélése.*

A jámbor ismeri jószágának a lelkét.

Példabeszédek k. 12, 10.

Az ősz-zsidóság beleélte magát az állatok világába, úgy mint még ma is az alföldi pásztor vagy a műveletlen parasztasszony, aki jószágával még el is beszélget. Számos adatunk van arra, hogy még az újabb korban is felelősségre vonták az állatot, mint beszámítás alá eső lényt, hogy valóságos állatpereket indítottak meg a törvénykezés formáinak a betartásával; erről értesít minket Westermarck, egész forráshalmazt közölve, erről szólt nemrég a Magyar Néprajzi Társaság egyik ülésén Osztern Salamon Pál.¹

Míg azonban az állatnak felelősségéről értesülünk, a népek törvényhozásában, vallások szabványjaiban az állat érzelmeire célzást nem igen találunk; a népmondában van utalás; ott van pl. Achilles lova, amely urával érez; vagy az állat panaszainak meghallgatásáról a német: Die Klageglocke von Usedom.

Másképen áll ez a zsidóságban; itt bizony találunk

¹ Legálisan vád alá helyezett állatok. Ethnographia, 1908. (XIX. évf.) 321. l. és köv. Érdekes, hogy a biblia (Móz. II. k. 21, 28—32.) az ökröt mint beszámítható lényt megbünteti; Hammurrábi törvénykódexének 250—252. §§-ban az állatot nem bünteti; a babiloni kultúra hatása. — Rendkívül érdekes Chullin 138b, ahol rituálisan «tisztá» madárról van szó, amely valamely embert megölt és a törvényszék elé viendő.

oly állatvédelmi intézményeket, amelyeknek más magyarázata nincsen, mint az állat érzelmeinek megkímélése.

Az állat érzelmei leginkább nyilvánulnak a párzás idejében. Tudjuk, hogy igen sok állat monogám; így pl. a madarak élete Brehmet annyira elragadta, hogy szerinte «igaz, valódi házasságot csak madaraknál találhatni». Ezt bizonyára észrevette az őshéber vagy izraelita a galambnál, a gazellánál stb. Ha háziállatai nem is voltak monogámok, a természet rendjébe beleavatkozni nem akart. «Jószágotat ne fedeztesd másfajú állattal!» (Móz. III. k. 19, 19.)

Évszázadok teljesen megváltoztatták a gazdasági viszonyokat; a zsidó iparos és kereskedő lett; az állatvilággal teljesen megszűnt minden kapcsolat; az elméleti rabbinikus irodalomban az állat érzelmeinek kimelésében határozott visszafejlődés mutatkozik.

Egy ideig még érvényben maradtak a bibliai intézmények; a palesztinai talmud következetes is volt és az öszvéren való nyargalást is megtiltotta. De a babilóniai szórszálhasogatóan a szöveghez ragaszkodva, csak magát a fedeztetést tiltotta meg, de megengedte azt, hogy különböző egyedeket (párzás céljából) egy istállóba zárjanak;¹ ezt elfogadja a későbbi hagyományos tan is. (Sulchan-Áruch, Jore-deá 297. §.)

¹ A misna már azért sem ragaszkodik ez intézményhez, mert már a szentírás is ismerte az öszvért (Sám. II. k. 13, 20 פָּרָה és Királyok I. k. 1, 33.); naiv, de említendő, hogy őszállatnak is tartották. V. ö. Hamburger, Real-Encyclopädie des Judentums I. 735. l. (Leipzig, 1896.)

Az anyai szeretet megkímélése forrása három intézménynek.

Az egyik intézmény tekintettel van az anya-állat szeretetére kölykei, fiókái iránt. A szentírás megkivánja a természetnek a faj fenntartására nézve legfontosabb törvénynek a respektálását. «Ha szarvasmarha, juh vagy kecske születik, hét napig maradjon az anyjánál!» ... (Móz. III. k. 22, 27.) és ezen intézkedés oly fontos, hogy még az elsőszülött «tiszta» állat vagy szamár, amelyet áldozatul kellett hozni, illetőleg kiváltani vagy tabuként megölni (a szamár elsőszülöttjét), hét napig az anyjánál hagyandó. (Móz. II. k. 22, 29.)¹

De ezen tudat, hogy állatvédelmi intézkedés, még Maimúninál él, a későbbi kodifikátorok pl. Káro József (Sulchan-Áruch, Jóré-deá 15. §.) azzal a tilalommal hozzák kapcsolatba, hogy koraszülött, életre nem való állatot élvezni nem szabad és eszerint a hét nap várakozási idő arra nézve, hogy az újszülött koraszülött-e (גֵּל) vagy nem.

Ugyancsak az anyaállat érzelmét veszi figyelembe e tilalom: «Ne főzd meg a gödölyét, amikor még szopik!» (Móz. II. k. 23, 19; u. o. 34, 26 és Móz. V. k. 14, 21.) Tudjuk, hogy a hagyományos fordítás polemikus; a rabbinizmus a szaduceusokkal szemben így fordítja: «Ne főzd meg a gödölyét anyja tejében!» és ezen eredetileg állatvédelmi törvényt bővítve, az

¹ Aki így fogja fel, az megérti, hogy az anya érzelmeit is kímélni akarták, midőn csak a nyolcadik napon veszik fel a fiút Ábrahám szövetségébe. (Móz. I. k. 17, 12. v.)

étkezési törvényeket megtoldották a hús és tej együttes használatának tilalmával.¹

Egy másik intézmény: «Szarvasmarhát vagy juhot, azt meg a fiát ne vágd le egy és ugyanazon a napon!» (Móz. III. k. 22, ²⁸.)

Ez némileg az állatvédelmi formák harmadik csoportjába tartozik, amennyiben az állati lélek halhatatlanságával függ össze. «Egyféle a lelkük... mert ugyan ki tudja azt, hogy az embernek a lelke felszáll-e a magasba, az állatnak a lelke pedig leszáll-e a mélységbe.» (Kóhéleth E. 3, ^{19—21}.) S nemcsak ezen ókori emlék, hanem számos újabb néprajzi jelenség bizonyosságot tesz arról, hogy az állat lelkét is egyformán helyezik a túlvilágba, mint az emberét. Mi egyéb értelme volt a népvándorláskorabeli temetési szertartásnak, hogy a lovas sírjába a leölt paripát is helyezték, mint az, hogy a túlvilágban ennek a lelke is tovább él és szolgálja gazdájának a lelkét.

Bizonyára csak szimbolum, ha Girard de Rialle azt említi, hogy még 1781-ben Trèvesben egy német

¹ A Sulchan-Áruch tizenegy fejezetben (בשר וחלב) tárgyalja e tilalmat, amelyet régibb időben a samaritánok és szaduceusok nem ismertek. V. ö. Geiger Abr., Die gesetzlichen Differenzen zwischen Samaritanern und Juden. (Nachgelassene Schriften III. k. 302—307. l.) Szerinte = אמו בחלב = גדי חלב = שולה חלב szopós bárány (Sámuel I. k. 7, 9). Engem különösen Móz. II. k. 34, ²⁶ készített arra, hogy párhuzamot vonjak Móz. II. k. 22, ^{28—29}. «Földed zsengéinek első termékét hozd az örökkévaló istened házába!» De az állat elsőszülöttjével ne siess: «ne főzd meg a szopós gödölyét!»

lovassági tábornok temetésekor annak paripáját megfojtották és az árokba dobták.¹

Az anya-állat, amely kölykéért feláldozza magát, halála után bosszút áll majd az emberen, aki telhetlenségében őt is, fiát is leöli. Az ilyen kegyetlenség különben sérti az állatok alkotóját és gondviselőjét; ne gyalázzák meg ily tettekkel szent nevét! (Móz. III. k. 22, 31–32.)

Itt is igazolását leli a történelmi materializmus. A gazdasági viszonyok megváltoztatván, változnak az erkölcsök is. A többé nem állattenyésztő és földműves zsidók ezt meg nem értették és komoly vita tárgya pl. az, hogy az anya-állat megölése előtt szabad-e a fiát levágni; hogy az apa-állatra is vonatkozik-e ezen tilalom. Az, hogy vallási elfogultságukban e tilalmat csak a «tisztá» állatra vonatkoztatják, már nem is feltűnő. (Sulchan-Áruch, Jórédéa 16. §.)

Ami az emlősállatnál az אִתּוֹ וְאֵת בְּנוֹ, az a madaraknál a שְׁלֵחַת הַבֵּן néven ismert állatvédelmi intézmény: «Ha az úton ráakadsz valamely madárfészekre, akár valamely fán, akár pedig a földön, fiókák vagy tojások és anyjuk ül fiókáin vagy a tojásokon, ne vidd el az anyát fiókjaival együtt; bocsásd el az anyát és a fiókokat vidd el! . . .» (Móz. V. köt. 22, 6–7.)²

Az értelme világos; a madár ne lássa, mikor fiókáit

¹ Girard de Rialle, La mythologie comparée, 62. l.

² Ez az intézmény igen régi lehet, már Ézsaiás 16, 2 az elhagyatottság képe: קֵן מְשֻׁלָּח az üres fészkek, azaz oly fészkek, melyből az anyamadarat eleresztették és a fiókákat elvitték.

vagy tojásait elviszik; kimélik meg az egyenlőtlen harctól és aggodalomtól. Tegyük lehetővé, hogy újból tojhasson és költhessen; eresszük el és ha már távol van, akkor szedjük ki a fészket, ha annyira érdekünkben van. Amíg csak fészke fölött repked, ne bántsuk a fészket!

S a hagyomány?

A talmud (Chullin 12. fej.) a betűhöz ragaszkodva megszorítja e tilalmat; szabad az anya-madarat is elvinni, ha tisztátalan (עוף טמא), ha nincsen közvetlenül fészke mellett (אין כנפיה נושעת בקן), ha a him van a fiókák mellett stb. Annyira megfélekednek az ige szelleméről, hogy szerintük nem baj, ha eleresztette volt az anyát és azután ismét elfogja.

A későbbi törvényfejlesztés minden érzéket elvesztett az állatvédelem nemes és eszményi formái iránt; a Sulchan-Áruch (292. §.) szószerint veszi a «fészek» szót, már t. i. az élettelen anyagot, mert szerinte az anya-madarat nem kell elereszteni, ha pl. fészke fölött repked, vagy ha a szomszédos ágon ül, vagy ha a fiókjai között ül stb. (11., 13., 12. pp.)

Móz. III. k. 1, ¹⁴ említ ugyan «galambokat, gerlicéket», de az áldozásnál egyes számban szól és így a zsidóságban meglevő ama szokást, hogy csak két galambot vagy gerlicét vágnak le, egyet nem, arra vezettem vissza, hogy tekintettel volt egy ősrégi szóbeli hagyomány a galamb általánosan ismert hitvesi érzelmeire. Eredetileg valószínűleg a galamb-párt vágták le, hogy lelkük tovább éljen együtt; már a tyúkféléknél ilyen intézkedést szükségesnek nem tartottak, mert e madárfaj nem monogám és egyes

állatnak a levágása a hitvespár érzelmeit nem sérti.

★

Mindeddig az állatvédelem e csoportjában oly jelenségekkel találkoztunk, ahol az intézmény alapja az önzetlen szimpátia az állattal szemben. A szentírásban találunk azonban még oly intézményt is, amely még napjainkban is babonás félelemnek köszönheti, ugyan más alakban, de mégis a létezését.

Ez már nem közvetlen megkímélése az állat érzelmeinek, hanem rekompenzáció azért, hogy bűnöket átruházták reá. A «bűnbak» (שְׂעִיר הַשְּׂמִתָּה) szabadon bocsátása analógia útján történt.

Móz. II. k. 21, 26–27 arról értesít, hogy a rabszolga szabadságát nyeri, ha gazdája félszemétől, sőt ha fogától megfosztja. Az ókori és még a középkori világfelfogásban az átok reális valami volt, ami jobban sújt, mint a testi sérelem. Az átkot állatra úgy lehet átvinni, mint az emberre; Marokkóban pl. még ma is dívik az 'ar (az átok átvitelének) intézménye és ilyen állatot megenni nem szabad; *legfelebb odaadhatják a szegényeknek.*¹

A hagyomány szerint (Jóma misn. 4. és 6. fej.) az engesztelő napon a főpap, a szentírás szerint (Móz. III. k. 16, 20–26) «Izraél gyülekezete részéről vegyen két kecskebakot... állítsa az Örökkévaló elé a frigysátor bejárata elé s vessen sorsot a két bakra, az egyik sors az Örökkévaló nevére, a második Azázéléra szóljon... ez utóbbi élve maradjon az

¹ V. ö. Westermarck i. m. II. k. 490. l. és köv.

Örökkévaló színe előtt, hogy általa bűnbocsánatot nyerjenek . . . Az élő kecskebakot állítsa maga elé Áron és tegye mindkét kezét annak fejére és olvassa rá Izraél gyermekeinek összes vétkeit s bűneit; vigye át ezt a kecskebakra és küldje el az állatot egy arra hivatott emberrel a pusztába. S vigye magával a bak Izraél bűneit mind lakatlan vidékre és bocsássa szabadon, eressze el a bakot a sivatagba!»

A második templom idejében úgy látszik, attól tartottak, hogy Jeruzsálem környékén ezen bűnökkel sújtott állatot valaki behajtja és élvezi; a rekompensáció kötelezettségéről megfeledkezhettek és így olvashatjuk a misnában (Jóma 6. fej. 6. §. és Talmud Jóma 67. l.), hogy megenni a bakot tilos volt, de a vezető egy szirtfokról «hátrataszította a bakot, úgy hogy az legurult és összetörte tagjait, még mielőtt a hegyoldal közepéig jutott volna».

E bűnbak emléke kísért a legtöbb zsidó házban az engesztelő-napot megelőző nap előestéjén vagy hajnali óráiban, az ú. n. «kappará», melyre kezét ráteszi az ember, reáháritja esetleges bűneinek megbüntetését, feje fölött lengeti a baromfit és levágatja. E szokás mellőzését maga Káro József is ajánlja (Sulchán-Áruch, Órach-chajjim 605. § 1),¹ de fen-

¹ L. Geiger Ábrahám, Einleitung in das Studium der jüdischen Theologie. Nachgelassene Schriften, 2. köt. 187. l. — A kapparát más alakban is ismertem: Nagyanyám szép kakast nevelt volt fel; 6—7 éves lehettem akkor, mikor valami baj ért minket; nagyanyám váltságul ama kakast felajánlotta, megbízta a cselédet, hogy vigye el és eressze el valahol a réten. («In die midbúriesz», szólt.)

tartotta magát. Hogy még a rekompenzáció elve kísért e szokásban, azt egyrészt sejteti velünk ama körülmény, hogy a jobbmódú vagy igen vallásos ember megváltja és a pénzt a szegények közt osztja szét, másrészt az, hogy a «kappará» belső részeit nem eszik, hanem valamely szokatlan helyre, a háztetőre, dobják.¹

A «bünbak»-hoz hasonló intézmény, de a rekompenzáció elvének látszólagos mellőzésével, az עֲגָלָה עֲרוּפָה engesztelő intézménye. Ha valahol gyilkosság történt és ismeretlen maradt a gyilkos, «a hullához legközelebb fekvő hely vénei egy ünöt vettek . . . fel nem szántott, be nem vetett berekbe vitték és ott megfojtották». Az ünő átvette az ismeretlen gyilkosra háruló büntetést, de lelkét nem bántották, még a vére sem omlott. (Móz. V. k. 21, 1–9.)²

C) *A leölt állat lelkének megkimélése.*

Megerkeztünk az állatvédelmi intézkedések utolsó csoportjához, ahhoz, amelyet modern ember alig képes megérteni. Állatvédelmi intézkedés, amikor a védelemre szorult élő lény már meghalt?

Nem is érti meg az európai társadalom, mert ezek az intézmények az ős- és ókorba nyúlnak vissza a zsidóságban, más népeknél meg összefüggnek az állatimádás legrégibb korszakával. Hiába szólaltatja

¹ L. Ed. Coypel, Le judaïsme. Mulhouse, 1876. 207. l.

² A misna (Szóta 9. fejj. 2. §.) a szöveghez ragaszkodva ez áldozatot csak akkor kívánja, ha a hullát a földön találják.

meg a sechita-intézmény védelmére a zsidó a szak-
 férfiakat; a zsidóság rendkívül fontos, szentirási
 intézménye az állat (és aztán a hús) vértelenítése,
 amelyet csakis a sechita végezhet; a modern állat-
 védelem ezt felfogni nem tudja, mert még kimélete-
 sebb módon képes leölni a táplálkozására való bar-
 mot vagy madarat.

A vér élvezetének tilalma alapja annak, hogy az
 állat nyakát kell átvágni; a fölösleges állatkínzás
 meggátlását célozza a szakavatott metsző alkalma-
 zása és az előírás szerint gyártott és kezelt kés
 (szakkin vagy challof).

Mózes I. k. 9, 4 versében olvassuk: «De húst lel-
 kével, a vért ne egyétek!» és e tilalmat újra és újra
 hangoztatja a pentateuchus (így Móz. III. 7, 26—27 ;
 u. o. 17, 10—14 ; u. o. 19, 25—26 ; V. k. 12, 16 ; 23—25 ;
 15, 23); erre utal Sámuel I. k. 14, 32. v. és szemre-
 hányólag szól erről Ezékiel próféta (33, 25) is. A leg-
 fontosabb hely Mózes III. k. 17, 10—12 így hangzik:
 Bárkit Izraél házából... aki bármiféle vért élvez,
 azt üldözni fogom és kiirtom a népből. Mert az élő
 lény lelke a vérben van. Ezt pedig csak arra ren-
 deltem nektek, hogy az oltárra hintsétek, hogy bün-
 bocsánatot szerezzen nektek, mert különben vértért
 vért járna. Azért rendeltem Izraél gyermekeinek:
 Senki közületek vért ne egyék! De még az idegen
 sem, aki köztetek él.

Nem akarom a hagyományos fordítást megváltoz-
 tatni és azért nem szószerinti fordítás ez, hanem a
 szöveg értelmezése.

Tartsuk szem előtt, hogy miért is tiltja annyira a

szentírás a vért. A biblia természetrajzi ismerete szerint *vér = lélek*; a lélek, még az állati is halhatatlan. «Testvéred kiontott vérének hangja hozzám kiált a földből»; (Móz. I. k. 4, 10) «a fetisimádók semmiféle különbséget sem tesznek az emberi és az állati lélek között» (Girard de Rialle i. m. 63. l.), a leölt állat lelke is bosszúért kiálthat és megbosszulják fajrokonai vagy maga is állhat bosszút. Egy módja van a bosszú elhárításának; ha már a testét eledelünknek szántuk, a lelkét bánatanunk nem szabad; vagy eresszük szabadon, hogy új testet keressen magának, vagy ha nem hisz az illető nép a lélekvándorlásban, akkor bánjon vele kegyeletesen, illő tisztelettel.

Zarathustra hívei az állat életét egyrészt azért is kímélik, mert félnek az állat lelkétől és különösen bosszújától . . . Egy régi görög közmondás szerint még a kutyáknak is van erynnisze . . . «Az állat vére tilos, mert állítólag benne van az élete vagy a lelke; e szokást találjuk több észak-amerikai természeti népnél is . . .»¹

«Nagyon elterjedt a primitív népeknél ama nézet, hogy az, aki valamely állatot megöl, az illető állat szellemének vagy az egész faj bosszújának kiteszi magát . . . Ha tehát megesik, hogy valamelyik barbár ember ezen túlteszi magát, akkor . . . megigéri, hogy áldozatának maradványaival kegyeletesen fog bánni . . . Nelson szerint a Behring-szoros eszkimo-lakossága

¹ Westermarck, i. m. II. k. 401. és 403.; az utóbbira nézve v. ö. u. o. 273. l. A jegyzetben különösen Frazer Golden Bough-jára hivatkozik.

ezt hiszi . . . » (Westermarck i. m. II. k. 393. l.) Az indiánusok lakomáin, amelyeknek főfogása a medvehús, díszhely illeti meg a medve fejét és dicsőítésére énekelnek. (Girard de Rialle i. m. 61. l.)

Már az állat levágásánál az áldómondásban az őshéber mentségnek emlékét láttam; a honfoglaló hébereknél a leölt állat lelkével, a vérrel, úgy bán-
tak, hogy egyenesen istennek ajánlották fel; a vért, még pedig a levágásnál patakzó (קִלְוִת) vért a pap felfogta és ráhintette az oltárra, a frigyláda függönyére, sőt olykor magára a frigyládjára. Csak ezen szent szertartás, tehát az állat lelkének kiengeszte-
lése után fogtak hozzá az áldozat feldarabolásához. (Móz. III. k. 1, 5—6; 8, 19—20.)

A hagyomány itt teljesen a vér tilalmának hatása alatt áll; a misna- és talmudban nagy szerepet játszik az állat teljes vértelenítése; Kerithóth 22. meg-
állapítja, hogy tulajdonképen melyik vér az, amely-
lyel a lélek (már vér nem egyenlő lélekkel) a szer-
vezetből távozik. A Sulchan-Áruch: Jóré-deá előbb
külön fejezetben tárgyalja a vér tilalmát (66—68. §§),
azután más fejezetben: a hús sózásáról (69—78. §§)
megvilágítja mindama módokat, amelyekkel a vért
eltávolítjuk a húsból, miután a sechita által a fő-
ereket elvágják.

Miképen engeszteljük ki a madarakat és a vadat, melyet eredetileg le nem vágunk, hanem vadászva elejtettek?

Ezek lelkét nem tisztelték annyira, mint a házi-
állatét, mert csak táplálkozásra és ruházkodásra szolgálhatott, még pedig halála után. A vér élvezetének

a tilalma ez állatfajokra is szólt, de vérüket az oltárra vagy oltár aljára nem öntötték, mert — a galamb és gerlice kivételével — a madárvilágból és a vadból áldozatot be nem mutattak. Hogy ez állatoknak vére = lelke kiengesztelődjék, földdel vagy porral takarták; megóvták ezáltal attól, hogy valamely állat felnyalja. «Ha valaki Izraél gyermekei közül vagy a köztetek élő idegen vadászaton elejt olyan vadat vagy madarat, amilyent ennetek szabad, s kiontja vérét, akkor takarja be porral, mert minden élő lénynek lelkét illetőleg tudd meg, hogy a vér egyszersmind a lélek. Én meg azt rendeltem Izraél gyermekeinek: Semmiféle állatnak a vérét ne egyétek! . . .» (Móz. III. k. 17, 13–14.)

S hogy a hagyomány mennyire ragaszkodott ez intézményhez, amelynek célja a leölt vad vagy madár lelkének kímélése, azt bizonyítja ama körülmény, hogy itt is áldómondat kötelező: «Dicsértessél örökkévaló istenünk, királya a világnak, aki megszenteltél minket parancsolataid által és elrendelted, hogy a vért porral betakarjuk». A hagyomány szerint a rendelet méltósága, szerintem azonban az ősrégi fetisis-musból folyó cselekedet komolysága megkívánta azt, hogy e betakarást ne megvetőleg lábbal, hanem kézzel végezzék. (Sulchan-Áruch, Jóré-deá 28. § 6.)

A vér tilalmán és betakarásán kívül még egy jelenség kötötte le figyelmemet: *a pészach-áldozat csontjait eltörni tilos volt*. E tilalmat a bibliában sehol sem találjuk, csakis a pészach-áldozatnál (Móz. II. k. 12, 46 és IV. k. 9, 12), amelynek szertartása amúgy is rendkívül mystikus. Vérét arra használták, hogy vele

befecskenedezték a lakóház legfontosabb részét, a bejáratot (ajtófélfákat és küszöböt), csak este felé vágták le, éjjel ették; másnap már belőle enni nem volt szabad. Ugyanabban a házban kellett megenni a húsát, abból az utcára vinni tilos volt s csontjait kímélni kellett. (Móz. II. k. 12, 7-10.)

Nagy oka lehetett ennek, hogy míg minden egyéb áldozatnak a lelkét vérének (= lelkének) megkímélésével (madár és vad) vagy megtiszteltetésével (az oltár stb. behintése által) kiengesztelték, itt a véren (= lelken) kívül még a csontvázát is megtisztelték. Valószínű, hogy a héberek is azt hitték, amit más primitív népek,¹ «hogy az eltett csontokat idővel újra ellepi az izomzat és hogy az állatok ekkor újra föltámadnak» és így jobban érthető ama hasonlat is, amelyet a K. e. hatodik században használt Ezékiél próféta Izraélről (37, 1-10) és mely a halottak feltámadásáról szóló hitnek egyik bibliai forrása.

A pészach-áldozat, amely természetesen a jeruzsálemi szentély végleges elpusztulásával egy időben megszűnt, ritusában sokban emlékeztet az emberáldozatra. Azt is többnyire éjjel hozták pl. a rómaiak chthonikus istenségeiknek, csak zárt helyen. Ősrégi szokás volt a földművelő népeknél és így az őshéberknél is az *elsőszülöttek* feláldozása, még pedig a tavasz istenének tiszteletére.

Nos hát, a pészach-áldozat megváltása az elsőszülött fiúknak;² ezeknek a szentségét az egész

¹ Westermarck i. m. II. k. 394. l.

² Így értelmezte már Geiger Ábrahám is: Einleitung in die biblischen Schriften. (Nachgelassene Schriften, IV. k. 252. l.)

család átvitte az állatra és leölése után is megbecsülte lelkét és csontvázát is. Egy-egy családban csak egy elsőszülött volt; ezért kívánja a szentírás, hogy «vegyenek maguknak egy-egy bárányt a klán (בֵּית אֲבוֹת) részére, egyet-egyét a ház részére . . .¹ hibátlan bárány legyen, *hím*, egy éves; akár a juhok, akár pedig a kecskék közül vehetitek . . .» (Móz. II. k. 12, 3-5.) Még az is jellemző, hogy ez áldozatot négy nappal előbb kiszemelték és lehetséges, hogy a feláldozás előtt táplálékot nem kapott; az áldozat bőjtje szintén igen régi és elterjedt szokás és nem hihetetlen, hogy az elsőszülöttek bőjtje (ma megváltása az ú. n. «szijjum» következtében) pészach-ünnepet megelőző napon ilyen eredetű ősrégi hagyomány.

A hagyomány (misna és talmud Peszáchim sok helyén) szól a csontváz épségben tartásáról, de nem magyarázza ilyen szempontból. A szentírás magyarázói között Ábrahám ibn Ezra és Nachmani hallgatnak; rabbi Sámuel ben Méir nem érti s azt hiszi, hogy sietségükben csak úgy letépték a húst a csontokról (בְּרִירָה אֲכִילָתוֹ בְּחֶפְזוֹן), ami csak zavarát takargatja.

*

Végig kísértük az állatvédelmi intézkedéseket a zsidóságban az új-korig, amidőn a szertartás kodifikálása a Sulchan-Áruchban befejeződött. Hogy az év-

¹ Kivételes esetben, ha a család oly kicsiny volt, hogy az áldozat elköltését nem győzte volna, akkor a szomszédot belevonhatta. Móz. II. k. 12, 4.

százados elnyomás a zsidó szívét meg nem keményítette, hogy engyermekének testi és lelki megkínzását látva, mégis ragaszkodott állatvédelmi intézményeihez, különösen azokhoz, melyek a leölt állat lelkének megkímélésére vonatkoznak, azt a minden poklokon keresztül magával vitt tórának köszönhette, amely könyv az állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozó társadalom szellemét tükrözteti.

Hogy a már ipar- és kereskedelemből élő zsidóság gyakran az elfogult hagyománnyal szemben is az összes élő lényekre kiterjesztette, hogy az állatkínzást egyáltalában elítélte, azt az asszonyoknak is köszönhette, akik gyermekeik lelkére hatottak, midőn reggelenként elmondogatták volt a perek sirát, belevonva így az állatot isten érző teremtményei körébe, hiszen a perek sirá szerint «a szarvas így szól: Hadd énekeljek hatalmadról, zengjek reggelenként kegyelmedről, mert íme támaszom voltál nekem, hozzád menekülök, midőn bajban vagyok».

Budapest.

Dr. Kohlbach Bertalan.

MÓZES BEN JOSEF DI TRANI.¹

Egy XVI. századbéli saffet-i tudós jellemképe.

A szép Apulia tengermosta partján, Bari-tartományban fekszik Trani, az adriai tenger egyik

¹ Ismeretes két részből álló tesponsum műve מ"ב"יט (MbJT = Moses ben Josef Trani).

kikötővárosa, mely a kiváló Trani család révén nagy hírre tett szert a zsidók történetében. Az első, aki Traniban látta meg a napot és szülővárosa után nyerte nevét, I. Jezsájás volt. A XIII. század közepe táján született és korának egyik legnagyobb embere volt. Sok, kiváló munka szerzője, de csak igen kevés jelent meg nyomtatásban. A legtöbbje még kiadóra vár. Egy vastag kötet, pergamenre írva, lehet legalább ötszáz esztendő, egy szefárd Chacham magántulajdonában van itt Jeruzsálemben. II. Jezsájás di Trani, akit a decisorok ¹ ר"י א"י rövidítéssel jeleztek, az unokája I. Jezsajásnak, III. Jezsajás pedig fia volt II. Josef di Trani-nak, a híres Konstantinápolyi nagyrabbinak,² aki 1639 táján húnyt el. Így ragyogtak be a Traniak a zsidóság egét, mint a fényes csillagok, négy teljes századon keresztül. Két testvér a híres családból, a «toszafista»-nak nevezett Áron és I. József di Trani, Spanyolországban telepedtek le, a XV. század vége felé pedig, mikor a zsidókat kiűzték Kasztiliából, visszatértek Traniba, nemsokára azonban Törökországba vándoroltak ki, amely akkor központja volt

¹ ר"י א"י = R. Jezsajás a későbbi (II). Emléke legyen áldott.

² Két fia maradt, Mózes (II.) és Jezsajás (III.). Atyjuk munkáit responzumokat és novellákat a talmudhoz, melyek szintén nagy tekintélynek örvendtek, a két fiú látta el előszóval és adta ki nyomtatásban. Ezen sorok anyaga legtöbbször ezen bevezetésekben van merítve. V. ö. még David Konforte, kore ha-Doroth és Szulai, Sem ha-Gedolim stb. József művének címe neve után Mhrjt. (= Moranu ha rav R. Josef Trani).

a zsidó tudományos életnek. Áron Drinápolyban telepedett meg állandóan, József pedig Szalonikibe költözött. Itt született 1505 táján Mózes fia, aki nagy szerepre volt hivatva Izraélben, de nem szülőföldjén, hanem Saffet-ben, Palesztinában.

Abban az időben Szalonikiben nem kevesebb, mint tíz zsidó hitközség állott fenn; mindenik tagja eredete szerint nevezte magát. Például az egyiket «Lissabon»-nak hívták, mert tagjai Lissabonból származtak. Épen így volt a többi kilencnél is. Konforte idézett munkájában mindeniket nevén nevezi. Az egyik községnek Josef Phassi volt a rabbija. Műve nem maradt fenn, csupán tudományos levelezéséről tudunk, melyet tudós kortársaival folytatott. Így pl. Eljahu Misrachival, a konstantinápolyi nagyrabbival, a kit a török zsidóság legnagyobb tekintélyének tartanak. Phassi is nagy tudós hírében állott, úgy hogy a drinápolyi község megüresedett rabbiszekébe őt hívta meg. Moses Tranit, aki már felserdült, ekkor elküldték Drinápolyba a nagybátyjához, Áronhoz, hogy őt talmudra és decisiókra tanítsa és hogy egyúttal Phassit is hallgassa, akinek ott alapított iskolája nagy hírnek örvendett.

De Drinápolyban nem bírta ki sokáig, mert már 1521-ben, amikor még alig volt 17 esztendő,¹ Saffetben találjuk. Az első pár esztendőben tisztára mint

¹ V. ö. MbJT. Responz. II. No 48. Mosei de Trani (II.) atyjának II. Josef művéhez írt előszavában, Zafnat Paneach (Velece, 1665) 18 évesnek írja. De ez a szám saját nagypjának állítása szerint téves.

magánember élt, és csak községi ügyekkel foglalkozott. A nagymérvű bevándorlások áldatlan zavarokat okoztak a községben. A község zömét a benszülöttek tették. Anyanyelvük, épen úgy mint az egyiptomi zsidóké még ma is, az arab volt. Első megtelepedésük Saffetben nem állapítható meg. Bár se Rabbi Benjamin Tudelóból s R. Pesachja Regensburgból, se a későbbi zsidó utazók, így pl. a két R. Jákob¹ sem említik Saffetet, mint zsidó telepet, de az argumentum a silentio ebben az esetben nem bizonyít, mert a XIV. század elején Estori ha-Pharchi² nagy községet talál Saffetben. Máról holnapra pedig nem támadnak községek. A saffeti község, úgy látszik tehát, ősrégi. Ezt Trani is megerősíti. A sabbat-év alkalmával ugyanis így panaszkodik: «A minket megelőző generatio már megfélekedezett arról, hogy micsoda szabályokat kell ez örömevben betartani. A sok királyi adó és egyéb járulék szinte nyomasztó volt. Legszentebb kötelességeiket elfelejtették miattuk. Csak ötven esztendővel ezelőtt — folytatja Trani — keltek ki ez ellen kiváló férfiak, akik a község élén állottak és figyelmeztették őket kötelességmulasztásukra.»³

Ezt 1531—32-ben írja, ötven évvel korábban tehát

¹ A XIII. században éltek. V. ö. Grünhut, Hebräische Beigaben zu Rabbi Benjamin von Tudelo (Jerusalem, 1903.) és R. Petachjah von Regensburg (Jerusalem, 1904).

² Kaphtor vaferach, ed. Edelman Berlin 1852. I. 46. Estoriból azt is megtudjuk, hogy az ő idejében a Jordántól keletre is voltak már tekintélyes községek, és pedig Hauranban. A zsidó utazók ezeket se említik.

³ MbJT. I. Rész. No 21.

1481—82 volt. E szerint már jóval ezen dátum előtt volt község, előljárókkal és rabbinusokkal. E panaszból az is kiviláglik, hogy ekkor már a gazdasági helyzet megjavult. De a község belső élete annál rosszabb lett. Rendkívül termékeny környéke következtében Saffet menedékhelye lett mind a szefárd, mind a marokkói emigránsoknak. Sőt volt közöttük német zsidó is, még pedig askenázok, akik német rítus szerint éltek és a német jargont beszélték. Amint Susson Tikkun Jisachar-jában és más egykorú iratban olvasható, nem is voltak kevesen. Tehát egy olyan emberkeverék élt itt együtt, mely nemzetiségre, nyelvre, szertartásra és rítusra erősen elütött egymástól, így nem is érthették meg egymást. Hogy lehetett volna ezeket egy kalap alá hozni? Minthogy ez a különválás szükséges rosszá fejlődött, egy pár évtized alatt egészen új községek jöttek létre. Saffetben négy volt: a régi, amelyről már szóltunk, aztán egy askenáz, egy marokkói és szefárd. A leggazdagabb és egyúttal a legnépesebb közöttük az utolsó volt, amelynek már régen nem volt elég tágas egy zsinagóga. Természetesen csak kevés ember volt, akinek már nem jutott hely. De akárhányan voltak is, istenházára mégis csak szükségük volt. Nemsokára építettek is egyet és Bét Jakobnak nevezték el, míg a régit, mint a nagyobbikat, Kahal gódal-nak hívták. A két istenháza közt csakhamar versengésre került a dolog, ami rövid időn belül visszallyá fajult. Az volt ugyanis a kérdés, hogy az új jövevények, természetesen a módosokról volt szó, melyik zsinagóghoz csatlakozzanak. Mindenik természetesen magának

követelte őket, ami szüntelen surlódásokra vezetett. A kérdés végleges megoldása és a viszály olyan elsimítása, mellyel mind a két párt meg volt elégedve, ez a fiatal Trani műve volt.¹ Nem is maradt meg sokáig magánembernek: 1526-ban a huszonegyéves Tranit Bét Jákób rabbijává nevezték ki és 1530—31-ben² elnyerte a dajani jogosultságot is, mellyel Jákób Be-Rab ruházta fel.

Jákób Be-Rab Spanyolországból származott. Hit-sorsosainak sorsában osztozva, először Marokkóba ment, 18 éves korában rabbija lett Fez városának, ahol ekkor 5000 zsidó család lakott, de már 1510-ben Kairóban van, hogy elkerülje a háborús veszedelmet, mely akkoriban honfitársait fenyegette. Sok zsidó menekült el akkor Marokkóból és bizonyára épen annyi vesztette el életét. Megint a spanyolok voltak azok, akik Jákób fiaival éreztették az Ézsau kezét. De Be-Rab Kairóban sem nyugodhatott meg. Összeveszett Moses ibn Al-Aszkar-ral, az első idevaló rabbival, aki sokkal élesebb eszű volt nála, Isaac Solal Nagiddal se tudott megférti, akinek pedig hivatali hatalmánál, rendkívüli gazdagságánál és nagy tudományánál fogva az összes egyiptomi községek

¹ U. O. II. No 48.

² Moses di Trani 1580-ban halt meg 75 éves korában. L. alább. Ennélfogva javítandó Konforte és mások adata. 1580—1526 = 54. Ennyi ideig állott a község szolgálatában. Ezzel megegyezik Moses (II.) di Trani MbJT. Zafnal Panéach-hoz írt előszavában közölt adata. Ha Salomon di Trani MbJT-hez írt előszavában csak 50 évről beszél, az a MbJT. dajani ténykedésének idejére vonatkozik.

alája voltak rendelve. Így tehát forró lett Be-Rab lába alatt a föld és harmadszor is kénytelen volt a vándorbot után nyúlni. Utazásának célja Saffet volt. 1524 táján érkezett meg, de csak rövid ideig maradt ott, mert üzleti tervei számára a kis Saffet nem volt alkalmas hely.¹ Jeruzsálemet kerülte, mert a Nagid időközben oda helyezte át lakását. Nem maradt számára más hátra, minthogy Damaszkusba, Syria fővárosába költözzék. Mivel azonban itt is hajótörést szenvedett, 1530-ban visszatért Saffetbe, hogy most már állandóan ott telepedjék le. A saffetieknek épen kapóra is jött. Négy községével, melyek mindegyikének két dajanból és egy elnökből álló saját rabbi-kollégiuma volt, a szent várost is meg akarta előzni, amihez még csak egy elismert tekintélyre volt szüksége, akit Be-Rab személyében fel is véltek találni. A 12 rabbi önként alávetette magát neki. Trani is tanítványa lett és később dajanná avatta. Trani csak egyszer említi gyermekkori mesterét, Josef Phassit (MbJT I. No. 180). Az egyik saffeti rabbi ugyanis szokássá tette, hogy a reggeli ima áldásmondásait mindenki hangosan mondja. (Ez az uzus, helyesebben abuzus, ma is fennáll még egy csomó községben.) Trani kikelt ez ellen és midőn ellenfele Phassira hivatkozott, azt válaszolta: én is ott ültem a lábánál, de erről a szokásról semmit se tudok. Különben ritkán említi tanítóját (L. T. II. No. 41). De minden alkalommal hivatkozik Be-Rabra, akihez első találkozásuktól fogva baráti viszony fűzte. Ez a barátság

¹ L. alább.

egyre intimebb lett és autorizációjától kezdve Trani semmit sem csinált anélkül, hogy idősebb barátjától és tanítómesterétől tanácsot ne kért volna. Hozzá való hűsége Be-Rab halála után sem szűnt meg.

Trani irodalmi munkássága már 1526—27-ben veszi kezdetét. Amit írt, az nem maradt fenn, de amit Be-Rab válaszolt, akihez e kérdések intézve voltak, az megvan nyomtatásban a MbJT-ben (II. Nr. 4). Be-Rab akkortájt Damaszkusban lakott és a válasz onnan van keltezve. Ugyanebből az időből való Responsum ibidem No. 49. Egy asszonyról van itt szó, aki látszólag kettős házasságot kötött, egyiket közvetlenül a másik után. Akkoriban jogerejű volt még a misnabeli szokás, mely szerint előbb volt az esküvő, a lakodalmat pedig csak jóval később ünnepelték. A kérdés egyszerű lett volna, ha az első esküvő tanúinak vallomásait nem támadták volna meg. Az eset Kairóban játszódott le, tehát a helyi rabbinátusoknak kellett volna a kérdést elintézni. De a második vőlegény, aki maga is Chacham volt, ezt nem várta be, hanem elment Damaszkusba, Be-Rab elé terjesztette az ügyet döntés végett, aki a kérésnek eleget is tett.

Ez a jogosulatlan beavatkozás rendkívül bántotta Ibn Al-Askart, annál is inkább, mivel Be-Rab szívesen ítélkezett. Ibn Al-Askar írásba foglalta a maga nézetét és az ellenfelével együtt véleményadás végett mindkettőt Levi ibn Chabib elé terjesztette. Levi ibn Chabib enyhíteni próbálta Ibn Al-Askar szigorú ítéletét, melyet az ellenfele fölött gyakorolt, anélkül hogy igazat adott volna neki. Mind a három véle-

mény Levi ibn Chabib műveiben le van nyomatva 222-től 233-ik lapig terjedőleg. Trani már említett responzumában Ibn Al-Askar ellen fordul, ostromozza szigorát és védelmébe veszi Be-Rabot. Azonban ez nem sikerült neki. De mit is érhetett volna el egy 24 éves fiatal ember egy bevált harcos ellen, mint amilyen Ibn Al-Askar volt, akinek éles fegyvere előtt még egy Be-Rab erőssége is pozdorjává zúzódott. De hogy az ifjú követni tudta a szellem hőségét, már ez a képesség maga záloga jövődő nagyságának.

Nem volt szerencsésebb Trani második alkalommal sem. Körülbelül ugyanekkor Ibn Chabibnak és Be-Rabnak véleményt kellett mondaniok egy kérdésben, melyet egyszerre terjesztettek mindkettejük elé. Válaszuk teljesen ellentéte volt. Erre Ibn Chabib replikával felelt, melyben ellenfelét teljesen legyűrte. (Ibn Chabib Resp. No 134) Trani mesterének segítségére sietett (No 41), de ha nem nyomtatták volna is le azt a responzumot, elveszése senkinek se okozott volna kárt. Damaskusban Be-Rab tulajdonképpen üzletember volt. Itt egy pöre támadt egy Sabbatei Cohen nevű emberrel, egy tekintélyes összeg felett, melyet Be-Rab követelt tőle, de amelyről Sabbatei Cohen azt állította, hogy nem tartozik vele. A pör tíz teljes esztendeig tartott és Be-Rab már régen Saffetben volt és a pörnek még mindig nem volt vége. Végre is mind a két fél Ibn Chabib elé vitte az ügyet. Az ítélet Be-Rabra nézve kedvezőtlen volt. Trani erre egy máskép hangzó ítéletet hozott (No 15), de Sabbatei szerencséjére nem vették tekintetbe, különben Be-Rab nem vesztette volna el a követelését.

Mégegyszer elragadtatta magát Trani, hogy Be-Rab pártját fogja, de ez már 1540-re esik. Természetesen maradt fenn egy nagy csomó értekezése, amelyek korábról datálódnak, így pl. 1529-ből. Az 51. számú Ibn Chabibnak az 1532-ből való döntésével foglalkozik és jellemző Tranira, hogy Levit nagyon dicséri, pedig korábban «nagyon nekiment» — természetesen csak az ő saját nézete szerint. Trani igazságszeretete világosan kitűnik ebből. Hiszen meglehet, hogy Trani hiú volt, hogy erős öntudata megelőzte korát. Mindazonáltal igazságos volt és az igazságot mindenekfölött szerette. Csak ha Be-Rab mellett tört lándzsát, akkor elvesztette a tisztánlátását. Az iránta való szeretet zavarossá tette a tekintetét.

Egy válólevelet, melyet Be-Rab Saffetben írt és Jeruzsálembe küldött, hogy az ott tartózkodó asszonynak kézbesítsék, aki az akkoriban Saffetben lévő férjétől el akart válni, ezt a válólevelet Ibn Chabib tárgyi és formai okoknál fogva is érvénytelennek nyilvánította. Az értekezés, melyet Levi az esetről írt (Responsa No 129) Be-Rabot nagyon megszegye-nítette. Trani mégegyszer, de utoljára, síkra szállt érte. De Levivel rosszul járt. Replikájára, melyet Levi megőrzött számunkra (No 132), egy olyan duplika következett (No 133) mely úgy elbánt vele, hogy még nála jóval kisebb emberekkel is ritkán történt meg ilyesmi. «Felfuvalkodott bolond», «szemtelen-ség», «merészség» és más hasonló kifejezéseket kellett Traninak zsebredugni. De ez az elbánás nem tartotta őt vissza attól, hogy később, akkor, mikor Levi már régen nem élt, ne hivatkozzék rája és az

ő szellemében ne hozzon döntéseket (MbjT. II. No 41). Az igaz, hogy egész másfajta esetről volt szó. Meggyőzte-e végül Ibn Chabib Tranit abban a vitában? Vagy még Levi duplikájának olvasása után is fenntartotta a véleményét? Biztosat bajosan fogunk erről megtudni. Akárhogy volt is, egy bizonyos: hogy az állítólag meg nem érdemelt lehordás nem tette Tranit ingerültté Levivel szemben, vagy hogy az ingerültség háttérbe szorult az igazság előtt. Annak az utolsó responzumnak történeti becse is van számunkra. Megtudjuk belőle, hogy Jeruzsálem askenáz községének rabbinusai a XVI. század második felében igen kiváló emberek voltak. Trani nagy tisztelettel beszél róluk, épp úgy becsülte őket, mint a szefárdokat. Másrészt azt is következtethetjük, hogy Trani, minthogy bírának hívák fel vitás kérdésekben, ebben az időben már elismert tekintély hírében állott.

Az askenáz rabbik nevét Trani nem jegyezte fel, és így sajnos sohse fogjuk megtudni. Jom Tob Jahalom, Traninak egy nálánál jóval fiatalabb saffeti kortársa¹ megemlíti ugyan Responzumaiban (Velece 1694) egypár tekintélyt közülük, a kikről ez a szellemóriás nagyon sokat tartott, de ezek bajosan azonosak azokkal, a kik Trani idejében virágzottak.²

Palesztina zsidóságának az 1538/39. évek szomorú idő voltak. Erről már egyszer volt szó az Évkönyvben (1908, 111—127) Be-Rab tanítványai még egy pár

¹ V. ö. Arulai, Sem-ha-Gedolim és R. Jom Tob Zaholon.

² V. ö. Trani a. a. O. I. No 157.

évig folytatták a felavatásokat. Az általuk ordináltak közé tartozott Trani is (Salomo Trani, előszó MbJT.-hez).

Az örömev kérdésével és pedig azzal, hogy mily mértékben érvényesek még az örömev rendszabályai, ezzel először Estori-ha-Pharchi foglalkozott. Kaphtorva-Sherachából egész Palesztinában egy példány volt és pedig Levi ibn Chabib kezében, a mely előbb Isaac Solal nagidé volt. Ez után készült később az Editio princeps (Velenca 1549) 1535-ben Trani, a kit ez a kérdés ismételten foglalkoztatott, alkalmat talált hogy e műbe bepillantást nyerjen. (Trani I. No 21.) De ez a találkozás nem ment túl a köteles udvariasági formákon. 1550-ben járvány pusztított Saffetben a mely sok áldozatot szedett. (Ibidem No 27.) Ideiglenes tartózkodási helyén, a felsőgalilei hegyvidéken,¹ folytatta halacha-irodalmi munkásságát, bár visszavonultságában csak kevés segédforrás állhatott rendelkezésére (Ibidem No 120).

Ezen század 60-as éveiben Trani neve mindenfelé híres volt már. A legtávolabbi országokból hozzáfordultak halachikus kérdésekkel. Damaskusban mindig híres rabbik voltak. Egyszer nem tudtak egy kérdésben megegyezni, a melyet eléjük terjesztettek. Ez 1565-ben történt. Ekkor egyenesen meghitták Tranit, döntse el, kinek van igaza. (Ibidem II. No 47). Három évvel később fia született; ki egyik világossága lett Izraélnek. Apja után Józsefnek nevezte el. Volt egy idősebb fia, akit Salamonnak

¹ MbJT. II, végén No 28.

hívtak. József 12 éves volt, mikor apjuk 1580-ban pészach utolsó napján meghalt. Salamon akkor rabbi volt Cairóban, de csak pár esztendővel élte túl apját. József azonban, akiből később Konstantinápoly főrabbija lett és aki Mr J T néven ismeretes, 71 esztendőt élt.

Trani Mózes 2 kötetet hagyott hátra, melyek 841 responzumot tartalmaznak. Kinyomatott Velencében 1589-ben (a II. rész 1590-ben). Második kiadás Lembergben 1861-ben jelent meg, de az tele van sajtóhibával. Még életében megjelent egy halachikus munkája, melynek Kirpat Sefer a címe (Velence 1551) és egy haggadikus könyve: Bét Elohim (Velence 1576). Ezek a művek tartós nevet biztosítottak Traninak a zsidó irodalomtörténetben.

Jeruzsálem.

Dr. Grünhut Lázár.

A MISZTICIZMUS A ZSIDÓSÁGBAN.

A hitélet tengerében sem oly zavartalan a nyugalom, mint milyennek a felületen látszik. Aki p. o. egy szép verőfényes vasárnap déli órájában a templomokból kiözönlő mosolygó hölgyeket, vagy komolyan lépkedő öreg urakat látja, az nem is sejti, mily háborgások rezzentik meg úgy a katolikus, mint az evangélikus hitet vallók lelkeit, sőt hogy mily viharok reszkettetik meg maguknak e hiteknek sarkait is. A reformkatholicizmus neve alatt a katolikus egyházban, a vallástörténeti irány neve alatt a protestánsban oly eszmék és törekvések küzdenek és viaskod-

nak, melyek a vallások egész épületének átformálását célozzák. De amikor a viharok oly méreteket mint napjainkban nem is öltenek, akkor sem igazi a nyugalom. Miként a föld folyton rezeg, de mi csak a nagy rengéseket vesszük észre, akkép a hit világában is folytonos mozgás, folytonos rezgés megy végbe, de azt csak a kimagasló, finomabb lelkek érzik meg, mint ahogy az erdőben a gyenge szellő csak a magas fák sudarait rezgeti meg és már erős szélnek kell jönni, hogy a felületről alig kiemelkedő cserjék is sejtsék, hogy a levegőben valami áramlat mozdult meg.

A zsidó vallásban is tapasztalhatjuk e jelenséget. Ha a vallásos életnek csak külső megnyilvánulásait figyeljük meg, úgy ha az utolsó 50—60 évtől eltekintünk, mikor a zsidóság egy része a vallásos élet külső formáságainak részben teljes elejtését, részben reformálását vitte végbe, körülbelül másfél ezredéven keresztül alig vesszünk észre valami változást. A hívek naponként háromszor elvégezték az előírt imát, tartózkodtak a tiltott ételektől, hagyományos módon ülték meg a szombatot és ünnepeket, tanulmányozták a tórát és a talmudot, támogattak szegényeket és elhagyottakat és ez így folyt évtizedről-évtizedre, évszázadról-évszázadra úgy, hogy aki csak ezt a felületet szemléli, azt hihetné, hogy a zsidó vallás oly állandó, oly változatlan, mint a hegy, mely azt az alakot, azt a szint, melyet egyszer nyert, örökre vagy legalább évezredekre megtartja.

De aki kutató elméjének ásóját a jelenségek mélyebb rétegeibe is belevágja, az csakhamar az egyforma

felülettől lényegesen elüto színeket fog észrevenni. Mert a megállapodott, úgyszólván törvényes vallás mögött, a vallásos lelkek egy majdnem soha meg nem szünő vívódását fogja látni, egy örökös küzdelmet egy mélyebb, tisztább istenismeret elnyeréséért, mint melyet a kanonizált vallás és e vallásnak közkezen levő forrásai nyújtottak.

A közönséges, vagy mondjuk normális zsidóember megelégedett az előirt vallási kötelességek teljesítésével; lelkének éhségét emelkedettség után kielégítették a megállapított imaformulák és metafizikai szükséglete — mert ilyen szükséglet is lappang minden lélekben — teljes kielégítést nyert, ha elméjében végiggondolta a biblia kijelentését: «Halljad Izraél, az Örökkévaló, a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlenegy.» De akinek szívében Isten — mint a próféta mondja — «emésztő tűzként» égett, akinek szemei a végtelenség felé való örökös sóvárgásban epedtek el, akinek a szentírás parancsa: «szerezd az Örökkévalót a te Istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel, minden tehetségeddel», nem pusztá szó, hanem ereiben égő láz, édes betegség volt, azt nem elégítette ki a tudat, hogy a 613 vallási parancsolat-, illetve tilalomból annyinak, amennyinek tehette, megfelelt, hogy reggel és este szóval vallotta Isten egységét, hogy háromszor napjában, úgy-ahogy, elmondta a semone eszrét és a zsoltárokat, de egész nap kereste Istent és a fonalakát, melyek őt a mindenséggel összefűzik és az emberi szív sokféle megnyilatkozásait egyetlen érzéssé változtatta át: Isten szeretetétvé.

Az Isten után való e mély vágyódás, az a benső

törekvés Őt nemesak mint valami erőt érezni, hanem valósággal látni is, minden korok kiváló egyéniségében élt. Mózes csipkebokorban látja Őt, Ezsajas látja Istent mint ül kiemelkedő, magas trónuson, szeráfok veszik körül és egymásnak kiáltják «szent, szent, szent a seregek ura, az egész föld tele van az Ő dicsőségével». Ezékiel pedig ragyogó, csodás trónon látja, melyet mint szekeret visznek állatokhoz hasonló lények, ugyancsak zengve az Ő dicsőségét; és hánynak, kikről a hír fenn nem maradt, epedtek el szemei, midőn keresték Istent távol a hit országútjától, elméjük, képzeletük vágta külön ösvényeken?

Szerencsés, boldog időkben, midőn az állami élet társadalmi feladatok, gazdasági törekvések minden elmének megadják a módot foglalkozni, értékeket termelni, érvényesülni, csak ritkaságszámba mennek azok az egyéniségek, kiket a való élet a maga ezernyi reményével, ezernyi diadalával le nem köt. Ily időkben az embereket az az egészséges realizmus hatja át, hogy «az ég Isten ege, de az embernek a földet adta» és ez a föld is megérdemli, hogy nagy elméjű és mélységes szívű emberek rá irányítsák elméjüket és rá pazarolják szívük tartalmát. De küzdelmes, válságos időkben, midőn az elme nem talál teret, melyen érvényesülhetne, vagy munkáját eredménytelennek látja, mert fáradalma gyümölcsét más élvezi, vagy mikor épen oly kétségbeejtők a közállapotok, hogy az emberek egyáltalában nem tartják érdemesnek a világgal és annak ügyeivel foglalkozni, akkor gyakran mérhetetlenre szaporodik azoknak a típusa, kik a való világtól elfordulnak, kiknek «birodalma

nem e világból való», kiket ki nem elégít a tömegnek az a minden ideális törekvése és céljai mellett a reális világot is szem előtt tartó vallása és külön utakon keresik Istent, minden áron hozzá akarnak férközni, nemcsak hogy ezalatt elfelejtsék a lét terhét, hanem azért is, hogy kieszközöljék, majdnem azt lehetne mondani, hogy kierőszakolják a boldogabb, jobb időt, a megváltást és a megváltót. Akkor veti el a miszticizmus magvát és lát vetése után bő aratást.

A rendes időszámításunkat megelőző században, a majdnem titáni küzdelmek árán újra megalapított zsidó királyság ismét ropogott minden ízében. Akkor a vezető szellemek hűvösebb, számítóbb része, talán tudatosan, talán inkább csak attól az ösztöntől hajtva, mely veszély idejében minden organizmust az eszköz felé terel, mellyel legjobban védekezhet, a zsidóság konzerválására azt a mozgalmat indította meg, mely a nemzetet akkor alkotó elemek közül, mint állami-ság, gazdasági törekvések és vallás, az utolsót kiemelte és azt parancsolatokkal és tilalmakkal úgy körül-bástyázta, hogy a legnagyobb viharok, a legellenségesebb támadások se tudják ledönteni. E praktikus politikusok a perusim, a farizeusok voltak, kik annak az iránynak lettek művelői, mely, a rabbinizmus neve alatt ismeretben, a talmudot alkotta meg és a szentírásban található drága aranyrudakat kisebb és még kisebb érmekké dolgozta fel, melyekből többet-kevesebbet mindenki szerezhetett.

Azt hitték-e ők, hogy ez ú. n. rabbinikus irány megteremtésével az igazi zsidóságot őrizték meg? Állandónak hitték-e ezt az állapotot, midőn nem volt

jeruzsálemi templom, de nem is volt királyság, nem is volt államiság és nem is volt önnállóság? Ideáljukat megvalósítva látták-e vajjon abban a zsidóságban, ha az akár az összes megvalósítható törvényeket megtartotta volna?

Alig hihetjük, különben nem élt volna lelkükben oly erősen a messiási remény, a vágyódás a megváltó után, a hit, hogy jönni fog és «ha késik is, csak várni kell». Kétséget alig szenved, hogy a törvény fejlesztői azt az állapotot csak ideiglenesnek, csak átmenetinek tartották, hogy midőn a vezető emberek a halácha erődjébe vonultak vissza, ezt csak arra az időre vélték szükségesnek, míg a harag elvonul, míg Izraél Istene újból megkönyörül népén és az ujjongva tér vissza Cionba.

Erre az átmeneti időre készítették elő a farizeusok és utánuk a tannák, valamint a láncolatban ezeknek követői a zsidóságot és várták a jobb kort.

De akiknek vérmérséklete nem volt oly hűvös, kiknek elméje nem volt oly megfontoló, azokat már akkor sem elégítette ki a vallásnak ezen józan felaprózása, ők Istent nemcsak a törvények közvetítésével akarták megközelíteni, hanem egyenesebb, érzelmi úton és talán a jobb időket is nemcsak tétlenül bevárni, hanem Isten kegyelméhez való közelebb férközéssel siettetni is óhajtották. Az ilyen, a nagy tömegtől különböző lelkek gyorsan egymásra találhattak, közölhették egymással törekvéseiket, erősíthették egymást lelkük küzdelmében, de egyszersmind elzárkóztak a profanum vulgustól vigyázva arra, hogy reményeik és az eszközök, melyekkel reményeiket megvalósít-

hatják, az ő titkuk is maradjon. Ezek voltak az esszéusok, kikről különösen Philo és Josephus beszélnek, hogy esküt tettek, hogy semmit sem fedeznek fel kívülállóknak, hogy titokban tartják a rend könyveit és az angyalok neveit. Életmódjukról ismeretes, hogy szerzetesek módjára együtt laktak, együtt étkeztek és dolgoztak, gyakran végezték a tevilát, a víz alá merülést, a reggeli ima előtt egy óráig csendes gondolkodásban merültek el, egyáltalában a közönséges élettől visszavonultak, hogy Isten létét annál tisztábban átértsék, átérezzék.

Ezen idő óta a széles mederben hömpölygő törvénytannulmányozás, törvényfejlesztés: halácha árja mellett egy keskeny csermely folyik, mintegy titokban a föld alatt, csak ritkán buggyan a felszínre, és ez a titkos, misztikus tan. Mi volt vajjon e tan tárgya? Két nagy ága volt, melyből ismét kisebb elágazások eredtek. Az egyik, a maásze berésith: a világteremtés módjának, a másik a maásze merkábat: Isten trónszekerének megértése.

A tóra ugyanis mindjárt az első mondatában nyugodtan, mintha a legegyszerűbb dolog volna, közli velünk a hitre legjelentékenyebb adatot, mely szerint «Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet». De hogyan? Miből? A spekulatív gondolkodásnak mindenütt már bölcsőjénél ott leselkedő e kérdés a zsidó gondolkodókat sem hagyhatta érintetlenül. Hisz ismeretes, hogy a görög filozófia eredeténél is legtöbbet e kérdésnél időz, ha ugyan egyáltalában tovább indult. Csakhogy a görög gondolkodást nem kötötte kosmogoniája megalkotásánál a hit által szentesített

elmélet, míg a mi gondolkodóink szabad szárnyalásának mindjárt útját szegte a szent könyvnek elbeszélése, mely szerint Isten mondására lett minden. De azért e hit mégsem némitotta el némelyek lelkében a kérdést, hogyan lehet valami a semmiből? Hogyan eredt a végtelen, szellemi Istenből egy véges anyagi világ? Erről elmélkedve keletkeztek a titkos tanok, melyek ez ellenmondás kiegyenlítésére törekedtek, hol a hagyományos hitnek, hol az exaktabb spekulációnak több engedményt téve. Mindenesetre azonban szűkebb körben kellett maradni e tanoknak, nehogy avatatlanok is tudomást szerezhén róluk, lelkük egyensúlya meginogjon.

De ez a spekuláció, hogyan teremtette Isten a világot, csak bevezető lehetett azon még sokkal fontosabb és épen titokzatossága és megfoghatatlansága folytán még csábítóbb kérdéshez, milyen maga az Isten?

Ezékiel próféta híres első fejezetében elmondja ugyan, milyennek látta, amint ült a merkában, trónszekerén, csakhogy leírása oly homályos, oly érthetetlen, hogy a legnagyobb elmék sem tudtak a nagy titokba behatolni. De keletkeztek vélemények, melyeket nagyon kellett megőrizni, hisz a tárgy már témájánál fogva olyan veszedelmes, hisz a tökéletesség egy bizonyos fokán kell már állni annak, ki a mérhetetlen, titokzatos, szent Isten mineműségéről a fátyolt föllebbenteni meri. Azért ha a maásze berésith: a teremtés titkait még szabad volt egy ember előtt tanítani, a maaszé merkába: a trónszekér milyensége, azaz Isten mineműségéről egy ember előtt sem volt szabad beszélni, kivéve ha az bölcs

és magától értő volt. (Szukká 28a.) El is beszéli a talmud, hogy midőn R. Eleázár a trónszekérről beszélt, tűz jött le az égről és körülángolta a jelenlevőket, a figyelő angyalok táncoltak előtte, mint lakodalmas nép a vőlegény előtt és a fák dicsőítő dalokat zengtek, és midőn két más tudós magyarázta a merkábát, a föld rendült meg és szivárvány jelent meg a felhők között.

De nemcsak Isten milyensége képezett nagy és szent miszteriumot, hanem fontosságra talán mindjárt utána következett Isten neveinek és e nevek tulajdonságainak titka. Hisz ismeretes, hogy a szentírás Istent különböző neveken nevezi. Bizonyára e különböző nevek mögött különböző tulajdonságok is rejtőznek — gondolták.

Tényleg már régen kifejlődött az a felfogás, hogy az egyik, a midath hadin, Istent mint ítélőt és a másik a midath haráhamim, Istent az irgalmazót tünteti fel.

De maguk a nevek sem lehetnek egyszerű hangok, mint más dolgoknak megnevezői, hanem Isten nevében kell már valaminek lenni magából Istenből, az Ő tulajdonságaiból, az Ő hatalmából. És különösen a négy betűs istennévben, melyet a főpap is csak a jom kippuri nagy engesztelő áldozásnál ejtett ki, és annak minden betűjében kell lenni egy résznek abból a teremtő erőből, melynek egésze fölött csak Isten rendelkezik és e betűk helyes csoportosítása által, vagy épen a többi szent istennév betűivel való csoportosítás útján bizonyára a természet rendjét is meg lehetne változtatni és csodákat művelni, ahhoz hasonlóan, ahogy Isten szokta. Könnyen belátható, hogy a betűk

ily csoportosításának titka épenséggel csak arra méltókkal közölhető, azért találkoznak is a szabállyal, hogy «a 12 betűs istennév nem nyilvánítható csak cenuim, alázatosak előtt, a 42 betűs pedig csak cenuim és anváim, alázatosak és szerények előtt», ez elnevezések nyilván az avatottság különböző fokát jelenti és a talmudi hagyomány közli is, hogy a «chaszidim horisónim», a hajdani jámborok ismerték az istennév helyes kiejtését és csodákat míveltek vele».

A hittől, hogy az istennév betűi mélységes titkokat rejtenek, csak egy lépés volt a feltevés, hogy a héber nyelvnek mint szent nyelvnek betűi, hangzói egyáltalában többet jelentenek, mint artikulált hangokat vagy azoknak jelképeit, hanem hogy azok is mély jelentőségeknek edényei. Az a körülmény pedig, hogy héber betűk számértéket is képviselnek, a legtágabb teret nyújtotta a legtitokzatosabb, mondjuk a legfantasztikusabb spekulációkra. Hisz a zsidó elme nem az egyetlen, mely az egész világot és minden jelenségét számbeli képletre akarta visszavezetni — Pythagoras neve elég tekintélyes, hogy a mosolyt, mely e miatt némely ajkon megjelenék, visszaszorítsa — és a zsidó világon kívül sem ő az utolsó, ki minden létezőt, még szellemi fogalmakat is, minő az egészség, szeretet, számokra vezetett vissza. Gomperz Tivadar «Griechische Denker» című művében Pythagoras elméletéről szólva, csodálkozással mutat rá arra a jelentőségre, melyet a számok Giordano Bruno és Comte Ágost filozófiájában bírnak és idézi a múlt század természetfilozófusai egyik fejének, Oken Lőrincnek állítását, mely szerint «minden, ami reális, megállapodott, véges, számokból

lett azzá, vagy pontosabban kifejezve: minden, ami reális, nem egyéb, mint szám.» (I. 88. l.) A zsidó misztika is a betűk és számok titkából vélte az egész mindenség titkát kifejtteni és az azokban vélt teremtő erő nyitjára jönni. A «céruf oszijosz», a betűk csoportosítása volt az ókor alchymiája, és egész irodalom keletkezett, mely a méltókat e titkokba bevezeti; csak a széfer jecirát, «a teremtés könyve» címűt említjük mint a legbecsültebbet és legismertebbet.

E kutatások azonban nem képeztek öncélt; nem a vágy többet tudni, lelkesítette csupán e tanok bűvárait, hanem a remény, a több tudás folytán közelebb jutni a Mindentudóhoz és a teremtés titkaiba behatolva, mintegy pressziót gyakorolni, hogy szüntesse meg a sechinának, az isteni glóriának száműzését, amely azóta tart, hogy Isten temploma romban hever, népe pedig a világ négy tájéka felé szét van szórva.

Könnyen lehet, sőt bizonyos, hogy az istenség lényének megértésével elfoglalva, néha a célról meg is feledkeztek, mint ahogy a kutató orvos fiziológiai tanulmányaiba mélyedve, elfelejti, hogy minden kutatásainak tulajdonképeni célja, hogy a beteg ember gyógyítását eszközöljék, de azért kétségtelen, hogy amint az orvosnál a gyógyítás, a misztikusoknál Izraél megváltásának siettetése volt a cél.

A misztikus elméletek nemzedékről nemzedékre szálltak, bővültek és természetesen módosultak is. Pythagoreus, neoplatonikus, gnostikus, perzsa, sőt hindu befolyások is nyomot hagytak kialakulásukon, a talmudi és gaoni korban meglehetősen gazdag irodalmat is teremtettek meg, de mindig csak kevés kiválasztottnak

voltak tulajdona. Körülbelül a XI. században az elmék e tanokat már csak befogadni tudják, arra hogy fejlesszék vagy új formát adjanak nekik, már nem képesek. Úgy látszik, hogy a halácha, a törvénytudomány erős fája, a titkos tan gyenge gyökereitől teljesen elvonta a táplálékot.

De a XIII. században a titkos tan fája egyszerre oly magasra szökkent, hogy a halácháét is majdnem elhomályosította. Ugyanis egyszerre feltűnt egy mű, mely a lappangó misztikus hajlamok zsarátnokait élénk lángolásra élesztette. A «Zóhar», «Fény» volt neve e műnek, mely a II. században élt tanna, R. Simeon b. Jochái tanításai feljegyzésének tüntette fel magát, melyeket, midőn Hadrian római császár elől menekült és egy barlangban 13 évet töltött, tanítványaival közölt. A Zóhar folytatólagos tórákomentár formájában az emberi elme legfontosabb kérdéseit tárgyalja, véleményt nyilvánítva Istenről, teremtésről, angyalokról, érdemről és büntetésről, túlvilági életről és feltámadásról, titkokat felfedve, még többet sejtetve, hol érthetően, hol titokzatosan, de az egész az oly misztikus homállyal beborítva, hogy már e tulajdonságánál fogva is mély hatást gyakorol az olvasóra. R. Mose di Leon útján lett e könyv ismeretes és nagyon rövid idő alatt úgy elterjedt, hogy népszerűsége majdnem a bibliával versenyzett.

Mellőzzük a még mindig le nem zárt kérdést, mennyiben szerkesztője Mose di Leon e könyvnek, tény az, hogy e könyv a zsidó irodalomban talán páratlan volt az ő melegségével, kedélyével és fantáziájával. Nem bocsátkozhatunk itt e könyv tartalmának

részletezésébe, de annyit meg kell jegyeznünk, hogy az akkor virágzott törvénytárgyaló irodalom aprólékossága és a vallásbölcsezet logikai szárazsága mellett nem csoda, hogy a Zóharnak színgazdagsága, fantáziája, retorikája az elméket és szíveket egyszerre meghódította. Aztán az eszmék, melyeket érthetően hirdet, oly újak és merészek voltak, hogy azokat is, kik metafizikai rendszerébe be sem hatolhattak, joggal megkapta. A tóra p. o. nála, mint különben már Philonál is — akinek művei, görögül lévén írva, nem mentek át a zsidó köztudatba — nem is azt tartalmazza, aminek látszik. «Jaj az embereknek, mondja, kik azt állítják, hogy a tóra nem tartalmaz egyebet, mint közönséges igazságokat és néhány világi elbeszélést, hisz ha így volna, akkor írhatnánk egy tórát érdekesebb elbeszélésekkel. De az igazság ez: az alsó világ és a felső ugyanazon elvek szerint van rendezve, az alsóban van Izraél, a felsőben az angyalok. Ha az angyalok az alsó világra akarnak leszállni, földi mezt kell ölteniök. Ha ez áll az angyalokra, mennél inkább a tórára, melyért az egész világ az angyalokkal együtt lett teremtvé. Ezek az elbeszélések tehát a tórának csak ruhái. Aki azt hiszi, hogy e ruha maga a tóra, az elvész és nem lesz része a jövő életben. Jaj a balgáknak, kik csak a szép ruhát nézik! De a ruhánál becsesebb a test, mely azt hordja és ennél becsesebb a lélek, mely a testnek életet ad.»

A vallási törvények gyakorlása nem öncél szerinte, a törvények csak szolgálói az úrnőnek, ki nem más, mint az a tan, mely a mindenség és az azon túl levő világok titkait fejti meg és ez is csak eszközül

szolgál arra, hogy közelebb jussunk Istenhez, hogy vele egyek legyünk. Természetes, hogy ekkép nem a vallástörvények és a ritualiák betartása a fő, hanem az Isten lényébe való elmélyedés, az áhitat, az ima.

A Zóhárnak megjelenése óta ez lett a misztikus iránynak, vagy amint ez idő óta népszerűen nevezik: a kabbalának standard bookja. Ebbe merültek el ez irány hívei, ennek már pusztá olvasása is a lelket művelőnek és tökéletesnek tekintetett, sőt nemcsak zsidók, de még keresztény tudósok mint a híres Pico de Mirandola és Viterbói Egydius is nagy jelentőségű könyvnek tartották, igaz, hogy azért, mert benne a kereszténység elméletének, nevezetesen a háromság tanának bizonyítékát vélték látni.

Harmadfél évszázadig alig áll most be változás vagy haladás a kabbalisztikus tanokban, csak a XVI. század közepén ad nekik erős lökést Luria Izsák, vagy mint hívei általában nevezik, az Ari: az Oroszlán. Luria az elméleti kabbalát nemcsak könnyebben áttekinthető rendszerré dolgozta át, úgy hogy a kabbala kat' exochén a Luria-féle kabbalát jelenti, hanem a rendszer gyakorlati következményeit is levonva, a beavatottak számára úgyszólván életmódot állapított meg, mellyel a kabbalának utolsó célja, a messiás eljövételének siettetése elérhető legyen. Luria hatásaként lett a zsidóságban általánossá az aszkezis, a világtól való elfordulás, a világtól való elvonulás. A hétnek néhány napját világi foglalkozástól menten áhitatban és tanulással kellett tölteni. Az éjjel mindig ébren találja a zsidót és akkor sűrű könnyeket ontson Jeruzsálem és a templom pusztulása fölött, sokat

bőjtöljön lehetőleg három, vagy még több napig egymás után, az egyes napok közt vagy semmi táplálékot nem véve magához, vagy épen csak annyit, amennyi szervezetének okvetlen szükséges, hogy a szolgálatot fel ne mondja, különösen pedig imádkozni kell sokat, sűrű könnyhullatással a bűnök fölött, melyek a megváltást feltartóztatják. És az imában, minden szóban, de különösen Isten nevének minden említésében keresni kell azt a mélyebb értelmet, kaváná, mely a betűk helyes csoportosításának titkában rejlik. Nagyon fontosnak tartotta a gyakori víz alá merülést, (tevilá), a testnek sanyargatását, melyet hívei közül némelyek úgy is gyakoroltak, hogy tél idején meztelenül a hideg hóba feküdtek le és abban hengergöztek, a mellett azonban a jótékonyságot, az alamizsnaadást is. A szombat szentsége, mint különben már előtte is a kabbalistáknál, majdnem imádatává vált. Ismeretes, hogy a péntek esténként a mi templomainkban felhangzó szombatot dicsőítő ének, a lechó dódi szintén egy kabbalistának, Salomo Alkabecnek, és nem mint Heine nyomán sokan hiszik, Juda Halévinek műve.

Hogy Luria szükség esetében szellemeket is tudott kiűzni, hogy betegségeket imával gyógyított, hogy amuletteket adott (keméa) betegségek gyógyítására vagy elhárítására, az a miszticizmusnak oly velejáró tulajdonsága, hogy azon csodálkozni, vagy épen megütközni bizonyára senki sem fog.

A Luria nyomán keletkező izzó vágy a megváltás után, melyet a zsidóság kétségbeejtő helyzete oly természetessé tett — de hisz különben már maga

Luria is csak népe szenvedésének produktuma volt — valóságos beteges lázzá lett. Rövid idő alatt nemcsak hogy szenvedélyesen várták a Messiást, hanem már meg is voltak győződve, hogy közelben jönni fog, talán már itt is van, csak hogy még vár hivatása felfedezésével. E hitnek folyománya volt R. Jehuda Chászid, Chajim Malach és társainak vállalkozása is, kik már nem tudták Európában bevárni a Messiást és vagy 500-an a szentföldre indultak, ahol betegség és nyomor folytán majdnem valamennyien elpusztultak: de ennek hatásának tudandó be az álmessias, Sabbatai Cebi oly gyászos következményű fellépte is, ki kabbalisztikus tanokba elmélyedve, eredetileg talán maga is hihetett megváltói küldetésében és 1648-ban Smyrnában kihirdette, hogy ezentúl Áb hó 9-én nem kell szomorkodni Jeruzsálem pusztulása fölött, mert ő a Dávid király házából származó Messiás, Izraél népét megváltja és visszavezeti Jeruzsálembe.

Sabbatai Cebi fellépte a zsidóság idegzetét mérhetetlenül felizgatta, természetes, hogy a csalódás után visszahatáskép tompa elfásultság jelentkezett. A kabbalisták kitörölték emlékezetükből Sabbatai nevét és szereplését és folytatták ott, hol csak az imént elhagyták, a bőjtölésnél, önsanyargatásnál és szomorkodásnál. Akiknek pedig a talmudtanulmány volt hivatásuk és életük munkája, azok folytatták vitáikat apró haláchikus kérdések felett, kerestek ellenmondásokat, melyek igazában nem is léteztek és kiegyenlítették azokat magyarázatokkal, melyek csak arra alkalmasak, hogy a vitatkozó elméjének szédületes ügyességét mutassák be. A szellemek el-

fáradtak, a szívek eltespedtek, sehol egy új sugár, sehol egy új remény. Különösen Európa keleti részén, Lengyelországban, az Ukrainában, hol zsidók nagy számban és azelőtt jó módban éltek, a Chmelnicky-féle felkelés után, melyben zsidók ezreinek vére omlott és majdnem valamennyinek vagyona, jóléte megsemmisült, szegénységben, lemondásban, minden lendület nélkül, a hagyományos életmódot inkább megszokásból, mint lelkesedésből folytatva, tengették szürke életüket.

Ekkor fellépett egy férfi, ki azokba a szegény kunyhókba új életet, lendületet, lelkesedést és örömet hozott és az a férfiú R. Izraél b. Eliézer bál Semtob volt. Ha azt mondjuk: fellépett, nem használtuk a helyes kifejezést, mert ő nem lépett fel. Ő nem úgy jelent meg, mint egy hős, ki súlyos léptekkel jön úgy, hogy mindenki kénytelen észrevenni jöttét, nem mint ahogy a nap a tenger hullámaiból emelkedik ki, mindjárt tüzesen, fényesen, vakítóan, hanem csak úgy, mint az egészség a beteg testbe, lassan üzve el a betegséget és erőt oltva a tagokba.

Korán jutott árvaságra és szegény gyermek volt, ki már 14 éves korától fogva maga kereste kenyerét mint a tanítónak, melamednek segédje (Behelfer, Belfer) ki a városkában elmegy a gyermekek lakására és elviszi őket az iskolába. De már akkor különbözött a többi hasonfoglalkozásútól, mert ő a tanítás előtt és azután erdőbe-mezőre vezette a gyerekeket és ott dalolgatott velük. Tanítósegédből aztán templomszolga lett és az emberek semmi különöset nem vettek rajta észre, végezte a teendőit, de

éjjelente a kabbala titkaiba mélyedt és kereste a világosságot. Mint a többi ifjú Lengyel- és Kisoroszországban, ő is fiatalon nősült, korcsmát bérelt, melynek dolgát, mint abban a korban és abban a környezetben általában, az asszony végezte el, ő pedig elvonult az erdőbe és ott kereste Istent és az igazságot. A hagyomány szerint akár hétszámra nem jött haza; tápláléka száraz kenyér volt. Majd metsző lett, aztán különböző falvakban és városokban lakott, végre Miedzyborz-ban telepedett le, honnan híre egyre terjedt. Szent férfiúnak és csodatevőnek tartották, ki Isten neve titkát bírva, azzal csodákat mivel, innen neve Bálsém.

Szent férfiúnak és csodatevőnek azonban sok más embert is tartott a zsidó néphit, ezen tulajdonságai még nem biztosították volna neki azt a helyet, melyre emelkedett. Más érdemeinél fogva lett ő egy új iránynak, a chassidizmusnak megalapítója és más tulajdonságainál fogva ért ő oly hatást, mely a nagy vallásalapítókéhoz jár közel. Ő a zsidóságnak, annak a résznek, mely hívévé vált, visszaadta az életörömet és az istenfélelmet Istenben való örömmé változtatta át. Ő a kabbalát, mely különben Luria óta világmegvető, pesszimiztikus tanná lett, összeházasította az emberi lélek vágyával öröm és boldogság után. Szerinte fölösleges a sok böjt, önsanyargatás, aggodás a bűnök miatt, az embernek csak azt kell akarnia, hogy Istennel egy legyen és akkor mindennek megfelelt. Istent kell nagyon szeretni, de nemcsak elvontan, hanem úgy, hogy teremtményeit szeretjük és ezek közt nemcsak az embert, hanem az állatot és növényt is, mert

«mindezekben, sőt még a kövekben is az istenség egy szikrája van bezárva és egy rész az ő lelkéből lakozik». Ebben talán páratlanul áll a zsidóságban, felfedezte számára a természetet, mely a gólusz 17 századán át előtte ismeretlen vagy meg nem becsült volt. Aztán megnyitotta a mennyek kapuját az egyszerű emberek, az együgyűek előtt. A tudás arisztokráciája a talmud, valamint a kabbala művelői közt azt a folytonos munkájában görnyedő, szegény, tudatlan zsidót kevésre becsülte. A talmudisták jóformán csak a tanuláshoz tulajdonítottak jelentőséget, a szegény, tudatlan ember tehát úgyszólván csak alacsony értéket jelenthetett; a kabbala az imát többre becsülte ugyan a tanuláshoz és imádkozni a tudatlan is tudott, csak-hogy ez megint az ima igazi értékét a különös kavánáktól, intencióktól tette függővé és ezek mély tudást igényeltek. Ezekkel szemben a Bálsém tanítása szerint csupán a szándék, Istennel egyesülni, adja meg az ima becsét. «Ha az ember magát Istenhez fűzi — úgymond — akkor a szája mondhat amit akar, a füle hallhat, amit akar, ő a dolgokat mégis a felső gyökérhez, Istenhez kötötte» és jellemző történetet beszélnek el róla, mely mutatja, mi volt véleménye az áhitatról, még ha az furcsa módon nyilatkozott is meg. «Egy falusi embernek, ki «a félelmetes napokra», a bűnbánó ünnepekre a Bálsém imaházában szokott imádkozni, egy fia volt. A fiú nagyon nehézfejű, lassú értelmű volt, úgy hogy még a héber betűket se tudta megtanulni, azért az apja nem is vitte magával a városba. De amikor már 13 éves, vallási kötelességekre tehát nagykorú volt, jom

kippurra mégis magával vitte, nehogy otthon a szent ünnep ellen vétkezzék. A fiúnak volt egy sípja, melyen fujdogált, mikor a mezőn a juhokat és borjúkat őrizte. Ezt a sípját a gyermek magával vitte a városba. A gyermek az imaházban ült, körülötte az ájtatosak hangosan hallatták imáikat, de a fiú semmit sem tudott mondani. Ám a környezet hangulata rajta is erőt vett és mikor a muszaf ima kezdődik, odaszólt az apjának, «apám, magammal hoztam sípomat, játszani akarok rajta». Az apa rászólt, hogy ne merje tenni. A mincha-kor megint szólt az apjának, hogy engedje sípján fujni, az apa még szigorúbban tiltotta meg, sőt, hogy valahogy mégis meg ne tegye, megkérdezte, hol tartja és rátette kezét, hogy fia ki ne vehesse. Mikor aztán neilákor az imádkozók áhitata még izzóbb lett, a község bűnvallomása bűgó panaszkép töltötte meg a termet és a lelkek együttes lendülettel ostromolták az eget bűnbocsánatért, akkor a gyermek nem tartóztathatta magát, őt is magával ragadta az áhitat és a maga módja szerint akart neki kifejezést adni és a sípot erőszakkal kiragadta, nagy erővel belefútt és ennek hangjai harsányan szelték át a levegőt. A közönség megijedt az áhitat e megzavarásán, de a Bálsém felemelkedett és szólt, «most e gyermek törte meg a gonosz sorsot, Isten haragja elvonult a föld színéről».

Ő maga rendesen nagyon sokáig imádkozott és ima közben nem állt nyugodtan, hanem gyakran heves mozdulatokat tett testével. «Hogyan lehet ezen nevetni — mondotta egyszer — vajjon nevetnek-e a vízbeesett mozdulataim, ha teste minden tagjával

küzd a habok ellen? Én is úgy érzem magam, mint kit profán és rossz gondolatok árja el akar ragadni, eltéríteni áhitatomtól, ezek ellen védekezem teljes erőmmel.» Szerette az embereket maga körül, hogy folyton érezze, mint dobog feléjük szíve, mely telve volt szeretettel hitfelei iránt. Ez a szeretet szerinte még előbbre való Isten szereteténél, különben magában is foglalja azt, hisz «minden zsidó a sechinának, az isteni glóriának egy tagja». E tanai, életmódja, orvosi és csodatevő híre sok hívet szerzett neki, kik emberfölötti embernek tartották és mint caddiknak hírét messze terjesztették.

Igaz, hogy ellenségeknek sem volt hijával, de hívei lelkesedésével szemben tehetetlen volt minden gyűlölet.

1760-ban bekövetkezett halála után sem apadt meg híveinek száma, sőt tanai maguknak Európa keleti részén majdnem minden szívet meghódítottak. Igaz, hogy iránya, az ú. n. chaszidizmus később megromlott, mert részben vérszerinti, részben törekvésben utódai a rebbék, ú. n. csodarabbik a hiányzó jámbor, chaszid lelket külsőségekkel iparkodtak és iparkodnak leplezni. Sokan levetették az ő szerénységét, igénytelenségét és önzetlenségét és fényűző dinasztiákat alapítottak, mint a Sadogorai rebbék, de azért a chaszidizmusban most is sok lelkierő rejlik. Azt az áhitatot, azt a hangulatot, mely egy ú. n. rebbének a szombat harmadik lakomájánál a közönségre árad, a modern zsidóság semmi intézménye és semmi alkalma nem nyújthatja. És alighanem a chaszidizmus lesz az a rezervoár, mely a zsidó hitet, zsidó hagyó-

mányokhoz való hűségét, ha egyik-másik talán nem kívánatos melléktermékkel együtt, legtovább fogja megőrizni.

Budapest.

Dr. Weiszburg Gyula.

TYROLER JÓZSEF.

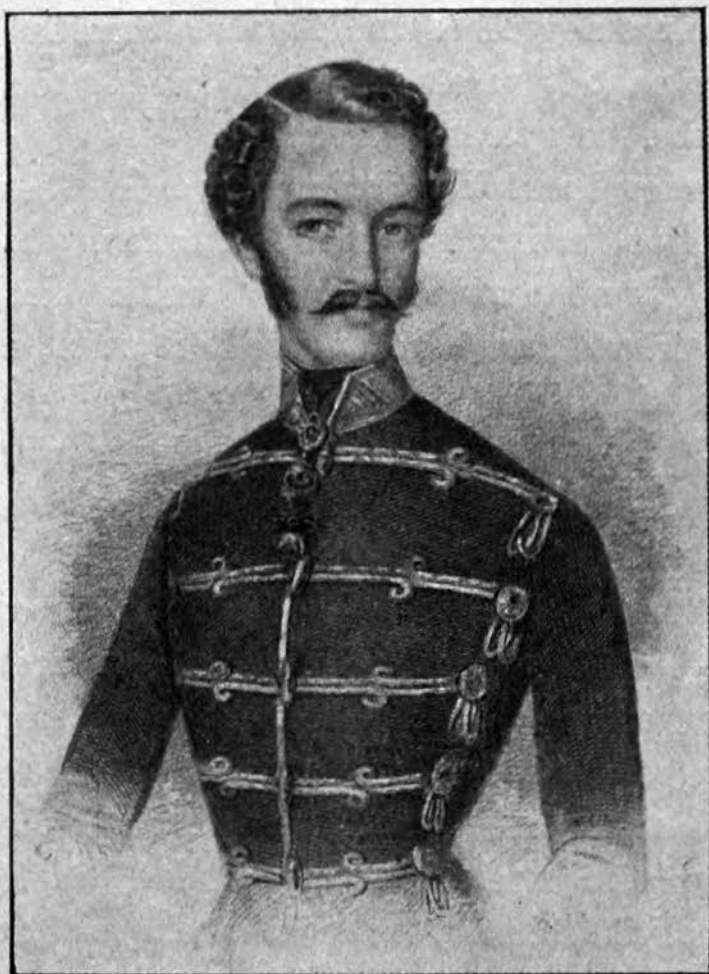
A Kossuth bankók rézmetszője.

(Vázlat.)

Művészettörténetünk, mint új kulturájú népeknél általában, nagyon hiányos, úgy hogy a magyar kismesterek, a régi Pest kitünő művészei, majdnem teljesen ösmeretlenek, nemcsak a nagyközönség, hanem még az érdeklődők előtt is. Kétszeresen bűnös a közöny és a hanyagság, amikor egy olyan érdemes művészről van szó, aki nemcsak hű magyar volt — megis szenvedett érte — hanem zsidó hitének, felekezetének is mindig becsületére vált. Mint kis művész, mindjárt az akkor legelső Barabás után következett, de míg Barabás élete végeig megmaradt a magyar művészet szeretve tisztelt doyenjének, addig *Tyroler József* félig elfeledve halt meg, már a 60-as évek elején. A hű magyart és a jó zsidót próbáljuk feltámasztani.

Mert ez a faj csodálatos egy faj: 2000 éven át eltiltva minden ipartól, minden művészettől, kénytelen kereskedéssel és pénzüzlettel foglalkozni, no meg az emberirtó italt, a pálinkát kimérni, amelyre azonban

ő maga soha semmi nyomorúságában rá nem szokik. Amint a társadalom békői meglazulnak, a ghetto korlátai ledőlnek: a felszabadult faj mesés gyorsasággal beletanul földművelésbe, iparba, tudományba és

képzőművészetbe, zenébe; mintha az első szabad lélegzettel, a fejlődésnek és a kulturának minden termőcsíráit magukba szívták volna.

A 40-es évek dicső nekilendülésében mindjárt résztvesznek minden szépben és jóban: a magyar költők közt ott van Hugó Károly, a tudósok közt Ballagi

Mór, a magyar zenészek közt Rózsavölgyi Márk, a műiparosok közt a porcelánművész Fischerek és Barabás után nem dicstelenül haladt: *Tyroler József*.

Tizenhét gyereke volt annak az árvamegyei szegény zsidónak, akitől a mi művészünk is leszármazott; szegény árvamegyei és zsidó volt a familia, hogyne kellett volna hát valamennyinek korán kirajzani a nagyvilágba kenyeret keresni; «Joskó» is tutajos tótokkal meg házalókkal már 15 éves korában Pestre került boltos inaskodási szándékkal; írni, olvasni tudott, sőt kitünően rajzolt is. A Tomala kirakatában látott egy képet, az utcáról nézve lerajzolta, szállásán gondosan kidolgozta — a műgond mindig jellemző sajátsága volt — és megmutatta másnap a műárús-nak. Örvendetes meglepetésére a műárus és zenemű-kereskedő rögtön szerződtette.

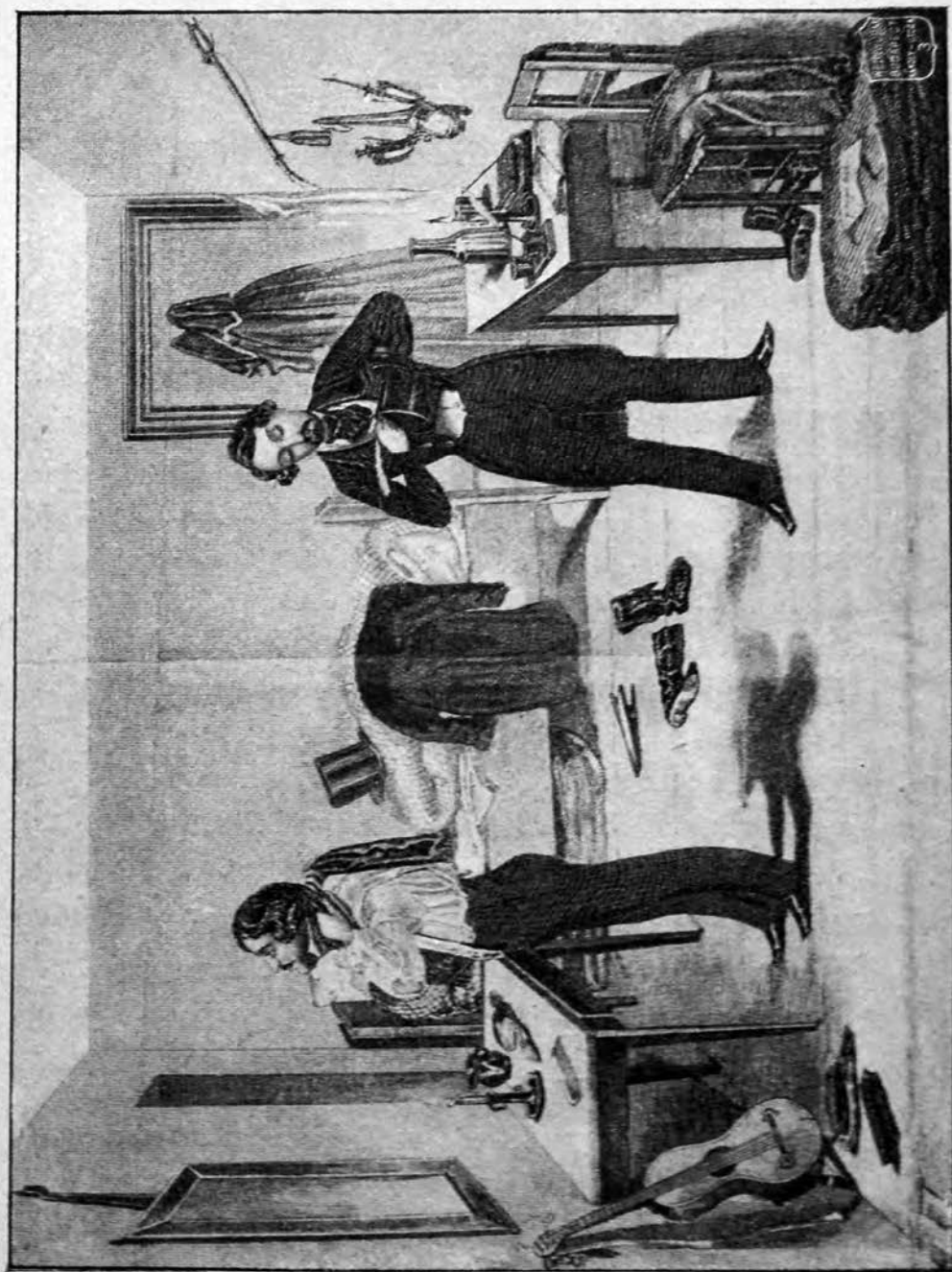
Ettől kezdve kezdett — az akkori viszonyokhoz képest — jó dolga lenni. A magyar és német nyelvű hetilapok kezdtek divatképeket sűrűn hozni; ezeket leginkább rézre metszették és aztán kézzel színezték; azonkívül akkoriban volt a lithografiának első virágkora, a szépirodalmi lapok így adták a közélet embe-reinek (politikusoknak, íróknak) arcképeit azonkívül genre-képeket, sőt sokszor szatirikus rajzokat is. Mindezekben Tyroler József excellált, különösen amikor a «Der Ungar» című laphoz került állandó munkatársnak. Főképen társadalmi szatirájú képeiben igen éles volt az akkori viszonyokhoz képest és ebben a genre-ban megelőzte Jankó Jánost is. Nevezetesebb szatirikus lapjai: «Zwei Löwen in ihrer Behausung»; azután «Die Ironie des Lebens.» De leg-

híresebb valamennyi között az a két Lisztről szóló szatirikus képe, amidőn Liszt, a híres nemzetgazdász gondok miatt agyonlövi magát, míg a másik Liszt,

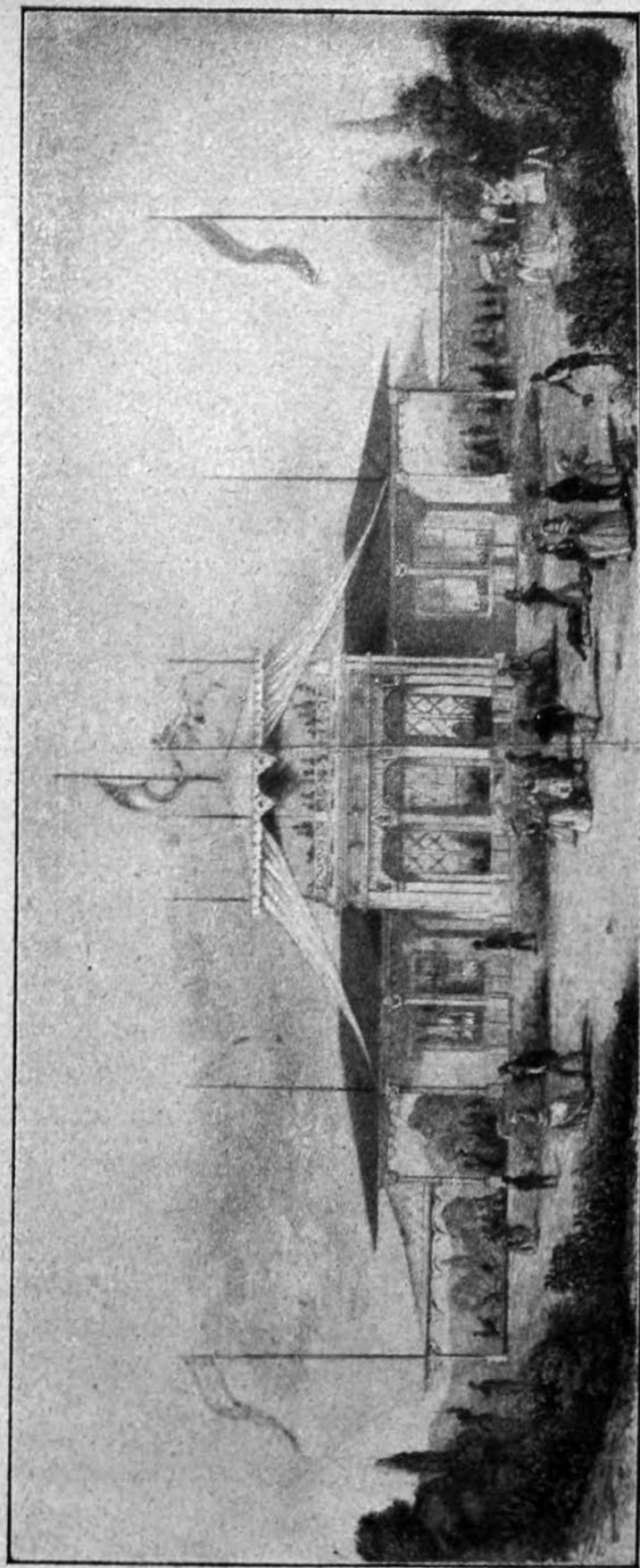

a nagy zenész duskál az aranyban. Hogy mi vette rá a művészt Lisztnek ilyenét megtámadására, speciális ok-e vagy csak a feltetsző ellentét: az még nincs kiderítve. Minden esetre érdekes, hogy a Páris-

ban élő hitsorsosa Heine is ez időtájt kifigurázta Lisztet.

Ugyanekkor állandó divatképrajzolója és metszője Tyroler a «Der Ungar» című lapnak. A divatképek akkoriban még nagy művészettel készültek, neves festők, mint pl. Barabás, nem idegenkedtek ettől a dologtól. Külföldről kapták a szabók és szabónók az újdonságokat; ilyenkor a művész dolga volt azokat szép asszonyokra és férfiakra megrajzolni, őket illő pózban illő környezetbe, szalonba vagy szabadba stb. beállítani és a képeket rézbe metszeni, amit aztán leginkább mások a kinyomott képeken szineztek ki. De voltak már lithografikus divatképek is, élvén a lithografia ekkor virágkorát. Tyroler a lithografiát inkább portréi-re rezerválta, amelyek közül igen nevezetes volt és jutalmat is nyert (100 frtot) József nádornak óriási nagy portré-je; igen finom munka a fiatal István nádoré is, valamint a kőbányai régi pályaudvaré, úgyszintén Kossuth Lajosé, mikor hajón megérkezik, továbbá a Petőfié, ki egy időben náluk lakott is. Barabásnak is sok-sok rajzát, különösen arc-képeket is ő metszette rézbe vagy köre. Az 50-es években az Almanach-ok és emlékkönyvek elé idealizált népies nőalakokat rajzolt, pl. a «Székely leányt»; az arcokban ilyenkor Barabásnak édes, sokszor édeskés hatását mutatja. Viszont a mozgások kitűnően elvannak találva egy 48-ból való kótacímlapon: egy-néhány leomló hajfürtös nő és egynéhány magyarruhás fiatalember táncolja a körmagyart és a körmagyarnak mind a hat figuráját a művész igen hűen mutatja be. («A multak keservei» című körmagyar Breiter-Szélesi

szerménye és Pozsonyban jelent meg 1848 elején és Tyroler rajzai alapján tanítványa, Boskovitz metszette.)

Ezután következett csak Tyroler működésének egyik legérdekesebb és rá nézve majdnem tragikus fejezete. A szabadságharc kormányának pénzügyminisztere, Kossuth Lajos őt bízta meg a papirpénzek kliséinek rajzolásával, metszésével. Tudjuk mindnyájan, hogy a Kossuth bankók külső kivitele minden tekintetben művészi és ez a Tyroler érdeme. A szabadságharc bukása után Tyrolert is feljelentették és mind annyi mást, az újépületbe be is csukták; igen nagy büntetés várt volna rá, azonban előkelő emberek közbevetették magukat érte és az a csodaszép zsidóasszony, Gott-hardné, Haynaunak a szeretője, ahol lehetett, jót tett; meg tudta értetni a zsarnokkal, hogy Tyroler József csak mesterségét gyakorolta, és az Újépületben töltött hatheti fogság után szabadon eresztették.

Az 50-es években a pesti kisművészet igen nagy hanyatlást mutat; feltetszik az olcsó fotográfia és a nem műértő nagyközönség kapott az olcsóságon. A pesti kisművészekre Tyrolerre, Vidékyre, a korrekt, de unalmas Fuchsthalerre és a végtelenül kedveskező Winterre kezdtek rossz idők járni; nem lehetett mindenki vagyonos, mint akkoriban Barabás. Azonkívül a 60-as évek elején Tyroler meg is házasodott; házaselete nem volt boldog és a házasfelek kétévi együttlét után szétváltak. A korosodó művész is nem sokára meghalt; működését és emlékét művein kívül talán a közérdeklődés is felfogja támasztani.

Budapest.

Dr. Fabó Bertalan.

A SULAMIT-ÉNEKEKBŐL.

Ha eljössz, álmod, Sulamit,
 S szívembe visszatér a hit,
 Mosolygni tanít ajakad
 És ajkamon új dal fakad,
 S dalaím feléd omlanak,
 Mint zúgva zengő forgatag:
 Kacagni fognak majd talán
 A fájdalmak vig dalnokán.
 De rájuk harsog majd a dal:
 Hát nem vagyok-e fiatal?

ÁLOM.

A Karmelen feküdtél holtra válva,
 És sírva némán rád borult a pálma.

Bús esti szellő búgta gyászdalát,
 És fájón zengett völgyön, bérceken át.

És fölriadt a nárdus és a myrrha
 Testvérükért zokogva, zsongva, sírva.

Zúgó panasszal terhesült a lég
 A föld gyászt öltött, elborult az ég.

És én megálltam vérző fájdalommal
 És néztem tested alabástromát,
 S zuhogva hullott szemem árja rád.

És omló könnyem mély, mély gödröt ásott
 És lett nyugvóhelyed, örök lakásod,
 Mit pálmalomb zöld hantként elfödött.

... S én megdermedtem ott a hant fölött,
 Belém vésődött ifju kimulásod,
 És lettem élő márvány sírkövöd.

EGYÜTT BOLYONGTUNK . . .

I.

Együtt bolyongtunk — két évezre tán —
 Együtt sirtunk a szentély udvarán.

Körülünk könnyeztek a romfalak
 S én szomorúan átkaroltalak.

Reádborítottam főpapi palástom,
 Hogy nászod napján szemed gyászt ne lásson.

Némán az oltárhoz vezettelek,
 Körüle véres hősi tetemek.

Az oltár tüze hamvadóba' volt,
 Csak egy utolsó lángszem pislokolt.

S én megosztottam a szent tüzet veled,
 S az örök lánggal eljegyeztelek.

II.

Felöltöm fehér, ünnepi palástom,
 És megállok a templom udvarán:
 Jövel Arám!

Hajszolva, úzve vészben, viharokban,
 Bolyongva, futva, sok évezren át
 Vártam reád.

A szent tüzet, mit egykor megosztottunk,
Az örök lángot szívem rejtekén
Hordoztam én.

S ezer veszélyben, porba, sárba sujtva,
Emésztő rontás nyügei alatt
Tisztán maradt.

Jövel, Arám, jövel! Már vár az oltár . . .
Hadd szálljon égre tündöklő imánk,
Két egybeomló tiszta ősi láng!

HÓR SZIKLÁIN.

Itt állok a bércezen a büszke magasban,
Köröttem a zúgó, a vad viharok,
És indulok árván a völgybe le lassan,
Bár hősi erővel, oly gyöngye vagyok.
Lent tarka mocsárban forr, erjed a posvány
És benne csatáznak kis szörnyetegek
S én járok inogva sok szörnyre taposván,
Lenézek a mélybe és megremegek.

De szemben a bércezen, mint játszi szivárvány
Int tiszta szemedből hó égi sugár,
S szűz mosolyodtól a holt vizek árján
Ős isteni szellők szent illata jár.
. . . Óh mondd, Sulamit, ha fölérék a bérce,
A tarka mocsáron, a szörnyeken át,
Ha feljutok hozzád, oh mondd, elitélsz-e
Ha látod a foszló paláston a sárt? . . .

Lásd tiszta a lelkem, én küzdök az árral,
S bár lankad erőm már, én nem pihenek.

Megvéd a te képed zord vészekén által,
 De lásd, körülöttem a fergetegek.
 S ha nőnek az árnyak, a szürke homályba' —
 Tán lenge ruhámra ráfecscsen a sár . . .
 De téged elérve, oh Tirza leánya!
 Megtisztulok újra, mint égi sugár.

TÚL GILEÁDON.

Túl Gileádon,
 Hol kéklő bércek ormán
 Zöld cédrusok örök tavaszban élnek,
 Vidám gazellák vígan szökdcicsélnek,
 Hol mámor zendül minden ringó ágon —
 Oda sovárogo röpke álmom.

Túl Gileádon,
 Hol izzó napsugárban
 Bódítón önti illatát a kinmon,
 És fény cikázik minden krokosz-szirmon,
 Hol lótust csókdo zsenge árva myrrha —
 Ott zárlak forró karjaimba.

NÁSZÚT.

Oh jer velem a szentély szent hegyére,
 Az elhagyott, borongó bércre fel.
 Hol méléán cédrusok a cédrusoknak
 Letűnt csodákról álmokat susognak,
 És minden rög szent ihletet lehel

Oh jer velem . . . Ott fön a gyászos ormon
 Lesz hatvány, néma nászi ünnepünk —
 Egymásra nézünk szótlan' önfeledten

S hallgatjuk búsan, elmerengve ketten,
Mit zsonganak az ősi fák nekünk.

És míg az árnyatrejtő, csendes éjben
Fájó, vérző regéket hallgatunk —
Leomló könnyeink egymásba folynak
És vágyón ölelkezve összeforrnak,
S zokogva zengjük ősi nászdalunk!

HYMNUS.

Légy áldott, áldott, Sulamit!
Légy áldott, áldott,
Költő arája, Sulamit!
Ki világító égi lángoszlopként
Jelentél meg kísértő éjjelen
A sivatag tévelygő vándorának,
Hogy mint egykoron
A puszta kóbor népét,
Vezess a sívó rengetegen át
A Kinyilatkozás lángoló hegyéhez,
S az uj örök táblákkal
Az ősi szentelt föld felé.

Légy áldott, áldott, Sulamit!
Ki eljövél
Bús lankadásom árnyas alkonyán,
A bágyadt szárnyu, ólmos szürkületbe,
Mint a próféta-hósnő egykoron . . .
Hogy felszítsad a hamvadó tüzek
Szendergő fényű oltárlángjait.
S felgyujtsad a harcok máglyalobogását,
S lelkembe öntséd hősök erejét
És proféták szent ihletét.

Légy áldott, áldott, Sulamit!
 Ki visszahoztad bolygó lelkemet,
 És felavattad
 Uj derengések nagy sejtelmeivel.
 S a csodás pirkadásu Élet
 Szikrát lehellő titkaival.
 Hogy ittasultan
 Járhassak küzdelmek tüzében,
 Világujító harcok mámorában,
 Mint tiszta vágyak ihlett epedője
 S az uj, szent hajnal felkent dalnoka.

Légy áldott, áldott,
 Költő arája, Sulamit!

Budapest.

Patai József.

AZ OSZTRÁK ZSIDÓK HITFELEKEZETI SZERVEZKEDÉSE.

A lefolyt év ismét lényegesen hozzájárult annak a tudatnak a megerősítéséhez, hogy az elszigetelt zsidó hitközségeknek feladataik eredményesebb teljesítése és az általános vallási és felekezeti célok kellő előmozdítása végett törvényesen elismert szervezetekben kell egyesülniök. Ez a meggyőződés évtizedek óta szólal meg Európa-szerte és a zsidóságot közelebbről érintő fontosabb események, akár annak saját keblében játszódhatnak le, akár kívülről hatnak rá, mindmegannyian megcáfolhatatlan bizonyítékai annak, hogy az országok szerint való szervezkedésnek halogatása a felekezet mérhetetlen kárát jelenti.

Merőben felesleges új érveket hozni fel oly igazságnak a megerősítésére, amelynek elismerése elől csak azok zárkozhatnak el, akik vagy egyáltalán nem törődnek a felekezet érdekeivel és egykedvűen látják azok megkárosodását vagy pedig alárendelik a magasabb célt kisebb jelentőségű és a felekezet javával éppen nem azonos érdekeknek.

Aki a szervezkedés fontosságával nincs tisztában, aki nem tudja vagy nem akarja belátni, hogy milyen erőknél válik kútforrásává, hogy mennyire gyarapítja a felekezet erkölcsi és anyagi javait, mennyire megszilárdítja tekintélyét és megvédi bástyáit, valahányszor ellenséges hatalmak ostromot intéznek ellenük, csak vessen egy pillantást hazánk protestáns hitfelekezeteire, szemlélje az életet, amely ereikben pezseg, az intézményeket, amelyekkel az utolsó években gazdagodtak, a rendet és fegyelmet, amely gyülekezeteikben uralkodik, a vívmányokat, amelyeket a külhatalommal szemben kiküzdeniök sikerült.

De nem kardoskodni akarunk oly igazságért, amely most már oly mélyen gyökeredzik a köztudatban, hogy egyáltalában nem szorul védelemre, hanem ismertetni azt a szervezeti javaslatot, amelyet a f. év május havában Bécsben megtartott osztrák zsidó nagygyűlés tárgyalt és élénk viták után el is fogadott.

Mielőtt azonban a nagyjelentőségű elaborátumot ismertetnők, szólanunk kell történeti előzményeiről és azokról a különös okokról, amelyek osztrák hitrokonainkat annak megalkotására indították. A nagygyűlés tagjaival előzetesen közölt megokolás az utób-

biakat tüzetesen tárgyalja és ismertetésünk annak nyomán halad.

Az udvari kancellária már 1817. október 5-én legfelsőbb helyről meghagyást vett, amely az egész birodalomban lakó zsidók ügyeinek intézését célzó törvényeket tüzi ki megfontolása tárgyául. Egyes kérdéseket dűlőre is vittek, de nagyjában azoknak a megoldásával érték be, amelyeknek elintézését a zsidóknak idő jártával megváltozott jogi helyzete sürgette. A legnehezebbet az 1867. december 21-iki állami alaptörvény oldotta meg. Ez kimondotta, hogy a törvény előtt az összes állampolgárok egyenlők és hogy minden törvényesen elismert vallásfelekezet önállóan rendezi és igazgatja belső ügyeit. Ezzel a zsidók jogi viszonyai szabályozva voltak és hatályukat veszítették mindazok a régi rendelkezések, pátensek stb., amelyek mindeddig zsinórmértékül szolgáltak.

Belső ügyeik azonban még mindig szerves rendezés nélkül szűkölködtek. Több mint két évtizednek kellett eltelnie, míg erre is rákerült a sor. Az általános jogviszonyokat az egyenlőség elve szerint szabályozó alaptörvényt csak 1890-ben követte a zsidó *felekezet* ügyeit rendező (Gesetz vom 2. März 1890 betreffend die Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgesellschaft) rendkívül fontos törvény. Ez is, miként világosan ki is mondja, csak a felekezet külső jogviszonyait szabályozza ugyan, de mégis számos oly intézkedést is tartalmaz, amelyek mélyen belenyúlnak a hitközségek belső életébe.

Az 1890. évi törvény a fennálló, történetileg kialakult viszonyokhoz kapcsolódik és a felekezet ügyeit

a *hitközség* alapján rendezi, amelynek feladata az állami törvényektől vont határokon belül tagjai valóságos szükségleteinek kielégítéséről gondoskodni, az erre a célra szolgáló intézeteket fenntartani és előmozdítani.

A törvény legfontosabb rendelkezései a következők:

A hitközségek területe a törvényben megállapított elvek alapján a törvény kihirdetését követő három éven belül *rendeleti* úton lesz megállapítandó. Főelv, hogy egy és ugyanazon a területen csak egy hitközség állhat fenn és mindenki ahhoz a hitközséghez tartozik, amelynek területén rendes lakóhelye van. A hitközségek területének megállapításánál a fennálló viszonyok kellő figyelembevételével mellett vezérelv, hogy a hívek csak akkor alakuljanak önálló hitközséggé, ha megvannak a kellő eszközök a szükséges istentiszteleti intézetek és intézmények fenntartásának, a vallásszolgák ellátásának és a szabályszerű hitoktatásnak a biztosítására, hogy továbbá a hitközségek területe túlságosan nagy ne legyen. A hitközségek területének megváltoztatása és új hitközségek létesítése *állami* jóváhagyástól függ. Ha valamely hitközség anyagi eszközei nem elegendők fennállása törvényes feltételeinek teljesítésére, az államhatóság meg is foszthatja önállóságától és területét az érdekelt képviselők meghallgatásával egy vagy több szomszéd községbe keblezi. A vagyoni viszonyok rendezése *közigazgatási* úton történik. (1—8. §.)

A hitközség szervezetét saját alapszabályai határozzák meg. Ügyeit az előljáráóság intézi, amelybe

csak osztrák állampolgárok választhatók, akik az *államhatóságnak* bejelentendők. (9. §.)

Vallásszolgácul is csak osztrák állampolgárok alkalmazhatók. Minden hitközségnek legalább egy rab-bija van, akinek székhelye az illető hitközség területén van. De a *kultuszminiszter* jóváhagyásával két vagy több hitközség is alkalmazhat egy rabbit, akinek székhelye megállapítandó. A rabbitól az erkölcsi és állampolgári kifogástalanság mellett általános műveltséget kíván, amelynek mértéke, tekintettel az egyes országokban uralkodó viszonyokra, *rendeleti* úton lesz meghatározandó. Különös méltánylást érdemlő esetekben a *kultuszminiszter* a törvény kihirdetését követő tíz éven belül az általános műveltség kimutatását el is engedheti. Az előjáróság kötelessége a rabbi-hivatalra kiszemelt egyént az *államhatóságnak* bejelenteni, mely harminc napon belül az okok említésével alkalmazása ellen kifogást emelhet. A tiltakozás ellenére vagy a határidő letelte előtt vagy az államhatóság jóváhagyása nélkül történt alkalmazás érvénytelen és a vétkesen megtorlandó. A rabbiszék üresedésének esetében erről az *államhatóságnak* azonnal jelentés teendő és egyszersmind az a személy is megnevezendő, akire az üresedés tartama alatt a rabbi-funkciók végzése ruházandó lesz. A rabbi-hivatal betöltésének legkésőbb hat hónappal a megüresedés után meg kell történnie. A hitközségi tisztviselők szolgálati viszonya a statutumban úgy szabályozandó, hogy a rabbi alkalmaztatása hosszabb időre szóljon és intézkedés teendő annak jogtalan elbocsáttatása ellen. Ha a hitközségben több rabbi van alkalmazva,

mindegyik jogérvényesen végezheti az általános polgári törvénykönyv rendelkezései értelmében a rabbit megillető funkciókat. A hitközségtől megállapított korlátozások állami vonatkozásokban hatálytalanok. (10—17. §.)

A következő §-ok (19—23) a kultuszadóról szólnak. Intézkedéseik közül kiemelendő, hogy az államhatóságok megtorolják a kultuszilletmények kivetésénél vagy behajtásánál történt törvény- vagy alapszabályellenes eljárást, de engedélyezi a politikai végrehajtást az alapszabályszerűen kivetett illetmények beszedésére.

Minden kultusz-célt szolgáló intézet és tisztán felekezeti jellegű alapítvány a hitközség felügyelete alatt áll. A vallásos meggyőződés szabad nyilvánítása, különösen rituális tekintetben is (insbesondere auch in ritueller Beziehung), nem gátolható meg. Minden hitközség köteles imaházat, sőt nagyságához mérten egynél többet is fenntartani. Azok létesítésénél és fenntartásánál lehetőleg tekintettel kell lenni a hitközségben szokásos különböző rituális formákra. Magánimaházak létesítése és fenntartása, valamint istentiszteleti vagy rituális gyakorlatokra szolgáló összejövetelek rendezése a hitközség helybenhagyásától függ. Ezek, valamint az ezeknek a céloknak szolgálatában álló egyesületek a hitközség felügyelete alatt állanak. Ha kultuszcélokra egybehítt gyűlések bárminemű közérdeket sértenek, az államhatóságnak jogában van azokat betiltani (24—27. §.).

A következő két § az alapszabályokról szól. A következőképpen intézkednek: Az e törvényből vont határokon belül a hitközség berendezkedése és hatás-

köre statutumok által szabályozandó, amelyeknek okvetetlenül a következő pontokat kell tartalmazniok:

1. A hitközségi terület helyi határainak és az előjáróság székhelyének megjelölése.
2. Az előjáróság szervezete, alkalmazásának módja és működésének tartama, valamint a hitközség egyéb szervei és azok hatásköre, különösen a hitközség számára kötendő jogügyletek hitelesítésére vonatkozó jogosultságuk tekintetében.
3. A rabbi alkalmazásának módja, jogainak és kötelességeinek megállapítása és amennyiben a hitközség több rabbist alkalmaz, azok jogkörének meghatározása, továbbá a többi tisztviselők alkalmazásának módja, jogaik és kötelességeik.
4. A hitközségi tagok, valamint a hitközséghez csatolt egyének jogai és kötelességei, különösen a választó jogra vonatkozó határozmányok.
5. A hitoktatás ellátásának, intézésének és közvetlen felügyeletének módja.
6. Magánimaházakra és közös áhítatosságokra vonatkozó határozmányok.
7. A hitközség gazdasági szükségleteire igényelt segédeszközök előteremtésének módja, a kivetendő teljesítmények és azok magassági határának valamint kivetésük módjának pontos meghatározása.
8. A hitközségben keletkező viszályok megszüntetésére vonatkozó intézkedések.
9. Az alapszabályok módosításánál követendő eljárás. A statutumok érvényességére valamint azoknak mindennemű megváltoztatására az *állami* jóváhagyás szükséges.

A törvény többi rendelkezései az állami hatóságok felügyeleti jogára és ennek miként való gyakorlására vonatkoznak. A hatóságoknak örködniök kell, hogy a hitközségek közegei ne lépjék át hatáskörüket és hogy

a törvényeket és rendeleteket betartsák. Az ezekbe ütköző intézkedéseket felfüggeszthetik, az illető hitközségi képviselőiséget feloszlathatják, pénzbírsággal sújthatják, ellenük a törvényesen megengedett kényszereszközöket (Zwangsmittel) alkalmazhatják. Az államhatóságnak továbbá jogában áll az olyan előljárókat és vallásszolgákat felfüggeszteni, akiknek hivatalos tevékenysége a közrendet veszélyezteti. A felfüggesztés mindenesetre elrendelendő, ha valamelyik tisztviselő az osztrák állampolgárságot elveszti, bűntettben vagy olyan büntetendő cselekményben vétkesnek mondatik ki, amely nyereségvágyból származik, erkölcsbe ütközik vagy közmegbotránkoztatást kelt. A felfüggesztés a szolgálati szerződés megsemmisülését vonja maga után; az illető tisztviselő a büntetőjogi elmarasztalás törvényes következményeit viseli és három éven belül a hitközségben hivatalt nem tölthet be.

Az idézett rendelkezések teljesen elegendők a törvény szellemének és jelentőségének felismerésére. *Csak egy zsidó felekezetről tud.* Szembeötlő továbbá a jogállapot bizonytalanságának megszüntetésére, a műveltség színvonalának emelésére, szigorú rendnek és fegyelemnek teremtésére, a hatáskörök pontos megjelölésére, a hitközségek anyagi és erkölcsi érdekeinek megóvására és a vallásos felfogás szadabságának megvédésére irányuló törekvései mellett az a meglepően nagy befolyás, amelyet az *államhatóságoknak* a hitközségi élet nyilvánulásainak minden körében biztosít. Mindenütt ott van az állam, mint ellenőrző, felügyelő és megtorló.

Gautsch kultuszminiszter a törvényjavaslat tárgyában mondott beszédében úgy tüntette ugyan fel a kormány álláspontját, mintha a zsidó hitfelekezetnek a belső ügyek körében *teljes autonómiát* akarna biztosítani, az állam érdekeit csak annyiban óva, amennyiben külső jogviszonyok forognak szóban, sőt hangsúlyozta, hogy ezt az álláspontot nem kellett mesterségesen találni vagy bizonyos doktrinákból megalkotani, mert maguktól az állami alaptörvényektől már meg volt adva, de lépten-nyomon oly intézkedésekkel találkozunk a törvényben, amelyek ennek az álláspontnak a megtagadását jelentik. Úgy látszik, mégis hatással voltak a törvény megalkotóira azok a kívánságok, amelyeket a miniszter elutasítandóknak állított.

Sok tekintetben érdekesek beszédének erre vonatkozó passzusai. Azt mondja: sajátságos jelenség mutatkozott, midőn a belső ügyeket a külső jogviszonyoktól elkülöníteni kezdték. Míg minden más vallásfelekezet teljesen érthető módon belső ügyeinek körét mennél szélesebbre kívánja vonni és a maga számára a lehető legnagyobb autonómiát követeli, itt ennek merő ellentéte következett be. Sokszorosan és nyomatékosan azt kívánták, hogy az állam új kultuszalkotmányformákat teremtsen, hogy a vallásszolgálatot rendezze, hogy minden kultuszperben ő legyen a legmagasabb instancia, sőt az ő befolyásában látták a vallásügy terén tényleg vagy csak állítólag tapasztalható visszasságok ellen való egyetemes gyógyszert. Ezt az álláspontot a kormány nem fogadhatta el. Az állami alaptörvények szelleméből következik, hogy az állami

illetékességi kört egyaránt óvjuk helytelen megszorítástól és elvtelen, noha önkényt felajánlott bővítéstől.

De más óhajok is hangzottak fel a törvényjavaslat tárgyalásakor, amelyeket szintén nem teljesítettek. Az Urakházának bizottságában *magasabb szervezeti formák* megalkotása került szóba, de a kormány azok ellen foglalt állást. Ily irányú kísérletek már azelőtt is — 1850-ben, 1862-ben és 1885-ben — történtek és nem jártak eredménnyel. Most a francia mintára konzisztoriális alkotmány létesítését sürgették, de a kormány úgy találta, hogy ily «hierarchikus tagozás» nem felel meg a történetileg kialakult viszonyoknak és hogy ellentétben van az osztrák államalaptörvényi normákkal, a hitfelekezeti autonómia elvével.

A törvény megmaradt tehát a *hitközség* határai között és magasabb szervezeti formák megalkotását mellőzte. Ezeknek megteremtésére jóval később *maga az osztrák zsidóság* vállalkozott és fontos felekezeti érdekek készítették arra, hogy felépítse az egész birodalom zsidó hitközségeit átkaroló egységes szervezetet. Csak a leglényegesebbekre utalunk.

Minden megoldandó fontosabb kérdés, minden egyetemes felekezeti érdek, amely komoly elhatározásokra és erélyes munkára hívta fel a hitközségeket, a gyengeség tudatát ébresztette fel bennük, amely elszigeteltségükből, az erők összesítésére és gyarapítására szolgáló szoros kapcsok hiányából származott. Múlhatatlanul szükségessé vált a vallásoktatás szervezése, a megfelelő hitoktatók kiképzéséről való gondoskodás, különösen elemi és polgári iskolák számára, a rabbik

és a többi hitközségi tisztviselők díjazásának és nyugdíjügyének rendezése, egy zsidó levéltár létesítése stb.; nem lehetett hozzáfogni ezeknek a kérdéseknek a megoldásához, mert hiányzott az a közös szerv, amely a teendő intézkedéseket a szükséges törvényes tekintéllyel ruházta volna fel. De a zsidóságot különösen az utolsó nyegyedszázadban ismételten ért és még most is érő támadásoknál fogva is okvetetlenül szükségessé vált egy autoritativ képviseletnek megalkotása, amely illetékes arra, hogy bármely felekezeti ügyben Ausztria egyetemes zsidóságának nevében szót emeljen. Ehhez járul még egy másik körülmény is, amelynek jelentőségét kevésbe venni nem szabad. Gyakran előfordúl, hogy állami hatóságok zsidó-ügyekben ítélkeznek, anélkül, hogy a viszonyokat ismernék és anélkül, hogy zsidó egyénnek vagy hatóságnak jogában volna autoritativ módon véleményt nyilvánítani. Lelkiismeretes előadó mindenestre zsidónál fog információt szerezni, mielőtt a döntő szót kimondja, de vajjon lehet-e az ilyen felelősségnélküli tanácsadóban bizni, akit az előadó tetszés szerint kiszemelhet magának és maradhat-e figyelmen kívül az a körülmény, hogy a zsidóságban uralkodó különböző áramlatok mellett nem lehet kellő tekintélye oly intézkedésnek, mely egy embernek felfogásán alapul? De magára az államkormányra nézve is hátrányos oly képviseletnek hiánya, amilyen a katolikus egyházban a konzisztorium és a protestánsoknál a cs. és k. főegyháztanács (Oberkirchenrat), mert az államhatóságokat gyakran oly tárgyalásokkal és döntésekkel zaklatják, amelyek túlmennek az államot megillető legfelsőbb felügyeleti

jognak és kötelességnek keretén és a zsidó hitfelekezetnek tisztán csak belső ügyeire vonatkoznak. Az ilyen tárgyalások az állami hatóságokra és a hitközségekre is rendkívül terhes és alkalmatlan munkákat rónak. Az állam közegei idegenekként állanak az ügyekkel szemben, kénytelenek rabbik és hitközségi előljárásságok véleményével beérni, ezeknek pedig nincs törvényileg megállapított illetékességük a döntés irányítására.

Mindezekben a súlyos bajokon az egyöntetű szervezkedés lesz hivatva segíteni. Minden ügy számára megalkotja az illetékes fórumokat, amelyeknek tekintélye előtt a felekezet minden tagja és a keblében fennálló minden intézmény és testület meg fog hajolni, amelyek fel lesznek ruházva azzal a joggal, hogy a nekik jutott illetékességi körhöz képest a felekezetet és annak tagjait érintő kérdésekben eljárjanak.

Általánosságban a szervezet az evangélikus hitfelekezet viszonyainak rendezéséről szóló 1861. április 8-án kelt pátenst követi, csak hogy az egyházi hatóságoknak ott megállapított négyes tagozata helyett az osztrák politikai közigazgatásnak megfelelően, hármas tagozatban szervezi a zsidó felekezeti alkotmányt. Érintetlenül hagyja a hitközségnek az 1890. évi törvényben kijelölt autonómikus hatáskörét, az állami alaptörvénytől biztosított lelkiismereti szabadságot és ebből az okból, továbbá tekintettel a konzervatív és haladó irányban való különböző áramlatokra, kirekeszti a rituális kérdésekben való döntést. Minthogy feladata elsősorban egyesítő kötelet szöni a hit-

községek számára, a szabályozás körébe nem vont be semmit, ami egyenetlenséget okozhatna és a kitűzött célt veszélyeztetné. Csak azt vette fel illetékességébe, ami az egység megszilárdítására szolgálhat.

A többi felekezetek egyházi alkotmányától lényegesen elüt annyiban, hogy a laikus elemet nemcsak a homlokterbe állítja, hanem az ügyek intézésében annak számára tartja fenn a legnagyobb tért. A ritus kérdéseiben, amennyiben azok egyáltalában a felekezeti hatóságok fóruma elé tartoznak és különösen a vallás-oktatás körében kellően érvényesül ugyan a rabbi befolyása és ennek előzetes meghallgatása nélkül sem határozatot hozni, sem véleményes jelentést adni nem lehet, egyebekben azonban háttérbe szorul, a laikus elemre hagyva a felekezeti feladatok túlnyomó részének teljesítését. A megokolás erre néhány szóval rá is mutat, anélkül, hogy kellő magyarázatát megtudná vagy meg akarná adni. Úgy látszik, hogy oka az osztrák birodalomban, különösen a Galiciában uralkodó sajátos viszonyokban rejlik.

A 39 §-ból álló törvényjavaslat legfontosabb intézkedései a következők: 1. A zsidó hitfelekezet (Religionsgesellschaft) három fokozat szerint tagozódik. Ez a három fokozat: *a)* a hitközség, *b)* az országos szövetkezet és *c)* a birodalmi szövetkezet. 2. A hitközség közigazgatását és ennek hatáskörét az 1890. március 21. törvény állapítja meg. Az országos szövetkezet szervei: *a)* a szövetkezeti gyűlés, *b)* a szövetkezeti vezetőség. A birodalmi szövetkezet szervei: *a)* a birodalmi szövetkezeti gyűlés, *b)* a főtanács.

3. Azoknak a hitközségeknek összessége, amelyek közös ügyeik vezetése, igazgatása és képviselése végett egybe vannak kötve, *országos szövetkezetet* alkot. Minden hitközségnek valamely szövetkezethez kell tartoznia. 4. Az egész birodalom hitközségei tíz szövetkezetben csoportosulnak. Az eredeti javaslat csak nyolcat tervezett, de a nagygyűlés tízre emelte számukat, Galiciának négyet juttatva, még pedig kettőt a keleti és kettőt a nyugati résznek. Létesítenek tehát országos szövetkezeteket: 1. *Bécsben*, Alsó-, Felső-Ausztria, Salzburg, Stájerország, Karintia, Krajna, Tirol és Vorarlberg számára, 2. *Triesztben* Trieszt városa és vidéke, Isztria, Görz, Gradiska és Dalmácia számára, 3. *Czernowitzben* Bukowina, 4—7. *Lembergben* és *Krakkóban* Galicia. 8. *Prágában* Csehország, 9. *Brünnben* Morvaország és 10. *Troppauban* Szilézia számára.

5. Ezeknek az országos szövetkezeteknek a megváltoztatása, fennállóknak megszüntetése vagy újak alakítása az illető hitközségek kérelmére, az illetékes szövetkezeti képviselők meghallgatása után történik, a birodalmi szövetkezetektől foganatosítatik, mely erről a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak jelentést tesz.

6. A *szövetkezeti gyűlés* áll a hitközségek képviselőiből és a szövetkezet székhelyén működő rabbiból. Ha a szövetkezet székhelyén több hitközségi rabbi van, az előljáróságnak jogában van kettőt kirendelni. Az eredeti javaslatban foglalt ez intézkedéshez a nagygyűlés Galicia számára a következőt kapcsolta: ha a szövetkezet székhelyén több hitközségi rabbi

van, a szövetkezeti székhely hitközségének előjárósága két rabbit tartozik kijelölni. A rabbik választásánál mindenkor tekintettel kell lenni a vallási irányokra a hitközségben. Minden 300 hitközségi választóra egy képviselő jut. De minden hitközség, melynek 100 választója van, képviselőt küld. Az olyan hitközségek, amelyekben a választók száma a 100-at el nem éri, rendeleti úton képviselő-választás céljából más hitközséghez csatolandók. A hitközségek összekapcsolásának módosítása ügyében az országos szövetkezet a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak tesz jelentést, mely jogérvényesen határoz. A képviselő tisztsége hitközségi előjárósági tagsággal összefér. A képviselők egy harmadrésze minden évben kilép, az első két évben a kilépést sorshúzás útján határozzák meg. A kilépők újból választhatók.

7. A szövetkezeti gyűlés hatáskörére vonatkozó rendelkezések közül kiemeljük a következőket: *a)* első fokon tárgyalja az egyes hitközségek, vagy hitközségek és alapítványok avagy alapok között keletkezett viszályokat és amennyiben nem tartoznak a rendes bíróságokhoz, azok ügyében dönt; *b)* a hitközségek területének megváltoztatása vagy új hitközségek alakítása ügyében az államkormány számára véleményes jelentést szolgáltat; *c)* tárgyalja az országos szövetkezet kerületében a hitrokonoknak biztosított jogok megsértése miatt tett panaszokat. Az ezektől szerzett határozatok javaslatokként terjesztendők a főtanácshoz; *g)* létesíti, igazgatja és fenntartja a kerületéhez tartozó hitközségek használatára szolgáló intézményeket; *h)* megállapítja a hitoktatási

tanterveket, valamint a hitoktatók kvalifikációját... és — ezzel a nagygyűlés bővítette az eredeti javaslatot — azokat a segédeszközöket, amelyek arra lesznek hivatva, hogy a zsidó népben az összetartozandóság és önérzet szellemét emeljék, hogy a zsidók között a zsidó történet ismeretét, továbbá jólétet és kulturát terjeszsenek; *i*) dönt a szövetségi vezetőségének intézkedései ellen tett panaszok ügyében. 8. A szövetségi vezetőség jogában áll a költségek fedezésére illetékeket kivetni, amelyek a szövetséghez tartozó hitközségek kultuszjövendelméből fizetendőek. 9. Az első szövetségi gyűlést egy rendeleti úton meghatározandó időszak múlva az az országos politikai hatóság hívja egybe, amelynek területén a gyűlés megtartandó. Ez intézi egyszersmind a képviselők első választását. A jövőben az elnök hívja egybe a gyűlést, erről egyszersmind a főtanácsot értesítve. 10. A szövetségi gyűlés legalább egyszer évenként hívandó egybe. 13. A gyűlés jegyzőkönyve két hét múlva a főtanácshoz terjesztendő fel betekintés végett. A gyűlés határozatai csak akkor hajthatók végre, ha a főtanács azokat a jegyzőkönyv elintézésekor két hét múlva nem nehezményezi.

15. A szövetségi gyűlés továbbá három évi tartamra négy tagot és két póttagot választ, akik az elnökkel, annak helyettesével és a jegyzővel a szövetségi vezetőséget alkotják. 16. A szövetségi vezetőség hatáskörébe tartozik: *a*) a szövetségi gyűlés elé hozandó előterjesztések előkészítése és az attól hozott és a főtanácstól jóváhagyott határozatok végrehajtása; *b*) véleményes jelentések szolgáltatása

állami és országos hatóságok számára a hitfelekezet vagy annak egyes tagjait érintő ügyekben; c) a szövetség alapjainak kezelése; d) választott bírósági tevékenység hitkonok vagy hitközségek kívánságára.

18. A *birodalmi szövetség* áll 71 képviselőből, akik közül Bécs 10-et, Trieszt 4-et, Czernowitz 7-et, Galicia 20-at, Prága 10-et, Brünn 5-öt és Szilézia 5-öt küld. Ezekhez 10 rabbi járul. Ezt a pontot a nagygyűlés állapította meg ebben az alakban, az eredeti javaslatban másként hangzott. 19. A birodalmi szövetség választott tagjainál a 30. év betöltése kötelező. A választott tagok megbízatása hat évre szól. 20. A birodalmi szövetség hatáskörébe tartozik: a) javaslattétel az állami hatóságoknál a hitfelek állami jogállásának ügyében és panaszemelés e jogállás megsértésének esetében; b) rabbik, vallástanítók és egyéb hitközségi tisztviselők (kántorok, irodai hivatalnokok, metszők, stb.) kiképzéséről való gondoskodás, továbbá az ezekre a hivatalokra pályázóktól kimutatandó általános, szak- és különösen theologiai képzettségnek megállapítása, tekintettel az egyes országos szövetségek műveltségi viszonyaira és az erre vonatkozó törvényes szabványok figyelembevételével. A rabbik, vallástanítók és egyéb hitközségi tisztviselők kiképzésére szolgáló tanintézetek szervezése, továbbá a tantervek és vizsgarendek megállapítása állami jóváhagyást igényel; c) a hitközségek és szövetségek vagyonkezelésének megállapítása és közelebbi határozmányok elrendelése a számvitel ügyében az ügykezelés zsinórmértékéül; d) az összes hitközségi tisztviselők és azok családtagjainak ellátásáról

való gondoskodás, nyugdíjazásuk az államhivatalnokoknak biztosított jogok mintájára; *h)* a főtanács, valamint a főtanács számadásainak megvizsgálására rendelt bizottság választása. 21. A birodalmi szövetkezet minden évben, még pedig rendszerint Bécsben egybehívandó. 22. A birodalmi szövetkezet a saját kebléből elnököt, elnökhelyettest és két jegyzőt választ. A választás eredménye a főtanács útján a miniszteriumnak bejelentendő. 26. A birodalmi szövetkezet nyilvános ülésein a hitközségi előljáróságok összes tagjai, továbbá a szövetkezeti gyűlések összes tagjai jelen lehetnek; a birodalmi szövetkezet elnöke ezt kérelmökre más zsidóknak is megengedheti. 27. A birodalmi szövetkezet határozatai az összes szövetkezeti képviselőkkel, továbbá az összes hitközségek előljáróságaival közlendők.

28. A birodalmi szövetkezet három évi időtartamra a saját kebléből négy tagot és három póttagot választ, akik a bécsi szövetkezettől kiküldött rabbival, továbbá az elnökkel, annak helyettesével és a két jegyzővel *főtanácsként* működnek. 29. A főtanács hatáskörébe tartozik: *a)* az izraelita hitfelekezet, valamint a hitfelek jogállásának megóvása; *b)* szakvélemények megadása minden az izraelita hitfelekezetet vagy annak egyes tagjait érintő ügyben vagy pörben, amelyben a legfelsőbb hatóság döntéséhez felfolyamodtak, illetve felülvizsgálása az országos szövetkezetektől adott véleményes jelentéseknek; *f)* az országos szövetkezetektől megállapított hitoktatási tantervek, valamint a hitoktatók kvalifikációjára vonatkozó határozatok jóváhagyása. 30. A főtanács közvetítő közeg az iz-

raelita hitfelekezet és a legmagasabb államhatóságok, valamint a birodalmi szövetkezet és az országos szövetkezetek között. 31. A főtanácsnak jogában van rabbikat vagy kiváló tanférfiakat rendkívüli tagokul fontos elvi kérdésekben való véleménynyilvánítás végett üléseire meghívni. 36. Valamennyi hivatal díjtalan tisztség. Az egyes testületek ama tagjai, akik nem a gyűlés helyén laknak, az illető testületek pénztárából úti- és tartózkodási költségüknek megfelelő, az ügykezelésben megállapítandó megtérítésében részesülnek.

Ezt a törvényjavaslatot tárgyalta és fogadta el a f. é. május hó 4-én és 5-én Bécsben megtartott nagygyűlés, melyet az *általános osztrák-izraelita szövetség* (Allgemeiner Oesterreichisch-Israelitischer Bund) hitt egybe. A nagygyűlésen megjelent férfiak joggal beszélhettek az *egész osztrák zsidóság* nevében, mert a javaslat valamennyi hitközséggel közölve volt és mindnyájan elküldhették megbizottjaikat. Hogy pedig a kormánnyal szemben kellő tekintéllyel léphessenek fel, az egybehívók annyiban korlátozták a részvételre való jogosultságot, hogy azt a hitközségek előljárátságainak és az ennek a javaslatnak a tárgyalására kiküldött bizottságoknak tagjai számára tartották fenn. Az osztrák zsidóság színeje, a hitközségek vezérférjai, reichsrathi képviselők, a nagyobb gyülekezetek lelkészei, a cseh és morva rabbiegyesületek képviselői voltak a nagygyűlés tagjai. A galíciai hitközségek távol maradtak, kettő közülük, még pedig a lebergi és krakkói azzal a kijelentéssel, hogy a hitközségek szövetségének eddigi

formája mellett hajlandók közös, de önkényes munkára, a tervezett állami kényszerszervezetnek azonban nem akarják alávetni magukat. A többi galíciai nagy hitközségeknek is ez volt az álláspontjuk. Politikai tekintetek, de különösen az orthodoxiának abbeli aggálya, hogy az ilyen szervezetben való egyesülés a szabadelvűek befolyásának fogná kiszolgáltatni a konzervatívokat, vezérelte azokat a gyülekezeteket, amelyekben az orthodoxia túlnyomó többségben van és uralmát fenntartani óhajtja.

A galíciai zsidóság magatartása — 207 hitközség tiltakozása jutott kifejezésre, — annak az indítványnak a megtételére indította a szervezeti javaslat szerzőit: a brünni és troppai hitközségek elnökeit, hogy a szervezetet egyelőre csak a nyugati országok számára alkossák meg, a galíciai gyülekezetek tettségére bízva, hogy ahhoz utólag csatlakozzanak. A galíciaiak távolmaradása ne ejtsen csorbát a nyugati zsidók érdekein, ne gátolja meg szükségleteik kielégítését, óhajaik teljesítését. De a nagygyűlés ezt a javaslatot nem fogadta el és úgy határozott, hogy a szervezetet az egész birodalom számára alkotja meg.

Az általános vitában az orthodoxia aggályai szenvedélyesen szólaltak meg. Hiába jelentette ki a gyűlés elnöke (dr. Stern Alfréd, a bécsi hitközség elnöke), hogy nem fognak semmiféle intézkedést tenni, amely bármely vallásos meggyőződést sértene vagy annak rituális cselekedetekben való nyilvánulását gátolná, az orthodox kisebbség megmaradt álláspontján, hevesen tiltakozva a «vallás» érdekeinek a szervezet-

tel kapcsolatos sérelme ellen. A «Freie Vereinigung zur Wahrung der Interessen der strenggläubigen Judenschaft» képviselője 34 morva és cseh kisebbség nevében szólta a javaslat ellen, különösen hangsúlyozva, hogy veszélyt látnak a főtanács hatáskörében és hogy csakis akkor működhetnének közre a szervezet megalkotásában, ha már a szabályzat első pontja azt a rendelkezést tartalmazná, hogy a szövetség legmagasabb helyére csakis olyan személyek kerülhetnek, akik a szombatot és az étkezési törvényeket megtartják. És az összes határozatok kell, hogy megfeleljenek a Sulchan áruchnak.

Az orthodoxia ellenkezése jutott kifejezésre Fürst rabbi beszédében is, ki a következő határozati javaslatot terjesztette elő: Ausztria hithű zsidóságának nevében tiltakozom az összzsidóság oly állami szervezetének megalkotása ellen, amely a rabbik állását aláássa, a hitközségek autonómiáját tönkreteszi és arra van hivatva, hogy ellenkező világnézetek híveit mesterséges egységben összeszorítsa. Mondjanak le kényszerszervezetről és alakítsák ki a szövetséget az összes osztrák zsidók önkénytes szövetségévé, amely kívül és belül egyaránt politikai jogaink védelmére és jóléti intézményeink előmozdítására nem csekélyebb tekintéllyel fog bírni, mint egy államilag elismert hatóság, mely az egyenetlenkedés csiráját hinti el.»

A nagygyűlés tagjainak kiszemelési módja ellen intézett felszólalás, Gudemann főrabbinak összetartásra és egységre buzdító beszéde, a galíciai hitközségek tiltakozásának jelentőségét méltató és a fel-

hangzott ellenvetések megcáfolására irányuló beszédek elhangzása után általánosságban elfogadták a javaslatot, amelyen a részletes vita során nem sokat változtattak.

Az osztrák birodalom zsidó hitközségeinek szerves összekapcsolását és az egész osztrák zsidóság hitfelekezeti alkotmányának felépítését célzó törvényjavaslat most már az illetékes fórumokhoz kerül, amelyeknek jóakarataiban bíznak.

Nagykanizsa.

Dr. Neumann Ede.

MAGYAR ZSIDÓ CIGÁNYOK.

A nagy Edison csodaszerű találmányával: a fonográfal zsidó etnográfiai szempontból is örökbecsű érdemeket szerzett magának. Ördögös kis masinájából olykor-olykor régi, már szinte feledésbe ment, sőt az ifju nemzedék előtt teljesen ismeretlen zsidó dalok, nem ritkán egész zsidó zenekarok által tartott hangversenyek harsognak fel, melyek a zsidó, mint nemzsidó hallgatóságra rendkívül mély benyomást gyakorolnak s ama misztikus érzelmet keltik, mely a keleti zenében általában, de különösen a zsidóban oly megható. Még a gyorsabb menetű dalok sem incselkedők s még a mosoly mellett is könny ül a szemben.

Szerte heverő kincs volt mindvégig a zsidó néplíra: a szájhagyomány adta nemzedékről-nemzedékre, vagy hiven megőrizve szöveget, vagy a kor kedve

szerint átformálva; anyák énekelték gyermekeiknek, az unokák vették át örökül őseiktől. A zsidóság minden keserve, fájdalma és reménye van bennük kifejezve. A szomorú lélek önkéntelen, erőteljes sóhajtásai, százezrek érzésének megnyilatkozásai és épen azért művésziek, igazak és népszerűek.

A mai kor gyermeke már nem igen tud arról, hogy Magyarországon igen sok jól szervezett, kitűnő hírnévnek örvendett zsidó zenekar volt. Egy nép, mely annyit szenvedett és tűrt, annyit vándorolt, látott és átélt s annyi csodálatos eseménynek volt szemtanuja és részese mint a zsidó, lehetetlen hogy nélkülözhetette volna a zenét és dalt; nagy érzéke volt iránta mindenkor és szült is kiváló zenetehetségeket.

A magyar zsidó-népzeneész immár kihalófélben van. Évtizedeken keresztül fölötte érdekes szerepet játszott a magyar társadalmi életben, de ma már csak elvétve találunk egyet-egyét cigány-zenekarokban, ritkán színházi-zenekarokban. Erdély egyes helységeiben s Magyarország északi megyéiben: Máramarosban, Beregben, Ungban, továbbá néhány nagyobb városban, mint Kaposvárt, Nagykanizsán, Szegeden, nemkülönben Budapesten még most is vannak zsidó zenészek. S oly vidékeken, hol a zsidóság nagyobb tömegben székel, egy-egy kisebb-nagyobb zsidó zenekarra is akadunk, de számuk napról-napra fogy.

A XVIII-ik században és a XIX-ik század elején a zsidó-zenészek voltak a magyar népzene hivatott művelői és interpretatorai, különösen a dunántuli vidéken. Mint Bartalus István írja: Rózsavölgyi Márk,

akinek életrajzát most Eötvös Károly írta meg remekül, korának legkitűnőbb magyar hegedűse volt. Ő a XVI-ik századból származó remek szép «Palotás táncot» modern alakban átdolgozá és kiegészíté. A palotás zene lassúja az ő korában már két szakaszból állott, vagyis a menuet és német tánc mintájára egy szakaszból és egy trióból. Rózsavölgyi stílje dallamos és képletezésben ragyogó, alakilag pedig a két szakaszhoz még négyet tett, miáltal a palotás tánc hasonlított a francia négyeshez. Így szerzette ő az első kör-tánc zenéjét.

Rózsavölgyi Balassagyarmaton született 1787-ben s eredetileg Rosenthalnak hívták. 1806-ban került a fővárosba s kizáróan művészetének szentelte életét. 1813-ban Baján egy híres szép leányt vett feleségül s 1819-ben egy nagy tűzvész házatól és nagyszámu kompozíció-kéziratától fosztotta meg. Nevét 1824-ben magyarosította meg, amidőn a veszprémi zene-egylet díjazott-tagjául választotta. Kifogástalan képzettségéről számos műve tanuskodik, s hogy igazán kitűnő hegedű-virtuoz volt, a bécsi elsőrendű lapok is bizonyíták, amidőn 1835-ben az udvari színházban több ízben hangversenyezett. Rózsavölgyi 66 éves korában, 1848 január 23-án halt meg s Petőfi Sándor örököltette meg emlékét abban a megkapó költeményben, melynek egyik versszaka így szól:

Ébredj föl vén muzsikus, vén barátom,
Hadd búsuljunk, lelkesedjünk nótádon!
Olyan isten-igazában tudtad te,
Hogy hol fekszik a magyarnak a szíve,
A magyarnak a szíve.

Rózsavölgyi fejezte be Lavotta iskoláját, melynek azóta nem akadt művelője. Két fia volt; egyik orvos lett, a másik 1851 óta ismert zenemű- és hangjegykereskedő-cég tulajdonosa volt Budapesten.

A zsidó bandákról Csokonai Mihály (1773.) is megemlékszik. A Dorottya I. könyvében olvassuk:

«Im a toponári zsidók békerülnek,
És muzsikájjal helyükre leülnek.»

Ugyanott a II. könyvben.

«Megzendül egyszerre Izsák száraz fája,
Zengő szerszámokkal kíséri bandája.»

S alább:

«Rá rándítja Izsák pengő muzsikáját
S a Palatinusnak elkezdi nótáját.»

Azonban nem csak a somogy megyei Toponár dicsekedhetett jeles zsidó bandával. Kronikásaink feljegyzése szerint Kaposvárrott, Nagykanizsán és Érsekújvárrott is léteztek olyanok. A lakompaki (Sopron vm.) zsidó banda szintén nagyhirű volt és a fürdő évad alatt hosszú ideig a Bécs melletti Baden nyaralóhelyen volt szerződötve.

A magyar népzene történetében előkelő helyet foglal el a Finaly-féle zenekar. Az óbudai zsidó temetőben alussza örök álmát Finaly Ansel, Finaly Henrik dr. egyetemi tanár öse, egykori nagytehetségű karnagya a palatinus udvari zenekarának. Ennek jutalmául kapták a Finaly «zenészek» a «Freihaus»-t a Föld- és Szőlőkert-utca sarkán.

Jelenleg három hírneves zsidó cigányprimásról van tudomásunk: Fehér (Weisz) Poldi szegedi cigánykarmester és zenetanár, 1846-ban született Hevesen. Atyja, szintén jeles zenész, korán észrevette fia zenei tehetségét, úgy hogy 6 éves korában mint csodagyermeket elvitte Amerikába, hol hangversenyeken lépett fel. New-York, Philadelphia, Chicago és több nagyobb városban tett atyjával körutat. Itt temérdek kitüntetés mellett szép összeg pénzt szerevezve, a kis Poldi 9 éves korában hazajött és atyja az aradi zeneiskolába iratta be, hol Hendl igazgató már akkor nagy jövőt jósolt neki. Itt sajátította el a pompás szólók eljátszását annyira, hogy Huber Károly külön magyar átíratú csárdásokat írt számára. 1872-ben abban a kitüntetésben részesült Fehér Poldi, hogy édesatyját, mint 48-as honvédet Kossuth Lajos fogadta Turinban és itt néhány magyar darabot eljátszott, közte a «Megvirrad még valaha» című kesergőt is.

Innét Párisba ment a művész, hol a legkitünőbb zenetanárok tisztelték meg barátságukkal és ezek ajánlata folytán Don Carlosnak, a minap elhalt spanyol trónkövetelőnek gyermekeit oktatta. Londonban Pablo de Sarasate hegedűkirály személyes barátságával tisztelte meg. 1873-ban a bécsi világkiállításon mutatta be művészetét és a jury nagy kitüntetésben részesítette játékáért.

1878-ban a párisi világkiállításon, hol mindenféle nemzetiségbeli hegedűművész gyűlt össze a szélrózsa minden irányából, nagy versenyt rendeztetett a kiállítási jury. Fellépett több mint 35 művész s ezek

közt Fehér Poldi lett a «Repülj fecskémme!» és a «Rákóczi indulóval» az első, úgy hogy a párisi zeneművészi körök juryje egyhangúlag neki ítélte a kiállítás nagy aranyérmét, melyhez egy 6000 koronás, tiszta aranyból készült koszorút kapott. De ezen a bandája összeveszett, ugyanis levelekre szedve akarták egymás között szétosztani. Fehér Poldi azonban úgy oldotta meg a gordiusi csomót, hogy hazaküldte a dicsőség koszorúját Szeged városának s azt mai napig is kegyeletesen őrzik a Somogyi könyvtárban. A párizsiak ma is úgy hívják az ott élő első cigányzenekart: «l'orchestre de Boldi.»

A nemzetközi versenydíj kiosztása után az a kitüntetés érte Fehér Poldit, hogy a párisi zeneművészeti kör saját karmesterének akarta megválasztani 600 korona havi fizetéssel. Azonban Fehér visszautasította a szép ajánlatot és hazajött. Nőül vette Grünfeld tanár leányát, Rózát, kitől 9 gyermeke származott, kik valamennyien jeles zenei tehetséggel vannak megáldva. Fehér most állandóan szegedi cigányprimás és zenetanár.

Schreier S. bácsmartonosi születésű. Híres madárhangutánzó; hegedűje füttyül, nevet, sír, utánoz minden emberi és madárhangot. Egymaga oly erővel hegedül, mintha egész bandát hallana az ember. Rendesen csak két kísérő muzsikust tart maga mellett, kik a bánatos daraboknál kísérik. Schreiert Bécs, Berlin és Páris előkelő kávéházaiban is előnyösen ismerik.

Vörös Elek győri születésű, néhány év óta állandóan egyik fővárosi mulatóban játszik s közkedvelt-

ségnek örvend. Sokáig külföldön tartózkodott s a párisi világkiállításon egy magyar csárdában szórazottatta válogatott zenészeivel a közönséget.

A többi kisebb tehetségű magyar zsidó népzeneész a cigányok között van szétszórva. Olykor-olykor találkozunk 3—4 tagu zsidó zenekarral, kik községről-községre vándorolva, felkeresik a zsidó házakat a zsidó családi ünnepeket és zenéjükhöz énekelnek is. Rendszerint egy hegedű, egy hárfa s egy nagybőgő, ritkán egy cselló képezi a bandát. Többnyire az északi megyékből való zsidók, kik kétségkívül utolsó maradványai a régi hirű klezmereknek, kikkel valószínűleg ki is fog halni a magyar zsidóság ezen különleges típusa.

Horvátországnak is meg volt a maga jeles zsidó népzeneésze. A Kuhács-féle «Sammlungen südslavischer Volkslieder» (Zágráb) több szerzeményt tartalmaz Schlesinger L.-tól, kinek dalait osztatlan elismeréssel fogadta a kritika.

A magyar népzeneének örökké halhatatlan alakja: Reményi Ede, ki tudvalevően zsidó szülők gyermeke volt. Atyja egyszerű miskolci iparos volt s észrevéve fia zenei hajlamait, eleinte Miskolcon követett el mindent, hogy zenei kiképezését előmozdítsa, mivel azonban itt nagyon kevésre mehetett, Egerbe költözött, hol néhány magasabb állásu pap vette pártfogásába és a bécsi conservatoriumban a hegedűn teljesen kiképezte magát. Széchenyi István gróf ajánlatokkal látta el Párisba és Londonba. 1848-ban Görgey táborába ment s Görgey szomoru kedélyét gyakran felvidította játékával, úgy hogy a táborban

Görgey-hegedüsének nevezték. 1850-ben beutazta Északamerika főbb városait, azután Párisba tért, Weimarban Liszt Ferencsel találkozáván, vele barátságára lépett. 1854-ben, midőn az angol királyné hallotta játékát, udvari solo-hegedű virtuózává nevezte ki. 1869-ben Reményi a magyar nemzeti színház concert igazgatója lett s ezen állását 1871-ig, a midőn ismét Amerikába költözött, viselé. Ő kezdette a gyűjtést a Petőfi budapesti szobrára s a költség legnagyobb részét ő hegedülte össze itthon tett zenei körútja alkalmával. A Petőfi és a Széchenyi-szoborra ő egymaga 134.000 koronát adott. Reményi 1896-ban halt meg. Népdalaival és románcaival örökké emlékezetessé tette magát a magyar nép ajkán, mert amíg a magyar magyar lesz, a «Repülj fecském ablakára» című mély érzésű, lelkes nóta onnan el nem vész.

Hogy a cigány muzsikuskok mennyire istenítették Reményit, azt a nemrég elhunyt Joachim hegedűkirály halála alkalmával felújított adoma igen élénken illusztrálja. Joachimot egy ízben Budapest látta vendégül s vele volt Brahms is. Hangverseny után a két mester nagy társasággal a Hungáriában vacsorázott, ahol a híres Bunkó Ferenc játszott. A társaság egyik tagja oda ment az öreg Bunkóhoz és megmagyarázta neki, hogy ma a világ két legnagyobb hegedűművészenek muzsikál, illik kitenni magáért. Bunkó gyönyörűen játszott, annyira hogy Joachim őt asztalához kérette és egy pohár vörösborral kínálta meg. Kocintani akart vele, amikor az öreg cigány egyszerre térdre borult előtte és csókolta a ke-

zét. Majd megragadta a poharat és hangosan fölkiáltott:

— Éljen Reményi!

Alig tudták Bunkóval megértetni, hogy a világ legnagyobb muzsikusa nem Reményi, hanem Joachim. A mester azonban mosolyogva szorított vele kezét:

— Nem baj, nem baj, Bunkó bácsi — mondta — így van jól, éljen Reményi!

Jeiteles Ignácot sem hagyhatjuk említés nélkül. Kitünő zongorázó volt s a máig népszerű Kerekes András szerzője.

A népzeneről és a népzene művelőiről emlékezvén, nem hagyhatom említés nélkül azt a neves zene-pedagógust, ki a népdalt a gyermek-sereg fogékony lelkéhez tudta vezetni. Ez Kohányi Sámuel volt, ki «Kohányi bácsi» néven, mint gyermek-költő országos hírnévnek örvendett. Több mint ezer megkapó gyermekdal került ki ihletett tolla alól s forog még ma is közszájon.

Az irodalomban mindeddig alig foglalkoztak ezzel a kulturhistoriai s ethnografiai szempontból érdekes kérdéssel. Futólagosan megemlékszik róla Dóczi József «Európa tükre» című művének 9. kötetében. Ugyancsak néhány sor ismertetést írt róluk Bartalus István az «Osztrák Magyar Monarchiában.» György Zsigmond közli, hogy a romániai határállomásokon zsidó hegedűsök szállanak a vasuti kocsikba, kik kisebb borra-
valóért, szép dalokat játszanak. A «Jeschurum» 1901. évfolyama közli, hogy Vámbéry Ármin híres orientalistánk a zsidó muzsikust egész Ázsiában a Ganges folyam partjáig találta. Dr. Ágai Adolf (Porzó) nagy

írónk a «Neue Freie Presse» 1895-ik évfolyamában tette tanulmány tárgyává a zsidó muzsikusokat (klezmereket).

Itt most fölvetjük a kérdést: hová lett a valaha oly népszerű zsidó muzsikus? mi vetett véget a pályának, mely egyben művészet és kereset volt? Bizony bajos e kérdésre megfelelni. Mindazáltal magyarázatul két ok fölemlítését kockáztatnám meg. Az egyik, hogy a cigánybandák hihetetlenül elszaporodtak és rendkívül olcsók: a zsidó muzsikus nem győzte a versenyt és leszorult. A másik ok, hogy a zsidó asszimilálódott a magyarsággal, s amivel ez nem foglalkozott, ő sem becsülte meg. Akárhogy áll a dolog, az idetartozó adatokat, mint a hazai népművészet és a zsidóság történetére tartozó adalékokat, mindenkép érdemes megbecsülnünk.

Rimaszombat.

Lakatos Lajos.

A RÓMAI VERSENY.*

Napfény kacag és oszlanak az árnyak,
Tavasznak jöttén édes mámor árad,
Mosolygó hajnal rózsáit az égen
Tűszekeréből épp most szórja széjjel

* E legenda meséje a «Meinster Achasveros vun Rom» című régi jargon munkában foglaltatik. Novellisztikus formában még delle Gracie is feldolgozta. E két prózai formában írott munkából merítettem eme verses költeménynek témáját, s nevezett prózai alakban megírott elbeszéléseket itt költői, verses formába ültettem át.

A lángparipás Phoebus izzó csókja,
S az örök város sok ezer rigója
Föleszmél édes, búbajos danára,
Róma fölött ragyog a tavasz álma.
Oliva nyilik Sorakt' ligetében,
És narancsfák Paternó erdejében,
Lágyan csobog a Tiberisnek habja,
Mint mesemondó halkansúgó ajka,
Mikor szivébe emlék szór virágot,
S mi ott benn forr: az ezer színes álmot
Hálóba gyűjti s megujra kiönti,
Mesék habjában gyönyörrel fürösztli;
És minden hullám egy-egy zengő hárfa,
A mely halászat ölelésre várja.
Szebb tavasz nincsen sehol a világon,
Mint mikor bércen, ormon, kupolákon
Az ifju napfény kigyullad lobogva,
És megifjultan áll az ősi Róma.
A napsugár szerelmes szép Rómába,
És tavasz jöttén hón epedve várja,
Hogy csókjaival újra elborítsa
S lángkarjaival keblére szorítsa.
S mikor a karját ölelésre tárja:
Krokosz és narcisz, anemon és pálma
És liljom hull a hét halom fölébe,
És cédrus nő a Parnassus tövébe'.
Még ottan is, a hol a halál szárnya
Örök borúval van mindig kitárva:
A temetőkbe is élet lopódzott,
És messze úzött minden gyászt és gondot
A tavasztündér édes kacagása,
A mely a földet uj életre rázza,
És nem szereti a sötét siralmat,
És nem szereti azokat, kik sirnak,

Kit is visz útja sötét temetőbe?
 Ki sírna most, ki lenne olyan dőre,
 Sirokra jární, könnyeket hullatni,
 Mikor a jelszó: vigadni, mulatni,
 Álmodva jární vadvirágos réten,
 Vagy csoportokban, fórumon és téren,
 Vásári zajban mélyen elmerülni,
 A bánat árnyát messze elkerülni?!
 S egy férfi jár, sirok között bolygva,
 Mikor az öröm lángszikráit ontja,
 És szembeszáll a napfénykacagással,
 És nem törődik tavaszi varázssal,
 Egy férfi bolyg a zsidó temetőben,
 Vigadhat minden, óh de ő, csak ő nem,
 Hazug a tavasz, örök a gyásza néki,
 És örök bánat sors gyanánt kíséri:
 Rabbi Chanina sirni jött Rómába,
 Hogy népe gyászát önszemével lássa,
 A dúlt templomnak rablott ékességét,
 Titusnak ívén kürtjét, frigyszekrényét,
 Egy tünt tavaszról álmodik a lelke,
 Mikor még népe nem volt idegenbe,
 Mikor az oltár nem hevert romokban,
 És hosszú, boldog ájtatos sorokban,
 Jeruzsálembe vándorolt dalolva
 Szent ünnepekre, dicső szent templomba
 Egy szabad nemzet, minden világtájról —
 Hajh! álom ez most régi szabadságról,
 A szabad népet megalázták mélyen,
 És rabigában sinylődik már régen.
 És Sálem földjét rétekre szántották,
 És árva népét százszor megbántották,
 És Róma lába taposta a sárba,
 És Róma vitte idegen fogságba,

És Róma kicsiny zsidó temetője
 Hős vértanuknak véráztatott földje.
 A sírok rajta rémeket regélnek
 Az emlékező késő nemzedéknek:
 Hogy vesztek bitón, cirkuszok porondján,
 A vértanuknak glóriáját hordván
 Fejük fölött a bajnokok, a hősek,
 Halálban, vészben mégis oly erősek.
 Ott sir Chanina a tizeknek hantján,
 Kik lelküket kinoknak általadván,
 Az ősi hitben bátran megmaradtak,
 S az Egyetlenért martirhalált haltak.
 Távolból jött, zarándok lelkülettel,
 És nem ijeszté tornyosuló tenger,
 Sem sivatagnak perzselő parázsa,
 Sarkallá egyre hónlobogó vágya:
 Hogy megismerje szétszórt népe sorsát,
 A kik szivükben azt az álmod hordják,
 Mely tovaszállt — de soha meg nem halhat,
 A melyet bánat, gyász hamva takarhat,
 De örök remény szitja lángját egyre,
 Hogy megszűnik majd Izraél keserve,
 Hogy visszajő a száműzetés foglya
 A százados, az elhagyott romokba,
 S fölépül újra Ción büszke vára,
 Majd egykoron — majd végre valahára.
 Jeruzsálemből jött rabbi Chanina,
 S nincs annyi könnye, a mely mind elsírja
 A tenger gyászt, mely útján újra éledt;
 Hisz látta népét, a mely szerteszéledt,
 A lator gőgöt, a mely letaposta,
 A rettegést, mely szük gettóakolba
 Szorítá össze bélyeges ruhákban,
 Cafatköpenyben, vérben, gyászban, sárban

Az Úrnak népét, egy Isten vallóját —
 És undor fogta el egész valóját,
 Mert porba rántja le a föld szülöttje,
 Gyöngét taposva, testvérét gyülölve
 A szeretetnek örök tanítását,
 Az Isten álmát, égi h iradását.
 Merengve s ír a hantok előtt állva,
 S a sírok néma kőoszlopa, fája,
 Mikéntha mind egy zordon bíró lenne,
 S a világ ellen vádjával fölkelne.
 De száll a perc, és elillan az óra,
 S kár vesztegetni könnyet a halottra,
 Künn forr az élet lázas szenvedéllyel,
 És küzködik a bánat a reménnyel,
 A síralom, a kacagás, a gondok,
 A könny s a vér, a mit a hare kiontott,
 Üvöltés, gúny, a szitok és fohászok,
 A csüggedés s az égretörő álmok,
 Mint bűvösital boszorkányos üstben,
 És egyik tűzben, más meg kimerülten :
 A tömeg lázong kenyérért hevülve,
 És harcba tör és vad tusába, bűnbe,
 S örökre vágy és boldog vigalomra —
 És mámorra, ha megtelik a gyomra.
 Chanína rabbi elvegyül a népben,
 A hangos utcák sürgő tömegében,
 Száz emlék lelket álmodásra hívja,
 Im ott a téren a « zsidóknak hídja »,
 « Pons Judaeorum », hol láncokba verve
 A zsidó ifjak és leányok serge
 Az arenába hős tusára mentek,
 S úgy haltak meg, mint meghalnak a szentek.
 Oroszlánkarmok csaptak le reájuk,
 És zsoltárigét énekelt a szájuk ;

Ott mered égnek Hádriánnak vára,
Hol foglyulejtve Izraél virága,
Utolsó percig hú maradt hitében,
És minden követ megszentelte vérben,
Égnek mered egy századéves gúla,
Emelte egykor véres Caligula,
Halomban feküdt rajta zsidók teste,
És húsfáklyáktól lett piros az este.
Amott a Péter templomának tornya,
Tövében egykor légió szuronyba
Rohant röhejtől, szidalomtól úzve
Holt Judeának ezer ifju szúze ;
A Janiculum . . . és Saturnus berke . . .
A hol karókra és lándzsára verve
A zsidó bölcsék Echodot hörögve,
Halott kebellet hullottak a rögre.
Chanína jár . . . és csupa gyász a lelke,
Megtölti könnyel századok keserve,
Oly fájdalom a nagy világon nincsen,
Mint a minőt mireánk küldött Isten . . .
Körötte fény, a merre viszi lépte,
Márvány ragyog az égő nap tüzébe',
Száz templom tornya csillog meg a légben,
És könny szivárog Chanina szemében,
Mert arra gondol: Judea kifosztva,
És Róma az, ki romlásba sodorta.
S a mint Chanína lépdegél merengve,
Egy magas térre ér fel most lihegve.
Santa Mária templomterén áll most,
Belátni onnan majd az egész várost,
És lenn a terrász lábánál nyüzsögve,
A széles téren morajlón sűrögve,
Ezernyi nép hullámszik ime ottan,
És hangosan, és lázas izgatottan,

Kurjant, tolong, egetverőn riadva,
És zúgva forr, mint tenger a viharba!
Az ég mesgyéjén bibor csillanással
A napsillagzat rőtes villanással
Nyugatnak tart már — hajlik már a nappal,
S elönti széles, lila lángszalaggal,
Mint tűzkeret a tömeg hullámvásárát —
Megejtő kép, ecset nem festi mását.
A rabbi néz a terrász magasáról,
Miért e zaj? a tömeg miért lángol?
És mert a nap belétűz a szemébe,
Ernyőnek tartja tenyerét elébe.
De meg nem érti okát a zshivajnak,
S mely nőttön nő, a fékevesztett zajnak,
Tán ki is térne a tömeg útjából,
De közelében, fent és messze távol,
Körülvevé a népnek zajló árja
És minden útját sodrával elállta.
Szabad hely még csak a tér közepén van,
És hogy szemügyre veszi most még jobban,
Kicsiny zászlócskák ünnepet jeleznek,
És elkerítnek nagy négyszögnyi helyet,
S a napnak szentelt obeliszk tövében,
Mit Egyiptomból hozott egykor, régen
Augustus haza Róma győzelmére,
Hogy diadalmát fölírja az égre,
A fórumot egy kötél osztja ketté,
Nagy, zászlós póznát tűztek le most mellé,
S a kötél mögött tarkán fölcifrázva,
Aranyporban és szalagban pompázva,
Öszvérek, lovak és bivalyok álltak,
És nyakukon kis csöngetyűket ráztak.
Vásárra gyűlt tán Róma zajos népe?
De mért éppen a legfényesebb térre?

Töprengve keres Chanína kiutat,
E nagy zshivajból talán még kijuthat,
Hogy elkerülné vészes tolongását,
És fölkeresné csöndes kis szállását.
De összecsap a nagy tömeg mögötte,
S mint kis pehelyt ha vihar kapja ölbe,
Úgy sodorja már Chanínát magával
A nép hulláma ragadó sodrával,
Nem látja senki öreg kora súlyát,
Viszik, taszítják, emelik és húzzák.
Elkábul agya, mitsem tud magáról.
S hogy fölcsudik tompa kábultából,
Még zúg mint orkán, vad riadás egyre,
De őt letevé a népár egy helyre,
S mikor magát már elveszettnek hitte,
Az obeliszknak lába elé vitte.
Szabad a tér, ott nincsen már tolongás,
Ott megszűnt már a vad, zürös forrongás,
S hogy nem gyötri a félelemnek kínja,
És szemeit hogy felnyitja Chanína:
Az öszvérek, a lovaknak körében,
Ott áll ime a négyszög közepében,
A mit imént a magaslatról látott,
És megcsodált mint vásári világot.
Ez állatok, a mikben lélek nincsen,
Mily békések és mily szelídek itten,
S a kiket Isten embernek teremtett,
Mint bestiák úgy ordítanak, üvöltnek;
És azt is látja ámuló szemével,
Hogy kivont karddal, forgó kelevézzel
Sűrög-forog egy csapat alabárdos,
És rendet tart és vezényszót kiáltoz,
S az oszlop mögé szoritja a népet,
A mely nem ismer indulatban féket.

E katonák a Szent Atya testőri,
 A gárda az, mely pitvarait őrzi
 A Damazus s a csöndes Vatikánnak,
 S a pápa előtt szent őrséget állnak.
 És félénken hogy fegyverzetük nézi,
 Az egyiket im Chanína megkérdi:
 Ez ünnep itt hogy vajjon mit jelentsen?
 És amaz szól, hogy erre így feleljen:
 «Mi készül itt? azt minden suhanc tudja,
 Hogy idegen vagy, kérdésed mutatja,
 Megtűrünk itt, mert ruhád után vélem,
 Bokátverő csuhád után itélem:
 Szerzetes vagy, vagy más istenes szerzet,
 És hiszem azt, majd nagy örömet szerzek,
 Sorát ha ejtem e nagy ünnepségnek,
 És megjelentem jámbor atyám néked,
 Hogy fényes verseny van ma készülőben,
 És megtudhatod azt is most éntőlem:
 Tavaszt köszöntő Karnevál évadján,
 Már kétszáz éve Adalbertus napján,
 A legzajosabb ünnepet Rómában,
 E napon üljük boldogan, vidáman;
 E hosszú úton, föl a Lateránig,
 Itt tartunk rendet, fegyveresen állig,
 Korzónak hívják ezt a messze utcát,
 S a versenyfutók ezt ma még megfutják.»
 És csodálkozva kérdezi Chanína:
 «Ezt véges eszem fölérni nem bírja,
 Öszvér, bivaly és ló futnak egyszerre?
 Együtt vajjon hogyan kelnek versenyre?»
 «Oh balga barát!» — felel rá egy másik —
 Nevetni tudnék szavadra rogyásig.»
 — És berberlovát diszíti kacagva,
 Kényesen veti fel fejét a kanca, —

«Igy lesz a verseny. Tudjad meg barátom,
 Nehézfejű vagy, azt én bizony látom.
 Elsőnek majd a szamarak szaladnak,
 S utánuk majd a héberek haladnak,
 A szamarak az első sorba jutnak,
 És utánuk majd a héberek futnak,
 S aztán bivalyok zárják be a hordát,
 És mi kergetjük ezt a furesa csordát.
 A Sant Marcónak templomáig futnak,
 S a harangok ha nemsokára zúgnak,
 A capitóli toronynak ércnyelve
 Megadja majd a jelet a versenyre.»
 Nem érti meg a rabbi e beszédet,
 Nem hallott jól, avagy ez ember téved?
 Azért megujra fejcsóválva kérdi:
 Vajjon a szót a katona hogy érti?
 «Mit mondtál vajjon holmi héberekről?
 Tréfát olvasok kacagó szemedből.»
 «Azt mondtam én» — kiáltja ez harsogva —
 «Ne göngyölítsed füledet gyapotba!
 Értsed meg jól: a szamarak nyargalnak,
 S utánuk majd a héberek szaladnak!»
 «Nem hiszem mégse» — dadogja Chanína —
 S arcát előnti a haragnak pírja,
 «És keresztények kacagnak e tréfán?
 Vagy álmot látok éber szemmel én tán?
 Jeruzsálemben lakom, a szent földön,
 Ott napjaimat áhítatban töltöm,
 S naponta látom Betlehem barlangját,
 Mely befogadá a megváltó anyját:
 Egy zsidó asszonyt, a mikor őt szülte,
 Kinokban égve, láztól kimerülve,
 Kit úgy neveznek: «világ megváltója,
 Az nem lehet e gyalázat tudója!»

«Öreg mesét dödögsz barátom nékem,
 A volt az volt, az elmúlt már régen,
 Itt futni kell a zsidónak kopásig,
 Bivaly előtt, s a szamár után váltig.»
 «S a keresztények nevetnek otrombán?»
 — Chanína kérdi megremegve, tompán, —
 «Biz úgy öreg!» — véli az alabárdos,
 És gúnykacajt vegyít most a szavához.
 «S örömét lelve ebbe a futásba',
 Legjobban nevet Szent Atyánk, a pápa.»
 «Hazúg a szód!» — így riad fel Chanína,
 Elhalványulva, zordonan fölsirva —
 «Hát néz oda!» — förmed a harcos rája —
 «Ott áll nagy diszben a szent pápa sátra,
 Magasban áll, s a damasztrojtok rajta,
 A baldachinnak ékköves aranya,
 Igaz gyöngy, bíbor megtanithat téged,
 Hogy szent igazat mondtam én tenéked;
 Kicsinység várj, s megláthatod a pápát,
 A kürtösök, a dobosok őt várják.»
 És indulatban, sértett haragjában,
 Ott hagyta az Chanínát egymagában.
 S e pillanatban zúgás kél harsányan,
 És ezer torok kacag fel vidáman,
 «A hébereket, hozzák a zsidókat!»
 S a szamarakat, bivaly és tinókat,
 Hülyén nevetve ösztökéli Róma,
 Hisz együtt lépnek majd a sorompóba!
 S mikor a csacsik fülüket hegyezve,
 A vad zshivajtól szörnyen megijedve,
 Éles, keserves iá-ra fakadnak,
 A rómaiak majdhogy megszakadnak
 Jókedvben, éleiben, durva kacagásban,
 És úgy kiáltják a tömegeből százan:

«A kollegák a zsidókat köszöntik,
S most örömben szívüket kiöntik!»
És egész Róma megtelik zúgással,
«A szamarak!» — «A zsidók!» — kiáltással.
De hirtelen a lárma leülepszik,
S a nagy tömegben ájtat csöndje fekszik.
A pápa jön most fényes kísérettel,
Nyomában papok, száz meg száz kereszttel,
Máriaképes arany lobogókkal
És tömjénhintő füstölő korsókkal,
És lassu, komoly ünnepi menetben
Betér a padró az egész sereggel
A palotába, melynek magasába'
A versenyfutást nézi majd a pápa.
S a korzó végén a zsidók is jönnek,
A kanyarodón ime már föltűnnek,
És láttukon a széles jókedv éled,
Nem látni mindig ilyen vidám képet.
Nem látni mindig ilyen paripákat,
Ily ösztövé, ily görbe lapockákat.
Az egyik czingár, szellő majd elfújja,
A másik vén, mikép az ország útja.
Van köztük pohos, alighogy sziszákol,
Im ott egy másik, alig áll a jámbor.
Megtölték őket jól előbb étellel,
Hogy kaczagtatóbb legyen majd a verseny,
Igy jóllakottan nehezebben másznak,
És nem lesz vége hamar a futásnak.
Vörös köpenyben és bohóc sipkákban,
Köntösük szélén sárga karikákkal,
Igy jönnek ők — az Úr választott népe,
S a szegyen lángol mindegyik szívébe'.
Közöttük van, ki fájdalmát takarja
És gyalázatát rejteni akarja.

Fölszegzi fejét büszke, kemény daccal,
És nem törődik semmi gúnykacajjal.
Csalatkozik; a szégyen útja véres,
A büszkeség ily gúny között elvérez.
S a mint kedvét a nép rajta kitölti,
Halvány arcát a bibor pir előnti.
Egy más csoport kezét mellére fonva,
Lesütött szemmel néz alá a porba.
Szitok között, és gúnyröhejtől úzve,
Lelkük e kintől messze menekülne,
És imát rebeg megvonagló ajkuk,
És tompán zöndül zsoltáros morajjuk.
Az apák régi, könnyázott imája,
Mely fölvilan a ködös éjhomályba,
S nem hagyja cserben a bús szenvedőket,
És fölemeli a mélységből őket.
Eljutottak az obeliszk tövéhez,
Most jelet adnak a bárdos vitézek,
S az erkélyen, a szomszéd palotában,
Kereszt tövében, egész udvarával,
Föltűnik im a pápának alakja,
S elsőt kondúl a Laterán harangja.
És lenn a korzó kiszögellő szélén,
A tágas utca mind a két szegélyén,
Bársonybavont tribúnók fölragyognak,
Selyem suhog, és ékszerek csillognak,
Szenátorok és dámák nagy csoportja
Helyet foglalnak lázas izgalomba'.
Nagy, sűrű tömeg lepi el az utcát,
— E korzót majd a zsidók végigfutják.
A zsidók most a sorompóba lépnek,
Festőt ide, hogy megfesse e képet!
Ott állanak, s az állatok fölbögnak,
Vénasszonyok és suhancok röhögnek,

E látványon fölkacag egész Róma,
 S a hep-hep nótát gúnyosan vihogja.
 A tenger felől hűvös szellő támad,
 És fönn az égen barna felhőárnyak,
 Miképha méhük haragot forralna,
 Közelgenek, gomolyganak rohanva,
 Miképen ha az ég villámot gyűjtne:
 Lesujtani a készülődő bűnre. —
 A hep-hep hangzik viharosan zúgva,
 Mint záporár a durva tömeg gúnyja.
 Chanína áll, mint szobor megkövülten,
 Halálraváltan, fehérén, rémulten,
 És bús szívébe éles tőr nyillalik —
 A levegőben halk siralom hallik,
 Egy öreg zsidó az oszlop aljába,
 Aléltan hull az utcának porába;
 Chanína rabbi hozzá lép: «Testvérem!
 Szivem szakad a fájdalomdon, érzem,
 Hát téged is futásra kényszerítnek?
 Hisz ilyen testtel kintpadra feszítnek!»
 «Beteg vagyok, és vízkóros a testem,
 Irgalmat náluk hiába kerestem,
 Hiába kért szelid kegyelmet ajkam,
 Csodálkozom, hogy szánakozol rajtam!
 Apáimra megesküvém, hogy holtan
 Rogyok majd össze itt ma én a porban,
 Testvérem, nézd, testem a nyomorultat,
 A verseny előtt már a földre hulltat,»
 — S piros köpenyjét testén széjjelvetve: —
 «Igy vetkőztettek engem meztelenre,
 Így kell szaladnom vérben, gyalázatban,
 Úgy érzem, az ostor máris csattan.»
 S mikor Chanína elszörnyedve kérdi:
 «És ezt az Isten hallgatagon nézi?

Mezitelenül kell futnod kínokban,
 És nincsen sziv, mely részvétől megdobban? »
 Félénken, halkán, csöndesen rebegve,
 Így felel amaz, szinte megremegve:
 «Már kétszáz éve futunk így lihegve,
 És nincs ki rajtunk szánva könyörülne,
 Ma kétszáz éve rendelte egy pápa,
 Hogy térdig kopjon beteg zsidók lába,
 E szép napon, Rómának öröme,
 És megalázva hulljon népem vére.
 S nem kérdezte még rajtad kívül senki,
 Hogy mért kell ránk a hóhérbárdot fenni?
 S az önérzetet szivünkéből kiölte
 A rabbilincs, mely hitünk összetörte;
 Simon Gióra büszke nevét hordom,
 És lásd! amott a kapitóli ormon,
 Kerékbe törték ottan ósapámat,
 Ki karddal védte egykoron hazámat,
 S Jeruzsálem leghősebb orozlánját
 Temetlen tépték izekre a kányák.
 Rabláncra verték, halálra kinozták,
 Titus bakói vérig ostorozták.
 Futunk . . . futunk . . . az Istenük nevében,
 És miért futunk? mindhiába kérdem.»
 «S én esküszöm!» — így kiált föl Chanína —
 S kigyullad arca szenvedélyes pírba' —
 «Én esküszöm, nem tűrheti az Isten,
 Hogy kinozzanak benneteket itten.
 Én esküszöm, ma fülükbe kiáltom
 Az Úr szavát, az én haragos átkom.
 Nem gyűlöl Isten, s kárhozott az ember,
 Ki elfelejti: egy az Isten ott fenn.
 S ha minden papja százszor is megátkoz,
 Felrohanok a pápa trónusához,

Szivükbe dörgöm ocsmány büntetésük,
El nem kerülik szörnyü büntetésük!»
«Hiába mind! — szól Gióra sötéten —
Hiába mégy, hiába szólsz testvérem.
Ez obeliszk, a melynek alján állunk,
Ezerszer látta vértanu halálunk,
Évezrek szálltak már el mifölöttünk,
És nemzedékek éltek már előttünk,
És nemzedékek jönnek, mennek rendre,
De Izraélnek nem szünik keserve.
A könnyeink szünetlenül csorognak
Egy feneketlen vérserlegbe folynak,
Mi iszszuk azt, s elnémul tőle ajkunk,
És nem könyörül soha senki rajtunk.»
S fölhördül hosszan, zokogva Chanína:
«Gondolj reám, és várj itt engem vissza!»
S mikép ha lenne démon a nyomában,
Magának rést fúr a tömeg sorában,
Előre tör, s nem ismer veszedelmet. —
E pillanatban élesen csengetnek,
Kettőt kondul a Lateránnak tornya,
És megperdül a katonáknak dobja.
A nép elnémul pillanatnyi csendben,
Most kezdődik meg a kegyetlen verseny.
A sorompónak kötelét felhúzzák,
A szamarakat szügyön sarkantyuzzák,
Azok nyerítnek s rémülten nyifognak,
Meghorkannak és ijedten nyihognak,
Mig dárda éle tomporuk megsebzí,
S a szamárhad a versenyfutást kezdi.
Ostor pattog, a karikás megcsördül,
S a kerepelők harsány hangja pördül,
És szemeiket messze kimeresztik,

És hosszú fülük mélyen leeresztik,
 «Avanti!» «hajhó!» orditnak a szolgák,
 A gèrelyvasat lágyékukra dobják,
 S örült iramban, föld alattuk dobban,
 A csacsik futnak mindegyre mindjobban,
 Tajték folyik, és hull a verejtékük,
 És Róma gúnyja özönlik feljök...
 Már-már elhal a léptük dobogása,
 És Róma népe máris készül másra.
 «Hep! Hep! — kiáltják — a zsidókat várjuk,
 A kezdet ez, és most a zsidót lássuk!» —
 S rabbi Chanína mindelőbbre törve,
 A szive, lelke halálra gyötörve,
 A sokadalmon utat vert magának,
 S a merre járt, mindnyájan félreálltak,
 A két szemében vészes láng cikkázott,
 Fellegnek méhe így ont tűzvillámot.
 Palástja libben, haja fürtje libben,
 Ószes szakálla lobog a tömegben,
 Termete megnő, araszosan rengő,
 És hangja kürt, viharon általzengő.
 Elér a pápa fényes udvarába,
 Biboros papok ragyogó sorába,
 Feléje fordul ezer szempár kérdőn,
 S ő leborul a pápa elé, kérőn:
 «Isten nevére! igaz szerelmére,
 Szivem véérére, szemeim könnyére,
 Óh nézz le rám és hallgassál meg engem,
 Kegyelmedet óh nagy Uram! esengem!»
 «Beszélj tehát» így parancsol a pápa —
 «Mondd, mit kívánsz e különös órába?»
 Kevés a perc, melynek derús a méhe,
 Rövid legyen hát most a szád beszédje.
 Előrelép Chanína az erkélyen,

És láng gyullad föl éjsötét szemében.
Meg nem riasztja diadémok fénye,
És így csendül meg szárnyaló beszédje :
«Nem látod-e, ott lenn az utcaporban,
Remegve állnak emberek egy sorban,
Az állatokkal egy karámba gyűjtve,
S köréjük néped gúnykacajra gyűlve,
Úgy hajtják őket, mint szokás a csürhét,
S ezt Szent Atyám, te békességgel túrnéd?
Hát azt hiszed-e, hogy kinek székében,
Te ülsz most itten, Krisztusnak helyében,
Hogy ilyen bünnél ő is veszteg állna
S ily kedvtelésben örömet találna?»
Felugranak a papok most e szóra :
«Halál reá! halál e gaz fickóra!»
De int a pápa s felel Chanínának :
«Hát emlékezzél : az Isten fiának,
Mint kellett futni, csöcselék sorában,
A hosszú utcán, véres Golgotában,
Hogy lihegett! hogy futott véges-végig!
Pilátus házától föl a meredélyig,
S ha ő szaladt — miért ne a bakói?
Ne fussanak-e gonosz zaklatói?
Kik fölfeszíték mi Urunk keresztre,
Hogyan várhatnak tőlünk kegyelemre?
Hát ki vagy te? pogány vagy jó keresztény?
Hogy ily kéréssel engem fölkerestél?»
Chanína szól : «A régi vád örökké!
És nem szűnik meg soha, soha többé!
Hisz azok, akik Jézussal dacoltak :
Ezeknek ottlenn ősapái voltak!
És akik egykor régen vétkezének,
Azok Uram, régóta sírba tértek!
És nem tanítá vajjon Jézus régen :

Hogy bosszút ne állj soha ellenségen,
 Hogy minden ember, aki gyűlöl: vétkes,
 És méltatlan az Úrnak szent nevéhez.
 A keresztet viszik nagy Úr! előtted,
 Hogy glóriában ragyogjon fölötted
 A szeretetnek büszke hitvallása,
 És minden hived örök fényben lássa:
 Tanításod nem gyűlölet, pogányság —
 S kik alázattal oktatásod várják:
 Óh ints a népnek, gyűlölete tűnjön,
 E durva játék örökre megszűnjön. —
 Egy öreg zsidó, holtbeteg és vézna,
 Nehéz kórságban szenvedő és béna,
 Meztelenre vetköztetve áll lenn,
 A versenyező, bús zsidó seregben.
 Ő is szaladjon? ezt te végignéznéd?
 Kinos futását, hörgő szenvedését?»
 «Ne vesztegeljünk — szól a pápa zordan —
 Már nincs időnk ily irgalomra mostan,
 Oly nagyra nőtt a tömeg szenvedélye,
 Nem szoríthatom én már többé fékbe.»
 «S én azt mondom — Chanína ezt harsogja —
 És úgy tudom: szived is ezt dobogja,
 A szeretet csodákat tud végezni,
 Soh' sincsen késő igazán szeretni.
 Im leborulva trónod lépcsejére,
 Irgalmat esdek Isten szent nevére!»
 «A zsidók jönnek!» hangzik most a léghen,
 Ezer torok kiáltja lenn a mélyben.
 A zsidók jönnek, és bivalyok bögnek,
 Paripa dobban, s emberek hörögnek,
 A lárma, zaj egetverőn harsognak.
 S miként prédái hajszoló kopóknak,
 Halványan, félve, meztelen, rogyottan.

A zsidók állnak didergő tagokkal.
 Egy végsőt kong még a torony harangja,
 Egy végső hajrá! s kezdődik a hajsza.
 S a zsidók közül egy törött aggastyán,
 Halálsápadtság ül redős, vén arcán,
 Chaninához fölnéz a palotába,
 És azt rebegi az utca porába':
 «Gondolj reám, ha üldöznek, kacagnak,
 Ha véreim a versenyben szaladnak,
 Gondolj reám, ha megroggyan a térdem,
 Ha kibuggyan a vad kinzástól vérem.»
 A pápa hallgat merev némaságban,
 S eped Chanína csöndes, halk fohászbán:
 «A szívem, lelkem Előtted kitérom,
 Csodatevésed én Istenem! várom.
 Óh én Uram! legyen csodád oly égi
 Hogy *hite szerint* jel legyen az néki!»
 — Sötétlő felhők borús áradással,
 Közelgve jöttek tornyos rohanással.
 A napnak arca eltorzult láttukra,
 S félig a tenger rejtekébe bukva,
 Sápadt nyilat ellenük onnan szórta,
 Ám erejét hiába pazarolta.
 Sűrű rajokban, villámos sörénnyel,
 Felhőparipák vágattak az égen,
 S vihart nyerítve, fujtatva, csatázva,
 Rohannak, jönnek, mindközelbre szállva.
 A mennynek arca mindjobban haragszik,
 A távolból már tompa dőrej hallszik.
 De vak mámorban üvölt Róma népe,
 Se lát, se hall — csak bűnös szenvedélye
 Ragadja ocsmány gyűlölet fertőbe,
 «Hep! hep!» — kiáltja — «hep! zsidók előre!»
 S a nép kacag, a zsidók már is futnak,

Lihegve törnek föl a korzó útnak.
 Hat zsidó szalad egyszerre, egy sorban,
 Süvöltő zajban, fölkavargó porban.
 S közöttük fut törzsének utolsója:
 Rogyott testével Simon bar Gióra.
 De nem jut messze . . . leroskad a földre,
 Ájultan szédül . . . s úgy esik most össze.
 «Kegyelmes Isten!» a rabbi sikoltja,
 «Simon Gióra ott fekszik a porba'»
 «Tévedsz barátom! — mond a pápa nyugton —
 Gióra fut, szalad Gióra folyton.»
 De szól Chanína: «Én elesni láttam,
 Oly igaz, mint üdvösségem lássam.»
 S a pápa szól: «Szemeim nem hazudnak,
 Hát nézz oda, még mindig hatan futnak!»
 «Úgy más szalad, de többé nem Gióra!»
 — Felel Chanína — «Nézz a sorompóba,
 A testgomoly, mezeitelen, formátlan,
 Az lenn Gióra, ott az út porában!»
 E pillanatban láng lobog az égen,
 Vakító fénnel szalad szerte-széjjel,
 Villám szántja a korzót véges-végig,
 És fönn az égen száz felhő sötétlik.
 A villám száll és szüntelen cikkázik,
 A futó zsidók nyomdokában játszik,
 S a mint szökellve végre azt elérte,
 Ki ott szalad Giórának helyébe:
 Körötte mindent fényözönbe mártott,
 Szikrázva hintett ezer szines lángot.
 S üvölt a nép: «hep! hep! csak rajta! rajta!»
 Vigyorgó arcuk ördögöknek arca,
 Vak minden szem, de elsápad Chanína,
 És fölsüvít, és lázasan sikítja:
 «Ismerj meg engem! nem rejtem továbbra,

Zsidó vagyok! zsidó vagyok! szent pápa!
 Nem látod-e, hogy ki szalad amottan?
 Nem látod-e, ki fut a zsidó sorban?
 «Szent Istenem! — sikolt föl most a pápa —
 «Óh ne tovább az Úrnak irgalmára!»
 És tiaráját fejéről ledobva,
 És erkélyéről messze kihajolva,
 Fuldokló szóval úgy kiált a mélybe:
 «Óh ne tovább, az Isten szent nevére!»
 De szava elvész a népförmetegben,
 «Hep! hep!» z sivajlik egyre a tömegben,
 Meredten néz a pápa az erkélyről,
 S egy újabb villám szállt le most az égről:
 És az, ki ott fut Gióra helyébe,
 Sistergő villám szikrázó fényébe,
 Futásában az idegen megfordul,
 A homlokáról piros vére csordul...
 Ott áll mezitlen... nincs mi testét fődje...
 Csak ágyéka van övvel általkötve...
 A szeme mintha tűzkönnyeket sirna,
 Az ajka mintha hördülésre nyilna,
 Haragtól reszket, megvonaglik szája...
 És a mint nézi remegőn a pápa:
 Alakja megnő... föl egész az égig,
 S a karjai a felhőket eléri,
 Letép onnan egy óriás keresztet...
 A menny sarkai szinte megremegnek,
 S megnyiló felhők villámzaporával,
 Hanyatló napnak égő sugarával,
 A kereszt lángol... mintha tűzből volna,
 Miképha rajta lángtenger lobogna,
 S ki ott áll im Simon Gióra helyett:
 Magasra tartja most a lángkeresztet.
 Magasra tartja a pápa elébe.

És hirtelenül eldobja feléje . . .
 A kereszt hull, tüzesen sziporkázva,
 A korzóról az ékes palotára.
 A palotára . . . erkélyfolyosóra . . .
 Hol büszkén székel Krisztus helytartója.
 S rémülten zúg a tömeg e látványra,
 És azt hiszi, az ég villámit látja,
 S a megdördülő mennyei dőrejben,
 «Mi volt ez?» súgják ezeren ijedten.
 Ám két kezét a Szent Atya kitarja,
 A tüzes jelet keblére úgy várja . . .
 Aggódva fél . . . a porba zuhan menten . . .
 S mocsok esik a lángoló keresztben . . .
 Átöleli a levegőt két karja . . .
 Megtántorul . . . és holthelvány az arca . . .
 Homály borul, sűrű homály szemére
 S ájultan zuhan az erkély kövére.
 S a korzó mentén, dicső, nagy Rómába',
 Aznap futottak zsidók utoljára.

Budapest.

Kiss Arnold.

A ZSIDÓK ÉS HAZÁJUK.

XIII. Mantova pusztulása.

A Gonzágók, a mantovai hercegség uralkodói, szerették az ő zsidóikat, megvédelmezték mindenféle támadástól és a zsidók nagyon jól érezték magukat az ő oltalmuk alatt. A zsidóváros kormányzói belügyeik vezetésére hercegi jóváhagyással bölcs határozatokat dolgoztak ki azon hiszemben, hogy ők onnan

ki se fognak mozdulni, míg el nem jön a Messiás. A XVII-ik század elején mintegy 2000 zsidó lélek lakott ott, kik ipari és kereskedelmi munkájuk mellett éltek a vallásnak és vallástudománynak, mely alatt Mantovában nemcsak a talmudot értették.¹ Nem kevesebb, mint kilenc zsinagóga volt a városban, azonkívül még számos besz-ha-midras, hol éjjel-nappal lehetett találni tudósokat elmerülve a szent könyvek bűvárlatába. Még Ferdinánd is, ki pedig bíboros létére nem volt épen tiszta életű, megőrizte a család hagyományos jóindulatát a zsidók iránt, csak a jó Vicentio halála után, kinek gyermekei nem voltak, érkezett el a szerencsétlenség, melyre nem is gondolhattak.

Richelieu bíbornok, a pápa és az olasz fejedelmek *Nevers-i Károlyt* jelölték Vicentio utódául. *Károly* Ausztria és Spanyolország tiltakozása dacára be is vonult Mantovába 1627 december 25. és 26-ika közti éjjelen és még azon éjszaka megtartotta fiának esküvőjét ellenjelöltje unokájával; hasztalan tiltakozott ez ellen a spanyol követ és hasztalan dühöngött a madridi udvarban a nagyapa.

Másnap reggel már ott volt a zsidók küldöttsége üdvözölni a herceget, ki nagyon szívesen fogadta őket, biztosította állandó kegyelméről, úgy hogy a küldöttség nagy örömmel tért haza.

Alig jutottak azonban otthonaikba, már a mantovai lakosság söpredéke megrohanta a gettót, úgy vélván, hogy ilyen fontos esemény nem maradhat egy kis zsidó hecc nélkül.

¹ Blau: Leo Modena levelei 50. l. héber sz. 178. l.

A herceg elfogatta a zavargókat és szigorú büntetést szabott rájuk, de a zsidók, — «kik mindig csak a szeretet és béke után törekszenek» — így mondja héber krónikásunk¹ — a herceghez siettek, kegyelmet kértek ellenségeik számára és ki is eszközölték, hogy azokat szabadon bocsájtották.

Minden rendbe jött volna hát megint, de Ausztria és Spanyolország nem akarta tűrni, hogy Richelieu jelöltje kapja meg a mantovai hercegséget. Alighogy távoztak a franciák, már az osztrák-spanyol ármádia bevonult Olaszországba, egyrészüket Monferat felé, a másik Collalto vezérlete alatt Mantovába igyekezett.

De Károly nem esett kétségbe; részint hatalmas pártfogói, részint hű zsidói segítségével nagy összeg pénzhez jutván,² közel 20,000 harcost szerzett magának és a város megerősítéséhez fogott.

«Mi pedig — mondja héber forrásunk — magunkra vállaltuk, hogy a város egyik oldalán magunk kezével és költségén építjük föl a bástyákat. Nagy erővel és kitartással folytattuk munkánkat; maga a herceg — Isten emelje nagyra fenségét — számtalanszor megnézte munkánkat és nagy öröme telt abban a buzgalomban, melyet kifejtettünk. És midőn eljött a szombat — va-éra szakaszát olvastuk akkor a zsinagógában — mi nem szüneteltünk, hanem a zsidók fele szombaton is ott dolgozott a sáncokon, másik fele pedig az ima- és tanházakba gyűlve, esdeklések és bűnbevallások között kérte Istent, ne tekintse

¹ Abr. Masseran: Golusz ve-hapedusz, Livorno, 1634.

² Schlosser XII. k. 142. l. (1876-ik kiadás.)

bűnnek, hogy testvéreik ma is kint dolgoznak a nagy veszedelem elhárítása végett. Rabbi Eliezer Provencali és Salomo Cazir is kint voltak a dolgozók között, arra buzdítván és serkentvén a népet, hogy ne törődjenek most a szombat megtörésével, mert a kényszerhelyzetben levőt fölmenti az Isten. Kijelölt emberek pedig enni és inni valót hoztak a dolgozóknak, hogy munkájuktól ne kelljen eltávoznik. A rabbik csak arra kérték a dolgozókat, hogy távozva innen, ne haza menjenek, hanem a főzsinagógában gyülekezzenek. Itt rabbi Abr. Finei szónoklatot tartott, azután kivették a tórákat a szentélyből, kétszer megkerülték az emelvényt imádkozás és éneklés között; minden fordulónál elmondtuk a 13 isteni tulajdonságot tartalmazó bibliai helyet és harsogtattuk a sofárt. És elrendelték a rabbik, hogy éjjel és nappal állandóan tíz ember legyen a templomban, kik kérjék Isten kegyelmét városunkra és fenséges hercegünkre.»¹

A veszély nőttön nőtt. Sevuosz ünnep táján új csapás, a dögvész érte a várost, de az ostromlók ellentállása nem csüggedt. A német csapatoknak a hosszú ostrom után szégyenszemre kellett volna elvonulniuk, ha árulás meg nem könnyíti útjukat.

A Soreinto maggiore az ostromlók kezéhez juttatja a vár kulcsait és így tiso be-ov napján (július 18-án) behatoltak Mantovába a német ördögök, «die grossen Teufeln,» három napig öldökötek, pusztítottak és raboltak a városban. A Gonzágók évszázadok óta fölhalmozott kincsei és értéktárgyai, köztük ama híres

¹ Masseran u. o.

műkincs, melyet a mantovai edény néven ismer a műtörténet, a győzők kezébe kerülnek, ugyane sorsra jutnak a zsinagógák értékes fölszerelései és a tórák ékszerei.

A gettóban való pusztítás rövid ideig tartott csupán. Aldinger, Gallas és Ditrichstein körülzárták azt és a legszigorúbban megparancsolták, hogy ott rabolni senki se merjen; ezt a jogot az embertelen vezérek maguknak tartották föl. Egy heti ott tartózkodásuk után pedig kiadták a rendeletet, hogy az összes zsidók három nap alatt távozzanak a városból, csak 16 előjárójukat tartották vissza, hogy azokat szörnyű kínzásokkal rábíriák arra, hogy megmutassák, hová rejtették el a zsidók kincseiket.

Áb hó 21-én mintegy 1600 zsidót űztek ki a kegyetlen osztrák vezérek Mantovából a szörnyű nyomorba, kínba, pusztulásba; megengedték ugyan, hogy mindenki három aranyforintot kivihet magával, de a a portyázó népek hadak a városon kívül azt is elrabolták tőlük. A szenvedés ezer faja sujtá a kiűzötteket, de ők még e szörnyű csapások között is *hálát adtak Istennek, hogy nem akadt közöttük egy se, ki hazája vagy vallása elárulása útján akart volna a nyomorból megmenekülni.*

Itália zsidósága megrettenve értesült mantovai hitestvéreik szörnyű sorsáról. A velencei Móló Sámuel indítványára Fano Sámuel, Bajbino Gábiel és Horvitz Ábrahám elutaztak Leopold főherceghez Innsbruckba, hogy tőle ajánlólevelet kérjenek bátyjához, II. Ferdinánd császárhoz. Az ajánlólevéllel Regensburgba mentek. Itt e három férfiú, kikhez még króni-

kásunk, Masseran Ábrahám csatlakozott, nyílt utcán várakoztak, míg a császár arra lovagolt, jobbján Eleonora császárnéval, balján a magyar királlyal, III. Ferdinánddal s átadták neki ott a főherceg ajánlólevelét, továbbá olasz nyelven megírt folyamodványukat, melyben föltárták ama minden emberi érzést föllázító bántalmakat, melyeket a vad német csapatoktól szenvedtek.

A császár buzgó katolikus létére sem volt ellensége a zsidóknak. Számos német, valamint olasz zsidót is különös kegyelmébe fogadott.¹ Előkelő német zsidók is közbevetették magukat a mantovaiak érdekében, de a császár maga is megelégette már azt a gyűlöletet, melyet zsoldosai a német névre hoztak; kiadta hát szeptember hó 2-ikán a rendeletet Collalto tábornoknak, hogy a zsidókat bocsássa újra otthonaikba.

Mire a megváltás megérkezett, a kiűzöttek túlnyomó része már elpusztult a pestis, a nyomor és éhség folytán úgy, hogy alig ötszázan érkeztek vissza régi hazájukba,² ezek is úgy lerongyolva, betegen és oly fájdalmasan eltorzult arccal, hogy alig ismertek egymásra. Első dolguk volt fölkeresni az öreg Károly herceget, ki akkor még Giotoban tartózkodott. Az uralkodó és alattvalói kölcsönösen elpanaszolták egy-

¹ Lásd fönt, Prága ostroma cikkben, továbbá Jahrbuch f. d. Gesch. der J. I. 256. és 270.

² Graetz IX. k. azon állítása, melyszerint Mantova zsidó lakossága eredetileg 1000 lélek volt, elnézésen alapul. Az általa is idézett helyen Masseran világosan mondja, hogy a pestis után is 1600 lélek maradt.

másnak az átélt nehéz szenvedéseket. Mert bizony a herceg is sokat szenvedett. Menyével és csecsemő unokájával pénz és élelem híján kellett menekülnie, úgy adtak neki a velencei zsidók 1000 dublont, hogy legalább kenyere és ruházata legyen.

Végre 1631-ben Richelieu a milanói békeszerződésben keresztülvitte, hogy visszakapta hercegségét. A zsidók, kik már akkor egy év óta otthon voltak, a város kapujában vártak a bevonuló uralkodóra, örömkönnnyekkel szemeikben üdvözölték őt, ki vigasztaló szavakat intézett hozzájuk és kérte őket, hogy a szeretett város újjáépítésében segítségére legyenek.

XIV. A kozák lázadás.

Ama békés, boldog állapot, melyben a lengyelországi zsidóság a XVI-ik században élt,¹ messze benyúlik a XVII-ik századba is. A tartós jólét termékeny talajt teremtett a szellemi munkásság számára, de mivel a műveltség Lengyelországban nem volt oly magas, hogy a zsidók szellemi szükségletét kielégítette, avagy túlságosan csábította volna, annál nagyobb mértékben merültek el vallási tudományukba itt is, úgy mint egykoron teljesen hasonló körülmények között Babyloniában és Franciaországban. A talmudtudomány oly hatalmas lendületet vett itt, hogy ennek a zsidó vallás fejlődésében elsőrangú jelentőséget kell tulajdonítanunk.

A talmud tanulmányozása és az ő földesurának —

¹ Lásd fent: Zsidó a lengyel trónon.

a sz'róronak — hűséges szolgálata volt ama két vezéreszme, mely a zsidó lelkét ezidőtájt teljesen betöltötte.

Szolgált urát hiven, odaadóan, s ez is méltányolta az ő zsidójának hasznos munkáját és megbízhatóságát. De ezen ragaszkodás néha mértéktelenné is vált, mert még akkor is hiven szolgált a zsidó a schlachta érdekét, midőn az igaztalan és embertelen volt és így engedte magát a főúri szeszélynek, a jobbágyok elnyomásának és kizsákmányolásának eszközéül fölhasználtatni. Legélesebben megnyilvánult ez az Ukraínába kitelepített kozákokkal való elbánásban.

A görög egyházhoz tartozó ezen szegény, gyülevész népet a lengyel schlachta valósággal rabszolga állapotba süllyesztette s ezen embertelen munkát zsidó intézői és bórlői által végeztette. Számos földesúr zsidót nevezett ki várnagyának, ami még megjárta, de annak kezébe volt letéve még a templom kulcsa is, hogy a pópa az esketést vagy keresztelést se végezhesse, míg a földesúri illetményt le nem fizették.

A földig lealázott kozákok hosszú ideig némán túrték az elnyomást, de annál borzasztóbb volt, midőn a sokáig elfojtott düh szabad utat tört magának. Rettenetes volt ez, mint minden parasztlázadás, de a többinél még szörnyűbb, mert ez nem csupán a rabszolgák forradalma volt uruk ellen, hanem a kozák faj harca a lengyelek, a görögvallásúaké a katolikusok és a zsidók ellen. A lázadás élén Chmelnicky Bogdán állott, kit vakmerő bátorsága és éles esze, valamint eltiprott fajaért vérző szíve egyaránt avattak a forradalom vezérévé.

A korzani erdőben aratott első győzelem után *Nemirow* várát támadta meg a lázadó parasztság. *Nemirow* lakóinak fele görög vallású volt, a másik fele zsidó. A lengyel nemesség nem bízván a görögökben, a zsidókra bízta a vár őrzését. A zsidó várnagy és emberei elzárták a várkaput a kozák-tatár horda előtt, meg is tudták volna azt védeni, hiszen a támadók gyülelész hada a várostromhoz nem értett, de a várban levő görög keresztények egybejátszottak kozák hitsorsosaikkal.

Előre megbeszélt terv szerint a kozákok a megölt lengyel katonák ruháit öltötték magukra és úgy jelentkeztek mint segédcsoport. A görögök rábeszélést a várnagyot, hogy bocsássa be őket és így szaporítsa a várőrséget. A várnagy tanácskozássra hívta hitsorsosait. Megjelent ott az ősz Rabbi *Jechiel* is, a *Sivre Luchot* szerzője.¹

— Gyermekeim — mondá az ősz rabbi — tegyetek úgy, amint jónak látjátok és Isten cselekedjék úgy velünk, amint kedves az ő szemében. Csak arra kérek titeket: ha ránk dől a veszély, szenteljétek meg Isten nevét, válasszátok inkább a halált és ne tagadjátok meg apáitok Istenét.

Hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy bizni fognak polgártársaik szavában, teljesítik kívánságukat és a jelentkező csapatot befogadják.

Szivan hó 20-án bebocsájtották őket a várba s ekkor a bennlakók s kozákok nekirontottak a zsidóknak.

¹ Graetz X. k.

És a nemirowi zsidók követték rabbijuk szavát. Inkább választották a kinhalált, mint a keresztet. Férfiak, nők egyaránt erős lélekkel fogadták a halált és a két legszebb nemirowi zsidólány, kit két kozák vezér választott menyasszonyául, a folyó örvényei közé menekült vőlegényeik karjai közül.

A nemirowi vértenger még csak fokozta a kozák hordák vérszomját. Innen Nesterow vára alá vonultak, mely *Tulcyn* város védelmére szolgált. A lakosság fele itt is zsidó volt, de egészen más helyzetben, mint amott. Itt a katolikus lengyel nemesség lakott velük együtt, ama nemesség, melyet egy évszázadon keresztül odaadó hűséggel szolgáltak, s kik mellett e szörnyű időkben is rendületlenül kitartottak.

Ezekben bíztak és a város rabbija is arra buzdította híveit, hogy bármily áldozat árán is tartsanak ki hiven uraik mellett, mert ily magaviselettel szereznek tiszteletet a zsidó névnek az egész országban.

Ha nem is voltak ügyes, tanult katonák a zsidók, a szörnyű veszedelem, mely rájuk nehezedett, bátor harcosokká tette őket, odaállottak a nemes urak mellé és kölcsönösen megesküdtek egymásnak, hogy együtt fognak küzdeni és a várat az óriási, de ostromhoz nem értő kozák-tömeggel szemben megvédeni.

A kozák vezérek csakhamar rá is jöttek, hogy nyílt támadással célt nem érnek, azért hát ismét amaz alattomsághoz fordultak, mely e népet még talán vérszomjánál is jobban jellemezte.

Azt izenték hát a lengyel nemeseknek, hogy ők tulajdonképen nem nekik, hanem csak a zsidóknak vérét akarják ontani.

— Engedjétek át e hitvány fajzatot boszúnk áldozatául és ti sértetlenül távozhattok.

És ez ajánlatot a nemes urak — elfogadták. Kitérték a kapukat, a zsidók elöl pedig elrejtették a fegyvereket, hogy még védekezni se tudjanak.

De a kozákok vad hordáját úglátszik mégis valami csekéllyel nemesebb szellem hatotta át, mint a lengyel nemeseket. Nem gyilkolták le mindjárt a zsidókat, hanem fölszólitották, hogy vegyék föl a görög kereszténységet. Összes forrásaink megegyeznek abban, hogy a nesterowi 2000 zsidó között nem akadt egy sem, ki ily módon akarta volna megmenteni életét.

Vajjon kívánható volt-e e vad tömegtől, hogy megértse a zsidók e lelki nagyságát? Dühükben, hogy barátságos ajánlatukat visszautasították, nekik rohantak és lemészárolták valamennyit.

A nemes urak most a kötött egyezés alapján azt követelték, hogy őket sértetlenül bocsássák ki a városból. A kozák vezérek kacagva feleltek:

— Mi tartasuk meg szavunkat veletek szemben, kik a bajtársaitoknak tett eskütöket megszegtétek?

Gúny és szidalmak között ölték le őket.

Ki csodálhatja, ha ezek után a lengyel zsidóság arra a meggyőződésre jutott, hogy ő sem a görög, sem a római keresztények szövetségében nem bízhatik. Az ő hűsége, szavatartása rajta nem segít, mert a zsidóval szemben senki sem tartja érdemesnek becsületesnek lenni. Igéret vagy eskü, mit a zsidónak adnak, senkit sem kötelez.

Egy évtizeddel előbb a kor legelső talmudtekintélye a zsidó törvénykönyvbe írta be, hogy a nem zsidó

megtévesztése, megcsalása még nagyobb bűn, mint ha azt zsidóval szemben követnök el, és Isten azt soha büntetés nélkül nem hagyja (Chosen Mispot 346 5.) és ime a kozáklázadás után, nem ugyan a rabbik, de egyes zsidó hatalmasok lelkében fölmerül a kérdés: Érdemes-e nem zsidóval szemben hűnek, igaznak lenni?

Nem mentetetni akarjuk e felfogást, hiszen az a zsidó hagyományos irodalommal és a zsidó történet eseményeivel homlokegyenest ellenkezik, de kétségtelen, hogy a kellő magyarázatot megadja a Chmelnicky lázadás története arra, hogyan változott meg e tekintetben az ős zsidó felfogás épen eme vidék zsidó lakosságának némely rétegeiben.

Eleinte ugyan még a nemirowi és tulcyni események után is megmarad a lengyel zsidóság a király és nemesség hű és használható szövetségésének. A zsidó ifjúság fölfegyverkezve, mint külön zászlóalj, rendületlen bátorsággal küzd János Kázmér király mellett,¹ de idők folyamán a sok keserű tapasztalat mindinkább elidegenítette a zsidókat a keresztény társadalomtól és műveltségtől. Egy nemzedékkal előbb a zsidóság halhatatlan szellemi feje, a Remo maga buzdítja tanítványait a világi tudomány és műveltség elsajátítására; most már a talmudon kívül semmit sem tanulnak és így talmudtudományuk is a többi tudománytól elszigeteltetvén, egyoldalúvá és mesterkéltté válik.

¹ Hannover N: Javan Mecula p. 10. A többi források tőle függnék.

A többi országok zsidósága jól ismerte a lengyel zsidóság eme ferdeségeit, gúny tárgyává tette azokat, «pollák» névvel illette őket, de másfél századon keresztül teljesen még sem tudott hatásuktól megmenekülni.

XV. A londoni zsidó hitközség megalakulása.

Az angol puritánok a XVI-ik század közepén azt tűzték ki célul, hogy a bibliai államot megvalósítják, vagy legalább utánozzák. A hadvezéreknek és államférfiaknak a biblia alakjai szolgáltak mintaképül, a szónokok a prófétákat utánozták, sőt teljes komolysággal olyan indítványt is tettek, hogy Anglia a tóra törvényei alapján kormányoztassék.

Csak épen, hogy héber nyelven nem beszéltek, de minden egyéb tekintetben a parlamenti tárgyalások teljesen úgy hatottak, mint ha az ősi Jeruzsálem kapuiban folytak volna le. Nem csoda, ha e bibliai rajongás sokak lelkében fölébresztette a rokonérzést, a biblia népe, a zsidók iránt, kik akkor a még 1290-ik évben hozott törvény értelmében ki voltak tiltva a birodalomból.

Bajos lenne megállapítani, vajjon Cromwell Olivér maga szintén át volt-e hatva hívei vallási fanatizmusától, vagy pedig — mint sokan állítják — a puritánok e rajongását csak fölhasználta a maga céljaira; de az bizonyos, hogy a zsidók iránti rokonérzése nem a biblia iránti szeretetéből eredt. Őt e tekintetben tisztán ama praktikus előnyök vezették, melyeket a befogadandó zsidó polgároktól hazája számára remélt.

Örömtől dobogó szívvel figyelte a puritánok áradozó beszédeit a szomszéd Amsterdam hírneves zsidó tudósa, *Menasse ben Izraél*. Az ő gyermekesen ábrándos lelke készpénznek vette mindeme nyilatkozatokat és szilárdan hitte, hogy ama hódolat és tisztelet Izraél multja iránt, melyet a sok biblia-olvasás a puritánok lelkében fölkelte, elég erős alap lesz arra, hogy erre támaszkodva, az angol parlament a zsidók visszafogadását kimondja.

Azon sem szabad csodálkoznunk, hogy ő saját magát hivatottnak érzé e nagy munka keresztülvitelére, hiszen az ő igen érdemes, de semmiesetre sem korszak-alkotó tudományos működését keresztény kortársai a legszélesebb és legmagasabb körökben nagy elismerésben részesítették, Hugo Grotius, Selden János sőt Krisztina svéd királynő is bámulói közé tartozott és több kiváló angol író (Edward Nicolas, Lord Middelsex) egyenesen fölkerlte őt a közbelépésére.

Ebben a boldog hitben fogott hozzá *«Izraél reménye»* című munkája megírásához, melyet az angol parlament elé terjesztett a zsidók befogadása érdekében. Itt érinti ugyan az anyagi hasznot is, mely ebből Angliára hárulna, de kérelmét leginkább eszményi okokkal támogatja és kiválóan azt hangsúlyozza, hogy ez fogja siettetni a Messiás eljövetelét, ami után a puritánok lelke annyira vágyódott.

Cromwell hívására személyesen megjelent Londonban, hogy a Lordprotector jelenlétében megcáfolja a zsidóellenes papság vádjait, de eredményhez ez sem vezetett. Az angol parlament a kérelmet elutasította.

És amit el nem ért az eszmékért lelkesedő rabbi,

az ünnepelt tudós rajongó bámulói segítségével, azt keresztülvitte néhány zsidó kereskedő, kik életükkel, kereskedői működésük szeplőtlen becsületességével és föltétlen megbízhatóságukkal megnyerték honfitársaik ragaszkodását és kierőszakolták elleneik tiszteletét.

Mert az állami törvény szigorúan tiltá ugyan a zsidók letelepülését, tényleg azonban akkor, mikor Menasse föllépett, mintegy 40—50 családból álló zsidó hitközség létezett Londonban, kik a törvény következtében hivatalosan nem vallhatták, de annál buzgóbban követték hitüket. A kis hitközség tagjai valamennyien a város keleti részében laktak, közel szomszédságában egymásnak. Titkos zsinagógájuk Athias Mózes Izraél nevű hitsorsosuk házában volt, ki egyúttal a gyülekezet rabbija volt, előimádkozójuk és metszőjük pedig Ábrahám Lévy.¹ A hivek, a titkos zsidó hitközség tagjai, csaknem kivétel nélkül nagynevű kereskedők valának, kik az angol kereskedelem élén állottak.

Legkiválóbb volt közöttük *Carjaval* Abr. Izraél, kinek mint marrannak Antonio Fernandez volt a neve.² Portugáliából menekült az inkvizició üldözése elől, előbb a Kanári-szigetekre, majd Londonba és itt nőül vette a portugál nagykövet leányát, ki szintén marran családból származott. Gazdag és hatalmas kereskedő vált itt belőle, kinek hajói bejárták az egész világot és csodálatos módon ahelyett, hogy ezzel a többi angol kereskedő irigységét keltette volna föl, épen

¹ Hyamson: *History of the Jews on E.* 213. l.

² Hyamson u. o. 171. és k. l.

ellenkezőleg: nyílt, egyenes jellemével, bátor, önértetes föllépésével megnyerte valamennyinek szeretetét úgy, hogy rövid időn a londoni kereskedővilágnak nemcsak egyik legelőkelőbb, hanem legnépszerűbb alakja lett.¹

1649-ben már hadseregszállító volt és új hazája java körül oly érdemeket szerzett, hogy 1656-ban elnyerte az angol polgárjogot. Ez ugyan egyelőre több bajt mint hasznot hozott számára, mert Anglia akkor Spanyolországgal háborúban állott és így az ő kereskedelmi hajói angol zászlók alatt folytonos veszélyben állottak a spanyol hadihajók miatt. Bár így egész vagyona állandóan kockán forgott, ez őt hazája iránti szeretetében meg nem ingatja, hanem változatlan hűséggel szolgálta azt. A lordprotector Cromwell annyira méltányolta ezen szolgálatait, hogy külön katonaságot rendelt az ő hajói védelmére.

Még bensőbb viszonyban állott Cromwellel a titkos zsidó község másik tagja, Simon de *Caceres*, ki már nem csupán mint kereskedő, hanem mint államférfi is törekedett hazája hasznára válni. Többek között tervet dolgozott ki Chili sziget meghódítására, mely ugyan nagyon kockázatos volt és Cromwell nem is ment bele. *Caceres* a zsidók és marrannok segítségével akarta a szigetet Anglia számára meghódítani. Egyáltalában úgy látszik, hogy míg *Carjaval* a tett embere volt, addig *Caceresben* több volt a tüzes lelkesedés.

Mint zsidó is buzgóbb és lelkesebb volt amannál,

¹ U. o. 173. l.

úgy hogy kortársai őt «chauvinista zsidó»-nak nevezték. Állandó összeköttetésben volt a spanyol és portugál marrannokkal és sokakat közülök rábirt a zsidóvallás újfölvételére.

A londoni kis hitközség tagjairól nyílt titok volt, hogy ők zsidók; mindenki tudta, hogy az anglikán istentiszteleten soha meg nem jelennek és saját templomukban zsidó istentiszteletet tartanak. Cromwell maga — mint tudjuk — azon fáradozott, hogy a törvény is megengedje nekik vallásuk szabad gyakorlatát, de még azok is, kik ezt elleneztek a parlamentben, a szerzett érdemek fejében elnézték, hogy ezek az Act of Uniformity szigorú rendelkezése dacára a zsidó hit szerint éltek.

Kényelmes ez az állapot számukra nem volt, mert hiszen minden pillanatban ki voltak téve annak, hogy valaki nyilvános följelentést tesz ellenük amiatt, amiről nem hivatalosan mindenki tudott. S ez csakugyan bekövetkezett. A hatalmas Carjaval egyik irígye — mert ilyen is akadt — vádat emelt ellene a törvény-széknél, hogy az anglikán vallást nem követi.

A vizsgálat megindult, de kortársai, a londoni kereskedők mindannyian közbevetették magukat és igyekeztek fölmentését keresztülvinni. Ez nehezen ment, mert hiszen a vádat hamisnak bizonyítani nem lehetett, de barátai mégis keresztülvitték, hogy a Lordok háza a per törlését kimondotta s így a vádat elejtette.

Az ügy ezzel csak ideiglenesen lett elintézve, de nem véglegesen megoldva, annál kevésbé, mert épen ezidőtájt a zsidóellenes áramlat újra éledni kezdett.

Menasse optimizmusát azonban ez sem volt képes megtörni. Újra nekiült, hogy művet írjon a zsidóság védelmére. Ezen munkáját valóban nem kezével, hanem lelkével írta. Hivő, reménykedő lelkének egész ereje, egész melege benne volt az új műben, melyet «Vindiciæ Judaeorum»-nak nevezett. A buzgalom, mely abban égett, az angol parlamentet nem tudta áthévíteni, de elégette szerzőjének lelkét. Ez volt utolsó munkája. Nem vette többé kézbe a tollat, ama fegyvert, melynek erejében annyira csalódott.

Pedig Menasse eme műve nem volt hatástalan, csak hogy a hatás nem ott mutatkozott, hol szerzője várta, hanem egészen más oldalon. A londoni titkos zsidókat egészen magával ragadta a buzgalom heve, mely a Vind. Jud.-ban megnyilvánult. Megutálták a helyzetet, amelyben már évtizedek óta éltek. Tudatára jöttek annak, hogy méltatlan hozzájuk ez az állapot, melyben ugyan vallásuk törvényeit megtarthatják, de hitüket nyíltan nem vallhatják. Hithűségük mellett fölébredt bennük a felekezeti önérzet is és el voltak tökéelve, hogy — ha mindent kockára tesznek is — ezen becsstelen helyzetnek véget vetnek.

Az alkalom erre nemsokára megjött. Újra pörbefogták egyik hitsorsosukat, Antonio Roblest. Most a vád úgy hangzott, hogy Robles pápista és azonkívül spanyol alattvaló. Mivel pedig akkor Anglia háborúban volt Spanyolországgal, a katolikus vallás gyakorlása pedig tiltva volt, az állam lefoglalta Robles összes birtokait.

Erre Robles valamennyi hitsorsosával egyetemben kérvényt nyújtott be Cromwellhez, melyben kijelen-

tik, hogy üldözött társuk nem spanyol, hanem portugál születésű s ők mindnyájan nem anglikán hitűek ugyan, de nem is katolikusok, hanem zsidók. Az inkvizíció kémei elől menekültek ebbé az országba, melyről tudták, hogy az menedéke az igaztalanul üldözötteknek. Kérik hát, hogy engedjék meg nekik, szabadon gyakorolni hitüket ez országban, melynek hű fiai voltak eddig is és akarnak lenni ezután is.

Cromwell kérvényüket az államtanács elé vitte. E testületet meglepte a nyílt föllépés, de nem tudott és nem is akart kitérni kérelmük elől. Megengedte nekik, hogy zsidóknak vallhatják magukat és hitük törvényeit követhessék, de azon megszorítással, hogy istentiszteleti szertartásaikat a nyilvánosság elé ne vigyék, mert az ország keresztény-protestáns jellegének csorbát szenvednie nem szabad.¹

Ezen jellegből az angol parlament egy szemernyit sem engedett és ezért vissza is utasította Menasse kívánságait, de az ellen sem a parlamentnek, sem a közvéleménynek nem volt semmi szava, hogy a zsidóknak megadassék az, mit becsületes munkájukkal, új hazájuk iránti hűségükkel kiérdemeltek.

Az általános emberi jog és egyenlőség magas piedesztáljára helyezkedve, követelni a zsidókat megillető jogokat szép és kényelmes is, de a történelem tanúsága szerint mi zsidók e réven vajmi keveset kaptunk az egyes államokban. Polgárjogot csak személyes munkánkkal tudtunk kivívni mindenütt és *legföljebb* annyit kaptunk, amit mi magunk kiérdemeltünk.

¹ Stern: Revolution in England 275. l.

Mert elvek és ideák sohasem intézik a nemzetek és államok politikáját, mint azt Menasse ábrándos lelke hitte, hanem az állami érdek követelményei — a legjobb esetben.

XVI. A Farchi-család.

A Farchi név keleten nem jelent kevesebbet, mint nálunk a Rothschild. A szefard zsidóság számos előkelő családja között nincs egy sem, mely tekintélyét évszázadokon keresztül oly csorbíttatlanul megőrizte, mint a Farchiak. A család eredetét természetesen Dávid királyra vezeti vissza, hiszen ezt nálánál sokkal jelentéktelenebbek is megteszik keleten, de bizonyos, hogy e családról, mely már a XVII-ik században vezető szerepet vitt, a XIX-ik század elején Lamartine és gróf Delaborde a francia kamara ülésében úgy beszélnek, mint a kelet legelőkelőbb zsidóiról, kik azt a rendkívüli tiszteletet, melyben őket a keleti fejedelmek s európai uralkodók egyaránt részesítik, méltán meg is érdemlik. A pasák miniszterei, a városok tanácsosai, a nyugati hatalmak konzulai és ügyvivői között számtalanszor találkozhatunk e család tagjaival.

A damaszkuszi Farchi-palota a XVIII. században világhírű volt jótékonyágáról és vendégszeretetről, melyet zsidó, keresztény és mohamedán egyaránt igénybe vehetett.

Ezidőtájt történt, hogy egy félőrült damaszkuszi pasa vetélytársait mind családotul kiirtani igyekezett és *Farchi Saul* titokban házában nevelte föl egy ilyen üldözött török főnemes fiát, *Abdallaht*.

Ott rejtőzködött ez mindaddig, míg végre a sztambuli udvarban is megsokalták a pasa őrjöngéseit, elküldték számára a selyemzsinort és utódjául Abdallaht nevezték ki.

Így hát Farchi Saul nevelt fia lett Damaszkusz pasája, de maga Farchi egyelőre csak annyit ért el ezzel, hogy szörnyű módon megnövekedett irigyei száma, kik ellene áskálódtak és árulkodtak mindenfelé, még saját nevelt fiánál, a pasánál is.

Abdallah lelkében — hiszen azért volt pasa — sokkal erősebb volt a bizalmatlanság és gyanakvás, mint a hála. Hitt az árulkodóknak és így Farchi élete nagy veszélyben forgott.

Barátai ajánlották neki, hogy meneküljön.

— Nincs okom rá — szólt Farchi Saul. — Ártatlan vagyok és menekülésem csak ellenségeim vádjait igazolná. Ha tudnám is bizonyosan, hogy halál vár reám, még akkor sem mozdulnék egy tapodtat sem, mert akkor a pasa védtelen hitsorsosainkon töltené boszúját. Vesszek el inkább én magam, sem hogy szégyent és veszélyt hozzak hitfeleimre.¹

Maradt és igazolta magát. Abdallah végre meggyőződött Saul tántoríthatatlan hűségéről s becsületeségéről és midőn barátja, *Dsecár*, akkori pasa megbízható tanácsadót keresett magának, Saul fiát, *Chaim Maallemet* ajánlotta neki.

Így lett Farchi Chaim Maallem előbb kasnadár, majd sarraf és kiaya címmel Akko minisztere és

¹ Schwartz : Palestina (Tevuoth ha-erec) p. 462. Graetz XI. k. 236. l.

mint ilyen, nagy világtörténeti eseménynek egyik intézője.

Bonaparte Napoleon pályafutása kezdetén állott még akkor, de lelkében már világosan kialakultak a jövő nagy tervei. Mindenáron bizonyoságot akart tenni arról, hogy ő az új-kor Nagy Sándora. Legszembetűnőbben a kelet meghódításával vélte azt Európa népei előtt demonstrálni.

Terve kiviteléhez nem kisebb elmével és bátorsággal fogott hozzá, mint ókori nagy mintaképe, de sokkal nehezebb viszonyok között mint amaz, mert neki nemcsak a kelet hatalmasaival, hanem mindenekfölött Angliával kellett Egyiptom és Palesztina birtokáért megvívnia.

De még így is a győzelmek fényes sorából állott a hadjárat mindaddig, míg Akko (St. Jean D'Acre) várához el nem érkezett.

Akko nem volt több, mint egy másodrangú erősség, de védői lelkében szilárd volt az elhatározás, hogy ők fogják itt útját elvágni az újkori Nagy Sándornak.

A török Dsecar basa, az angol Sidney Smith, a francia menekült Phelipeux, Napoleon volt iskolatársa és a zsidó Farchi Chaim Maallem vártak itt reá és így nem a hadiszerezence szeszélye, mint sokan állítják, hanem négy különböző néptörzs képességeinek együttműködése állította itt meg Napoleont.

A francia hódító azzal kezdte, hogy proklamációt intézett Ázsia és Afrika összes zsidóihoz, sorakozzának zászlói alá és ő vissza fogja nekik adni régi államukat és annak fővárosát, Jeruzsálemet.

Rendes fogása volt az Napoleonnak, hogy elnyo-

mott nemzeti törekvéseket saját céljai szolgálatára fölébreszteni törekedett; valószínűleg odairányult az egész, hogy a Farchiakat Damaszkuszban és Akkóban elcsábítsa uraiktól és magának megnyerje. Tény azonban, hogy a terv elég komolynak és megokoltnak látszott.

Egy francia protekturátus alatt álló zsidó államnak az akkori nemzetközi viszonyok között határozott jogosultsága, sőt nagy jelentősége lett volna; mindenestre olyan alkalom volt annak megteremtésére, amelynél jobbat s kinálkozóbbat a mai cionisták még csak elképzelni sem tudnának.

Vajjon hogyan fogadták az ajánlatot a zsidók és élükön a Farchiak, kiket a franciák bizonyára már ki is jelöltek a zsidó állam uralkodóivul?

Párisban biztosra vették a hatást,¹ de azok, kiknek szólt, hallani sem akartak róla. Ők a török állam alattvalói voltak, mely őket évszázadok óta megoltalmazta és azok is akartak maradni.

A Rison le-cion (jeruzsálemi főrabbi) nem elégedett meg azzal, hogy szavakkal buzdítá híveit a franciák elleni küzdelemre, hanem maga kiment a bástyákra és ott dolgozott a város megerősítésén saját kezeivel.²

A Farchiak pedig nemcsak rendületlenül kitartottak uraik mellett, hanem önfeláldozó munkájukkal meg is mentették azok uralmát.

Míg a fiatal Chaim Maallem Akkóban éjt-napon át dolgozott az angolokkal, addig az apa Damaszkusz-

¹ Moniteur, 1799 messidor 9-én. Lásd Graetz i. h.

² Schwartz: Tevnoth ha-erec p. 449.

ban 30,000 harcost gyűjtött össze és rábírt Abdallah basát, hogy menjen azokkal Akko fölmentésére.

Ezt a nagy sereget Napoleon 4000 katonájával Tábor hegyénél szétverte ugyan, de Akko várát hasztalan ostromolta, sőt életét is majdnem otthagya, ha hű gránátosai éltük fölládozásával meg nem mentik őt.¹

Kéthavi küzdelem után belátta, hogy Akko várát bevenni nem tudja, arra pedig nem is gondolhat, hogy Palesztinát meghódítsa, mert sem a zsidókat, sem a mohammedánokat szövetségeseiül meg nem szerezhette.

Keserű szívvel elvonult hát a vár alól és sietett haza Franciaországba, hogy ott diktátorrá választassa magát.

XVII. A Rothschild-ház keletkezése.

A történet ott kezdődik, midőn az ébredő szabadság legelső fuvallata járta be a világot, de egyelőre csak az északamerikai Egyesült Államokban volt érezhető.

Messze járt hát még nagyon s az apró német zsarnokok meg sem ijedtek tőle, sőt nekik nagyon is kapóra jött. Angolországban az északamerikai szabadságharc leküzdésére katonára volt szüksége. Pénzüik volt, de emberük nem. No azt meg Németországban lehetett kapni olcsón.

Az angol kormány ügynökei a szó teljes értelmében úgy vásárolták a német kis fejedelmektől katonáknak az alattvalókat, mint ahogy a barmokat szokás a vásáron. Ha összevásároltak százat vagy ezret,

¹ Menzel: Geschichte Europa's. I. k. 358. l.

csoporthoz verték és úgy hajtották az embercsordát maguk előtt. Sőt az anspachi örgróf békót is veregett az összefogott parasztságra, hogy szét ne futhassanak.

A legjobb liferáns azonban mégis Hessen-Cassel örgrófja volt, ki maga több alattvalóját adta el jó áron, mint a többi német fejedelem együttvéve. Még is szaporodott szépen a jó angol pénz a fejedelem privátkasszájában, úgy hogy még egy udvari ágensre lett szükség, aki a pénzt elhelyezze.

Estorff generális egy frankfurti bankárt ajánlott erre a célra az örgrófnak, kit ő Hannoverában ismert meg s kinek megbízhatóságáról meggyőződést szerzett.

A frankfurti zsidó jelentkezett is az örgrófnál épen akkor, midőn az — amint Kriegk frankfurti történetíró beszéli¹ — Estorff tábornokkal sakkozott. A partiet az örgróf már körülbelül el is vesztette, de az újonnan érkezett vendég végigtekintett a sakktáblán és egy lépést ajánlott az örgrófnak, melynek segítségével az megnyerte a játszmát.

— Tábornok úr! — mondja az örgróf — Ön nem ostoba emlert ajánlott nekem!

A nagyon egyszerűen öltözött, kis hegyes szakálú zsidó, ki akkor — 1775-ik évben — alig volt túl a harminc éven, Rothschild Mayer Amsel volt. Egy nagyon jámbor frankfurti zsidónak volt a fia, ki éles eszű gyermekéből rabbit szeretett volna nevelni. A kis Mayer Amsel szorgalmasan tanulta is a talmudot,

¹ Deutsche Rundschau 1901. évf. 376. és k. l.

nagyon szép tudást szerzett a szent könyvekben, de rabbi nem lett, hanem pénzváltó üzletet nyitott és — amint láttuk — elég fiatalon jutott be Hessen-Cassel örgrófnak, Európa egyik legnagyobb kapitalistájának udvarába, nem ugyan mint «udvari bankár», mert ezt a címet egy keresztény cég bírta, de még csak nem is «főagens», mert ez Feidel Dávid volt akkor, hanem csak egyszerűen «udvari ágens».

Az örgróf szívesen csinált a megnyerő modorú és igen intelligens fiatal Rothschilddal apróbb üzleteket, de ahhoz túlságosan gyanakvó természetű volt, hogy nagyobb összegeket bízott volna rá.

Így bizony Rothschild igen lassan haladt előre. Még húsz év múlva sem terjedt túl hitele Vilmos örgrófnál a 800 font sterlingen.

Az örgróf segítségével nem is igen vitte volna előbbre, mert ez sokkal önzőbb és kapzsibb volt, semhogy saját hasznán kívül még hű embere javára is gondoljon.

Ámde a bel- és külföldi fejedelmek, kikkel Rothschild a hitelügyleteket közvetítette, lasankint annyira megkedvelték a föltétlenül megbízható és becsületes zsidót, hogy már nem is fordultak az örgrófhhoz, ki borzasztóan bizalmatlan és kellemetlen alak volt, hanem egyenesen Rothschildhoz.

Így történt aztán, hogy az örgróf akarva nem akarva, általa bonyolította le üzleteit. Mayer Amsel folyton emelkedett tekintélyben, de az ura is ám, mert 1803-ban már a «választófejedelem» címet nyerte.

Csakhogy már akkor a szabadság szele az európai fejedelmek orra előtt is elcsapott és bizony nagyon

kellemetlenül érintette őket. 1806-ban a győzelmes francia légiók megjelentek Németország határán.

Az apró német zsarnokok, köztük Vilmos választófejedelem is futva menekült az országból és csak annyi ideje maradt, hogy 600,000 font sterling készpénzt Rothschildnak átadhatta megőrzés végett.

Ez az adat általában ismeretes. Csakhogy úgy beszélnek el rendesen, hogy Rothschild frankfurti palotájában rejté el a kincset. No, ilyen balgaságot el nem követett.

Nagyon jól tudta ő azt, hogy a pénz nem arra való, hogy azt ládába rejtve tartsuk, kivált mikor pusztító ellenség áll a kapu előtt. Az átvett pénzt legtehetségesebb fiának, Nathánnak küldte, ki akkor már Londonban lakott.

A francia hadak birtokukba vették az elszökött fejedelmek országait és azokból Napoleon a Westphalen királyságot alkotta. A francia uralom a szabadság, egyenlőség s testvériség eszméit vitte magával. Napoleon a frankfurti getto falait szétrobbantotta, a zsidókat fölszabadította, teljes polgárjogot és független felekezeti autonómiát adott nekik.¹

Évezredek elnyomás és megalázás után kimondhatatlanul jólesett ez a német zsidóságnak, de még ezen ajándék, melynél értékesebb nem lehetett volna számukra semmi, sem volt képes megtántorítani lelkük ama hűségét, mellyel német hazájuk iránt viseltettek.

¹ Graetz XI. k. 295. l.

A legzsidógyűlöbb német történetírók is elismerik, hogy a francia uralom ellen folytatott német szabadságharcnak nem voltak elszántabb harcosai, mint a zsidó ifjak és a lübecki Mária-templomban azonegy táblára vannak rávésve a keresztény és zsidó szabadsághősök nevei.

Harcoltak a zsidók a német uralomért, mely számukra az elnyomatást jelenté, a francia uralom ellen, mely nekik az évszázadok óta sóvárgott emberi jogokat megadta, de mely ország az ő hazájuk ellensége volt. Számtalanszor előfordult, hogy Napoleon zsidó katonájára német hitsorsosának fegyvere mérte a halált, mert ez neki mint francia, ellensége volt.

Németország fölszabadult, az elűzött fejedelmek hazajöttek. Egy évre a lipcsei csata után hazaérkezett Casselbe a választófejedelem is.

Az öreg Rothschild már akkor nem élt, helyette fia, Náthán jelentkezett, hogy az átvett pénzzel és nyolc évi kamataival akar leszámolni. A jó Vilmos előbb egy kissé meglepődött, mert szilárdan hitte, hogy Náthán azt akarja elmondani, miképen rabolták el a franciák az apjára bízott pénzt a frankfurti gettó szétrombolása alkalmából. De azután hamar magához tért a meglepetésből, a dolgot nagyon természetesnek találta és mivel annyit mégis belátott, hogy valami jutalmat kellene adni — a bor és len készletet, mit a franciák meghagytak pincéiben, Náthánnak ajándékozta.

Nem a fejedelem hálája volt hát az, mi a Rothschild-vagyont megteremté, amint sokan hiszik, de nem is a szerencse, mint még többen gondolják.

Különben a Rothschildok nem csináltak titkot belőle, minek köszönhetik hatalmukat. Mikor a báróságot kapták, címerükre e három szót vésették: Concordia, Integritas, Industria; összetartás, becsületesség, szorgalom. Ez az egész! Bárki utánuk csinálhatja!

A család tulajdonképeni nagy hatalmának megalapítója Náthán volt, kinek első világraszóló pénzmivelete az ú. n. angol subsidium volt 1806-ban. Maga az öreg Rothschild továbbra is megmaradt egyszerű «frankfurti balboisz»-nak, ami volt.

Börne, ki őt jól ismerte, így jellemzi:

«Az öreg Rothschild igen jámbor ember volt, maga a megtestesült vallásosság és szívjóság. Szelíd, jóságos arca volt, kis hegyes szakállal, fején háromszögletű kalapot viselt, ruhája a legegyszerűbb, szinte szegényes volt. Így járkált Frankfurt utcáin, rendszeren egy csomó szegény ember kíséretében, kiknek adományt osztogatott, vagy jótanácsokkal látta el őket... Emlékszem, hogy midőn egyszer péntek este édesapámmal a zsidó-utcában járkáltam — egészen kisgyermek lehettem még akkor — találkoztunk az öreg Rothschilddal, ki épen a templomból jött. Megállt beszélgetni édesapámmal, hozzám is intézett néhány barátságos szót és aztán kezét áldólag a fejemre tette.» Kriegk még megjegyzi:¹ Az öreg Rothschild abban a hitben élt, hogy Isten ama jótéteményeket jutalmazza meg a leggazdagabban, melyeket titokban gyakorlunk és melyekért embertársaink köszönetet nem mondanak. Azért rendszeren az esthomályban be-

¹ Deutsche Rundschau u. o.

ment a zsidó-utcába, ott minden szegényes kinézésű embernek adományt dugott kezébe s tovább sietett.

*

A Rothschildok mind e mai napig sokat megőriztek ősük erényei közül. A zsidóságnak hű és áldozatkész gyermekei, de pénzügyi műveletek keresztülvitelében a zsidóság szolgálatában nem állanak, hanem e tekintetben mindig amaz ország érdeke lebeg szemük előtt — saját előnyük mellett — amelynek kebelében a művelet történik.

Számos ország hálásan elismerte már, hogy pénzügyei rendezését a Rothschildoknak köszönheti.

Leghatározottabban kitűnt az ezen családnak XVI. Gergely pápához való viszonyában.¹

Rendkívül kedvezőtlen helyzetben volt akkor a pápai állam. Az egységes Olaszország eszméje már 1830 táján kezdi megrendíteni a pápák világi uralmát és a szabadság-mozgalom XVI. Gergely trónját is fenyegeti. Hatalmát csak drága, de megbízhatatlan zsoldoscsapatok segítségével képes fenntartani. Még nagyobb baj volt, hogy két egymásután következő bíboros államtitkár, Mattei és Tosti túlságosan megdézsmálták az államkincstárt.

A nagyhatalmak követői 1831 május 21-én nyíltan tárgyalták e botrányos dolgokat és ahelyett hogy segítségre siettek volna, kárörvendve lesték, hogy fogja majd a már elkerülhetetlennek látszó államcsőd tönkretenni a pápai államot. A csőd előtt az utolsó

¹ Lásd: Egyenlőség 1907 dec. 8. Schlosser XV. k. 405. l.

pillanatban megjelent mint mentő angyal — Rothschild Károly, az öregnek negyedszülött fia és megmentette a pápa egyházi és világi uralmát.

A fenyegető csapástól és szégyentől megmenekült pápa határtalan örömeben hálaistentiszteletet rendelt el s meghagyta, hogy valamennyi római templomban közszemlére tegyék ki a szentségeket. Rothschild Károlyt pedig úgy fogadták és olyan bánásmódban részesítették a vatikánban, mint egy souverain fejedelmet.

Bizonyára méltan! Hiszen az összes fejedelmek közül egyedül az «ebreo pénzfejedelem» volt az, ki a pápának bajában segítségére jött.

XVIII. Az orosz hadjárat.

A francia óriás végének kezdete — amint Talleyrand mondja — a szerencsétlen orosz háború volt. A legvérmesebb reményekkel telve indult Napoleon erre az útjára és hogy a lengyelekben fölkeltse a szabadság ábrándjait, kijelentette, hogy a II-ik lengyel hadjáratra készül.

A varsói nemzetgyűlés már együtt volt és várta, hogy Napoleon mihelyt odaérkezik, kikiáltja Lengyelország függetlenségét. A császár diplomatikus válasza kissé lehütötte őket, de azért a könnyen hívő lengyelek mégis lelkesedéssel csatlakoztak a francia hadakhoz, köztük *Berko*, a hű zsidó ezredes is, kiről azt mondták a francia kamara ülésén: Cet homme etait digne d'être français. Kevesen voltak már életben akkor az ő «zsidóezred»-éből; Berko a megmaradtak-

kal Napoleonhoz csatlakozott és ott halt meg hősi halállal zászlaja alatt.¹

De a többi lengyel zsidó is kitünő szolgálatot tett Napoleonnak, míg ott járt Galiciában. Hieronymus seregét, melyet Sándor cár katonái már már elváltak a főhadtesttől, zsidó kalauzok mentettek meg a végpusztulástól.

A lengyel zsidóság nagyrésze azonban már orosz alattvaló volt Lengyelország első fölosztása, tehát teljes 40 esztendő óta. Ugyanolyan zsidók voltak ezek is, mint a még egységes Lengyelországban élők; fajra, nyelvre, gondolkodásra, szokásokra és vallásos életre nézve nem volt köztük egyáltalán semmi különbség, csak az az egy, hogy ők már egy nemzedék óta Oroszország alattvalói. És ez elegendő volt, hogy őket épen ellenkező táborba hajtsa, mint Lengyelországban élő hitsorsosaikat.

Az igaz hazaszeretet sohasem keresi azt, vajjon az ország urai megérdemlik-e tőle, hogy életét áldozza uralmuk megmentéseért, csak a veszélyt látja, mely a közös anyát, a hazát fenyegeti. Tény azonban, hogy az akkori Oroszország meg is érdemelte zsidóinak ezt a hűségét. Katalin cárné 1772-ben az Oroszországhoz csatolt területen élő zsidóknak szabad vallásgyakorlatot, vagyonuk sérthetetlenségét és polgári szabadságuk zavartalan élvezetét biztosította, mert — úgymond «nem engedheti, hogy ők, kik hű alattvalóként a törvényeknek engedelmeskednek, az általános kegyelemből és jólétből kizárva legyenek.»

¹ A zsidó hősről lásd részletesen Graetz XI. 301. és k. l.

Lengyelország második felosztása után I. Sándor cár által «a zsidó ügyek újjászervezésére» kiküldött bizottság is méltányossággal igyekezett ügyeiket szabályozni. Ennyi jóindulat teljesen elegendő volt arra, hogy a zsidókat a legszorosabban hozzáfűzze orosz hazájukhoz és uralkodójukhoz.

Napoleon büszkén és vígan vonult át Lengyelországon, «mintha nem is háborúra, hanem lakodalomra indulna», de mire a már Oroszországhoz csatolt részekhez érkezett, ő is beláthatta, hogy nem mulatság vár reá, de a lengyelek is meggyőződhetnek, hogy bizony tőle hiába várják hazájuk fölszabadítását. Ám azért a lengyelek nagyrésze pénzért vagy jó szóért készséggel állott itt is Napoleon szolgálatába.

Az itt lakó zsidóság azonban hálásan gondolt vissza ama jóakaratra, melyet Katalin és I. Sándor irányukban kimutatott és a «nyereségért élő» zsidókat Napoleon kincsei nem voltak képesek rábírní arra, hogy nekik émszolgálatot teljesítsenek, de igenis életük veszélyeztetésével vitték a híreket az orosz táborba.

Míg a derült nyári napok tartottak, addig Napoleon mégis csak boldogult valahogy, de november hó 6-án már beállott a szörnyű tél, hó borítá a földet és a lég oly dermedtő hideg lett, hogy a «nagy hadsereg»-et valósággal megfagyasztotta.

Még maradványaiban is oly félelmetes volt e sereg, hogy az orosz hadak nem merték azt megtámadni és Napoleon nov. 24-én, az orosz hadvezér szemeláttára, «sous la barbe de l'ennemi» háborítatlanul keresztülvonult a Berezinán.

De itt még új borzalmak vártak reájok, mert a

szörnyű hideg és fagyon kívül a szinte járhatatlan utak gyötörték őket.

Semmijök sem maradt már meg, csak a kincstárak, de ennek itt kevés hasznát vették. A «pénzvágó» zsidók legalább a franciák kalauzolására nem vállalkoztak.

Hanem azért a grodnói zsidók mégis megijedtek, mikor meghallották, hogy Napoleon közeledik. Félték, hogy megbünteti őket orosz hazájuk iránti hűségükért.

Davidov Vasziljevics Dénes, az önkéntes hadak fővezére azonban már december 9-én ott volt, hogy a várost a franciák ellen megvédelmezze.¹

A nemes gondolkozású fővezér legelőbb is a roshakólt hívta magához. Megdicsérte őt és az egész zsidóságot kitartó hűségükért és önfeláldozó ragaszkodásukért, azután értésére adta, hogy most már ő nem csupán a zsidók fejének, hanem egész Grodnó város rendőrfőnökének tekintse magát. Az egész város az ő őrizetére van bízva és az ő dolga, hogy hivatalkarát hitsorsosai köréből megalakítsa. Elképzelhetjük, hogy nagy felelősségének tudatában, milyen emelt fővel távozott a roshakól a fővezéri táborból.

Éjjel-nappal ott járkált a zsidó fegyveres őrség Grodnó utcáin, mígnem kitörő örömmel arról értesültek, hogy Napoleon futva menekül Oroszországból, ha nem is épen a grodnói zsidók fegyvere elől.

«1842 december 9-én egész hadtestemmel Grodnó városába indultam — jelenti a hadvezér. A lengyel rendőrkapitányban és közegeiben nem bízhattam, azért

¹ Bloch H. Az IMIT 1902-iki Évkönyvében.

parancsoltam embereimnek, hogy minden ügyben a zsidó hitközség elöljáróihoz forduljanak. *Minthogy a zsidók hűségét az oroszokhoz ismerem, a Kahal fejét rendőrkapitánynak neveztem ki és felelőssé tettem mindenért. Hallom, hogy ezen zsidó rendőrfőnök nagyon büszke a reá és a zsidókra ruházott hatalomért. Hadd tudják meg, hogy buzgóságuk és kötelességtudásuk magasabb helyen nem marad ismeretlen.»¹*

★

A szerencsétlen orosz hadjárat még egy zsidó katonának nyújtott alkalmat, hogy a hősiesség és áldozatkészség kimagasló példáját szolgáltassa. A moszkvai vereség után Berezina felé visszavonuló francia sereget egy zsidó hős, *Blum Dávid* fedezte.

Őt is magával ragadta ama bódító varázs, melyet Napoleon katonáira gyakorolt. Otthagytá menyaszonyát, ki utána elepedt, elhagyta szülőit, kik nélküle koldussá lettek és ment a császár után Oroszországba. A derült napokban a becsületrend keresztjét kapta, a véres napok beálltával pedig ennél is nagyobb kitüntetést, ama megbizatást, hogy tartóztassa föl az üldöző orosz sereget, míg Napoleon a főhadtesttel az országból kimenekül. Hősi lélekkel tölté be a nehéz feladatot. Védte császárját és annak seregét, míg az ellenség foglyul nem ejté őt. Ott sínylődött éveken keresztül az orosz fogságban, míg végre húsz évi hányódás után Párisba került.

Béna koldus lett az egykori hős, egyetlen vágy

¹ Scholz Agoston: Berichte russ. Behörden Berlin, 1900. Dr. Bloch u. o.

tartja még benne a lelket, egy óhajtás sarkalja arra, hogy fáradt tagjait tovább hurcolja. Hallotta, hogy a császár holttestét most hozzák haza Párisba, azt szeretné még meglátni. Kívánsága teljesül.

Ott vonul végig a méla gyász kíséret Páris utcáin. A hű katona még egy tekintést vet a császárja kopersójára, azután összedül és meghal.¹

XIX. A dicsőséges országgyűlés.

Ezen néven nevezték a magyarországi zsidók az 1840-iki országgyűlést és az ezt az elnevezést valóban megérdemelte. Dicsőséges és áldásos volt az hazánk egész jövőjére, de talán leginkább az ország zsidóhitű gyermekeire.

Ama — fájdalom — ritkán ismétlődő időpontok egyike volt az, midőn az igaz emberszeretet és fölvilágosodás oly hatalmas erővel lép előtérbe, hogy minden alattomoság és osztályérdek meglapul az igazság hatalma előtt, küzdelemre kelni nem mer, hanem tanácsosabbnak tartja rejtekében megmaradni.

Nem volt sok, mit a zsidóság az 1840. XXIX. t.-c.-ben kapott, sőt alapjában édes-kevés, de ezt oly igaz szeretettel és testvéri biztatással nyújtották neki, hogy a zsidók úgy érezték, mintha az évezredes elnyomás terhe egyszerre leszakadt volna vállaikról.

Határtalan volt a zsidók hálája. Nemcsak az ama korban dívó áradozó szavakban nyilvánult az meg,

¹ Dr. Bloch Henrik fölolvasása 1906 nov. 17. a zsidó ifjak egyesületében.

hanem valóban lelkük mélyéig áthatotta őket. Ezen országgyűlésnek az irántuk tanusított méltányossága s igaz szelleme meggyőzte őket arról, hogy az ez országban lakó zsidók számára üdv csak a magyar ügy diadalában található.

Pedig a magyarság ügye akkor még nem valami fényesen állott. A külső és belső ellenségek nagy serege sorakozott ellene. Nemcsak a nemzetiségek részéről folyt a harc ellene bent az országban, de első sorban a bécsi kormány igyekezett azt teljes erővel elnyomni.

De az ország zsidósága egy percig sem tétovázott. Nem mérlegelte lépésének kárát, hasznát, hanem követte — szinte ösztönszerűleg — ama hálaérzetet, melyet hite és története belénevelt és egy szívvel-lélekkel a magyarság ügyének szolgálatába állott és ezzel teljesen egybeforrott.

Helyesen ismerte föl az éles tekintetű Löw Lipót,¹ hogy «a magyarországi zsidók magatartása 1848-ban, a magyar szabadság ügyéhez való hűséges csatlakozásuk az 1840-iki országgyűlés emlékében nyeri eredetét».

Ez volt az eljegyzés, melyet aztán nemsokára követett a vérmenyegző.

Közben azonban alaposan megváltozott az országgyűlés hangulata a zsidók iránt. A reakció, mely 1840-ben tanácsosnak találta a meglapulást, időközben szervezkedett és mire az 1847/48-iki országgyűlés megnyílt, már teljes erővel léphetett föl.

¹ Löw: Zur n. Geschichte der J. in U. 194. Bernstein: A magyar szabadságharc és a zsidók 17. l.

Míg akkor egyetlen rosszakarató hangot sem hallunk, 1847-ben nemcsak minden tartózkodás nélkül szólal meg a zsidógyűlölet szava, sőt «a zsidók elleni túlságosan igaztalan nyilatkozatok általános tetszéssel fogadtattak».

Bámulatos dolog, de fájdalom nem ritka eset, hogy ugyanazon országnak gyűlése néhány év leforgása után, midőn tehát nagyrésztben ugyanazon férfiak vesznek azon részt, teljesen megváltozik szellemében.

Ez a zsidógyűlölő hangulat az országgyűlés után betöltötte az egész országot és túlélte március 15-ikét is. «Az egyenlőség és testvériség áldásai — írja Vörösmarty — csak egy népet hagytak érintetlenül, a szenvedésben örök zsidót. Annyi bizonyos, hogy a zsidó sohasem gyűlöltetett inkább, mint most, az egyenlőség szent neve sohase volt rá nézve rémitőbb hazugság.»¹

Az *illyr propaganda* ezt a hangulatot hasznosítani igyekezett a maga számára. A bács-torontál-csongrád és torontál-megyei zsidóknak teljes szabadságot és jogegyenlőséget ígértek, ha hozzájuk csatlakoznak: «Csodálkozunk a ti mostani viselkedésetek fölött, midőn ellenünk, az illyrek ellen fogtok fegyvert. Mi csatol benneteket a magyarokhoz? Mi indít benneteket oly nagy buzgalomra, hogy az önkéntes csapatokba álljatok? Talán a pozsonyi húsvét, vagy az a nemes bánásmód, mellyel Pesten találkoztatok? Előbb elnyomtak, kizártak benneteket a nemzetőrség soraiból és most fölszólítanak, hogy fegyvert ragadjatok elle-

¹ Bernstein u. o. 89 l.

nünk. Vigyázzatok! Legközelebb, ha már nem kelletek többé, újra reátok kerül a sor.»¹

Nem a szabadságharc zsidó hőseiről és vértanúiról akarunk itt beszélni, sem az akkor megnyilvánuló hazafias hűség egyes kimagasló példáit felsorolni. Csak amaz egy föltétlenül hiteles adatot emeljük ki, hogy nem akadt zsidó, kit e csábító hangok a magyarság ügyétől eltántorítottak volna.

Elpártolásra senki sem gondolt, de voltak sokan, kiket az életrekapott zsidógyűlölet kétségbeejtett. Itt ez országban nem akarják nekik megengedni, hogy többi polgártársaikkal együtt küzdjenek, nem szabad nekik szeretni a hazát, azért élni és az életet földözni — nem marad számukra más, mint kivándorolni! Így alakul meg május havában Pesten a «Központi kivándorlási egyesület», mely fölszólítja a hazai zsidókat az Amerikába való kivándorlásra. A kivándorlási egyesület kiáltványa némi visszhangra is talál — Pozsonyban, de a zsidóság zöme e fölszólításra azzal felelt: «Mi nem megyünk Amerikába! Ha a rablók és zshiványok elűznek bennünket a városokból és falvakból, úgy az erdőkbe és barlangokba fogunk menekülni, gyökerekből táplálkozni, de mégsem fogunk gyáván kivándorolni és drága, szeretett hazánknak hátat fordítani, mert szegény Magyarországot veszély fenyegeti. Mi kitartunk mellette most is, midőn alávaló ellenségeivé lettek azok, kik kenyérén híztak.»²

¹ Bernstein u. o. 138. l.

² Bernstein u. o. 87. l.

Ez volt a hazai zsidóság válasza a kivándorlásra való fölhívásra és a központi kivándorlási egylet irodája rövid idő múlva toborzó irodává vált, hol a zsidó honvédeket irták össze a szabadságharc számára.

A dicsőséges országgyűlés emlékezetét a lábrakapott zsidógyűlölet nem tudta kiölni. Ez csatolta vissza a hazához azokat, kik már kétségbeesésükben azt elhagyni akarták.

De az ellenséghez való átpártolásra, hazaárulásra egy pillanatra sem gondolt egy sem közülök.

A zsidók ellen olykor-olykor emelt hazaárulási vádakban mindig annyi volt az igazság, mint a vérvadásban.

XX. Zárszó.

Közel 20 évszázadon és csaknem ugyanannyi országon keresztül vezettek bennünket a képek, melyeket bemutattam és melyek számát tovább szaporítani nem akarom.

A zsidó hűség, megbízhatóság és hazaszeretetnek nem teljes történetét akartam nyújtani, hanem csak jellemezni azt a legkülönbözőbb időkből és helyekből merített példákkal.

A legújabb korig jutottunk el s ezen kor történetét nem akarom e célra fölhasználni, mert az innen merített képek — bármennyire kínálkoznak is — nem nyújtanak oly fényes bizonyítékot. Ma már a legtöbb államban a zsidók helyzete — hála Isten — nem nyújtja azt a sötét háttérrel, mely az ily képek bemutatásához szükséges.

Kötelességünket megtettük akkor, midőn jogaink

nem voltak, szolgáltuk a hazát, mely gyermekeinek minket nem tartott, becsületesek igyekeztünk lenni akkor, midőn a társadalom mindent elkövetett, hogy kiirtson belőlünk minden becsületérzést. Kell-e hát bizonyítani, hogy emez ősi erényeinket megőriztük a derültebb napokban is.¹

Fájdalom, még elég sok birodalom van, hol e derültebb napok még nem következtek el; de ezek sem nyujtanak új tanúságot.

Oroszországban és Marokkóban végbement legújabb események csak azt erősítik meg, mit már a multakból megtanultunk: hogy a hatalmon levők legigaztalanabb elbánása sem képes a hazához való ragaszkodást teljesen kiölni a zsidók lelkéből. Viszont azonban a zsidóság újkori története korunk művelt államaiban arról tesz bizonyosságot, hogy hűség és hazaszeretet olyan gyümölcs, melyet a szabadság napja képes leginkább kifejleszteni és megérlelni.²

Losonc.

Dr. Vajda Béla.

¹ S. Wolf: The American Jews Patriot, Soldier and Citizen. Newyork 1895.

² A zsidók hazaszeretetének újkori történetéhez adatokat szolgáltatnak: *Wertheimer I.*: Gesinnungstüchtigkeitt d. jüd. Stammes, Wien 1886. *Wolf S.* The American Jew as Patriot, Newyork 1895. *Kaysertling*: Die Juden als Patrioten, Berlin 1900. *Hyamson*: History of the Jews, 320. és k. l. valamint az épen most megjelent: *Dr. Funk S.* műve «Fürden Kaiser» melynek adatait fölhasználni már nem volt alkalmam.

A BERLINI ZSIDÓK.

A hatalmas német birodalom óriási fővárosának, Berlinnek fejlődése modern korunk egyik legbámulatosabb tüneménye. Ez a város, mely Frigyes Vilmos a «nagy» brandenburgi választófejedelem halálakor, 1688-ban, tehát kevéssel több, mint kétszáz év előtt, még csak — 20,000 lelket számlált, mely szám még a 18-ik század felében is alig múlta felül a 100,000 lelket, ma az egész emberiség legnépesebb emporunai között lakosainak száma tekintetében immár a negyedik helyet foglalja el s csakis London, New-York és Páris múlják felül e tekintetben. Utóbbi, t. i. a francia főváros, azonban csak úgy, ha Berlinben a tulajdonképeni várost *magát* számítjuk, melynek lakossága a legutolsó német birodalmi népszámláláskor 2.040,148 lelket tett ki. Ha azonban Berlinhez hozzászámítjuk a vele majdnem teljesen összeépített, sőt rendőri, postaügyi s egyéb tekintetben már hivatalosan is egyesített «külhelyiségeket», az úgynevezett «Vororte»-ket (mint Charlottenburg, Schöneberg, Rixdorf stb.), akkor Berlin népesebb ma már még Párisnál is, minthogy «Nagy-Berlin» lakosainak száma ezidőszertől fölrug körülbelül 3.200,000-re, míg «Nagy-Páris»-é majdnem 200,000-el kevesebb lakosságú. Joggal mondhatni tehát, hogy a német birodalom metropolisa a mi napjainkban, London és New-York után az egész világ legnagyobb városa, s mint ilyen, az összes óriás-városok között a harmadik helyen áll.

Nézzük már most, milyen arányban szaporodott

e páratlanul fölvirágzott, tökéletes intézményeivel, rengeteg közlekedésével és iparával, számtalan elsőrangú látnivalóságaival minden idegent bámulatbaejtő fővárosban a *zsidóság* száma, vessünk egy futólagos pillantást egyszersmind berlini hitfeleink történetére, s lássuk ezek után, mily helyzetet foglal el a berlini zsidóság korunkban a Spree partján, mennyiben lett korántsem megvetendő tényezője a birodalmi főváros annyira föllendült kulturájának s mily mértékben járultak hozzá egyes berlini zsidók a nagy német nemzet szellemi tökéjének gazdagításához, fejlődéséhez, s a többi nemzeteknek sok tekintetben irányadó hatalmasságához.

A berlini zsidók története visszavezethető ama régi, régi időkre, mikor a mai «Spree-Athén» még nem is volt német, hanem szláv, azaz hogy *vend* város, vagyis a 13-ik század előtt való időkre. Történeti bizonyítékok léteznek az iránt, hogy itt a Spree és Havel összefolyásához közel, már akkor éltek, habár nem nagy számban, zsidó hitet vallók. Ebből a régmúlt időből származnak a belváros egyes utcáinak még ma is fönnálló elnevezései, melyek között csak a nagyszerű berlini városháza keleti oldalhomlokzata mellett elhúzódó «Jüdenstrasse»-t, (azaz Judenstrasse) említem. Fájdalom, a keresztes-hadjáratok pusztító vihara itt is, mint annyi más helyen, elsöpörte az ősrégi zsidó- emlékeket, úgy, hogy a legrégibb zsidó temető, mely még ma is fönnáll Berlinben, a Sophien- és «Grosse Hamburgerstrasse»-ban létező «alter jüdische Friedhof». Ezen szintén már több százados temető a német fővárosnak úgyszólván szívé-

ben van, nem messze a Hohenzollern-dinasztia egyik öregebb kastélyához, a «Monbijou-palotához» és a hasonló nevű muzeumhoz tartozó gyönyörű parkhoz. Két évvel ezelőtt, egy szép nyári délutánon, újból meglátogattam e rendkívül érdekes régi zsidó temetőt, mely az utcáról nem is látható, minthogy az utca felé — mely egyébként a legélénkebbek közé tartozik a város city-jében — egy igen tágas, szép modern épület, a zsidó hitközség rokkantak-háza («Alterversorgungsanstalt») — terül el.

Mennyi költészet lengi körül ezt az ősrégi berlini zsidó temetőt! Óriási fák borítják sűrű árnyékukat a már düledezni kezdő vén sírkövekre, melyeken majdnem kivétel nélkül csakis héber betűs, s nagyobbára egyszersmind csakis héber nyelvű fölírások láthatók. Órákig bolyonghat itt az ember, elgondolkodva ama sok jeles egykori hitsorsosaink érdekes életfolyásán, kik itt alusszák örök álmukat. Ezek között csak *Mendelssohn* Mózes-t említem, a német zsidók nagynevű regenerátorát s a német filozófia egyik világraszóló hírességét. Mendelssohn, ki Dessau-ban született, de sok évtized óta, szoros barátságban Lessinggel, Berlinben élt, csak 56 éves volt, mikor 1786 január 4-én kilehelte nemes lelkét. E temetőbe egyébiránt a múlt század elején történt az utolsó halott eltakarítása. Azóta temetkezések számára el van zárva. Minthogy azonban az egész meglehetősen tágas és itt e helyen rendkívül nagy értéket képviselő telek a berlini zsidó község tulajdonát képezi, eme legrégebb zsidó temető kegyeletes fönntartása Berlin szívében előreláthatólag örök időkre biztosítva van. Csak mel-

lesleg jegyzem meg, hogy ezen Grosse Hamburgerstrasse-i zsidó temető után a legrégibb Berlinben a «Schönhauser Allee» mentén elterülő «Jüdischer Friedhof». A nevezett utca a város egyik leghosszabb s legszebb útvonala, mely észak felé egyenesen kivezet belőle. Ezen temetőben, mely egyébiránt már szintén több százados sírokat foglal magában, s mely az előbbinél sokkalta nagyobb, a berlini zsidóság sok, igen sok előkelősége, kiváló tanárok, orvosok, gyárosok, politikusok stb. nyugszanak. Itt látni egyszersmind *Meno Burg*, porosz királyi őrnagy sírját, ki mint közkatona kezdte pályáját (még a Napoleon ellen való német szabadságharcban, a 19-ik század elején) és fölvitte zsidó létére — már akkor! — őrnagyi rangig a porosz hadseregben, sőt egy darabig IV. Frigyes Vilmos király egyik *katonai szárnysegédje* volt, mely minőségében királyát sokszor kísérte utazásaiban. Tudtommal — Olaszországon kívül, hol a nemrég meghalt Ottolenghi volt olasz hadügyminiszter s buzgó hitrokonunk, azelőtt több évig a jelenlegi király egyik főhadiszárnysegédkép működött, — ez az egyetlen ily eset, mely eddig előfordult európai monarchiákban. A vitéz tüzérőrnagy, kinek kitünő tüzérségi tankönyvét még most is szeltében használják a porosz hadapródiskolákban, született berlini ember volt, s az ötvenes évek közepén halt meg a múlt században, még pedig, mint az akkor egész Európában borzasztóan dühöngött kolera egyik első berlini áldozata. Alig volt ötvenhét éves és csakezen korai halála akadályozta meg *Meno Burg*-ot egy valószínűleg még sokkal fényesebb katonai *carrière* befutásában.

De térjünk vissza e kis kitérés után még egy kissé a berlini zsidók történetére.

Mint Európa összes nyugati államaiban, a legborzasztóbb zsidó-üldözésektől a berlini zsidók sem voltak megkímélve a középkorban. Nem akarok itt hosszasan különösen ama vérfürdőre kiterjeszkedni, mely a berlini zsidókat a 14-ik század első felében úgyszólván megtizedelte. Hogy a Mózes szent hitét vallók száma e folytonos, embertelen üldözéseknél fogva föl a 18-ik század elejéig meglehetősen csekély lehetett csupán, ezek után magától értetődik. A «nagy» választófejedelem (Frigyes Vilmos 1620—1688), ki a Franciaországból a nantes-i ediktum visszavonása után kegyetlenül kiüldözött protestánsokat, a «hugonottákat» készséggel telepíttette be országába és különben is vallási tekintetben igen fölvilágosodott fejedelem volt. A zsidók számára is megengedte a teljes szabadságot «vallásuk gyakorlására». Az ő idejéből való a legrégebb, még maig is fennálló, igaz, hogy piciny kis berlini zsinagóga, a «Heidereuthergasse»-ban, a világváros zajos központjában, közel a királyi nagy várhoz.

Mindazonáltal a zsidók száma csak lassan emelkedett a Spree partján. A 18-ik század elején, mikor Poroszország már királyság lett, az akkori történetírók följegyzései szerint e szám (igaz, hogy összesen is csak körülbelül 50,000 lélekből) nem igen haladta túl a 2500-at.

Csak a vallási dolgokban tudvalevőleg teljesen szabad-
elvű Nagy Frigyes király uralkodása alatt (1740—1786),
ki az örökké emlékezetes és szellemes szót mondta

ki: «In meinen Staaten soll Jedermann nach seiner Façon selig werden können» («az én államaimban minden ember saját módja szerint boldogulhasson»), nőtt a berlini zsidóság úgy számban, mint tekintélyben gyorsabb aránnyal. E kiváló fejedelem annyira ment volt többek között minden zsidógyűlölettől is, hogy második székvárosában, a közeli Potsdamban, az ő saját költségén építtetett az ottani zsidó község számára templomot. Ez 1767-ben történt. A potsdami zsidók ezen első kisebb imaháza helyén ma (1893 óta) egy gyönyörű barokk ízlésű zsinagóga díszíti a pompás «német Versailles» egyik főutcáját, mely Kerwien Ottó műépítész tervei szerint készült barokk ízlésben.

A berlini zsidó hitközség történetének egyes fázisait tovább is részleteznem itt lehetetlen. Csak annyit említek még, hogy a zsidó vallásúak száma a porosz fővárosban az elmúlt század elején körülbelül hét-ezer volt már. Ezen szám 1888-ig fölszaporodott 53,940 főre (1,122,504 főnyi összlakosságból). A német birodalom egyesítése, a franciák leverése után (1870—1871) Berlinnek az újonnan megalapított hatalmas birodalomnak fővárosává való emelése és e város iparának s kereskedelmének csodálatos fejlődése Németország minden vidékéről hozott oda zsidóhitű polgárokat is, úgy, a hogy község azóta is mindinkább gyarapodott, habár korántsem oly óriási arányokban, mint a katolikusoké, kik ma már Berlinben több mint 200,000 lelket számlálnak, holott még száz évvel ezelőtt az akkor még majdnem tisztán protestáns Berlinben alig voltak még néhány ezeren.

A német birodalomban tudvalevőleg nem mint

nálunk, csak minden tizedik, hanem már minden ötödik évben történik népszámlálás. 1890-ben Berlin városának 1.878,794 lakosából 79,286 zsidóhitű volt. Az utolsóelőtti népszámlálás (1900-ban) 92,206 zsidóvallású lakost konstatált (1.888,848-nyi összlakosságból, melyből 188,440 katolikus). A legutolsó népszámlálás adatai szerint pedig 1905-ben a berlini zsidók száma (összesen 2.040,148 lakosból) kerekszámban 102,000 volt, azaz körülbelül az összlakosságnak épen 5%-a, míg a katolikusoké immár 11%-ot tett ki, azaz kerek számmal 225,000 főt.

Látnivaló ebből: először, hogy a berlini zsidóság a legutóbbi években korántsem gyarapodik oly arányokban, mint azelőtt, másodsor: hogy a katolikusoké ellenkezőleg mind gyorsabb tempóban emelkedik s végre harmadszor, hogy a németek fővárosa, a mi zsidó lakosainak aránylagos számát illeti, még csak távolról sem éri el Bécs városáét, hát még Budapest arányait, (ahol tudvalevőleg majdnem minden ötödik ember zsidóvallású). Hogy *abszolút* tekintetben mindkét nevezett főváros zsidó lakosai szintén magasban felülmúlják a berlini zsidók számát, szükségtelen hozzátennem. Itt azonban nem mulaszthatom el, hogy rá ne mutassak arra a körülményre, hogy a *vegyes házasságok*, zsidók és keresztények közt, évről-évre *roppantul felszökő nagy számánál fogva* (majdnem $\frac{1}{3}$ -a a zsidó vallású aráknak vagy vőlegényeknek köt kereszténnyel házasságot) a zsidóság *veszít* hívekben, mert az ily házasságokból származó gyermekek tudvalevőleg nagyobbára *a kereszténység javára esnek*.

A berlini zsidók több községet alkotnak. A legna-

gyobb ezek közül, mely berlini hitrokonainknak majdnem $\frac{5}{8}$ -át öleli föl, a «Jüdische Gemeinde zu Berlin». Ennek monumentális zsinagógája a széles boulevard-szerű «Oranienburgerstrasse»-ban a német főváros egyik legszebb egyházi épülete. Magas, dúsan aranyozott kupolájával messze uralkodik az egész illető városrész fölött. 1859—1866-ban építették, Knoblach és Stüler építészek tervei szerint s több mint két millió márkába került. (Stüler építtette a budapesti tudom. akadémiát is.) Azonfelül e községnek még hat más temploma van a városban. A második zsidó hitközség az «Orthodoxe Judengemeinde», mely szintén igen előkelő hitsorsosokat foglal magában, köztük több bírót, magas állami hivatalnokot és egyetemi tanárt is. Ennek két temploma van. Tagjai a legintrisiensebb orthodox zsidók, kik imaházaikban orgonát sem tőrnek. Ebbe a községbe tartozik a világhírű *Israel N.* nagykereskedő is, kinek drága termésköből épült áruháza a városházával szemben Berlin egyik legérdekesebb, óriási látnivalósága és négy utcára néz. Augusztá Viktória császárné és az egész német császári udvar *Israel* rendes vevői közé tartozik (a rengeteg áruházban csakis fehérműeket árulnak) s az áruház tulajdonosa oly szigorúan tartja meg vallását, hogy az üzlet szombaton is zárva van. Ismeretes talán, de azért a berlini állapotok jellemzésére mégis fölhozom itt a következő tényleg megtörtént esetet:

Ő felsége, a német császárné sok évvel ezelőtt udvari kocsijában egyszer odahajtatott az *Israel*-féle áruházhoz, hogy ott — szokása szerint — személyesen tegyen nagyobb megrendeléseket «udvari szállító-

jánál». Nagy meglepetésére azonban az áru palotát fényes nappal zárva találta. A tulajdonos, Israel kereskedelmi tanácsos, kit a császárné kitüntető személyes látogatásáról rögtön értesítettek, leszaladt az udvari hintóhoz, s a fiatal császárné előtt mentegődött, mondva, hogy «ma vallásom szerint az új-évet ünnepeljük, felséges asszonyom, s azért üzletemet zárva tartom». Viktória Augusztai császárné nemcsak hogy nem volt kellemetlenül érintve amiatt, hogy hiába jött, hanem elismerését fejezte ki Israelnak, hogy hitének ünnepeit ily hűségesen megtartja, odanyújtá neki kezét, amelyet az mély meghajlás között megcsókolt, mire a szép ifjú császárné, hozzátéve: «Ich werde also ein anderesmal kommen, Herr Kommerzienrath», barátságos mosollyal visszahajtatott palotájába. Így becsülik meg *ott* még a legmagasabb helyről is azt, ki zsidó vallását nemcsak hogy nem röstelli (mint nálunk annyian), hanem tetemes anyagi áldozatok árán is, annak ünnepeit szigorúan megtartja.

A harmadik, csekély számú, külön berlini zsidó hitközséget képezi a «Jüdische Reformgemeinde zu Berlin». Ennek hívei épen az ellenkező irányt vallják az előbbivel. Zsinagógájukban, mely a nagy zsinagóga közelében, a Johannisstrasseban van, nem a szombatot, hanem a *vasárnapot* ünneplik. A nők és férfiak (mint keresztény egyházakban) vegyest ülnek földszinten. A énekek kizárólag csak németül folynak és az istentisztelet nyelve szintén majdnem csakis német. A «Reformgemeinde» már régibb keletű s vagy hatvan évvel ezelőtt alapították. Templomukat

Berlinben több ízben meglátogattam érdekesség szempontjából. Németországban több ilyen reform-zsinagóga létezik, így pl. Hamburgban, Frankfurtban stb. Igaz, hogy a berlini reformált községhez igen kiváló állású hitsorsosok tartoznak, de itt is csak azt tapasztalni, mint a többi hasonló községekben, Európában és Amerikában t. i. hogy egyaránt ez a «reform»-mozgalom lassanként elidegenítőleg hat a zsidó hittől magától és ha nem is az öregebb tagok, de azok fiai között aránytalanul sok hagyja el ősei hitét és — áttér a kereszténységhez.

Legyen ez alkalomból megengedve, hogy — még annak az esetleges szemrehányásnak is kitéve magamat, hogy olvasóim azt fogják talán mondani: nagyon eltérek tárgyamtól — saját életemből egy mindenesetre idevágó s hasonló tünetekre emlékeztető epizódot elmondjak.

Vagy huszonöt évvel ezelőtt — még egészen fiatal tanár voltam — egyszer kopognak délután dolgozószobám ajtaján s belép egy előttem eddig teljesen ismeretlen, szép arcú, hosszú, szürke körszakállú öreg úr. Bemutatkozik. Stern Ábrahám volt, az újpesti zsidó hitközség akkori főabbija. Azért jött, mondá, hogy engemet is megnyerjen a magyar zsidóság reformálásának mozgalmához, melyet — külföldi, nevezetesen német minták után — ő országszerte megindítani szándékozik. Én mindjárt, ismerve az ilyen reform-mozgalmal későbbben együttjáró, sokszor tömeges hitehagyásokat, azonnal őszinte visszautasító választ adtam a rabbinak s indokoltam ebbeli álláspontomat. Nos! a «magyar-zsidó reformált község» — ezt előre láttam —

azóta már rég elszenderedett, Stern rabbinus közben meghalt, fiai pedig (köztük ő excellenciája, Szterényi József, mai kereskedelmi miniszteri államtitkár) már szintén egytől-egyig rég — kikeresztelkedtek mindannyian.

A nagy «Berliner Jüdische Gemeinde» minden három évben nyomtatásban kiadja «szavazóképes tagjainak» betűrendes névjegyzékét. A legújabb ilyen «Verzeichnis der wahlfähigen Mitglieder der jüdischen Gemeinde zu Berlin» 1907-ből való, tehát csak két éves és előttem fekszik. 188 lapra terjed s 22,013 tagot számlál föl névleg, azoknak polgári állását, foglalkozását stb is föltüntetve. Megjegyzem, hogy az itt megnevezettek mind — természetesen — nemcsak zsidó vallásúak, hanem valamennyien, mint szokás mondani, «jó zsidók», kik önként (adó stb. alakjában) áldozatokat is hoznak hitüknek.

Rendkívül érdekes és becses adatokat tartalmaz ez a «Verzeichnis», s kár, nagyon kár, hogy a németországi egyéb nagyobb községek, mint például Hamburg, Frankfurt (majnai), Boroszló, Köln, Mannheim, München, stb. (mint tudakozódásaim útján az illető városokban személyesen értesültem), csak *írásban* vezetnek ily részletes jegyzéket, azonban nem nyomatják ki. (Budapesten sem, holott Bécsben igen.)

Érdekes mindenkifölött, mily rendkívül sokféle *kézmű s mesterség* és egyéb személyes szolgálattételen alapuló foglalkozás van képviselve a berlini zsidók közt. Előfordulnak többek között ottani hitsorsosaink sorában ami a mesterségeket illeti: *ácsok, kőművesek, pékek, asztalosok, igen sok szabó, lakatos és varga.*

továbbá fazekasok, kőfaragók, szíjgyártók, kerlészek, takácsok, szappanosok, bádogosok, esztergályosok, kékfestők, rézőntők, puszkakészítők, bognárok, dohányvágók, szücsök, üvegesek, könyvkötők, aranyozók, ötvösök, óráskészítők, sörfőzők, szivarkészítők, vésnők, kefekötők keztyűsök, mázolók, cukrászok stb. stb. Látnivaló ebből, mily dús választékban képviselvék a berlini zsidók közt az úgynevezett *nehesebb* mesterségek is, melyeket főntebb nyomtatásban is kiemeltem. De másképp is fölöttébb tanulságos ez a jegyzék. (A mesterségekre nézve ki kell emelnem, hogy itt csak az illető *mesterek* szerepelnek, hátha még a *legények* is benn volnának!) Előfordul itt továbbá azonfelül *istálló-mester*, *automobil-chauffeur*, levélhordó, *főbányász* («Obersteiger»), kasznár, villamossági szerelő, *mozdonyvezető*, igen sok mechanikus, továbbá *gazdász*, fényképész, fametsző, *lóidomító* (!), zongorahangoló, *gépmester*, borbély stb. De minek e jegyzéket folytatni? Már az eddigiekből is látni, mily alaptalan ellenségeinknek az a sűrűn hallatszókó rágalma, hogy «a zsidók irtóznak a nagyobb munkát igénylő foglalkozásoktól». Nos, ha ily dús a választék egy oly rengeteg *világvárosban* e rágalom megcáfolására, milyen adatokat szolgáltatathatna még a vidék!.. Hogy a berlini zsidók túlnyomó része azért mégis kereskedelemmel s azzal összefüggő kereseti ágakkal foglalkozik, azt senki sem fogja tagadni. De ennek száz és száz magyarázata van, ami a dolgot *természetessé* teszi. Először a nagyváros maga, másodsor a históriából, a zsidóság múltjából folyó sok ok, mely *minden* országra nézve fönnáll, aztán meg a bizalmatlanság, az idegenkedés

melylyel a zsidó kézműves még ma is találkozik nemcsak nálunk, hanem bizonyára Németországban is (hisz ez a betegség nemzetközi tünet), s annyi, de annyi más, minek taglalása itt azonban egész lapokat venne igénybe.

Ha már most a berlini zsidók helyzete, ami a kézi foglalkozásokat illeti, ily rendkívül érdekes képet nyújt, mennyire emelkedik ez az érdekesség, ha e zsidóság *felsőbb* rétegeit nézzük. Szinte büszkeséggel tölthet el minden hitrokont, bármely nemzet fia legyen is, ha látja, mily előkelő pozíciókat töltenek be berlini hitfeleink a szellemi élet minden, de minden terén, a művészetben épúgy, mint a tudományokban, a politikában épenúgy, mint a közgazdasági téreken, hát még a tanügy, a közlekedés, az ipar és kereskedelem messze kiterjedt ágazataiban!

A berlini tudományegyetem tudvalevőleg a világ legkivalóbb, legkitünőbb és (a párisi után) egyszerűsmind leglátogatottabb tudományos főiskolája. (Az utolsó téli félévben több mint — 9500 hallgatóval.) Ennek az egyetemnek már évtizedekkel ezelőtt voltak zsidóhitű rendes tanárai. Ki nem hallott volna például a nagy *Traube* Lajos professzorról, a kísérleti pathologia megalapítójáról, ki az auskultáció és perkutáció föltalálásával a tüdő- és mellbetegségek fölismerése tekintetében új korszakot alkotott a gyógyászat terén. Őt még 1872-ben nevezték ki a berlini orvosi fakultás rendes tanárának. Fájdalom, csak négy évig volt ilyen, s már 1876-ben halt meg, alig 58 éves korában. Tetemei a Schönhauser-alleei zsidó temetőben nyugszanak, melyről föntebb szoltam. (Traube maga po-

rosz-sziléziai származású volt és már 1862 óta működött mint a királyi katonaeorvosi akadémia rendes professzora.) Ugyancsak a berlini egyetem rendes tanáraiként működtek a világhírű Lewin *Goldschmidt*, a kiváló jogász, a német kereskedelmi jog nagymestere a jogi, és Kronecker Lipót, a kitűnő matematikus a bölcsészeti fakultáson, *Lazarus* Mórt, az ismert filozófust, Vilmos császár annak idején hetvenedik születésnapja alkalmából norvégiai útja alatt táviratilag nevezte ki titkos tanácsosnak és a berlini egyetem tiszteletbeli rendes tanárának. (*Lazarus* Mór azelőtt a zürichi egyetem rector magnificusa volt.) Ez utóbbi minőségben fungál ez egyetemnél ma is még dr. *Munk* Hermann, a német fiziológusok egyik elismert vezére, továbbá *Hirschberg* és *Senator*, kikről lejjebb lesz szó. A rendkívüli (fizetéses és tiszteletbeli) tanárok száma valóban egész légió. Ha nálunk csak fél annyi volna, telekiabálnák kedves «jóakaróink» a világot, hogy «a budapesti egyetem teljesen, de teljesen el van zsidósodva». Hiszen legalább ötven vagy tán hatvan egyetemi rendkívüli professzor vallja Mózes hitét Berlinben. Ezek között egész csomó világraszóló név. Ott van *Brieger* titkos tanácsos, az orvosi kar egyik fő dísze, *Senator* Hermann titkos tanácsos, tiszteletbeli rendes tanár, kit csak a minap választottak meg a berlini «*Ärzteverein*» (a világ legkiválóbb s legnagyobb orvosi egyesülete) első elnökévé, a filozófiai karon, továbbá dr. *Geiger* Lajos (tavaly nevezte ki Vilmos császár titkos kormánytanácsosnak) a német irodalomtörténeti kutatók egyik első celebritása (a hírneves dr. *Geiger* rabbinus fia) stb. *Dr. Landau* Lipót

született lengyel zsidó, a berlini orthodox község egyik legbuzgóbb tagja), titkos tanácsos, ez idő szerint talán a legkiválóbb a német szülészeti tekintélyek között, jelenleg tiszteletbeli rendes tanár. E nagynevű tudóssal véletlenül személyesen megismerkedtem 1894-ben Rómában, hová az akkor ott tartott nemzetközi orvosi kongresszusra jött. A szállóban ugyanis asztalszomszédom volt családjával együtt. Tipikus, szerény német tudós. Továbbá *Hirschberg*, a német szemészeti tudomány egyik nagymestere szintén az egyetem tiszteletbeli rendes tanára, titkos tanácsos, dr. *Dessau* professzor, a jeles régész, dr. *Jastrow*, az államtudományok egyik korifeusa stb. stb. De ki tudná mind felsorolni? Nem hagyhatom azonban említés nélkül, mily kiváló állásokat tölt be több hitsorsosunk a berlini egyetemi, valamint a királyi *könyvtárnál* is. Utóbbi a londoni és a párisi után a világ legnagyobb s legbecsesebb könyvtára, ez idő szerint 1.250,000 kötettel. (Most készült el számára az új rengeteg palota, mely a világ legnagyobb könyvtári palotája.) Nos! ennek a könyvtárnak, melynek évi kiadása majdnem 400,000 forintra rúg, egyik *vezérigazgatója*, a nyomtatott könyvek osztályának «Generaldirector»-a hitsorsosunk, dr. *Max Perlbach*. (Ily vezérigazgató csak három van.) *Főkönyvtárnokai* (Oberbibliothekar) között pedig ott vannak: dr. *Stern* és dr. *Valentin*. A berlini tudományegyetem tanárai között dr. *Max Bier*, szintén zsidó vallású tanárt küldte a porosz kormány, mint «legérdemesebbet» a minap Konstantinápolyba, mikor az akkori török császár «Berlin egyik legkiválóbb orvosát» kérte II. Vilmostól házi főorvosá-

nak. Dr. Biert azóta a volt szultán pasai rangra emelte.

Hasonló örvendetes állapotokat találunk a berlini *műegyetemnél* is, mely tulajdonképen már charlottenburgi területen van és a föld leglátogatottabb e nemű tanintézete. Mint rendes tanárok működnek ott többek között dr. *Hirschwald*, a mineralogus, továbbá *Liebermann* Károly titkos kormánytanácsos, a híres vegyész, dr. *Warburg* Ottó, a jeles természetbúvár stb.

A gazdasági főiskolánál a minap elhunyt dr. *Pinner* titkos tanácsost, a nagy vegyészt (ki szintén Lengyelországból származott), az állatorvosi egyetemen dr. *Börnsteint* említem, ki mellesleg mondva, vitézségeért a porosz-francia háborúban (1871) mint egyéves önkéntes altiszt a vaskereszttel lett kitüntetve . . Épügy aránylag *nagyszámmal* találunk zsidóhitű jelesek a zenei főiskolánál (köztük *Gernsheim*-ot, ezen egyik legünnepeltebb mostani német karvezetőt), továbbá a képzőművészeti akadémiánál, szóval mindenütt. De itt a további nevek felsorolása túllépné e cikk korlátait. Csak még annyit, hogy Berlin középiskoláin, a gimnáziumokban és főreáliskolákon is sok hitfelünk tanárkodik. Egy minap megjelent hivatalos statisztika szerint valami *ötvenhat* összesen csak mint rendes tanár (Oberlehrer). Köztük már sok megkapta a «professzor»-i címet, ami ott Németországban, hol e címmel nem dobálódznak úgy mint nálunk, a középiskolánál nagy kitüntetés s mindig kiváló derekasság jutalma.

A *művészet* terén szintén első, sőt legelsőrangú tekintélyek vannak Berlin zsidósága között. Hogy csak egyet említek, ott van *Max Liebermann* pro-

fesszor, talán a legzseniálisabb s legünnepeltebb az összes jelenkori német festőművészek között (a halhatatlan Menzel elhunytá óta), ki mint a német szecesszió vezére, tulajdonképpen korszakot alkotott a német festészetben. Lesser *Ury* (az orthodox község tagja) szintén a németek egyik legismertebb festőművészi kitűnősége. *Sichel Nathaniel*, a frankfurti származású, roppant népszerű női arcképfestő, csak nemrég halt meg Berlinben. Úgyszintén elköltözött néhány héttel ezelőtt a jelenkori német szobrászat egyik elsőrendű jelese, *Sussmann-Hellborn* tanár. E művész, ki a poseni híres Nagy Frigyes szobrot is alkotta, mely az ottani sokat megbámult városháza előtt áll, született berlini volt és hosszú ideig mint első igazgató állt a charlottenburgi királyi porcellángyár élén, azonkívül évtizedeken át a berlini képzőművészeti akadémia egyik legkedveltebb rendes tanára volt, épúgy mint *Max Michael*, utóbbi mint a festészet tanára. Dr. *Löwenherz*, a nagy fizikus csak két évig viselhette a «Physikalisch-technische Reichsanstalt» diszes igazgatói állását. Pár évvel ezelőtt fiatalon halt meg.

Osztatlan örömmel tölthet el bennünket az a tudat, hogy minden más téren is mily vezérszerepet tudtak maguknak kivívni jelesebb hitfeleink a németek fővárosában, hol pedig a nemzet roppant intelligenciájánál és minden lehető téren való ritka rátermettségénél fogva az egyes egyénnek, még ha még oly kiváló is, ugyancsak sokkalta nehezebb felküzdeni magát előkelő polcra, mint, bátran lehet mondani, bármely más nemzetnél s bármely más nagy városban.

Csak néhány kiválóan eklatáns példával akarok a föntebbiek iránt szolgálni, abban a reményben, hogy e sorok olvasói épen ezeket fogják kettőztetett érdeklődéssel fogadni.

Az izraelita község tagja többek között ugyanis dr. *Mosse Albert*, nyug. főtörvényszéki bíró (Oberlandesgerichtsrat) is, jelenleg Berlin városának jogügyi tanácsnoka, kit Poroszország «*mint legjelesebbet*» küldött ki annak idején a japán kormány kérelmére három évre Japánba, hol a német nemzet ez egyik büszkesége a japán modern állami és magánjognak megteremtője lett. Továbbá: dr. *Silbergleit* Henrik professzor, a berlini városi statisztikai hivatal igazgatója. Dr. *Silbergleit* azelőtt a fővárossal határos Schöneberg városában viselte ugyanezt a hivatalt. Érdekes, hogy elődje Berlinben, dr. *Hirschberg* szintén zsidó ember volt. A páratlan gazdagságáról ismeretes és sokak által évről-évre megbámult királyi «Kaiser Friedrichs Museum» másod igazgatója még csak pár hónappal ezelőtt dr. *Friedländer* Miksa, egyike a legkitünőbb német műtörténészeknek volt. Ezt a hitrokonunkat a császár a minap megtette a berlini rézmetszetgyűjtemény vezérigazgatójává, minekutána az azelőtti igazgató, ki szintén zsidó vallású, a nagytudományú *Lippmann* titkos tanácsos, tekintettel öreg korára nyugdíjaztatta magát és Drezdába tette át lakását. (Ilyen, egyébiránt nálunk *el sem képzelhető* esetről, t. i., hogy egy nagy állami gyűjtemény igazgatója egymás után *kétszer* zsidó hitű lenne, már iszonyú lárma támadna, hogy ezt a hivatalt — «a zsidók foglalták le maguknak» stb.

A londonival versenyző, páratlan gazdagságú berlini iparművészeti múzeum (szintén állami intézmény) élén (mely nem kevesebb, mint hetvenhét termet tölt be) szintén pár hónappal ezelőtt vesztette el nagynevű vezérigazgatóját, dr. *Lessing* Gyulát, talán e téren a legkiválóbb német író és tudóst. Lessing titkos kormánytanácsos stettini születésű ember volt. Temetése olyan nagymértékű gyászünnepélyek között ment végbe, milyent még a három millió népnyi Berlin is csak nagyritkán látott. A koporsó fölött, melyet a császár koszorúja is diszített a weissensee-i zsidó temető halottas csarnokában (mely maga is lát-nivalóság számba mehet) hazánkfia, dr. Maybaum Zsigmond, a berlini hitközség egyik nagyérdemű fő-rabbija mondott megható beszédet, Ezt a rabbinust ugyancsak a császár nemrég a «Professor» címmel tüntette ki s ugyancsak II. Vilmos császár az elhunyt titkos tanácsos fiához, dr. Lessing juniorhoz saját-kezű részvétiratot intézett, melynek szövegét annak idején az összes német lapok közölték s amelyben a hatalmas uralkodó «nagy fájdalomnak ad kifejezést ama súlyos veszteség fölött, melyet a német haza apjának halála által, ki a nemzet és annak fővárosa körül elévülhetetlen érdemeket szerzett, szenvedett». Vagy három év előtt készült el a berlini «Handels-hochschule» óriási, magas toronnyal ékesített palotája, (pár hónappal ezelőtt bámulva néztem meg belsejét és gyűjteményeit). E palotába a mi budapesti kereskedelmi akadémiánk, nem akarok túlozni, de legalább is négyszer kényelmesen elférne. És ennek a mintaszerű kereskedelmi egyetemnek igazgatójává szintén zsidó ce-

lebritást választottak meg, dr. *Jastrow* Ignácot, a kitünő közgazdasági író s azelőtt charlottenburgi városi tanácsnokot, ki ott most (tíz évre) ezen egyetem rektori méltóságát foglalja el. Eszembe jut itt az is, hogy ezidőszerint nem kevesebb, mint *hat* mőzeshitű tanácsnok van Berlin magisztrátusában. (Nálunk ne adj Isten, hogy eddig *egyetlenegy* városi tanácsnok lett volna zsidó), s mi mégis magunkat a «szabadelvű(!)» fővárosnak mondjuk s a németekre szeretjük rákenni, elég botor módon, az «antiszemita» elnevezést. De mit akarunk többet, hiszen tíz éven keresztül (1872—1882) a berlini városi képviselőtestület első elnöke dr. *Strassmann* volt, (a berlini zsidó hitközség egyik vezérférfia), tehát oly állásban, mely körülbelül megfelel a mi főpolgármesterünknek. (Aki bármely városi állást akar elérni, hozzá tartozik folyamodni, ő elnököl a városi közgyűléseken, ő képviseli a főváros polgárságát udvari és más ünnepélyeken stb.) Sőt a mostani berlini másodelnök (Stadtverordnetenvorsteher), dr. *Cassel*, a porosz képviselőház tagja, egyszersemind a zsidó hitközség elnöke is. Alighogy polgártársai ily magas állásra megválasztották, II. Vilmos császár kinevezte Casselt titkos igazságügyi tanácsosnak. Pár évnek előtte a charlottenburgi polgársági elnök (Stadtverordnetenvorsteher) dr. *Kaufmann* igazságügyi tanácsos volt, ki szintén hitrokonunk s csak megrendült egészségi állapotánál fogva kérte a városi képviselőtestületet, ne reflektáljanak újból való megválasztására.

Azon berlini polgárok közé, kiket Vilmos császár *legközelebbi* környezetébe fogadott s ki úgyszólván e hatalmas fejedelem *egyik legbensőbb embere*, sőt

mondhatni: barátja, kinek tanácsát számtalanszor kikéri és ki gyakran elkiséri utazásaiban, egyetemben *Ballin*-nal, a hamburg-amerikai gőzhajótársaság zseniális vezérigazgatójával (ez is buzgó zsidó ember), tartozik dr. *Rathenau* Emil, porosz titkos építészeti főtanácsos, a zsidó hitközség egyik elnöke és az óriási berlini elektromossági társulat vezérigazgatója. Hogy a megnemesített *Bleichröder* bankári család mily szerepet játszott és játszik a német birodalomban, szükségtelen hangsúlyoznom. A család jelenlegi feje Hans von *Bleichröder*, a német művészeti mæcenások egyik elseje. Berlinben egyébiránt több bárósított család is van a hitközség tagjai között, mint például a minapában elhunyt báró dr. *Landau* Vilmos, kinek fényes palotája a német tudománykedvelő arisztokrácia egyik fő gyülekező helye volt, Báró *Born* Frigyes (osztrák származású) vasúti vállalkozó szintén még mint zsidó vallású kapta Berlinben az örökös bárói rangot. Ezen dúsgazdag család sarjai most Magyarországon élnek s Budapesten ifjabb báró *Born* Frigyes egyike az ismeretes nagyúri alakoknak. Báró *Cohn* valóságos belső titkos tanácsos ő excellenciája, I. Vilmos császár egykori vagyionkezelője, ugyan dessau-i ember volt, azonban hivatalos állásánál fogva is rendszeren Berlinben lakott. Egyedüli leánygyermek, *Oppenheim*-né, kire a bárói rang atyja halála után külön fejedelmi engedéllyel rászállt, egy berlini bankár neje volt. Ezen nagy jótékonyágáról híres úrhölgy gyermektelenül halt meg öt-hat év előtt, minekutána — talán eddig egyedül álló kitüntetése egy nőnek egész Németországban — ő is személyére

nézve az excellenciás címet kapta Cohn-Oppenheim báróné névvel. A báróné végrendeletében nem kevesebb mint *húsz milliót* hagyott hátra jótékony és kulturális célokra, miből tetemes rész a berlini és dessauai zsidó község emberbaráti céljainak jutott. A báróné, épúgy mint atyja a dessauai zsidó temetőben nyugosznak. Egy másik zsidó vallású volt excellenciás úrnak, *Ellstätternek* ki nem kevesebb mint huszonöt éven át volt *Baden nagyhercegség pénzügyminisztere* (1868—1893), fia, dr. Ellstätter Károly, szintén a berlini zsidó község tagja és egy ottani óriási részvénytársaság fő jogi tanácsosa. Dr. Ellstätter junior e sorok írója egyik régi, ifjúkori barátjának, Grünfeld Lajos, porosz kir. kereskedelmi tanácsosnak bájos leányát vette nőül Beuthenből (Porosz-Szilézia). Grünfeld tanácsos, — többszörös milliomos — a porosz kőszénbányák egyik legérdemesebb s leghatalmasabb fejlesztője volt évtizedeken át, s mint szegény ember önejeréből küzdötte föl magát jelenlegi nagytekintélyű állásába, amit csak azért említek, mert e jótékony-ságáról szintén híres, többszörös bányatulajdonos voltakép *magyar* eredetű. Atyja a múlt század első felében *Kecskemétről* vándorolt ki Porosz-Sziléziába.

A magasabb állami hivatalnokok között főleg dr. *Pieck* Gyula titkos kormány- és *Eger* Rikárd titkos építészeti tanácsos mellett dr. *Cahn* Vilmost említem. Ő titkos követségi tanácsos a császári külügyminiszteriumban (Geheimer Legationsrat), amely rang majdnem megfelel nálunk az államtitkári állásnak. Dr. Cahn sógora néhai *Laskernak*, a világhírű német parlamenti vezérférfinak, kit Bismarck annak idején miniszter-

nek szemelt ki és ha az úgynevezett liberális ærát a 70-es évek közepén nem váltotta volna akkor föl hirtelen a még máig is sok irányban dívó konzervatív irány Poroszországban, meg is lett volna. Dr. Lasker Berlin városának főügyésze volt (Syndicus) és a zsidó hitközség vezetésében, szintén élénk részt vett haláláig. Nagynevű parlamenti férfiak közt még megemlítem *Löwe* Lajost, a német képviselőház egyik legkiválóbb volt szónokát. E fegyvergyáros volt az, kit Berlin főváros szívében, a legelőkelőbb (első) választókerületben annak idején a választók egy — *Moltke* ellenében, óriási szótöbbséggel választották meg a Reichstagba képviselőjüknek és így egy *Moltkének* buknia kellett egy egyszerű zsidó vallású gyárossal szemben, *csak azért*, mert a diadalkoszorúzott tábornagy politikai meggyőződésére nézve konzervatív, emez pedig szabadelvű volt. Mindenesetre oly fényes példája ez a németeknél egyébiránt mindenütt oly gyakran föllelhető *előítéletnélküliségnek*, mely a történelemben talán páratlanul áll, aminthogy egy *Moltke* is szinte páratlan volt.

A mai német parlamenti vezérférfiak között tudvalevőleg vezérszerepet játszik Berlinben *Singer* Vilmos hitsorsosunk, ki a hatalmas németországi szociáldemokrata párt első elnöke. Mint olyan már többször reá kellett volna esnie a *német parlament másodelnökének diszes állása*, azonban e kiváló férfiú — ki mellesleg mondva milliomos és csak politikai ideáljának él — nagy szerénységgel mindannyiszor visszautasította a parlament másodelnökségét. Hozzáteszem, hogy a porosz országgyűlésen Berlin fővárost ezidőszerint *négy* hitfelünk is képviseli (összesen tíz

között), kik közül *Rosenow* kereskedő szabadelvűpárti, épúgy *Cassel* titkos tanácsos, míg a többi kettő: *Singer* és *Heymann* szociáldemokrata.

Az irodalom és zszurnalisztika terén ismét világhírű nevekkel találkozunk, még pedig tömegesen. Ki ne ismerné, ha az újabb német irodalommal foglalkozik, *Rodenberg* Lajos professzort, a «*Deutsche Rundschau*», e legkiválóbb német nyelvű folyóirat megalapítóját és szerkesztőjét? Hát *Stettenheim*-ot, a német humoristák ez egyik elismert fejét, ki nálunk is már többször megfordult? Oskar *Justinus* ugyan pár év előtt meghalt, de ott van még Oskar *Blumenthal*, Ludwig *Fulda*, a minap meghalt szintén zsidó születésű *L'Arronge* s annyi más kitűnőség a jelenlegi színműirodalom jelesei között. (A már elköltözöttek közt álljanak itt *Kalischer*, *Franzos* és *Salingré* nevei is.) Ezzel kapcsolatban fölhozom, hogy hazánkfia, a híres *Barnay* Lajos (a pesti zsidó hitközség egykori titkárának fia) még csak pár héttel ezelőttig, a *berlini udvari színház* (*Hofschauspielhaus*) vezérigazgatója volt, most pedig a hannoverai királyi színház főintendánsává neveztetett ki, titkos tanácsosi ranggal. *Barnay*, a német színművészet egyik legkimagaslóbb alakja, szintén Vilmos császár intimusai közé tartozik, ki művészeti ügyekben igen sokat ad reá. A berlini hírneves színművészek, az opera nagy énekesei és énekesnői stb. közt egyébiránt csak úgy hemzsegnék hitfeleink. A zszurnalisztika nagyjai között *Mosse* Rudolfot kell elsősorban kiemelnem, a «*Berliner Tageblatt*» megalapítóját és tulajdonosát. *Mosse* azonfelül hirdetési irodájával úgyszólván világhatalommá

küzdötte föl magát. Óriási vagyonát évről-évre a legnemesebb célokra adományozott roppant összegekre is használja föl. Ilyen célokra már több milliót áldozott. Megjegyzésre méltó, hogy a *magas bíróságoknál* valamint egyáltalában a judikaturában szintén nagyon előkelő állásokat tudtak maguknak kivívni a berlini község egyes tagjai. A legmagasabb brandenburgi ítélőszéknél (mely a mi *Kúriánknak* felel meg) ezidőszerint mint «Kammergerichtsrat» három hitrokonunk működik. A törvényszéknél pedig a különféle zsidó vallású «Gerichtsratok» derekasságuk, részrehajlatlanságuk és lelkiismeretességük által majdnem kivétel nélkül osztatlan elismerésnek örvendenek. Nem szükséges külön rámutatnom, hogy a *nagyipar és kereskedelem terén* mennyire excellálnak a berlini zsidók. Hiszen (az említett Israel-en kívül) a három legóriásabb áruház birtokosai: *Wertheim, Tietz* és *Jandorf* is azok. Ezek között a Wertheim-féle kimondhatatlanul nagyszerű áruház, az összes berlini látogatók bámulását idézi elő, mert ehhez hasonló nincs a föld kerekésén. Területe több mint 15,000 négyszögméter területű s 1200 elárusítónő működik benne. A berlini *ipar- és kereskedelmi kamara első elnöke, Herz Vilmos* titkos tanácsos, épúgy a berlini hatalmas «Verein der Kaufleute und Industriellen», a leginpozánsabb és leggazdagabb e nemű egyesülés a földkerekségén, első elnöke, *Jacob* titkos tanácsos, szintén zsidók, sőt mindketten a hitközség buzgó vezető emberei közé tartoznak. Tudni kell, mit tesz ez a nagy s kitüntető vezérállás, kivált a német nemzetnél, hol a kereskedelmi és nagyipar koránt sincs, mint nagyjában

nálunk, főleg zsidó kezekben, hanem hol maga az egész nemzet ipari és kereskedelmi rátermettségen talán a világ első nemzete és a legtöbb ily tekintetben már az angolokat is fölülmulta.

No de nem akarom folytatni ezt az irányt, mert így se vége, se hossza nem volna cikkemnek. Beszélhetnék még a sok kiváló zsidó *műépítésről* a nagynevű *technikusok* egész légiójáról, az ügyvédi barrean ünnepeelt nagyjairól, a számos konzulról és főkonzulról, a sok bankigazgatóról, színigazgatóról és még sok-sok egyebekről, mindenütt nevek említése mellett. S hogy épen nevekről beszélek, érdekesnek tartom mégis annak fölemlítését, hogy a berlini zsidó hitközség tagjainak névsorában nem ritka a *magyar* név is. Előfordulnak itt ily nevek, mint: Feledi, Árpádi, Mezey, Erdódi, Pataki, Szántó, Ligeti, Virág, Varró, stb. stb. Sok földink s hitrokonunk talált ugyanis e páratlanul virágzó német világvárosban, hol, ha valaki megállja helyét, nem tekintik se válását, sem hazáját, második hazát, melyet megszeretett s megkedvelt. *Holland* nevek, főleg a holland «van» és «de» prædikátummal is elég sűrűek. Így: Van Embden, Van Raalten, Van Bremen, de Vries, de Vliet stb. Továbbá sok spanyol és olasz név is található, mint Preciado, Benvenisti, Sacerdote stb., ami arra mutat, hogy a spanyol-zsidó ivadékok, a szefárdok is, eltérőleg a hamburgi spanyol származottaktól, Berlinben nem képeznek külön szefárd községet, hanem beolvadtak a nagy «Berliner jüdische Gemein-de»-be, hova különben a szomszéd városok (Charlottenburg, Schöneberg stb.) hívei közül is a legtöbb tartozik.

Cikkem végéhez jutva (talán nagyon is fárasztot-tam hosszúságával olvasóimat) ismételve mondom: örömmel láthatjuk, hogy mily tevékeny, aránylagos számukat messze túlhaladó részt vesznek és vettek a berlini zsidók nemzetük összes szellemi, anyagi, politikai és közgazdasági életében, a német művészetben ép úgy, mint a közjótékonyosság terén, az iparban és kereskedelemben, mint a tanügyben és judikaturában, a parlamentben ép úgy, mint a város közigazgatásában, szóval az emberi élet minden lehető terén. Persze, persze csonka marad ez a mai cikkem, minden hosszúsága dacára, már csak azért is, mert a berlini zsidók jogos főbüszkeségéről, *kitűnő és valóban mintaképpül szolgálható és gyakran tényleg is szolgáló községi intézményeiről, a zsidó árva- és sánylobházakról, a zsidó kórházakról, iskolákról, egyesületekről és azok palotáiról, stb.* majdnem egy szóval sem emlékeztem meg. Fönntartom ezt magamnak (szerkesztő barátom engedelmével) máskorra.

A berliniek egyszer városuk latin nevének betűiből ezt a büszke anagrammot csinálták: «Berolinum lumen orbi» (Berlin a földkerekség világossága). Megengedem, hogy a mai német főváros ezt mintaszerű tökéletességeivel teljesen megérdemli. De nem kevésbé megérdemli az ottani zsidó hitközség is, hogy *az összes községeknek az egész világon ragyogó szövétnek gyanánt előre világítsa meg az utat a mintaszerűség felé, minden tekintetben.* Valamikor azt mondták és ma is mindsűrűbben lehet hallani: Berlin az a város, melytől legtöbb nemeset és hasznosat lehet tanulni, az emberiség összes nagy városai között. Én meg azt

teszem hozzá: zsidó ember nem tanulhat senkitől sem többet abban az irányban, miként kell a zsidó vallást, a zsidó jótékonyt és a zsidó intézményeket köztisztelet tárgyává, illetőleg mintaszerűvé tenni, mint a berlini zsidó hitközségtől.

Budapest.

Palóczy Lipót.

DELILA BOSZUJA.

Az öregasszony semmikép se tágít:
 — Mesevilág töméntelen csodáit
 Ezüstöt, aranyat, gyémántot, selymet
 A legszebbet mindenből, a mi termett,
 A szép Delila söpri majd ölébe,
 Egy nő se lesz, a ki nyomába érne.
 Jó lesz, úgy-e, ha majd mindenki sápad
 Az irigységtől, hogyha rád tekint,
 Ha csupa rózsában gázol a lábad,
 S utánad száll a férfi vágya mind.
 Delila lelkem, hadd legyen eszed,
 Delila drágám, úgy-e megteszed,
 Mit kérni tőled nem tudnak betelni
 Filiszteusok gazdag fejedelmi.
 Lehet-e titka Sámsonnak előtted,
 Hiszen tenéked van nagyobb erőd,
 Varázsod hálóját reája szótted,
 Kis lábaidhoz hódoltattad őt.
 Csak kérdened kell, és hű válaszul
 Lelkének minden fátyola lehull.

De Delila csak hallgat konokon,
 Miként ha kicsi, keskeny kigyónyelve

Gonosz rontástól volna megmeredve,
S egy szisszenésre is már képtelen.
Ajkán remegő sóhaj se terem.

Oly mérhetetlen hallgatással hallgat,
Mely némaságában is szörnyű vészjel,
Melyben a pusztulás ül diadalmat,
Melyben a halál dermedése fészkel.
A vén banya is megdöbbenve vár,
Ez a varázslat nem tűnik-e már?
És e szobor, mely némán meg se moccan,
Mikor olvad emberré újra majd?

Delila hirtelen nagyot sohajt,
S a vén asszonyra rárivall: —

No gyorsan!

Előbb te nógatál, mit késel mostan?
Ne lógasd lábadat, siess, mi lesz?
Filiszteusok fejedelmihez
Vezess el tüstént, vigy el szaporán!
Most nem vagyok lelkemnek már ura,
Most kész vagyok a gyilkos alkura,
Siess anyó, mert megbánom talán.

S a banya felszökik és Delilával
A házból künn teremnek iziben,
S loholnak már a hegyi úton által,
Mely lefelé Gázába elviszen.
S mindkettő szinte már félig halott,
Amikor esdett céljához jutott,
S besurran végül a zord palotába,
Ahol a filiszteus fejedelmek
Vezértanácsa eddig mindhiába
Csupán Delila jöttire leselgett.

A vén asszony eltűnt. Sorsára hagyja
A fejedelmek előtt Delilát.
Reámered az ifja és az aggja
A lány érzi, övé most a világ,
S nem várva a fejedelmek szavát,
Bátran, büszkén a némaságba vág:
A titkot, mely Sámsont hőssé avatja,
Világbiró ereje titkát adja
Delila árulása kezetekbe,
A titkot, melytől Sámson győzhetetlen,
Amely miatt mindenki visszaretten,
Lesujtó karjaitól megremegve,
Kicsalva tőle, kilopom, elorzom,
Nem bánom aztán, bármi lesz a sorsom.
De nem azért, mivel ígértetek
Tengernyi drága kincset énnekem,
Ha élek is vele, de megvetem,
S ha elfogadom is a bündiját,
Másért leszek áruló, más miatt:
A bosszút, csak a bosszút lihegem,
Annak vágyától tüzel a szemem,
Megesküdött, csak nálam üdvözül,
És mi vagyok, csak egy a sok közül.
Én rája tékozoltam mindenem,
Szennyes fukarul fizetett nekem.
Szívemnek kell szerelmes végtelenség,
S nálam, mint annyi másnál, kósza vendég...
Tanúm az Úr és minden seregi,
Becsülettel megfizetek neki.
Ahogy ő megalázott, megalázom,
Ahogy ő meggyalázott, meggyalázom,
Ahogy ő űzött csúfot énvelem,
Ugy leszek én is hozzá hűtelen.
De hogyha, filiszteus fejedelmek,

Sámsont prédául vetem oda nektek,
 Ha titkát tudva, vágyik szivetek,
 Hogy rajta diadalmat vegyetek,
 Szent esküvéssel kell fogadnotok,
 Hogy meg nem ölitek, bár rabotok.
 Árulásomnak *egy* legyen az ára:
 Az ő drága, gonosz szemevilága.
 Ugy törjeteK rá, ha az éjnek csendje
 Sötét palástként reánk nehezül,
 Ha vélem lesz, karomba bilincselve,
 Részeg mámortól tehetetlenül.
 Zuhanjatok rá mint fekete átok,
 De ne nyíljon neki még sirverem.
 Szent légyen élte, csak megvakítsátok,
 Vegyétek tőle el a napvilágot,
 Magam elvenni tőle nem merem.
 Az utolsó nő, akit szeme látott,
 Majd én legyek, Delila, én, csak én!
 Arcom ragyogjon szeme tükörén,
 Amikor rátör vakság éjszakája,
 Más ne jöhessen már képem nyomába,
 Utolsónak majd benn maradjak én!
 Tinektek adom Sámson erejét,
 Ideadjátok-e gonosz szemét?
 Ráálltok, filiszteus fejedelmek,
 Ráálltok a kegyetlen alkura?
 Igen?! —

Ó végre vágyaim betelnek,
 Sudárba szökken vérem bosszúja,
 Szivem közepén lángol most a nap:
 Mert Delilánál nem lesz boldogabb!

SPINOZA.

Felolvasásra került az Imit 1908 nov. 17-iki felolvasó estéjén.

A név, mely ez előadásnak címül szolgál, oly nagy országát jelenti a gondolatoknak és gondolati hatásoknak, hogy első kötelességem megjelölni azt a területét ennek az országnak, melyet ez alkalommal bejárhatok. Nem bocsátkozhatom Spinoza filozófiai rendszere egészének ismertetésébe vagy taglalásába; ez még ma is, miután hatalmas Spinoza-irodalom keletkezett, fölötte nehéz; de még kevésbé tárgyalhatom e rendszernek valamely kis részletét, mely inkább a szakembereket érdekelné. Életrajzát sem akarom elmondani, amelynek legfontosabb mozzanatait, a fájdalom, oly korán elhunyt Freudenthal szinte végérvényesen megállapította, úgy hogy csak kivonatossan ismertethetném, amit az ő kitűnő könyvében mindenki elolvashat. De van egy kérdés, mely régóta foglalkoztat engem: az ő egyéniségének mivolta, erről szándékozom beszélni. Az egyéniség ismerete nemcsak a művészetben fontos; a nagy filozófusok gondolatvilága is hasonlít a műalkotáshoz, az egyéniség ismerete nélkül nem érthető meg teljesen. Ránk nézve ez a kérdés kétszeresen érdekes. Spinoza a legnagyobb filozófiai elme, kit a zsidóság szült. Mennyiben tükröződik benne a zsidóság szelleme; mennyiben jut filozófiájában kifejezésre az, hogy zsidó volt?

A kérdés nem könnyű. Nemcsak azért, mert vala-

mely nép szelleme nem könnyen kipuhatható és minden nép az emberi karakterek, egyéniségek minden típusát foglalja magában. Megesik, hogy egyéninek tekintjük valamely emberben, ami egész fajtajának jellemző mása, vagy faji vonásnak, ami csak ezt az egyéniséget jellemzi. Nem mondják-e joggal az angolokról, hogy idegenkednek az egyetemes eszméktől, és ime Newton és Herbert Spencer a legmerészebb egyetemesítőik közé tartoznak? Viszont a franciák valóban az elvont eszméket szeretik és tudják utolérhetetlen eleganciával formulázni, de nagy fizikusaik és kémikusaik közt vannak, mint pl. Regnault, akik szinte betegesen idegenkednek az egyetemes gondolatoktól. De emberi alkotásban egyáltalán bajos elkülöníteni, mi benne egyéni, mi faji, mi korszaki elem. Elemzéseinkbe könnyen belecsempésszük, amit meg akarunk találni bennük. Mikor Spinoza neve gyűlölt volt az emberek előtt, a zsidóságnak is fölrótták szörnyű vétkeit; mikor dicsőíteni kezdték, örömet emlegették, hogy hitsorsosai üldözték, hogy kilépett a zsidóságból és semmi köze sem volt hozzá. Viszont a zsidó tudósok zsidó forrásokból származtatták egész filozófiáját. Mindezeket a nézeteket pedig egyaránt jól bizonyították, azaz egyaránt rosszul.

Spinoza egyéniségének problémája még nehezebb, mint más ily problema, mert zsidóról van szó, tizenhetedik századbeli zsidóról, aki Hollandiában él, de Spanyolországból származik, ahonnét szülei a spanyol inkvizíció elől menekülnek. Mondottam, hogy nehéz az egyénben elkülöníteni, mit köszön népének, mit korának, mit saját egyéniségének. Mégis

bizonyosnak mondhatjuk, hogy a kiváló ember népének kiváló képviselője, jeles erőinek finom kivonata, kimagasló vonásainak kimagasló hordozója. Bizonyos értelemben mondhatjuk, hogy az egyéniség, mint olyan, nem volna semmi, nem is létesülne, ha nem élne, fejlődne nagy közösségnek közepette, melynek élete élteti az ő életét. Szervezetünket örököljük szüleinktől, szellemünket azonban attól a közösségtől kapjuk, melybe beleszületünk. Ezer látható és százezer láthatatlan szál fűz bennünket hozzá. Az nevel bennünket, ha nem is mindig a maga képeire, de mindig a maga erejével. De hogyan nevelődik az a spanyol származású, Hollandiában született és ott fölnevelkedő zsidó fiú? Melyik népszellem neveli? A zsidó? De a zsidó nem nép Hollandiában! Ott is csak megtúrt idegen, ki nem olvadhat bele oly gyorsan új hazájába. A zsidó nem adhatja meg fiainak a nemzeti ráhatás fontos elemeit. Nem él állami életet, nem vesz részt új hazája kulturai életében. Az amszterdami zsidó iskolában, mely világhírű volt, tanítják a bibliát, a talmudot, semmi világi tudományt, még annyit sem, amennyit a középkori iskolában tanítottak. Ez az iskola tehát középkor, mely a többiek mögött egy-kétszáz évvel elmaradt. Ezt az állapotot mi ismerjük, a zsidóság bámulatos művészettel még ma is fenn tudja tartani némely helyütt ezt az állapotot. Ebből az iskolából középkori embereknek kell kikerülniök, akik közül a legtöbben az élet iskolájában, a modern élet iskolájában némileg átnevelődnek, de mégis megtartják az iskola bélyegét, mert ez az iskola energikus, hatalmas erejű és kipró-

bált évszázados módszerekkel dolgozik. Ez a zsidó nép nagy tragédiája az emancipációig, sőt azon túl, sőt bizonyos mértékben a mai napig. A fejlődésnek némely föltételeihez nem jutottunk, nem jutunk még ma sem mindenütt, egészen talán sehol. Befogadott vallás vagyunk, de nem befogadott emberek. Az élet teljessége nem nyílik meg előttünk. Ha ragaszkodunk a nemzethez, melynek körében élünk, ez jogtalan tolakodásnak, vagy csalfa képmutatásnak tűnik föl; ha nem ragaszkodunk, akkor kiüzendő idegenek vagyunk. Csoda-e, ha ily körülmények közt sokan megtántorodnak? De térjünk vissza Spinozához.

Spinozának sem zsidó környezete, sem a zsidó iskola, melybe járt, nem adhatta meg azt, amit a fejlődő elmének a nemzeti élet teljessége megadhat; de a hollandi nép szelleme sem férhetett hozzá. Oly elzárkózott életet kellett élnie, hogy a holland nyelvet sem tanulta meg tökéletesen, spanyol volt az anyanyelve, de a spanyol szellemtől is messze állott; csak irtózáttal gondolhatott arra, hogy szülei, rokonai mit szenvedtek át eredeti hazájukban. Egyedüli nevelő iskolája a zsidó iskola volt, ennek a szelleme, ennek hagyományai formálták fiatal lelkét. Hires iskola volt, a zsidó hitközség büszkesége, nevezetes tanárok székhelye, kik közül Manasse ben Izrael és Saul Morteira kiváltak és ma is ismeretesek. Tizen-nyolc éves koráig, 1650-ig ebbe az iskolába járt, melyben megszerezte a héber nyelvnek, a héber teológiának, a héber filozófiának ismeretét. Nagy elődjét, a filozófus Descartes-ot, a jezsuiták nevelték keresztény skolasztikus szellemben, őt az amszter-

dami hitközség iskola zsidó skolasztikus szellemben. Mindketten az iskola elvégzése után egyéni iniciatívából választanak pályát. Az előkelő, gazdag Descartesra fényes jövő nézett, akár a katonai, akár az udvari, akár családi hagyományainak megfelelőleg a birói pályát választja. Egyiket sem választja. Csak nagy szomjúságot érez a tudásra, melyet matematikai ismeretek keltenek benne. De nem közönséges kíváncsisággal áll a világ kapuja előtt is, elindul, hogy a világot élje és tudássomját kielégítse. Spinoza, kinek családja szerény viszonyok közt él, nem lesz se kereskedő, mint az atyja, se teologus, mint nagy tanárai. Descartes-ot sem elégítették ki iskolai tanulmányai, mint ő maga elmondja nekünk híres önvallomásában, a Discours de la methode-ban. Spinoza soha sem beszélt saját fejlődéséről. De nyilván őt sem elégítették ki iskolai tanulmányai. Sem irányelvet életének berendezésére, sem megnyugvást elméjének munkájában nem szolgáltattak neki. Csak a tudás nagy vágyát élesztették lelkében. Honnét eredt mindkettőben az elméleti tudásváagnak ez a nagy lendülete?

A korszellem szülte. Megszoktuk, hogy a középkort, a skolasztikát a sötétség idejének tekintsük, melyre azután valami csoda folytán, a klasszikus tanulmányok fölvirágzása segítségével következett az újkor világossága. De a középkor nem volt oly sötét, mint gondolják, volt neki két fényes csillaga, az egyik a skolasztikus filozófia, mely fényét mint a hold, csak kölcsön kapta ugyan, t. i. a görög filozófiától, de azért világított, habár halványan, a másik az új eszmei élet tartalma volt, mely

a zsidó-keresztény szellemből áradt a világra. A skolasztikának köszönjük a gondolkodás nagy fegyelmzését a középkorban, az elme nevezetes formai kiképzését, az új élettartalom világosságának a nagy világproblémák föltárását. A skolasztika tartotta ébren azt az elméleti tudásvágyat, melyet nem tudott kielégíteni ugyan, de épen ő keltett. Descartes és Spinoza, mindketten a skolasztika neveltjei, kik aztán a skolasztika fegyvereivel küzdöttek a skolasztika ellen. Descartes helyzete volt a könnyebbik, viszont Spinoza hasznát vette annak, hogy Descartes megelőzte. Descartes a skolasztikától szinte kritika nélkül térhetett át a matematika és fizika tanulmányozására, míg Spinoza eleinte elzárva a világ nagy szellemi áramlataitól, inkább kitéve az erős iskola erős ráhatásának, hosszabban volt kénytelen küzdeni a tradíció ellen. Spinoza élesebb kritikai szellem volt, mint Descartes és harciasabb egyéniség is. Descartes csöndesebb, kontemplatívabb természet volt, ki irtózott a küzdelmektől, kivándorolt hazájából, csakhogy nyugodtan élhessen tanulmányainak. Óvakodott a világi és egyházi hatalmakkal való merész összeütközéstől és szerencsésen el is érte, hogy soká békében hagyták és a vihar csak élete vége felé és főleg halála után tört ki ellene. Spinoza erősebb nyomás alatt állott. Az iskola szigorúbb, exkluzívabb, középkoribb volt, mint a jezsuita kollégium, melyben Descartes nevelkedett ahol mégis a klasszikusokkal is megismerkedett. Az aránylag kis zsidó község féltékenyebben örködött tagjai fölött, mint az anyagiilag teljesen független Descartes fölött akár családja,

akár az a nagy nemzet, melyhez tartozott. Az amszterdami zsidók nem jó szemmel nézhették, midőn a fiatal Spinoza a zsidó iskola elvégzése után modern tudományokkal kezdett foglalkozni, jól megtanult latinul, megismerkedett a modern természet-tudományokkal, a matematikával, szerzett orvosi ismereteket, elolvasta a keresztény skolasztikusokat, akik nem nagyon különböztek a zsidóktól, Maimonidestől és másoktól, kiknek műveit jól ismerte. Nem tagadhatjuk, hogy a zsidó szellem hajlik a kritika felé; a kritika az elnyomottnak fegyvere az elnyomó ellen. Spinozában a kritika élet nemcsak a zsidók elnyomatása, hanem a zsidó iskola és hitközség erős fegyelme is köszörülte. Elvált egyházától, először lelkileg, azután nem vett többé részt a szertartásokban, végül miután a hitközség először ígéretekkel, azután fenyegetésekkel hiába próbálta visszahódítani, és a nagy átokkal sújtotta, elhagyta a zsidó egyházat. Minden külső kapcsolat megszakadt Spinoza és a zsidóság közt. Spinoza keményen ítélte meg a zsidóság hibáit, de soha más felekezethez nem csatlakozott. A harag soha sem lett úrrá lelkének becsületessége fölött. Később kritikai vizsgálat alá fogta a bibliát. Ő volt az első, ki a szentírást mint történeti művet a történeti kritika eszközeivel vizsgálta és kimutatta, hogy a biblia emberi mű, hogy nem tanít se tudományt, se filozófiát, de igenis, hogy szeressük emberbarátainkat és engedelmeskedjünk Istennek. Erre alapítja azután azt a tanítását, hogy az állam föléje van rendelve az egyháznak és az állami hatalom kezelői úgy biztosítják legjobban az állam fennállását, ha

mindenkinek megadják azt a jogot, hogy gondolhassa, amit akar és kimondhassa, amit gondolt. Senki ő előtte nem hirdette oly határozottan, nyugodtan, az ész alapján a gondolatközlés szabadságának azt a nagy elvét, melybe a sötétség emberei most sem tudnak belenyugodni. E hatalmas szózatban megnyilvánul kora, zsidósága és egyénisége. A kor ebben a bátor, éles gondolkodású, nyugodt elméjű, ép lelkű, becsületes zsidóban eszmél a szellemi haladás legfontosabb föltételére, a gondolat szabadságának nagy elvére. Most értjük a kor, a nemzetiség és az egyéniség összefüggését. Az a kiváló egyéniség, az a tipikus képviselője nemzetének, ki a kor szükségleteit legjobban meg tudja érezni és a maga módja, tere szerint kifejezni és kielégíteni.

Ezzel Spinoza egyéniségének legjellemzőbb vonásához is közel jutottunk. Mi vitte rá Spinozát, hogy az üldözéseket nyugodt lélekkel elviselje, hogy egészen a tudásnak szentelje életét, hogy a ghettóból kikerülve, a modern kor nagy követelését oly hangon hirdethesse, hogy a kortársak elrémültek és csak az utódok épülhettek szaván? A felelet erre első pillanatra triviálisnak fog tetszeni: A gondolat ereje. Nem a gondolat szabadságáért lelkesedett első sorban, hanem a gondolatért. A gondolat lett szubsztanciája egész egyéniségének, ennek tüze felemésztett benne minden egyebet. Újra kínálkozik a Descartes-tal való párhuzam. Descartes is mindenről lemond, hogy a gondolatnak élhessen, hazáról, társadalmi életről, világi dolgokról, eleinte még a gondolat hirdetéséről s a gondolatnak az életben való érvényesítéséről is.

A gondolat a maga szuverén autonomiájában, a maga szabadságában, immanens fényében elbűvöli azokat a keveseket, akik először megpillantják. Ez a kor-szak a nagy gondolati vértanúknak, hősöknek a kor-szaka. De Spinoza a legnagyobbak közül való és még következetesebb, még lemondóbb, mint Descartes. Ő a testté, emberré vált gondolat.

Kövessük egy percre élete útján. Azt mondtuk, hogy nem hagyott hátra vallomásokat, mint Descartes. Mégis van egy vallomása egy kis töredékben, mely halála után «*Az értelem javítása*» címén munkái közt megjelent. Ennek a bevezetésében szól magáról. Valami ünnepi hang vonul végig ezen a bevezetésen. Mindent úgymond (de nem szó szerint idézek), amit a közönséges élet nyújtani szokott, hiúnak és megbizhatatlannak ismertem föl, azért kerestem, van-e valami, ami a lelkemet állandóan megnyugtathatja, ami örök derűvel ajándékozhatna meg engem. Gazdagság, hirnév, érzéki élvezet, ezek után törnek az emberek. De mindezek csak megzavarják a lelket, megfosztják függetlenségétől és nyugalmatól. Láttam, úgymond, hogy ezeket keresvén, a legvégső veszedelembe kerülök. Minden erejével kereste a gyógyszert. Nehéz küzdelmet vívott. Világosan fölismerte a helyzetet, mégsem tudott minden birtokvágyat, érzéki kéj- és dicsőségvágyat levetni. Végül fölismerte, hogy a gondolkodás megvéd a bajok ellen és átlátta, hogy Istent megismerni, vele egyesülni a legjobb, az örökkévaló jó. Az örök és végtelen lény szeretete tiszta derűvel tölti el a lelket és megmenti a szomorúságtól. De ez a cél csak más emberekkel

egyetemben, csak a társadalomban és az államban érhető el. Ez a hang rokon Descartes-éval, de mégsem az. Az eltérés pedig, bármily csekélynek lássék, igen fontosnak, sőt döntőnek bizonyul.

Nézzük azonban előbb, hogyan valósítja meg élte új programját. Spinoza szerény ember és most, hogy a hitbuzgóktól, rokonoktól elvált, még szegényebb, mint valaha. De Spinoza nem az az ügyefogyott tudós, aki az életben tehetetlenül botorkál, mások segítségére szorul, a világról nem tud semmit és saját helyzetét nem érzi. Ő belépett a szabad életbe és áttekinti annak minden szövevényét, fölismeri a maga helyzetét, föl a modern élet minden követelését. A gondolat nem hagyja cserben az élet gyakorlati vitelében sem. Minthogy nincs vagyona, megtanul mesterséget, tudományos mesterséget, üveglencsék köszörülését, mellyel megkeresi szükségleteinek kielégítését. De csak keveset kereshet, ennél fogva leszállítja szükségleteit a minimumra. Hihehetetlen kevésből meg tud élni, derülten, nyugodtan, megelégedetten. Ha belépünk hozzá, akár Amsterdamban, akár Rijnsburgban Leyden mellett, akár Voorburgban Hága közelében, akár Hágában, ahol élete utolsó hét évét töltötte, biztosak lehetünk benne, hogy vagy a munkánál fogjuk találni derült lélekkel, akár barátaival tartalmas beszélgetésben, mert sűrűn keresik föl tudósok, államférfiak, rajongó barátok, akik minden áldozatra készek érette. Kétszáz forint évi járadékot szinte ráerőszakol egyik barátja, De Witt, Hollandia kormányzója, kétszázat egy másik barátja, ez tulajdonképen több volt, mint

amennyi kellett neki, úgy hogy szép könyvtár is fennmaradt utána. De Vries barátja egész vagyonát rá akarta hagyni, Spinoza nem fogadta el. Távól volt tőle ezt a magatartását hősiesnek, külön érdemnek tekinteni. Életét teljesen alárendelte elveinek, kedves, szelid, nyugodt lelkű volt, aki amit észszerűnek felismert, szükségkép cselekedte. Élete és filozófiája a legteljesebb összhangban volt. A gondolatban kereste élete boldogságát, a gondolatban meg is találta. De említjük mégis, hogy a sorvadás már korán befészkelte magát testében, de ő szenvedéseit is nyugodt lélekkel, panaszszó nélkül tűrte. Nem volt büszke, ámbár kishitű sem. Tudta, hogy nagy dolgot végzett, de nem dicsekedett vele, nem telt el büszkeséggel, mert keveset gondolt magával, egészen a tárgyé volt. Az íróasztal előtt volt elemében, akkor nagy, hatalmas eszméket írt le egyszerű, de méltó nyelven; s ott széditő magasságra emelkedett, mint a sas, ki csak fent a ritka levegőben érzi jól magát. A hazugság, a korlátoltság és a gondolat szabadságának védelme tudták harcra gerjeszteni, de az is gyorsan elmúlt; a megismerés napja csakhamar fölszította ezeket a mérges ködöket is. A *Tractatus theol. pol.* a gyűlöletnek valóságos förgetegét indította meg ellene. Freudenthal halmazával szedte össze tudósok, zsinatok, hatóságok nyilatkozatait és förmedvényeit. Egész irodalom támadt körülötte, illetőleg ellene, mert a könyv védelmére kevesen mertek vállalkozni. Még el is tiltották 1674-ben, de mint az ellenfelek panaszkodnak, kevéssé foganatosan. Közben Spinoza nyugodtan befejezte a főművet, az *Etikát*, és 1675-ben

ki akarja adni. Mikor ennek híre száll, láz fogja el az egyházi köröket és az elkeseredés akkora, hogy Spinoza eláll a mű közzétételétől. De folytatta munkáját. Belefogott a Tractatus politicus írásába, de nem fejezhette be. Mindinkább elgyöngült, érezte halála közeledését, rendbe hozta dolgait és egy vasárnap, 1677 febr. 21., miután mindvégig ágyon kívül tartotta magát, orvosa karjaiban kilehelte lelkét. Hagyatékát, melynek értékes része a könyvtár volt, elárverezték; a befolyt pénz fedezte a temetés költségeit és apró tartozásait. Barátai még 1677-ben kiadták műveit, az Etikát, a töredékeket és a fontosabb leveleket. Ebben az egész életben nem találhatunk egyetlen egy foltot sem. Sohasem vált hűtlenné magamagához és mindezt a gondolat hatalmának köszöni.

Említettem, hogy Descartes élete is hasonló vonásokat mutat, de Descartes nagy úr volt, aki a kutatás ügyének élt, és kitért az emberek elől, hogy ne bántassák. Épenséggel nem volt hős. Sőt hűtlenné is vált elveihez, midőn elfogadta a svéd királyné meghívását és ezt a hűtlenséget életével fizette meg. Spinoza elé még fényesebb kísértés lépett.

A szegény kitzasztott zsidónak felajánlotta a pfalci választó fejedelem a heidelbergi egyetem filozófiai tanszékét, kimondottan biztosítván őt, hogy tanításának szabadságát senki sem fogja korlátozni. Spinoza nem fogadta el a meghívást, mert világosabban látott mint a fejedelem, tudta, hogy ez nem képes megvédelmezni az ő tanítása szabadságát. Semmi illúziója nem volt, mégis boldog volt.

De mérhetetlen hite és bizalma volt az ész erejé-

ben és ez különbözteti meg Descartes-tól. Descartesnak ketté vált az élete. Külön volt neki a tudomány, külön az élet, hogy amannak élhessen, ezzel kompromisszumokat kötött. Spinozának élete tükrözte filozófiáját, filozófiája életét. Descartes-nál a szakadás ott kezdődik, hogy nem volt hívő lélek, Spinoza az volt. Spinoza lelkében a zsidó jámborság mély vallássossággá szűrődött le, Isten volt gondolatainak kezdete és vége, Istenbe olvasztotta az egész világot, az egész világba Istent, Isten és a világ eggyé vált gondolkodásában. Panteizmusa mégis a legegységesebb rendszer, melyet az emberi ész alkotott. Nem Descartes nyomán alkotta, hanem azt hiszem, a zsidó monoteizmus öltötte benne ezt az alakot. És ezen egy-minden Isten elé járult büszkén és alázatosan, az észben bizakodva. Semmik se vagyunk Isten előtt, úgy szól, mint az ótestamentom prófétái és mégis megismerjük Istent eszünk erejével. Istent megismerni annyit tesz, mint világosan gondolkodni. Világosan gondolkodni annyit tesz, mint az ész világosságát zavaró indulatokat legyőzni, mint boldogan élni. Az ész világossága annyi mint Isten megismerése, Isten megismerése annyi mint Isten szeretete. Isten szeretete annyi mint a legfőbb boldogság, mert ez lényünk emberileg lehetséges legnagyobb fölmagasztalása. Így győz az ész, a gondolat mindenben: a téren, az időn, az indulaton, a szenvedélyen, a mulandóságon és az egyéniség elkülönülésén. Isten e filozóf kezdő és végszava, de kezdő szava így hangzik: Isten megismerése, végszava Isten szeretete.

Ez a gondolat igaz győzelme. Mert Descartes-ben

ez a szó szeretet nem fordul elő. Nála az élet az okosság terrénuma, a gondolat az igazságé, igazság és okosság pedig nem járnak mindig egy úton. Spinozánál az ész aktiv tartalomává válik. Azért mondja abban az idézett bevezetésben, hogy a legfőbb cél csak az államban érhető el. Descartes mondja, ne bántsuk az államot. Spinoza mondja, a gondolatnak át kell alakítania az államot is. A két filozófus közt Spinoza a praktikusabb, a modernebb, az útmutató: Követeli a gondolat szabadságát és az állam szuverénitását, azt a két javat, amelyért még nekünk is harcolnunk kell, de a győzelemnek mindinkább növekedő reményével. Mert Spinoza a gondolattal nem mellőzi és nem sorvasztja el az életet, hanem átszellemíti. A felvilágosítás korának ő a közelebbi apostola. Nem tartom véletlennek, hogy az elnyomott zsidóság körében támadt ez a férfiú, aki bizott, mint a zsidóság mindig bizott, az ész győzelmében, a tudományban és az életben. A tanítás évezredes hagyományai a zsidóságban érlelték meg őt, ki a modern emberiségnek marad a mai napig nagy küzdője.

Budapest.

Alexander Bernát.

ZSIDÓ NYOMOK A RÓM. KATH. SZERTARTÁSOKBAN.

A vallások történetében semmiféle jelenség sem nyújt oly érdekes adatokat a tömeg lélektanának megismeréséhez, mint a kölcsönhatások és a megal-kuvások jelensége. Nem volt a múltban s nincs a jelenben sem oly kultúrnép, vagy még természeti állapotát élő vad törzs, mely kezdettől fogva mindig eredetiségében tartotta volna meg fogalomkörben és kultuszban vallásos élete megnyilatkozását. Az ékiratos agyagtáblák és a hieroglifás piramisok, Homér époszai és az Edda, az Avesta és a Vedák éppoly kevéssé adnak felvilágosítást az illető népek eredeti vallásáról, mint ahogy hiába akarnók az ősi rómaiak hitét a latin klasszikusokból megismerni. Valamennyiben találhatóak olyan elemek, melyek többé-kevésbé beleilleszkedtek, de mindannyinál az oda nem tartozás érzetét fölkeltő diszharmonióval, a nép sajátos vallásrendszerébe, anélkül, hogy a tudomány képes volna ma már szabatosan megfelelni arra a kérdésre, hogy mi módon kerültek egyazon vallás-elemek nemcsak olyan népekhez, melyek egymással szoros összeköttetésben éltek, de olyanokhoz is, melyek — jelenlegi történeti tudásunk szerint — egymással nem is érintkezhettek.

Önmagukban fejlődtek-e az egyes népek izolált keretében az eszmék, míglen azonos fejlődési feltételek mellett el kellett jutniok tartalomában és külsőleg

megnyilatkozó kultuszban a megegyezés fokára? Öntudatan kölcsönhatásnak tulajdonítható-e a megegyezés, melynek elemeit észrevétlenül szívta fel a leigázó hatalom a legyőzött, de magasabb kulturájú nép életéből, vagy szoros érintkezés folytán lopódzott tetszetősebb kultusz és megkapóbb eszmekör valamely szomszéd nép lelkiületébe? Avagy vallásújító egyének politikai óvatosságból fakadt tudatos megalkuvása volt-e a törekvés, hogy más népektől kölcsönzött eszméket a régi kultuszformák révén csempéssze saját népébe?

Az Avestából világosan kiolvasható, hogy a tiszta Zarathustra-vallás nem egyéb, mint a meggyökere sedett népvallással kötött kompromisszum; az iszlám-ról is tudjuk, hogy Mohammed a kompromisszumok hosszú láncolatával volt kénytelen fenntartani a pogány arabok vallását; a kereszténység terjedésének nyomait a különböző országokban és világrészekben szintén megalkuvások jelzik, nemcsak külső kultuszformákban, de még fontos dogmatikai tételekben is.

Ám a zsidó vallás sem volt ment keletkezése idején olyan elemeknek a helyzet által parancsolt megtűrésétől, melyek különben nem voltak összeegyezhetők az alapított vallás szellemével. Ezen elemek Áron főpap segédkezése az aranyborjú készítésénél és a vágóáldozatok bemutatásának kultusza volt.

Miként történhetett az, hogy Áron, az Egyistenség eszméjének szolgálattevő főpapja készséggel engedett a nép kívánságának s minden ellenkezés nélkül hozzájárult az aranyborjú imádásához? Maga a talmud (Szinhedrin 7. a.) a helyzet követelte szükségességből

magyarázza ki az esetet, midőn az aranyborjú készítése előtt azt a nyilatkozatot téteti Árónnal, hogy «jobb, ha most bálványt imád a nép, mely után a megtérés útjára léphet, hogysem erőszakos ellenkezéssel okot szolgáltatassak soha többé jóvá nem tehető bűnre, a féktelen népindulatnak gyilkolásban nyilvánuló kitörésére». Az Egyiptomból még csak imént kivonult nép lelkében még nem vert mélyen gyökeret az Egyistenség hite, sőt Mózes hosszadalmas távolmaradása a Szinájon még ezt a gyöngé hitet is megrendítette; de a néplelkület nem tudott imádat tárgya nélkül szükölködni s a pusztában való táborozás viszontagságai közben ösztönszerűleg is igyekezett emberfölötti hatalom oltalmát keresni, természetes, hogy az egyiptomi istenek közül választotta ki a nép a lelki vágyódását kielégítő hatalmat. És Árónnak meg kellett alkudnia a helyzettel, különben nem óvhatta volna meg a zendüléssel fenyegető népet a gyilkolás bűnétől, ha elvonja alóla a téves hit talaját akkor, amikor még meg nem állapodhatott az igaz hit talaján; téves hitből ki fog még fejlődhetni az igaz hit, de a gyilkosságot többé jóvá tenni nem lehet.

Ugyancsak a helyzet és korviszonyok parancsolta követelmény volt a vágóáldozatok bemutatásának intézménye. Vallástörténetünk legkimagaslóbb tekintélye, Maimuni Mózes volt az, aki A Tévelygők Útmutatója című bölcséleti könyvében (III. 32. és 35. fej.) kifejti, hogy az Egyisten szolgálata nem egyeztethető össze az áldozással, de minthogy Mózes idejében az emberiség nem ismert más istentiszteleti módot, mint az áldozást, kénytelen volt megalkudni

az akkori világ felfogásával, kénytelen volt az áldozást beleilleszteni kultuszrendszerébe, hogy a sokistenségnek áldozó pogány világgal szemben Izraelt csak az Egyistennek bemutatandó áldozás útján nevelje a tiszta hitre.

Rendkívül érdekes, hogy Maimuninak ezen nézetét már ezer évvel előbb sokkal szabatosabban s jellemzőbben fejezte ki Clemens Romanus, ki a neki tulajdonított Apostoli Konstitúciókban (VI. 20.) és a Recognitiók Könyvében (I. 35. és 36.) azt hangoztatja, hogy az Egyiptomból való kivonuláskor még nem volt tervbe véve az áldozatok elrendelése s csak amikor Izrael az aranyborjút imádta, csak akkor rendelte el Mózes Isten parancsára a vágóáldozatok bemutatását, oly célból, hogy — ha már képtelen a nép megszokni e pogány szokásról, — hozzon csak áldozatot, de kizárólagosan az Egyistennek.¹ Nagy súlyt kell

¹ Constit. Apost. VI. 20: «Non enim sacrificiis eget Deus qui natura sua nullius rei est indignus, sed cum . . . pro Deo vitulum vocaverunt Deum . . . tunc iratus Deus . . . dixit. Fac altare et sacrificia continue; offer igitur assidue holocaustum, ut memineris mei . . . errorem de multitudine deorum relinquant.» — Recogn. Liber I. 35. 36: «ipsi secundum speciem Apidis, quem coli in Aegypto viderant, aureum caput vituli facientes adoraverunt, et post tot ac tanta quae viderant mirabilia, veteris consuetudinis sordes eliminare a se atque abstergere nequiverunt. Et ob hoc brevis spatii iter quod ex Aegypto ducit ad Judæam relinquentes, immenso eremi ambitu egit eos Moyser, si forte possit vetustæ consuetudinis mala novellæ institutionis permutatione discutere. Cum interim fidelis et prudens dispensator Moyses pervidens, populo ex Aegyptiorum consortio altius inolevisse vitium idolis immo-

helyeznünk arra, hogy a több évszázadon át hivatalos tekintéllyel bírt Apostoli Konstitúció Clemens Romanusnak, Pál apostol munkatársának, tehát a kereszténység legelső tekintélyei egyikének tollával íratta meg e nyilatkozatot, mert ezzel maga a kereszténység szolgáltatott bizonyítékot önmaga ellen, elismervén azt, hogy Istennek nem volt tervében a vágóáldozati kultusz s így nem lehetett tervében az sem, hogy Jézus halála fogja helyettesíteni az áldozatokat, ha majd a korviszonyokkal történt megalkuvás folytán létrejött kultuszmódra többé nem lesz szükség.

Ha tehát látjuk, hogy még a zsidó vallás megalapításánál is, amikor a nép az idegen hatásoktól elszigetelten vándorolt a pusztában, ahol nem élt többé azon a talajon, amelyen közvetlen befolyások érvényesülhettek volna új és tiszta hitének kialakulásában s így könnyebben lehetett volna lelkiületének a múlttal összekötő szálait teljesen elszakítani, s dacára ezen képzelhető legkedvezőbb helyzetnek, mégis kénytelen volt Mózes és Áron számot vetni a nép meggyökeresedett gondolkodásával, úgy egyáltalán a vallások keletkezésénél és fejlődésénél természetes folyamatnak fogjuk találni azt, hogy új eszmék és kultuszok már meglévő régi fogalmakba és formákba kapcsolódnak még ott is, ahol az új és a régi a leghatározottabb ellentétben áll egymással.

Ebből a nézőpontból tekintve a kereszténységet, legelső sorban az a kérdés merül fel, vajjon vannak-e

andi, nec posse de eis radicem mali hujus excidi, immolare quidem eis concessit, sed Deo soli hoc fieri permisit.»

benne olyan eszmei és kultuszbeli elemek, amelyek a zsidóságból való fakadás alkalmával mint összekötő kapcsok maradtak benne, s másodsor az a kérdés, vajjon vannak-e benne olyan eszmei és kultuszbeli elemek, amelyek a pogányok közt való terjedés alkalmával kerültek bele?

A kereszténység eszmei tanításairól A Zsidóság Eszmei és Tanai című könyvembem írtam s kimutattam, hogy mindaz, ami a kereszténységben szép, eszményi és örök, az a zsidóságból van átvéve; a jelen alkalommal a kereszténység kultuszával, istentiszteletének külső formáival akarok foglalkozni, kimutatni azt, hogy a katolikus vallás szertartásai mai napig fenntartották a zsidó istentiszteleti formák egész terjedelmét.

I.

Szóljunk először az ünnepi évről, vagyis az egyházi naptárról. Mert amint a zsidóknál nem esett egybe az egyházi év a polgárival, amennyiben az előbbi a Niszan hónappal s az utóbbi a Rós Hasónó ünneppel kezdődött, úgy a keresztény egyházi év sem január elsejével, hanem a karácsonyt megelőző Advent első vasárnapjával veszi kezdetét. Persze ez már csak későbbi fejlődés nyoma, minthogy eredetileg a zsidó kapcsolatnak megfelelően az egyházi évnek a húsvéti ünnepkörrel kellett kezdődnie, aminthogy *Angolországban még ma is tényleg március 25-én kezdődik az egyházi év*, de mindenesetre érdekesen jellemző tény az, hogy a katholicizmus, mely egyházi jelleggel

ruházta fel ugyan a január elsejét, mégis fenntartotta a különálló egyházi naptárt.

Ezen egyházi naptár szerint három ünnepkörbe van beosztva az esztendő: a karácsonyi, húsvéti és pünkösdi ünnepkörbe, mely megfelel a zsidó három zarándokünnep: a Szukkoth, Peszach és Sabuoth köreinek.

A) A Szukkoth köre kezdődik Rós Hasónóval, illetőleg az ezen ünnepre szolgáló négyheti előkészületet is számítva, Elul hó elsejével és végződik a sátoros ünnep utolsó napjával, amikor még Jeruzsálemben nagy vigasság közt vízmerítési és kivilágítási ünnepeket tartottak s amely napon a zsinagógákban ma is esőáldásért könyörögnek. Ebbe a körbe esik a zsidóknál még a Rós Hasónóra közvetlenül következő böjt Gedaljah vértanú emlékére és a Jóm Kippúr.

Más helyen¹ liturgiai bizonyítékokra támaszkodva fejtettem ki, hogy az őskereszténység a zsidó Újévet ünnepelve s azt krisztianizálva, — amiért is a karácsony előtti napot, a világteremtéssel való kapcsolatban, Ádám és Éva napjának hívják, — csinálta meg a karácsony ünnepét, mely csak a negyedik században állapított meg végleg időbeli eltolódással. De nemcsak a karácsonyban, hanem annak egész ünnepkörében is megtalálható a zsidó Újév egész ünnepköre. Az Újévre előkészítő négy hetes Elul hónapnak megfelel a Karácsonyra előkészítő négy hetes Advent; az

¹ Magyar Zsidó Szemle. XXV. évf. Orientalistische Literaturzeitung. VI. évf. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft LXIII. évfolyamában.

Újév előtt tartott hajnali Szelichoth-istentiszteletek nyomát láthatjuk a Karácsony előtti Rorate-nak nevezett hajnali misékben; a zsidó ünneplés, illetve naptárszámítás módját, mely szerint az ünnep a megelőző estével kezdődik, nem pedig azon általánossá vált képzeletet, hogy Jézus este született, őrizte meg a kereszténység azzal, hogy az ünnep előestéjén vigiliát, sőt vecsernyét is tart; s amint a források betűt sem tudnak arról, hogy Jézus mikor született, éppoly keveset tudnak István martír vértanúságának dátumáról, a kereszténység mégis a karácsonyt közvetetlen követő napra tette István martíromságának ünnepét, úgy amint Gedaljának, az egyetlen zsidónaptári martírnak emléke is az Újévet követő napra esik; s amint a zsidóknál ezen ünnepkör a sátorosünnep utolsó napján tartott kivilágítási s vízmerítési örömnappal fejeződött be, úgy fejezi be a kereszténység ma is a Karácsony ünnepkört az Epiphániával, melyet Nazianzi György még «fáklyák ünnepé»-nek nevez, a magyar egyház «Vízkereszt»-nek mond s amely napon a keleti egyházban ma is vizet szentelnek.

Az Epiphania ünnep ma január 6-ikára esik, ami naptárilag nem igazolja a föltevést, hogy az a zsidó fáklyásünnepből vette eredetét, minthogy az karácsony első napjától számítva a 13. napra esik, holott a vízmerítési és fáklyásünnep a zsidó újév utáni 21. napra esett; ámde a katolikus főbb ünnepek mindegyikénél Oktavát is tartanak, azaz az ünnepek nyolcadik napját az egyház újból ünnepiesen szenteli meg, amely szokásnak azonban persze nem az a je-

lentősége, amit a katolikusok tanítanak, hogy az ünnep heti fordulója újból felébreszti a naphoz fűződő emlékeket, hanem egyszerűen az, hogy eredetileg a zsidó 7, illetve 8 napos ünnepek első és utolsó napjait tartották meg s csak utólagos fejlődés alapján maradt meg az első nap főünnepnek, a nyolcadik pedig csak egyházi emléknappal. Bizonyos, hogy az Epiphaniát eredetileg — mint a zsidók — a sátoros ünnep utolsó napján tartották, de utóbb — a zsidóságtól már teljesen különválva — az ünnep fényes szertartását a jelentősebbnek tartott első napra tették át, holott az eredeti fáklyás és vízmerítési napnak emléke már csak az Oktavában őriztetett meg.

Ily módon világosan látható, hogy a zsidó sátoros ünnep köre az Újévre előkészítő Elul hótól kezdve egészen a befejező örömnapiig megvan, egész terjedelmében eltolódva a naptári számításban, a karácsony ünnepkörében.

Csak egy nincs meg: a Jóm Kippur. S ez könnyen érthető is. A személyes bűnbánás, az egyéni megtérés által eszközöndő személyes kiengesztelődés Istennel már elejétől fogva oly éles ellentétet alkotott a keresztény eszmevilágban előtérben álló azon tanhoz, hogy Jézus az ő vérével szerzett bocsánatot a bűnösök számára, hogy ezt a személyes engesztelődést követelő ünnepet nem tarthatta meg a kialakulásban volt kereszténység. És mégis! Kétségtelen nyoma maradt a katolikus istentiszteletben a Jóm Kippurnak azzal, hogy a szeptember havi kántorböjtkor, mely sokszor ugyanarra a napra is esik,

mint a Jóm Kippur, a mise keretében a következőt olvassa fel latinul a pap: «És szól az örökkévaló Mózeshez, mondván: A hetedik hónap tizedikén, engesztelés napja az, szent gyülekezés legyen nektek és sanyargassátok lelketeket; és mutassatok be tűz-áldozatot az Örökkévalónak. Semmi munkát ne végezzetek ezen a napon, mert engesztelés napja az, hogy engesztelést szerezzenek számotokra az Örökkévaló, a ti Istentek színe előtt. Mert minden személy, aki nem sanyargatja magát ezen a napon, irtassék ki népéből. És minden személy, aki végez bármely munkát ezen a napon, — ki fogom pusztítani ama személyt népe közül. Semmi munkát ne végezzetek, örök törvényül nemzedékeiteken át minden lakóhelyeiteken. Szombat nyugalma az nektek és sanyargassátok lelkeiteket; a hónap kilencedikén este, estétől estig üljétek meg ünnepeteket.» Igazán csodálatos a katholicizmus konzervativizmusa, mellyel megtartotta mai napig ezt a leckét s felolvassa oltár előtt a zsidó Jóm Kippur-ral egyidejűleg. Még jó, hogy latinul olvassa s így a közönség nem érti, hogy akkor neki a Jóm Kippur megtartását parancsolják!

De van a karácsonyi ünnepkörben még egy nap, mely bennünket érdekelhet, amely nap azonban a közkézen forgó naptárakból már el van tüntetve, a Circumcisio napja. Hiszen érthető, hogy a köznaptárak miatt nem tüntetik fel a maga egyházi nevével a január elsejét annak a napnak, amelyet az egyház tényleg megtart, Jézusnak az Ábrahám szövetségébe való felvételi napja gyanánt; de ha a köznaptárak el is szeretnék feledtetni a világgal, hogy Jézuson is

megvolt a zsidókhoz való tartozás speciális jellege, úgy az egyház hivatalosan megemlékezik Jézus születése után a nyolcadik napon, a rajta is megesezt tényről, annál is inkább, mert annak állítólag valósággal meglevő emlékét (a præputiumot) legszentebb és csodatevő ereklye gyanánt őrzik Rómában, abban a kis kápolnában, melynek oltára felett a felírás hirdeti: Non Est In Toto Sanctior Orbe Locus (nincs szentebb hely az egész földkerekségén), s amely kápolnához a Scala Santa-n csúsznak fel térdükön a töredelmes vezeklők. A circumcisio emlékének hű őrizete mellett azonban főleg az tanúskodik, hogy ezen, állítólag eredeti ereklyét, melynek csodatékony hatást tulajdonítanak, nemcsak Rómában őrzik, hanem Charroux-ban (Poitiers mellett), Antwerpenben, Párisban, Brüggeben, Boulogneban, Besançonban, Nancyban, Metzben, Le Puy-ben, Conques-ben, Hildesheimban és Calcatában is — vajjon ki tudná bizonyítani, hogy mindezek közt hol őrzik az igazit? Mindegy; bennünket csak az érdekel, hogy ezen ereklye tisztelete még fennáll s hogy a circumcisio napja meg van örökítve az egyházban.

A karácsonyi ünnepkörben még csak a téli kántorbőjtre utalunk, mely egyike azon négy (quatuor s ezen latin szóból lett «kántor»-ra magyarosítva) bőjtnek, melyet az egyház a négy évszakban tart a betakarítandó, vagy már betakarított termésért és a remélt, vagy már elkövetkezett esőáldásért. Minden évszakban három napon át tartanak, egymásra következő szerdán, pénteken és szombaton e kántorbőjtök, melyek nem egyebek, mint a Peszach és Szukoth után tartott

három napos, ugyancsak esőáldásért rendelt zsidó böjtök, kombinálva a Jeruzsálem emlékére rendelt egynapos böjtökkel. Ezekről a kántorböjtökről maga Nagy Leo pápa mondja, hogy előbb a zsidóknál voltak szokásban, mint a 4., 5., 7. és 10. hónap böjtjei, most pedig a keresztény szokásba is átmentek. Ezt a négy böjtöt kombinálta az egyház a zsidók azon 2 háromnapos böjtjével, mely esőáldásért rendeltetett. Nálunk egymás után következő hétfőn, csütörtökön és hétfőn tartatik a böjt, mely napokat az egyház a Jézus életéből gyászosan kiemelkedő szerda, péntek és szombattal, mint böjthöz jobban illő napokkal helyettesítette.

B) A húsvéti ünnepkör szintén fenntartotta egész terjedelmében a zsidó származás nyomát. A zsidó kiváló szombatok mintájára a katolikus egyházban a kiváló vasárnapok sorozata képezi a húsvétra való előkészület útjelzőit. Noha az egész esztendő vasárnapjait a felolvasott szent lecke első szavával nevezi az egyház, éppúgy mint a zsidók a szombatokat az illető hetiszakas első szavával nevezik meg, de a húsvét előtti vasárnapok nevei éppen a napok kiválóságánál fogva, jobban átmentek a köztudatba. Ezek a vasárnapok hat héttel előzik meg a húsvétot s az egyház tanítása szerint Jézus hat heti, illetőleg negyven napi szenvedésének időjelzői. Ez azonban csak utólagos magyarázat, minthogy az egyház gyakorlata nemcsak a quadragesimát, a negyvennapos böjtöt tartotta fenn, hanem kiváló vasárnapok jelzésével quinquagesima, sexagesima, sőt septuagesima húsvételőtti időszaknak nyomát őrizte meg, amit azzal magyaráz-

nak, hogy a régi egyházban nemcsak negyven, de ötven, hatvan, sőt hetven napos böjtöt is tartottak húsvét előtt, amely tradíciónak erősen ellentmond Irenäus egyházatya nyilatkozata (Eusebiusnál V. 24. 12.), ki a húsvét előtti böjtölés sokféle módja jelzésére nem azt emeli ki, hogy 40—70 napos böjtöt tartanak, hanem azt, hogy némelyek egy *napig*, mások két napig, mások ismét negyven *órán* át böjtölnek. Ezenkívül azonban feltűnőnek kell találnunk azt a disszonanciát, mely a farsang öröme és a húsvéti előkészület bánata közt létezik, ha a 70 napos böjt emlékének tartjuk a septuagesimát, melynek első három hetébe esik a farsang.

Mindezen feltűnő jelenség magyarázatának kulcsát az adja meg, hogy Peszach előtt kilenc héttel, illetőleg 70 nappal, tehát a húsvét előtti septuagesima vasárnapjával egyidejűleg a zsidók is kiváló szombatot ünnepelnek, a *Sabbosz Siróh*-t, amikor az Egyiptomból való kivonulás s a Vöröstengeren történt átkelés olvastatik fel a templomokban. Ez így volt Palesztinában is, s ezen történetek felolvasásával tényleg kezdetét vette a Peszachra való készülődés, amely örömmünnepre való készülődés hangulatába igazán bele is illett a néhány hétre következő Purim hangulata. Mindezt gyakorolta is az őskereszténység, hiszen a húsvét előtti hat hétnek kiváló vasárnapjain még ma is a zsidók Peszach előtti kiváló szombatjainak teljesen megfelelő részeket olvas fel az egyház a Szentírásból, de miután az egyház erre a hat hétre már megszokta a Jézus negyven napi böjtjével megokolt elfogadható magyarázatot, a húsvéttal a közbe-

eső farsang miatt csak lazán sem összefüggő kilencedik hétre már sehogy se tudott magyarázatot lelteni. Minthogy pedig a gyakorlatban meghonosodott Sabbosz Siróh-t, illetve a húsvét előtti kilencedik kiváló vasárnapot az egyház konzervativizmusa nem törölkthette, kimondta azt, hogy régente némelyek 70 napig böjtöltek húsvét előtt.

A tulajdonképeni böjti időszak Hamvazó-szerdává kezdődik, melynek bűnbánati s az ember gyarlóságára utaló motivumai a zsidóságra emlékeztetnek. A fejnek hamuval való behintése, a hamvazás közben a lelkész által mondott szavak: *memento, quod cinis es et in cinerem reverteris*, bibliai motivumok; a húsvéstől való tartózkodás a gyász idején szintén zsidó szokás. De maga a hamvazásnak szertartási módja az, ami fölkelte a zsidó eredet gyanúját. Ugyanis a Peszach előtti harmadik szombat a zsinagógában a «Vörös tehén» áldozatának szombatja, amikor felolvastatik a Biblia rendelkezése a vörös tehén áldozásáról, melynek porrá égetett hamujával s eleven forrásvízzel eszközölték a tisztátlan lelkek megtisztulását. A hamvazó szerdának mai napig fennmaradt szertartása, mely szerint a pap a megelőző év virágvasárnapjáról megörzött barkát az oltáron eléget, a hamut szentelt vízzel tömjénezés közben *præparálja*, s azzal homlokát megérintvén, bűnök bocsánatjáért esedezik, majd pedig a közönséget látja el, mindenkit az emberi bűnös gyarlóságra figyelmeztetve, összes motivumaiban a «vörös tehén»-re emlékeztet. Az egyháztörténet semmit sem tud a hamvazó szerdának általánosított fix institúciójáról az első századokban;

a szertartási módot csak egyházi átokkal sujtottak és kiközösítettek vezeklése céljára alkalmazták s csakis a Benevent-ben 1001-ben tartott zsinat általánosította s tette minden klerikus és laikus számára kötelezővé a hamvazó szerdai szertartás igénybevételét. Nagyon valószínű tehát, hogy a hamvazó szerda és a «vörös tehén szombatja» közt összefüggés volt s csak százados fejlődés folyamán tétetett a hamvazás három héttel előbbre, a negyvennapos böjt elejére.

Ezen ünnepkör legfőbb napjának, a Húsvétnek zsidó eredetét a közfelfogás csak az időbeli találkozásra szorítja, azt hirdetvén, hogy a zsidók Peszachkor volt a feltámadás; holott az a tény, hogy a kereszténység a húsvétot egészen a XI. századig nyolc napon át tartotta és hogy csak XIV. Benedek pápa 1753-ban volt képes a két napos ünnepet keresztülvinni, bizonyítja, hogy az őskereszténység húsvétja és a zsidó Peszach közt szorosabb kapcsolat volt.

C) Legrövidebb a pünkösdi ünnepkör, mely a búzaszenteléssel kapcsolódik össze a húsvét körével, amennyiben a jeruzsálemi szentélyben Peszach második napjától kezdve negyvenkilenc napon át gabonaáldozatot mutattak be, mely idő leteltével, az ötvenedik napon a Pünkösdi ünnepét ülték. Így tartja a zsidóság ma is, Peszach második napjától számítva a gabonaáldás idejét, ötvenedik napon a Pünkösdöt, mint a Kinyilatkoztatás emléknapját, ami által nemcsak időben, de eszmei tartalomban is olyannyira egy csapáson halad vele a keresztény Pünkösdi, hogy még a tüzes villámok közt adott Kinyilatkoztatáshoz fűződő ősi zsidó legenda is, mely szerint a Kinyilat-

koztatás egyszerre hetvenféle nyelven adatott, hogy megérthette minden nyelvű nép, feltalálható a keresztény Pünkösöd lángnyelveiben. Nem hagyható itt említés nélkül, hogy előbbi századokban az egyház kiváló ünnepiességgel tartotta meg a Pünkösöd előtti vigiliát, aminek pendantját szintén megtaláljuk a zsidóknál abban, hogy a Pünkösöd előtti éjjelt Szentírás olvasással töltik el.

D) Végül a vasárnapról kell szólnunk, melynek ünneplése nagyon lassan fejlődött ki s csak a zsidóságtól való teljes szakadás megpecsételése s szenteltetett ünnepnek s avattatott hetedik napnak, olyanyira, hogy az egyház nem riadt vissza még a Tízparancsolat szövegének megváltoztatásától sem, mely világosan a «szombat» megtartásáról szól.

Az Apostolok Cselekedetének könyvéből következik, hogy tényleg vasárnapon is tartottak istentiszteleti összejöveteleket s csak Justinus Martyr egyházatya az első, ki a vasárnapnak is, mint Jézus feltámadása napjának megszenteléséről határozottan szól; de még ő sem említi, hogy a vasárnap a szombat helyébe lépett volna. A vasárnapra főleg a pogány-keresztény vidékeken helyeztek súlyt, de keleten, hol a zsidó-keresztények voltak túlsúlyban, inkább a szombatot tartották. Még az Apostoli Konstitúciók is mindkét napra egyforma ünneplést írnak elő, kijelentvén, hogy a rabszolgák öt napon át dolgozzanak, s szombaton és vasárnapon nyugodjanak. Kizárólagos ünneppé csak Nagy Konstantin avatta a vasárnapot, a negyedik században.

De a hét napjai közül már az őskereszténységénél is

megtaláljuk nyomát annak, hogy a szerdát és pénteket félbőjttel megszentelt félünnepnek tartották, mit azzal magyaráztak, hogy a Tanács szerdán ítélte el s pénteken végeztette ki Jézust. Kétségtelen, hogy e két nap kiemelésének a hét napjai közül a zsidóságban gyökerezik, hol a hétfőt és csütörtököt, mint vásárnapokat, amikor a vidékről seregestől jöttek a városi központokba, használták fel vallásos tanítással egybekötött istentisztelet tartására. A megszokott hétfői s csütörtöki összejöveteleket változtatták aztán — Jézus életéből meritett kapcsolat alapján s a zsidóktól való különválás jelzésére — a szerdát és pénteket.

Ami ezeken kívül az egyházi naptárban mint ünneppé avatott nap fordul elő, az mind késői eredetű s majdnem kizárólag Mária kultuszát s a szentek tiszteletét célozzák.

II.

Dallos A Katholikus kultusz szelleme című könyvének II. kötetében (38. s. k. lapján) mondja, hogy: «Az első keresztények szorgalmasan látogatták a zsinagógát s az isteni tiszteletben élénk részt vettek, míg keresztény szertartásaikat otthon végezték. A keresztények átvették a zsidók szent könyveit, a zsidó isteni szolgálatnak legszebb gyöngyeit: a mély isteni titkokat tartalmazó zsoltárokat, melyek a ker. istentiszteletnek is főrészt képezték; a zsoltárokkal együtt átszármazott a zsidók éneklési módja is, mely a zsidókeresztények előtt ismeretes volt. Ennek bizonyítására hivatkozom a németországi zsidók jelenlegi éneklési módjára, mely Szt. Gergely pápa karénekehez

nagyon hasonlít.» «A zsoltárokon kívül átvették Mózes hálaénekét (II. M. 15.), hattyúdalát (V. M. 32.), Hanna hálaénekét (I. kir. 2.), a Szeráfok énekét (Jes. 6.), Izrael dicsőítő dalát (Jes. 26.), messiási szózatát (Jes. 12.), Habakuk imáját (3. f.) s a tüzes kemencébe vetett három ifjú dalát.»

Egy másik, szintén nagy elterjedtségnek örvendő tudományos ismertetés a kath. szertartásokról, *Schüch* Ignatius A Lelkipásztorkodás Kézikönyve c. művének 374. lapja a következő közlést tartalmazza: «Az ószövetségi szentírás azon istentiszteleti formákat tárja elénk, melyeket maga az Isten rendelt el s melyek közül sok részben változatlanul, részben a kereszténység szelleme szerint módosítva vétetett föl a keresztény istentiszteletbe és még most is használatban van.» «Ide tartoznak a tömjénnel való füstölés, a gyertyák égése istentisztelet alatt, az olaj, víz és só használata, a papi öltözetek, az imádságra szánt órák megtartása, a hét valamely napjának istentisztelet által való megülése, az év különböző ünnepei (húsvét, pünkösöd) stb.»

Mindaz, amit *Dallos* és *Schüch* felsorolt, csak egészen elenyésző részét képezi annak, amit a kereszténység a zsidóságból átvett s a katholicizmus fenn is tartott az istentisztelet külső és belső rendjében.

Lássuk csak mindenekelőtt a misének nevezett istentiszteletet. A nagyközönség ma már természetesen nem tudja, hogy a mise két részből áll, mely kezdetől fogva sem függött szervesen egymással össze s ma is csak az időbelileg közvetlen egymásután való következés kapcsolja a két részt egybe. Az első részt

hivatalosan ma is a katechumének miséjének hívják, a második pedig a tulajdonképeni miseáldozat, midőn az ostya és bor misztikus átváltozását idézi elő a pap imája. Eredetileg az istentisztelet első részét befejező prédikáció után elküldtek mindenkit a helyiségből, aki nem volt felavatott keresztény; ezen első résznél, mely zsoltáréneklés, szentírásolvasás és prédikációból állt, jelen lehetett zsidó, pogány, előkészületben lévő áttérni akaró és vezekelni szándékozó bűnös, de a prédikáció után csak a beavatottak maradhattak vissza, csak azok vehettek részt a következő barátságos lakomán, melyet a testvéries együvértartozás jelzésére tartottak. Eleinte ez a lakoma piknikszerű volt, mindenki elhozta a magáét s együttesen fogyasztották el; majd közös pénztár gondoskodott az egész gyülekezet terített asztaláról; majd pedig százados fejlődés után a helyi és gyülekezeti viszonyok kényszerítő hatása alatt csak az istentiszteleti funkcionáriusok ültek asztalhoz s a szolgák által osztogattak jutalékokat a jelenlevőknek s küldöttek még a kényszerűségből távolmaradt betegeknek is; végre oda fejlődött, hogy a lakoma emlékét csak a pap tartotta fenn azzal, hogy áldást mond a borra és kenyérré, mely utóbbiból ma már csak ostya lett. Ez a miseáldozat fejlődésének rövid története, melynek misztikus vonatkozásai kívül esnek a mi érdekkörünkön s csak azon külső jelenségeire óhajtunk rámutatni, melyek a zsidóságból kölcsönöztek.

A) A miseáldozat elemeiről: a kenyérről és borról megköveteli az egyház, hogy a kenyér csak búzalisztból való, kovásztalan s kerekded legyen, hogy a bor

valóságos szőlőből sajtolt s az áldozás alkalmával vízzel kevert legyen. Közbevetve megjegyzem, hogy ezen kenyér-ostya és bor beszerzésénél az egyház a legspeciálisabb zsidó szokást követve, úgynevezett Hechsert kíván, bizonyítványt a liszt és bor származása és elkészítéséről; sőt 1879-ben a Katholikus Havi Közlöny (607. lapon) a sűrűn előfordult borhamisítás miatt azt követelte, hogy a hazai katolikus egyház is honosítsa meg a felesketett borszállítók intézményét. A miseáldozat ezen két lényeges eleméről azt tanítja az egyház, hogy «a kenyérnek kovásztalannak kell lennie, mivel Jézus az utolsó vacsorán csak ilyennel élhetett;» «alakjának vékonynak és kerekdednek kell lennie, azon kenyér mintájára, melyet a zsidók passah-ünnepeiken készíteni szoktak;» «a bor közé víz vegyítendő azon vízre való emlékezésül, mely a vérrel együtt Jézus testéből folyt, vagy jelképül Jézus és az egyház egyesülésére.»

Már maga ez a vagylagos magyarázat bizonyítja, hogy az egyház nem ismeri igazi okát a bor és víz keverésének. A dolog úgy áll, hogy Palesztinában nem szabadott a Kiddushoz, vagyis az ünnepnap megszenteléséhez és az étkezési imához tiszta bort használni, mert a palesztinai bor nagyon erős volt, hanem vízzel kellett keverni; ezen zsidó vallásos törvény annyira átment a köztudatba, hogy a Talmud állandó kifejezése a bor betöltésére: *Mozgin* = bort keverni. Ez hát az oka annak, hogy a miseáldozatnál miért kevernek vizet a borba; szimbolikus jelentőséget csak sok század után tulajdonított neki az egyház, amikor már nem tudták, hogy a szokásban megma-

radt keverés eredeti oka az volt, hogy erős volt a bor.

De éppúgy vagyunk a kenyérrrel is, melyet az egyház a zsidók húsvéti kenyérével és Jézus utolsó vacsorájával hoz összefüggésbe. Ez is csak utólagos magyarázat. A tudományos kritika ma már megdöntetlenül áll, midőn azt hirdeti, hogy Jézus utolsó vacsorája nem lehetett a zsidó Széder, mert különben ünnepkor vitetett volna halálra, ami pedig képtelenség; ha azonban három nappal előbb költötte el az utolsó vacsorát, úgy nem kellett kovásztalant ennie. A tudományos kritika nagy irodalmából csak egyet, a legújabb terméket emelem ki, Lic. Dr. W. Staerk jeni egyetemi tanár Neutestamentliche Zeitgeschichte című művét, melynek II. kötete 148. lapján, a kutatás végeredménye gyanánt mondja: «Sein letztes Mahl mit den Jüngern kann also nicht das gemein kirchliche Passahmahl gewesen sein. Dass er nicht am 15. Nisan, d. h. am hochheiligen ersten Tag der Massoth gekreuzigt worden ist, ist selbstverständlich».

Az utolsó vacsora magyarázatát igen szellemesen és egészen eredeti módon adja *Hunyadi Ferenc*, a Tizán-túl való Réformáta Ekklesiáknak Superintendense és Debretzeni Prédikátor, a Vátzon 1794-ben megjelent Keresztyén Archivárius című munkája II. kötetének 437. lapján, melyet érdekessége s ritkasága miatt szószerint közlök: «A Sidó házi Gazda a kenyeret vevén, arról ezt mondotta: Ha Lachma dehania de aklu Abachthanu bearcha demitzraim az-az Ez ama nyomorúságnak kenyere, mellyet ettenek

a mi Atyáink Egyiptomban. A Kristus is a kenyérről így szól: Ez az én testem, melly ti érettetek megtöretik. A Sidók halván amazt a Házi gazdától, mivel azt a kenyeret igen régen vólt dolognak mondotta lenni, már tsak ebből is tudták, hogy nem tulajdonképpen kell érteni, hanem így: ami ez a keserű füvekkel elegyített kovasztalan kenyér, éppen a' volt, sőt sokkal nyomorúttabb kenyér az, amellyet ők Egyiptomban ettek. A Kristus tanítványa is, kik effélékhez hozzá szoktak, mikor a Kristustól ezt hallják: Ez az én testem, mivel azt a kenyeret más nap történendő dolognak állítja lenni, úgy mint a maga megtöretett testének, már tsak ebből is tudták, hogy nem tulajdonképpen kell érteni, hanem így: a' mi ez a' kenyér a' testnek, tudniillik annak táplálója és életének oka, éppen az a Kristus megtöretett teste, az-az az ő szenvedése és halála a bünösöknek Lelkének, az-az az ő örök életének oka. Mind a' Thalmudban (Tract. Pesachim), mind Rabbi Majmodinesnél (in Chametz Umatzah C. 8.) a' Husvétii Bárány így neveztetik: Gupho Schal Peschak az-az a Paschának teste. Mikor azért a Sidóktól ilyenkor az ő fiaik ezt kérdették: Mah zeh? az-az: mitsoda ez? A' Sidó kétség kívül így felelt: zeh guph Schal Pesach: ez a' Paschának teste, az-az: e' jelenti ki, ábrázollya ama régi Husvétii Bárányt, az Ur Angyalának általmenetelét 's a' t. Így, mikor a Kristus ezt mondotta: zeh guphi az-az: Ez én testem, semmi egyéb nem ötlöhetett a' Tanítványok' elméjébe, hanem az, hogy a' Kristus azt adja ezen szókkal elő, mit jelentsen ez a' kenyér. Nintsen is a' Sidó vagy Siriai nyelvben,

mellyen a Kristus akkor beszélt, ez a' verbum substantivum: est, vagyon, mint a' Görögben és a' Deákban láttyuk, valamint a Magyarban sem jó így: ez vagyon az én testem, hanem ez én testem; és így annyival inkább távol vóltak a' Tanítványok attól a gondolattól, hogy az a' kenyér a' Kristus tulajdon teste volna, vagy lenne.» Hunyadi, a református püspök természetesen az átlényegülés tanát akarja megdönteni s behatol a Peszach-áldozat elköltésének régi szertartásába; ámde a források mitsem tudnak arról, hogy a Sidó Házi Gazdának azt kellett volna mondani, hogy: Zeh guph Schal Pesach. A kötelező szöveg csak: Pesach zeh se-ónú óchlin stb.-it ír elő, ami a későbbi századokban alkalmat adhatott az átlényegülés misztikumának kifejezésére, de Jézus maga éppoly kevéssé mondta e szavakat, mint amennyire biztos, hogy utolsó vacsorája nem Peszach előestéjén volt s így azon szavakat nem is mondhatta — Ám a tényállás, ami megtörténhetett, a következő.

Jézus vacsorához ülve tanítványaival, mindenekelőtt — mint jó zsidóhoz illett — kezet mosott, aztán áldást mondva megszegte a kenyeret, melyből a körülülőeknek osztott, s végül vacsora befejeztével serleg borral kezében elmondta az étkezés utáni imát. Így látható ez még ma is minden félig-meddig vallásos zsidónál, így csinálta Jézus is, s ugyanígy gyakorolták a miseáldozattá fejlődött agapékat az első századok keresztény gyülekezetei. Nem azért mossa meg ma kezeit áldozás előtt a pap, mert az átlényegülő ostya szentségét kell tiszta kézzel megilletnie, hanem azért, amiért ma is minden zsidónak étkezés

előtt kezet kell mosnia. Az agapé megszűnt, de a kézmosás megmaradt. A kenyérrel és borral történt eljárás teljes megértésére utalnom kell a zsidó étkezési törvény következő szabályaira: 1. Köznapon kenyérszegéssel kezdődik az étkezés; a gazda áldást mond a kenyérre, melyből a lakomán résztvevők mindegyikének nyújt egy darabot, de nem kezükbe adja, hanem csak eléjük teszi, melyhez csak akkor szabad nyúlniok, amikor a gazda befejezte az áldást (Orach Chajim 167. 18.); 2. a lakoma végeztével az étkezés utáni imát mondja a gazda, de mindenki előtt egy borral telt pohár áll, melyből csak akkor szabad inni, amikor az imát elmondó befejezte az áldást; ha csak egy serlegre való bor van, vagy nincs annyi, hogy az összes résztvevők poharai egészen megtöltsenek, úgy az áldás befejeztével az imát mondó saját serlegéből tölt a többiek poharába, vagy körüljáratja serlegét s abból iszik mindenki (U. o. 271. 13.); 3. szombaton és ünnepnapon a kenyérszegés előtt is van bor feletti áldás, mellyel megszenteltetik az ünnepnap s amely bornak élvezése ugyanazon törvény alá esik, mint az étkezés utáni áldás borának élvezése (u. o.).

Így ismerve a törvényt, mely Jézus idejében ugyanaz volt, mint ma, vegyük szemügyre az evangéliumok közlését az utolsó vacsoráról. Máté evangéliumának 26. fejezete azt mondja: «A pogácsás ünnepnek első napján mennének a tanítványok Jézushoz, ezt mondván neki: Hol akarod, hogy megkészítsük néked ételedre a husvétii bárányt? (17. v.) És mikor ennének, vevé Jézus a kenyeret és mikor hálákat adott volna megszegé és adá az ő tanítványainak s monda: Vegyé-

tek, egyétek, ez az én testem. (26. v.) És mikor a pohárt vette volna és hálákat adott volna, adá nékik, mondván: Igyatok ebből mindnyájan. (27. v.)» Ugyanígy, teljesen lényegtelen kifejezésbeli és szórendi eltéréssel, mondja el Márk evangéliumának 14. fejezete is az esetet. De lényegesen nagy eltéréssel van elmondva az eset Lukács evangéliumának 22. fejezetében. Itt a következő áll: «Eljöve pedig a pogácsáknak napja, melyen meg kell vala öletni a husvéti báránynak. (7. v.). És a pohárt vévén, minekutána hálákat adott volna, monda: Vegyétek ezt és osszátok el ti magatoknak (17. v.). És minekutána a kenyeret vette volna és mikor hálákat adott volna, megszegé és adá nékik, mondván: Ez az én testem, mely ti érettetek adatik, ezt míveljétek az én emlékezetemre (19. v.). Hasonlóképen a pohárt is, minekutána vacsorált volna, ezt mondván: E pohár amaz új testamentom az én véremben (20. v.).»

Mindahárom a pogácsás ünnepre helyezi az utolsó vacsorát, ami pedig lehetetlen volt, mert ünnepnapon nem hajtottak végre ítéletet. De ha nem volt ünnep előestéje, úgy Máté és Márk közlése megfelel a törvénynek: kenyérszegéssel kezdődött a vacsora s étkezés utáni imában mondatott áldás a borra, valamint az is, hogy a kenyérnél, melyből mindegyik elé helyezett egy darabot, monдания kellett, mintegy engedélyt adva az evésre: Vegyétek, a bornál pedig teljesen a törvénynek megfelelően: Ebből igyatok mindnyájan. Lukács azonban a kenyérszegés előtt is tud borra mondott áldásról, ami pedig csak ünnepnapon történhetett. De minthogy ennek a lehetősége ki van

zárva, világos, hogy a fiatal Lukács már azt a képzetet vette közlése alapjául, mely az utolsó vacsorát már tévesen a Peszach előestéjére tette, s így kénytelen volt Jézussal a kenyérszegés előtt Kiddust is csináltatni; holott a régebbi Máté és Márk, kik még közelebb álltak az eseményekhez, hívebben őrizték meg a történetek tradícióját, helyesen a kenyérszegéssel kezdetik az utolsó vacsorát. Igaz ugyan, hogy ők is a pogácsás ünnepre teszik az eseményt, amivel ismét náluk van ellentétben a Kiddus hiánya, de kétségtelen, hogy náluk már Lukács idejének felfogása rontotta el a szöveget, már azzal is, hogy a húsvéti bárány levágását a pogácsás ünnep első napjára helyezi, holott az az első nap előestéjén már el is költetett. Mindebből világos, hogy nagyon helytelen volt az eddigi tudományos és közfelfogás, mely a miseáldozat lényeges kellékeit a Széder-este szertartásával hozta összefüggésbe; ha volt utolsó vacsora, az csakis köznapon történhetett, amikor Jézus Majcit csinált és bencsolt, vagyis kenyérszegésnél mondott áldást és étkezés után mondta el borral a hálaimát. Ezt a zsidó szokást folytatták hívei az istentisztelet utáni lakomákon s ebből fejlődött ki a miseáldozat lényeges kelléke.

Különben a miseáldozati szertartás maiglan kifejlett formája megőrizte részleteiben az eredeti agapé alkalmával tanúsított eljárást. Ma a Credo-val kezdődik a szertartás, melyet azonban csak a niceai zsinat rendelt el az ariánusok miatt; utána következik, ami eredetileg a kezdet volt, az Offertorium = a kenyér és bor felajánlása, ami a hívek által hozott

élelmiszerek átadásának felel meg, mely adományozás a 11. századig volt gyakorlatban; azután a Præfatio következik, mely ma áhitatos imában való előkészülés az átlényegülés mozzanatára, s eredetileg az étkezés előtti imának felelt meg, ma azonban a Præfatio imái közt a legkimagaslóbb részt alkotja az «angyali imádság», mely ugyancsak a zsidó nagy Kedusó-ban játszik fontos szerepet;¹ erre következik a Kanon, az átlényegülés, mely tisztán Kristologiai tartalmú; utána jön a Communio, ami a közös étkezést pótolja, s végre a Benedictio, ami az étkezés utáni áldást és a bucsúüdvözletet pótolja.

B) Szembetűnőbb nyomait látjuk a zsidó istentiszteletnek a mise első részében, a Katechumenek miséjében. S ez természetes is, minthogy az első keresztények istentisztelete zsidó istentisztelet volt, mely zsoltárokból, szentírásolvasásból s prédikációból állt. Persze idő folyamán az egyház a zsoltárokat nemcsak kevesebbítette, de még a meghagyott zsoltárokból is csak 1—2 verset tartott meg, valamint a Szentírásolvasás eredetileg kijelölt részeit rövidítette és Újszövetségi szemelvényekkel toldotta meg. Mind-

¹ «... quem laudant Angeli atque Archangeli, Cherubin quoque ac Seraphim, qui non cessant clamare quotidie, una voce dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth, Pleni sunt cœli et terra gloria tua, Hosanna in exelsis». E szavak a különböző ünnepek szerint változnak is; van ilyen verzió is: «Et ideo cum Angelis et Archangelis, cum Thronis et Dominationibus, cumque omni militia cœlestis exercitus, hymnum gloriæ tuæ canimus, sine fine dicentes: Sanctus etc.»

azonáltal egy pillantást kell vetnünk a mise rendjére s azonnal felismerjük a zsidó istentiszteleti rendet.

Belépéskor a pap az oltár legalsó lépcsőjénél töredelmes bűnbánó imákat mond, s hitvallomást tesz, minek végeztével tömjént szór a füstölőbe s megfüstöli az oltárt. Ime a zsidó reggeli istentisztelet kezdete, amikor szintén áldásmondások után az emberi gyarlóságra irányítva figyelmünket tiszta életért könyörgünk, majd pedig hitvallomást teszünk s végül a tömjénáldozat törvényeit olvassuk el.

Tömjénezés után következik az Introitus, midőn a pap közben felmenvén az oltárhoz, a segédlettel antiphonikusan egy-egy zsoltárverset énekel. A zsidóknál is rendszerint csak a tömjénáldozat törvényei után lép az előimádkozó az asztalhoz, hol a közönséggel együtt, — régente azonban felváltva történt, — zsoltárokat mond.

Zsoltárének után a pap az oltár közepéről segédletével felváltva hatszor Kyrie-Eleison-t s háromszor Christe Eleison-t mond, utána a Gloria in Excelsis (Dicsőség a magasságban az Istennek . . . Téged dicsérünk, Téged magasztalunk . . . mert Te vagy egyedül szent, Te vagy egyedül Úr, Te vagy a legtökéletesebb stb.) következik, ami szinte meglepő módon vág egybe a zsidó istentiszteletnél a zsoltársorozatra következő Jistabach és Borchú dicsőítő imákkal.

Ezen dicsőítő ének után a pap Oremus felszólítással csöndes imát mond s amely imák számban és tartalomban változnak a köznapok s ünnepek szerint. Bár nem a tartalomban, de a sorrendi egymásutánban ezen Oremus-nak felel meg a Semóné Eszré csöndes imája a változatos tartalommal.

Ezen ima végeztével következik a Szentírásolvasás. Ma a Szentleckét a miséző pap az oltár egyik széléről olvassa, de a 9. századig egy külön Lector olvastass nem is az oltárról, hanem egy «ambo» vagy «béma»-nak nevezett különálló emelkedett helyről. Ez a béma nem más, mint a zsidó bimah, mely számos zsidó községben ma is az előimádkozó asztalnál emelkedettebb, különálló hely, honnét a Szentírás olvastatik fel. A Szentírásolvasás ezen első részéhez a zsidó Biblia nyújtja ma is a jókora anyagot, melynek befejezése után az oltár másik széléről az Evangéliumokból olvas fel a pap. Érdekes, hogy a Szentleckét egészen más, különleges kantillációval olvassa fel a pap, mely teljesen elüt a mise többi részeinek s az Evangélium felolvasásának éneklési modorától, éppúgy, mint a zsidóknál is más a lájnlás kantillációja, s hogy az első rész felolvasása után a közönség, illetőleg a segédlet «Deo Gratias»-t mond, megköszönvén a papnak, hogy Isten Igéjét közölte vele, ami teljesen fedi a zsidó «sekajach» mondást. Eközben — mi alatt a Lector lejött a Bimah lépcsőzetén, most pedig míg a pap a másik oldalon olvasandó Evangéliumhoz készülődik, — a Graduálénak nevezett zsoltárt éneklik, melyet kettős Hallelujával fejeznek be, éppúgy mint a zsidók, kik a Tóra visszahelyezésénél a Bimah lépcsőjéről jövet és a frigszekrényhez vezető lépcsőhöz haladva zsoltárt és kettős Halleluját énekelnek.

Evangéliumolvasás után van a prédikáció, mint Tóraolvasás után a zsidóknál, melynek végeztével a közönség elmondja a Credo-t, ami a zsidó istentiszteletet befejező Olénú-ima hitvallomásának felel meg.

C) A Prófétai Lekciók Eredete című tanulmányomban behatóan foglalkoztam az egyház istentiszteleti gyakorlatában előforduló, azon szentírási szemelvényekkel, melyek a zsinagógában is felolvasásra kerülnek s részletesen feltártam azt a jelenséget, hogy az egyház még ma is felolvassa gyülekezeteiben a legspeciálisabb zsidó ünnepekre vonatkozó szentírási törvényeket, melyek a közönség lelkületében — ha odafigyelne és megértené a latin nyelvű felolvasást — könnyen meghasonlást idézhet elő s legalább is azt a kérdést válthatná ki a hallgatóságból, hogy hát akkor miért nem tartja az egyház is azokat az ünnepeket?

A jelen összefüggésben csak imákról óhajtok szólni és a közistentiszteletet kiegészítő papi magánáhitat vezérkönyvéhez, a Breviariumhoz néhány megjegyzést fűzni.

A róm. kath. egyház a zsoltárénekek nagy száma és a kötelező imaidőnek sokasága miatt zsoltárok kihagyásával s imaidő redukálásával megrövidítette, a közönség számára alkalmasabbá tette a nyilvános közistentiszteletet, de a kihagyott zsoltárokat s kiküszöbölt imaidőket kötelezővé tette a papokra. Az ősi zsidó áhitatmegnyilatkozás jut ily módon a Breviariumban kifejezésre, mely a zsoltárosnak (119. 164.) szava szerint: «Naponta hétszer dicsőítlek Téged», az áhitat hét idejét szabja meg, mely napszakokat órák szerinti beosztással prima, tertia, sexta, nonának nevezett nappali és horæ nocturnæ-nak nevezett három (vespera, lefekvés előtt és hajnali három órákor) éjjeli áhitattal szenteli meg. A prima reggel hat órákor,

a tertia kilenckor, a sexta tizenkettőkor, a nona délután háromkor, s a vespera esti hatkor tartatik, ami szintén ősi zsidó beosztás, amennyiben Palesztinában nem éjféλι tizenkettőtől déli tizenkettőig, hanem reggel hattól esti hatig számított a nap óra-beosztása.

A Breviariumban sorra kerülnek nemcsak a nyilvános istentiszteletből kihagyott szentírási történetek, de az összes zsoltárok is, oly módon, hogy egy hét leforgása alatt elimádkozza a pap az összes 150 zsoltárt, ami ismét még mint zsidó szokás jutott Palesztinából az egyházhoz. De az egész zsoltárkönyvnek hetenként való elmondása mellett vannak fix zsoltárok is, melyek egyes napokon s a napok óráiban állandóan ugyanazok. Így például rendkívül meglepő, hogy a vasárnapi hajnali officium (ad matutinum) a 95. zsoltárral (Lechú nerannenó) és a vasárnapot befejező éjjeli officium (III. nocturno) a 19. zsoltárral (Hasomájim meszaprim) kezdődik, melyekről minden zsidó gyermek tudja, hogy speciális szombati zsoltárok. Ezekén kívül ott találjuk a vasárnapi zsoltárok közt a zsidó mindennapi és szombati zsoltárok közül a 6. (Tachanun), 20. (Jáancho bejom córó), 100. (Mizmor le-szaudó), 148. (Hallalú esz Adonaj min Hasomájim), 150. (Hallalú El bekodsau), 93. (Adonaj moloch géusz lóvés), 149. (Sírú la-Adonaj sír chódos) zsoltárokat. A szombati hajnali áhitat zsoltárai közt találjuk a 98. (Mizmór sírú la-Adonaj), 99. (Adonaj moloch jirgezü ammim), 92. (Mizmór sír le-jóm ha-sabbosz) zsoltárokat, melyek világos nyomait őrizték meg annak, hogy a kereszténység több századon át nem a vasárnapot,

hanem a szombatot ünnepelte. A hét többi napjainak zsoltárai legnagyobbbrészt csak sorrendben következnek egymásután, hogy a zsoltárkönyv minden szakaszára sor kerülhessen a hét folyamán. A zsoltárokat pedig naponta a rövid fohász vezeti be: Domine labia mea aperies et os meum annuntiabit laudem tuam, ami a zsinagógában a Semóné Eszré előtti Adonáj szefószáj tiftoch, u-fi jagid tehilloszecho.

A Breviarium mindennapi imái közt kétségtelenül zsidó eredetre mutat a lefekvés előtti ima (ad completorium), mely egész terjedelmében — persze a krisztologiai résztől eltekintve — mindkét helyen ugyanaz. A katolikus ima főelemei a Miatyánk és Confessio, a 91. (Jausév beszésszer) és 134. (Hiné borchú) zsoltárok,¹ továbbá latinul a szentírási idézet: «Kezeidbe ajánlom lelkemet, megváltottál engem Igazság Istene; őrizz meg minket Uram, mint a szem pupilláját és szárnyaid árnyékában rejts el minket», majd háromszoros Kyrie Eleison és végül a benedictio: Az Úr áldjon és őrizzen meg, stb. Ugyanez elemek találhatók a zsidó lefekvés-i imában is: a Semá-hitvallomás, a 91. és 134. zsoltár, az idézett szentírási vers, a háromszoros Lijesúószcho kivviszi és a Jevorechecho.

Van még a Breviariumban egy alkalmi ima, mely már létezésével is bizonyítja, de tartalmával is amel-

¹ Ezekén kívül még a 31. és 4. zsoltárokat is mondják; a 31-ikben megvan a fent idézett vers: «Kezeidbe ajánlom stb.», mely a zsidó esti imában is idéztetik, a 4. zsoltár helyett pedig a zsidó esti imában a 3. zsoltár fordul elő, de a negyedikből a zsidók is mondják az 5. verset: Rigzú ve-ál techetóú stb.

lett tanúskodik, hogy a zsidóktól került az egyházhoz. Ez az Itinerarium = Tefillasz Ha-Derech, az utazás előtti imádság, mely a bevezető imán kívül «A béke és siker útjára vezessen minket a mindenható s könyörületes Isten s angyala kíséren az úton, hogy békében, üdvben és örömmel térhessünk vissza», háromszoros Kyrie Eleison, a háromszoros Lijeszcho kivviszi-nek megfelelően következik, s amely ima szinte szószerinti fordítása a héber imának, a folytatólagos részben is azonos szentírási idézeteket tartalmaz: «Erős tornyunk nekünk az Isten; angyalít bizza meg, hogy megőrizzen az úton; Uram hallgasd meg könyörgésemet s kiáltásom jusson el Hozzád». Az ima befejezése: procedamus in pace, in nomine Domini és Besém Adonáj Elóhé Iiszróél szintén azonos gondolat, ami nem tulajdonítható a véletlenségnek.

Végül az étkezés utáni imát említem meg, mely egészen a zsidó Mezumon = társas s rezponzorikus ima mintájára van szabva s amelynek az imádkozásra felszólító bevezető mondatai teljesen azonosak a zsidó étkezés utáni imával: «Dicsőítsétek velem együtt az Urat és magasztaljuk az Ő nevét. Legyen áldva az Úr neve mostantól fogva mindörökké». Az ima további folyamán fölváltva mondott szentírási idézetek következnek, mint: «Mindenkinek szeme Hozzád tekint s Te adod meg idejében élelmöket. Megnyitod kezeidet s minden élőknek kedve szerint jóllakást adsz,» stb. melyek szintén a zsidó imára emlékeztetnek.

E helyütt még az Amen, Alleluja, Hosanna és Zabaoth kifejezésekre utalok, melyek naponta fel-

hangzanak mise közben s amely héber szavak szintén a zsidóságból maradtak fenn az egyházban.

D) Imával s istentisztelettel kapcsolatban még a következő zsidó eredetű szertartásokra kell ügyet vetnünk.

A körmenetet (processio) rendszerint keresztény eredetű szertartásnak tartják; nem az; már Dávid és Salamon királyok is tartottak a frigyládjával körmenetet (I. Krón. 13. II. Krón. 5.), s a pálmaággal körmenetet végezni az oltár körül Jeruzsálemben éppoly szokásban volt, mint a mai zsidóságban. A keresztény processio eredetileg tényleg csak Virágvasárnapon, a barkaszentelés utáni körmenetre szorítkozott, ami kétségtelenül a zsidók pálmaágakkal való körmenetére vezetendő vissza.

A nagypénteki ájtatosság alkalmával a kereszt felmutatását a pap nemcsak miseruha nélkül végzi, de akkor még a cipőit is leveti; ezt az egyház azzal magyarázza, hogy Isten a csipkebokorból mondá Mózesnek: vedd le sarúdat, mert ez szent hely. Nem ez az igazi ok, hanem az, hogy a zsidók gyász alkalmával ma is levetik cipőjüket.

A tömjénezés, az olaj és kenet használata, mely az egyházban nagy szerepet játszik, bibliai rendelkezésre vezetendő vissza és a jeruzsálemi templom pusztulásáig természetesen gyakorlatban tartotta a zsidóság.

Az oltáron álló két nagy viaszgyertya, melyben az egyház a zsidók pusztai vándorlását vezető tűzoszlop szimbolumát látja, megtalálható minden zsinagóga előimádkozó asztala mellett s eredetileg sem volt

meg ez a szimbolikus jelentése, hanem egyszerűen világító eszköz volt az előimádkozó s felolvasó számára.

Az oltár főkelléke a Tabernaculum = díszedény, melyben az ostyát őrzik s mely oszlopokon nyugvó, díszes oltármennyezet alatt állt; mindkettő a Tórárt őrző frigyláda s a felette levő drapéria pendantja.

A szentélyben, a mennyezetről lefüggő öröklámpának egyazon jelentőséget tulajdonít úgy a zsinagóga, mint az egyház, de az előcsarnokban elhelyezett vízmedencének eredeti jelentését krisztianizálta az egyház, noha annak is éppúgy, mint a zsinagóga előcsarnokában levő medencének a jeruzsálemi templom előudvarában elhelyezett vízmedence a mintája.

Végül megjegyzem, hogy a katolikus templomot ma is csak keleti irányba építik, mint a zsinagógát, hogy az oltár felé fordulva kelet felé nézzen az imádkozó, valamint hogy a templom beosztása úgy a zsinagógában, mint az egyházban szintén a pusztai frigysátor mintájára történik s nem kapná meg a felszentelést, ha nem volna előcsarnoka, a közönséget befogadó hajója és külön szentélye.

III.

De nemcsak az ünnepek, imák és szertartások külső formáit vitte magával az egyház a zsidóságból, hanem a katholicizmus legsajátosabb tulajdonai, a szakramentumok is sok eredeti zsidó vonást tartottak fenn.

Ezek közül legelső helyen említendő a keresztség szentsége, mely a vízben való alámerülés szertartásá-

val tisztán a zsidó törvény alapján áll. Bibliai törvény rendeli el a tisztátlan léleknek eleven forrásvízben való szimbolikus megtisztulását s az eleven vízfürdő (Mikvó) megtalálható ma is minden valamire való zsidó hitközségben, legtöbb helyen éppúgy, ahogy Lonovics, Népszerű Egyházi Archæológiája II. kötet 8. lapján elmondja, hogy «azelőtt a baptiscrium a templom mellett külön épület volt, mély, lépcsőkkel ellátott medencével», mélyen a földbe ásott medencével, hogy forrásvíz folyhasson bele. Hajdan teljesen a zsidó törvénynek megfelelően, mely a megtisztulandótól háromszori alámerülést követel meg, az egyházban is háromszoros bemártást írt elő a keresztség, melynek tulajdonképeni jelentősége szintén megtisztulás, csak hogy az ördögtől való megtisztulás. Az egyház, mely a kötelékébe való felvételt a víz-alámerülésre szorította, tudatában volt eredetileg annak, hogy azzal a körülmetélést akarja helyettesíteni. Ezt bizonyítja a felfogás a keresztség eltörülhetetlen jellegéről, mely valójában csak az Ábrahám szövetségébe történt felvételtől mondható, valamint az a tény, hogy csak 254-ben határozta el egy afrikai zsinat, Fidus püspök indítványára, hogy a csecsemők megkeresztelésével ne várjanak a születés utáni nyolcadik napig, mint a zsidók. Ma már nem gyakorolja az egyház, de még a tizedik században a keresztelési szertartás lényeges kiegészítő részét képezte, hogy az alámerítés után bevitték a gyermeket a templomba s az oltári szentségben részesítették; de mivel a csecsemő nem tud inni a kehelyből, a pap mártotta ujját a borba, s megérintette vele a gyermek ajkait.

Közismeretű tény, hogy körülmetélés után kehely fölött mondatik áldás a gyermekre, kinek ajkait az áldástmondó a kehelybe mártott ujjával megérinti.

Második szentségnek az egyház a penitenciát tekinti, mely megtisztulást eredményez, ha a bűnös megfelel a bánat, a gyónás és az elégtétel hármaskövetelményének. Itt — a fülbegyónás kivételével, mely tisztán a keresztény egyház sajátja, — teljesen zsidó talajon vagyunk. Tisztán zsidó eszme az őszinte megtérés által való megigazulás. Zsidó tanítás szerint, melyet a próféták és a Jézus előtti vallásos irodalom termékei lépten-nyomon hirdetnek, az őszintén megtérő bűnösnek megbocsát az Isten, de embertársak ellen elkövetett bűnöket, még töredelmes vezeklés mellett is, csak akkor bocsát meg az Isten, ha előbb az embertárs bocsátott meg, aki ellen a bűn elkövetetett. A töredelmes vezeklés kellékei, zsidó tanítás szerint, szintén három követelményből állnak: 1. bűnbánat (Tesúbah), 2. a bűn nyílt beismerése (Vidduj) és 3., az engesztelődés áldozata (Kapparah).

A harmadik szentség a bérmálás szentsége, mely szintén zsidó eredetű, amennyiben már Palesztinában a gyermek tizenhárom éves korában önnálló elhatározásra képesnek tekintetvén, mint Bar Micvó kötelezővé tétetett az összes vallástörvények gyakorlására. Löw Lipót (Lebensalter 210. kk. ll.) nagyon későinek, sőt a sorok közt olvasva, külső hatásnak tulajdonítja a zsidóságban az intézményt, vagyis inkább az intézmény megünneplésének módját, de már az Atyák Fejezetének kijelentése s a talmudban számtalan polgári s vallásos jog kiterjesztése által a 13 évvel

a pubertást elért ifjúra kétségtelenné teszi, hogy már a kereszténység előtt is tulajdonítottak a zsidóságban fontosságot vallási szempontból a pubertás eléréseinek. Katholikus bérnél a püspök krizmával bekeni a jelölt homlokát, melyet ma egy pap letöröl gyapottal; de eredetileg egészen a 10. századig a krizmás helyen — hogy le ne folyjon, — a homlokot körülkötötte a pap szalaggal. E tényből nagyon erős gyanú támadhat az iránt, hogy a homlok megkenése és körülzalagozása épp a bérnél szertartása gyanánt a Tefillin nyomát vitte át az egyházba.

A házasságnak szentséggé való deklarációját ugyan csak zsidó hatásnak kell tulajdonítanunk, s eredetét abban kell keresnünk, hogy a zsidóban, a kereszténység előtti irodalomban nem is létezik a házasságra más kifejezés, mint Kiddusin = Szentség. Más kifejezést nem is használhatott a keletkező kereszténység, mely a meglévő szóból — utóbb a felbonthatatlansággal egybekötve — intézményt csinált. Alapjában véve a kereszténységben is a házasságkötés csak pap előtt végbemenő polgári aktus, de az egyházi keretben szertartások fejlődtek ki, melyek közül különösen kiemelendő az, hogy a gyűrűváltás, két gyűrű használata csak később vált szokássá; eredetileg csak egy gyűrű szerepelt a házasságkötésnél, melyet a vőlegény húzott a menyasszony ujjára, mely szokás a zsidóknál máig fennmaradt. A görög katolikusoknál, épp úgy, mint a zsidóknál, ma is kehely bor fölött mond áldást a pap, s belőle inni ad a jegyeseknek. Egészen zsidó eredetre vall az úgynevezett «menyasszony avatás», mely régebben az esküvő utáni napon a tem-

plom előcsarnokában, ma azonban legtöbbször az esketés alkalmával történik, hogy a pap egy zsoltár elmondása után megáldja a menyasszonyt, a bibliai ősannyakra való vonatkozással. Ez az egész aktus a zsidó Bedeckolás pendantja.

Az utolsó kenet szentsége, mely tartalmában és formában teljesen keresztény, eszmei létét szintén a zsidóságnak köszöni; a halál előtti könyörgést, hitvallomást, Isten nevének megszentelését és a töredelmes bűnvallomást gyakorolták a zsidóságban s gyakorolják ma is, de a haldoklónak bűnei alól való feloldását a zsidóság nem ismerte soha.

Éppúgy tisztán keresztény jellegű az oltári szentség is, de kellékei — mint fent kimutattuk — a zsidó étkezési ima szertartásával kerültek az egyházba.

Végül az egyházi rend szentségét kell megemlégtünk, mely lényegében, beosztásában s ruházkozásában egészen a biblián, illetőleg a jeruzsálemi templom idején fennállott gyakorlat alapján fejlődött. Az áldozár mintája a bibliai Kóhén s fölszentelése is részben a biblia által említett olajkenés útján, részben az ugyancsak bibliai eredetű kézföltevés által történik. Az Újtestamentum semmit sem tud még papokról vagy áldozárokról; ott csak vénekről és püspökökről van szó, kik a gyülekezetet igazgatják s szellemi és anyagi téren vezetik; a püspök szó azonban a görög episzkoposz, ami ismét nem egyéb, mint görög fordítása a heber Chazon-nak, kiknek a palesztinai zsinagógákban, mint felügyelőknak volt nagy szerepük. Csak a harmadik században, amikor már teljessé vált a szakadás és a zsidóságból való kiválás, csak akkor

nyúlt vissza az egyház a Bibliához, hogy összeköttetést létesítsen a Biblia és az egyház létjoga közt. Ekkortól kezdve vétetett a bibliai papi rend mintájául az egyház szolgáinak, akik az ezidőben már az agapéból kiformalódott helyettesítő áldozat misztikumának bemutatói voltak. Idővel az egyház adminisztrációjában kifejlődött a rend számos fokozata, mely formában, díszben s színben sokféle megkülönböztető ruhát is tett szükségessé, mely ruhákat, minthogy eredetüket már nem is ismerték, a trienti zsinat (Sessio XXII. De sacrif. Missæ C. 5.) «apostoli hagyományon alapulóknak» jelentette ki. A mai miseruhák tényleg oly változatos fejlődésen mentek keresztül, hogy eredetükről semmi biztosat nem mernek állítani a szertartástörténeti kézikönyvek, noha minden egyes darabon átsillámlik valami, ami Áron főpap s a Kóhénok ruházatának motivumaira utal. S míg egyrészt *Lonovics* Egyházi Archæológiája 87. lapján azt tanítja, hogy «a mostani templomi ruhák — némi változattal — nem egyebek, mint régi világi öltözékek», addig *Bauer—Hám*, «A főpapi ruhák története nyugaton» című művében lépten-nyomon utalás történik arra, hogy a középkori liturgikusok a miseruhák minden darabját, melyek a 10. századig sokkal egyszerűbbek voltak, mint ma, a bibliai papság ruháját utánozta. Ma pl. az infulát, vagy püspöksüveget senki sem ismerné fel Áron főpap fővegének, de eredetileg — *Hám* forrásai szerint, 61. lapon — «egyszerű, felül kerek, fehér szövetből készített sipka volt, melynek alsó részét, diadém módjára, abroncsalakú szegély vette körül; gyakran felső részén hátrahajló mélyedés

volt», amiben felismerhető Áron főpap fővege. Legvilágosabb nyomait a bibliai közönséges Kóhén ruházatának a bokáig érő gyolcsing (alba), a karing (rochetum), az öv (cingulus) és a főveg (biretum), őrizte meg.

★

E helyütt nem foglalkozhatunk beható részletességgel minden egyes jelenséggel; inkább csak nagy vonásokban vázoltuk az egész területet, melyen a róm. kath. egyház összes szertartásai kialakultak. Láttuk, hogy ahová csak tekintetünket vetettük, mindenütt zsidó nyomokra akadtunk. Láttuk, hogy mindazon ünnepek, imák, szertartások és szentségek, amelyek kimutathatóan nem későbbi századok pápáinak vagy zsinatainak intézkedéseire vezethetők vissza, azok mind a zsidóságból származnak.

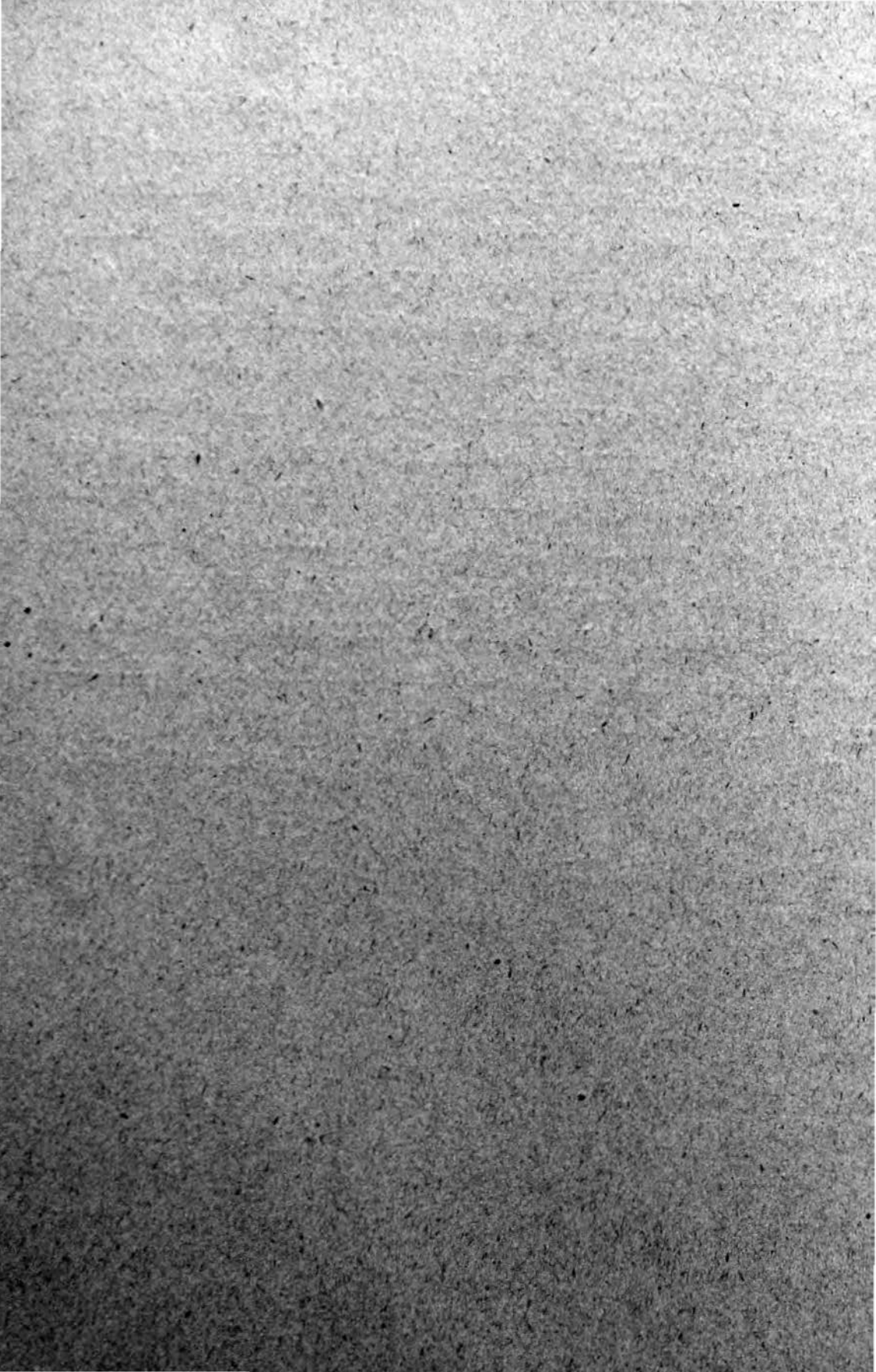
De hogyan? Zsidó hatásnak tulajdonítandók e, oly módon, hogy a közvetlen érintkezés kedveltette meg a zsidó kultuszformákat, melyeket a meglevő ellentétes eszmék külső kifejezőivé vettek át a keresztények? Avagy talán a kereszténységnek a zsidók közt propagált térítési mozgalma hozta létre azt a nagyszabású politikát, hogy a hívek könnyebb megnyerése céljából megtartják az összes külső kultuszformákat, amelyek révén sikeresebben férközhetnek a lelkekhez az ellentétes eszmék? Egyik sem. Az egyazon kultuszt nem okozta sem hatás, sem megalkuvás, hanem a kereszténység már legkezdetlegesebb eredetében nem volt egyéb, mint mithologizált zsidóság.

S ennél a pontnál különbséget kell tennünk a nyugoti és keleti egyházak közt, mert nagy tévedésben

van a vallástörténeti tudomány, mely azt tanítja, hogy a keleti egyház hívebben tartotta fenn az eredeti zsidó kultuszt, mint a római egyház. Nem áll. A római egyház a zsidókereszténységnek köszöni keletkezését, amely körben csak a zsidóságot kellett mithologizálni, de a keleti egyházak a pogánykeresztényekből alakultak ki, akiknek körében a zsidó kultuszformákat magukkal vivő térítőknél még az ott talált pogány kultuszokkal és eszmékkal is számot kellett vetniök. A keleti egyházban is találunk sok zsidó elemet, sőt helyel-közzel olyat is, melyet csak a keleti egyház őrzött meg mai napig, de oly sokat s oly tisztán, mint a róm. kath. egyház, egy sem tartott fenn, s elmondhatjuk, hogy a katholicizmusnak úgy eszmei tartalmában, mint kultuszformáiban minden, ami nem mithusz, az zsidó.

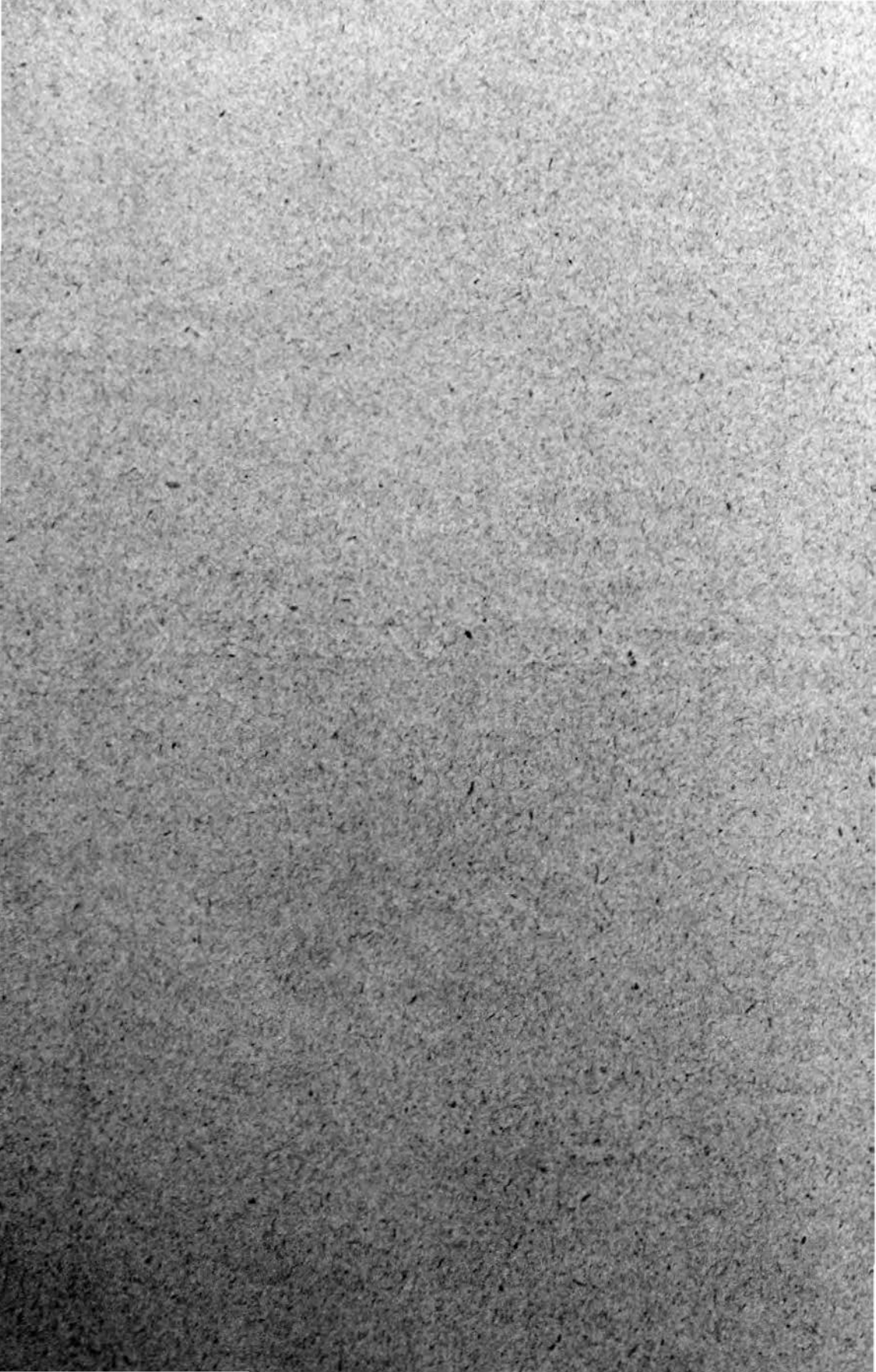
Újpest.

Dr. Venetianer Lajos.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I.

Bánóczi József titkári jelentése.

Előadatott az 1908 december 17-iki közgyűlésen.

Tisztelt közgyűlés!

1906 március havában tartott utolsó közgyűlésünk óta Társulatunk ereje gyarapodott, munkássága sokszorozódott s ezzel hatása öregbedett. Nincs okunk dicsőhymnusokra: szellemi téren minden előmenetel csak nagyjában közelíti meg a célt, a mely igazában utolérhetetlen magasságban lebeg fölöttünk. Nem sarkpont az, hanem ideál s épen ebben rejlik örökké ösztönző ereje. De annyit megelégedéssel mondhatunk, hogy az a kép, melyet az I. M. I. T. ez idő szerint mutat, elég közel áll ahhoz, melyet alapítói tizenöt évvel ezelőtt lelki szemeikkel láttak. Szellemi fejlődés terén pedig három lustrum elég kevés idő — épen elég arra, hogy a kezdeményezés esetleg a maga szükséges volta mellett hitet ébresztszen s jövője iránt bizalmat keltsen. És nem hiszem, tisztelt közgyűlés, hogy e teremben vagy azon kívül csak egy volna tagjaink közül, a ki Társulatunkat fölösnek, munkásságunkat meddőnek itélné. A magyar Izraélnek egyik exponnense, képviselője letünk; multjának megértetője, jelenének ébresztője, jövőjének letéteményese. Hirdetjük szétszakíthatatlan egységét és örökké élő erejét. Ez a mi jogcímünk, ez a mi erőségünk.

Közönségünk ezt megértette s midőn egy lelkes hívünk buzdító szózata csatlakozásra serkenté, tömegesen sereglett zászlónk alá. Három évvel ezelőtt volt

alapító tagunk: 16, most van: 20

pártfogó tagunk: 11, most van: 13

pártoló tagunk: 48, most van: 56

rendes tagunk: 1066, most van: 2460

vagy egyösszegben: 1906 végén összes tagjaink száma: 1141, 1908 végén: 2549. Ez *Steiner József* és törzskarának, fővárosi és vidéki gyűjtőknek az érdeme. Köszönünk valamenyüket illeti, egyenként és összesen.

A tagszám emelkedése lendületet adott munkásságunknak. *Évkönyveink* testes kötetek, melyekben helyet talál tudomány és szépirodalom, próza és vers; van bennük szó magyar és egyetemes zsidó történetről, iskolaügy és felekezeti életről, nagy alakok és nagy korszakokról. Itt tesznek hazai iróink tanuságot felekezetünkhöz való tartozásukról, s a kik külföldre kerültek, magyar hazánkhoz való ragaszkodásukról. Persze mi sem dolgozhatunk meg nem lévő, ideális erővel, de a kik megvannak: a mieink ők és egész elismerésünkre és hálánkra méltók. A legnagyobbak sem vonják ki magukat a részvétel alól s a kinek nevét most kezdi megjegyezni a közönség, az is szívesen mutatja itt be áldozatát.

Egyes kiadványaink is mind hézagpótlók nemzeti irodalmunkban. A nagy Rasiról mi adtuk az első monografiát magyar nyelven; a zsidó irodalom 2200 éves életéről mi nyújtjuk az első összefüggő történetet a hazai közönségnek. S nem csüggeszti s nem lohasztja kedvünket az a gondolat, hogy ha eredeti magyar munka jelenék meg, például Scotus Erigenáról, a görög vagy latin irodalom történetéről: lapjaink és folyóirataink, tudósaink és kritikusaink összehasonlíthatatlanul nagyobb elismeréssel fogadták volna, mint a mi kiadványainkat, melyek a

kellő színvonalon állanak s bármely európai irodalomban számot tennének. Nem vesznek észre bennünket, mert művelt közönségünk a keleti irodalmok terén általában, a zsidóén különösen föltűnő hiányos módon van eddig informálva s csak ebbeli irodalmi viszonyaink javultával lesz abban a helyzetben, hogy a mi munkásságunk nemzeti és kulturális jelentőségét kellőképp méltányolja. De ez az idő be fog következni — mi pedig nem hanyatló munkakedvvel azon leszünk, hogy ennek az időpontnak eljövételét siettessük. Nem a mi kedvünkért, hanem nemzeti irodalmunk sokoldalúságának, gazdagodásának, dicsőségének okából.

Hadd utaljak a készülő művek sorára is, melyeknek tervezése és munkábavétele szintén a lefolyt három évi ciklusra esik: megindult az anyaggyűjtés oklevéltárunk II. kötete számára *dr. Marczali Henrik* vezetése mellett *dr. Frisch Ármin* szerkesztésében; *dr. Lövy Ferenc* készíti sajtó alá Péchy Simon töredék szentírás fordításának kiadását az egyetlen fönmaradt marosvásárhelyi kézirat alapján; *dr. Balogh Szidónia* «Adalékok a magyar zsidók történetéhez» címen földolgozza Oklevéltárunk I. kötetét; *dr. Neumann Edét* megbíztuk a zsidó nép történeteinek megírásával s egy Geigerről irandó monografiának elkészítésével; bibliabizottságunk és *Stern Ábrahám* ifjusági bibliát szerkeszt; *dr. Patai József* «Héber költők» címén két kötetes anthológiában fogja bemutatni a biblia utáni egész héber költészet fejlődését napjainkig. A mű első kötete legközelebb sajtó alá kerül.

Társulatunk *pályakérdésekkel* is törekszik ösztönzőleg hatni tudósainkra és íróinkra. Örvendetes tény, hogy eddig minden pályatételünk teljes sikerrel járt s *dr. Polák Miksa*, *dr. Büchler Sándor*, *dr. Venetianer Lajos*, *dr. Kecskeméti Ármin* munkái méltó díszei kiadványainknak. A lefolyt évben történt első ízben, hogy szépirodalmi

pályázatunk is, a bírálók egyhangu véleménye szerint, igen érdemes mű megírására nyújtott gerjesztést. A pályanyertes szerző, *Fleischer Zsigmond* tanító Nyitra novákon s «A négy fiú» c. elbeszélése mielőbb napvilágot fog látni. Hogy ez a szépirodalmi munka épen ifjusági elbeszélés, örvendetes és szerencsés véletlen, mert ifjusági irodalmunk terén érthetetlenül nagy a terméketlenség.

Felolvasásainkról is öröm beszámolnom. *Ágai Adolf* és *Lenkei Henrik* gonddal és buzgalommal fáradoznak sikerükön és az eredmény igazolja őket, a kik dolgoznak, és minket, a kik bennük megbízunk. A budapesti felolvasások költségeit 1200 K-ról 2000 K-ra emeltük, hogy a pesti izr. hitközség által mély hála kötelező szivességgel annyi évig átengedett terem helyett olyanba menjünk, melynek alkalmasabb a fekvése s hogy a felolvasókat jobban díjazhassuk. Vidéki felolvasásaink is, bár itt sok ellenkező körülménnyel kell megküzdenünk, eddig mindenütt teljes erkölcsi sikerrel jártak.

A Magyar-Zsidó Szemlén és Kolozsvári felolvasó Egyleten kívül a folyó évtől fogva a Magyar Rabbiegyesületnek is ajánlottunk fel évi subventiót, részint az egyesület nagy felekezeti és kulturális fontosságánál fogva, részint pedig, hogy ezzel is lerójjuk hálánkat a hazai rabbikar iránt, mely érdekeinknek hathatós munkálója és gyámoltója volt megalakulásunktól fogva.

Mai közgyűlésünk van arra hivatva, hogy az új alapszabályok értelmében a Társulat új alakulását végbe vigye. Meg vagyok győződve, hogy mai gyűlésünk elő fogja segíteni az Izr. Magyar Irodalmi Társulat fejlődésének és megerősödésének gyorsítását felekezeti, nemzeti és kulturális életünk üdvére és dicsőségére.

II.

Függőben levő pályakérdés.

Kunewalder pályadíj.

Kivántatik Palesztina története a második templom elpusztulásától a jelenkorig, különös tekintettel zsidó lakosságára és a zsidó diaszporának hozzá való viszonyára.

Határidő 1911 június 1.

A pályadíj a Kunewalder-alapítványból 100 darab arany s a végrendelkező akaratához képest csak zsidó szerzőnek adatik ki. A munka népszerűen és úgy legyen megírva, hogy a felnőtt mindkét nemű izraelitáknak olvasmányul szolgálhasson s alkalmas legyen arra, hogy a zsidó tudást terjessze s a felekezeti érzést fokozza. A díj csak önálló becsű műnek adatik ki.

A nyertes mű a szerző tulajdona, de ha egy éven belül ki nem adja, akkor a tulajdonjog a társulatra száll át, mely a munkát közzéteszi. Ez esetben művéből a szerző 100 példányt ingyen kap.

A jelíges levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a társulat elnökéhez, V. Nádor-utca 3. sz. küldendő.

III.

Bizottsági jelentések.

1.

A *bibliabizottság* a lefolyt évben az ifjusági biblia szerkesztésének munkáját folytatta.

Dr. Bacher Vilmos,
a bibliabizottság elnöke.

2.

Jelentés az IMIT felolvasó bizottságának működéséről az 1908/9 évadban.

Végre elérhettük azt, a mit bizottságunk évek óta mint felolvasásaink legsikeresebb biztosítékát óhajtott, hogy t. i. felolvasásaink színhelyét áttehettük oly terembe, mely céljainknak minden tekintetben megfelelt. A mult évad felolvasó estéit már nem a hitközség síputczai dísztermében tartottuk, a mely szűk voltánál fogva természetes fejlődésünknek útjában állt, hanem a terézvárosi kaszinó pompás és kényelmes nagytermében, mely fekvésénél és befogadó képességénél is a közönségre sokkal nagyobb vonzóerővel hathatott. Valóban a legelőkelőbb hallgatósággal telt meg új csarnokunk, hogy okulva gyönyörködjék azoknak a jeles felolvasóknak előadásában, kiket részint tudományos, részint szépirodalmi munkáik közlésére toboroznunk sikerült. A mindenképpen értékes, hangulatban és hatásban emelkedett esték tárgysorozata a következő volt.

Nov. 17. Dr. Alexander Bernát: Spinoza.

Dr. Váradi Antal: Bernstein Hugó Károlyról

Decz. 15. Dr. Hevesi Simon: Tűnődés közben.

Patai József: Karmel ligetében (költemények)

Ruttkay Miksa: Erényeink és hibáink.

Jan. 19. Dr. Sebestyén Károly: Byron Héber melodiáiról.

Balla Ignác: Hetedízigen (költemény).

Dr. Farkas Pál: Társadalmi mozgalmak a zsidóságban.

Febr. 16. Dr. Weiszbürg Gyula: A miszticizmus a zsidóságban.

Szilágyi Géza: Delila boszuja (költemény).

Dr. Mezei Ernő: Faj, nemzet, vallás.

Márcz. 16. Dr. Bernstein Béla: A zsidók az 1848-iki szabadság mozgalmakban.

Feleki Sándor: Jakab zsidó doktor fia (költ.).

Heves József: Tiberius Alexander gyűrtűje.

A fővárosi felolvasásokon kívül ezúttal teljes eredménnyel tartottuk meg az előirányzott három vidéki felolvasó estét és pedig, Baján, Sátoraljaújhelyen és Egerben, dr. Blau Lajos, Szilágyi Géza, dr. Weiszbürg Gyula, Gerő Ödön, dr. Kiss Arnold és Mezey Sándor közreműködésével, újlag igaz lelkesedést keltve az odagyült vendégseregben és fokozva azt a meleg érdeklődést, melyet társulatunk a vidéki közönség széles rétegeiben eddig is ébresztett.

1909 november hó.

Lenkei Henrik

a felolv. biz. előadója.

3.

A propaganda bizottság.

A propaganda bizottság hálás érzéssel emlékszik meg azokról, akik a fővárosban és a vidéken a taggyűjtés munkájában segítségére voltak — elsősorban és különösen *Kohlbach Simon honvédszázados úrról* Munkácson, ki egy maga többet szerzett 50 tagnál. Meleg köszönetünk illeti meg továbbá a következő urakat *Budapesten*: Dr. László Berthold, Fritz Manó, Dr. Hevesi Simon, Dr. Frisch Ármin, Dr. Balkányi Miksa, Dr. Farkas József, Deutsch Zsigmond, Bineter József, Szende Fülöp, Dr. Heller Bernát, Lenkei Henrik, Weisz Henrik, Herz Ármin, Kohn Arnold, Klauber és társa, Morgenstern Emil, Spitzer Marcell, Dr. Stadler Jakab, Dr. Schwarz Vilmos, Dr. Gyulai Noé Hugó.

Vidéken a következők kötelezték le bennünket: Dr.

Freund Ede gyűjtött Ujvidéken Roth Jakab Csurogon, Deési Béla Szegeden, Dr. Steiner János Lippán, Wolf Samu Bodzáson, Weltmann Sándor Mezőkászonyban, Tachauer Adolf Datkon, Brassóban, Baján és Győrött, Vajda Miksa Galgócon, Ürményi Antal Nagyszentmiklóson, Molnár József Kisvárdán, Mányokon és Nyirlövön, Schatz Henrik Jászberényben, Miklós Benő Soroksáron, Friedmann Majer Turjaremetén, Reszler Adolf Zilahon, Kun Lajos Baján, Feldmann Lajos Ujpesten, Borostyán Lajos Hódmezővásárhelyen és Szegeden, Dr. Linksz Izsák Devecserben, Klauber Frigyes Egerben, Lövy Mór Iglón, Dr. Haaz Simon Szucsányban, Dr. Bände Zoltán Csongrádon, Dr. Weisz Károly Szatmáron és Balmazújvárosban, Gerő Antal Zilahon, Frankl Miksa Kolosvárott, Zucker Imre Szolnokon, Dannenberg József Székesfehérvárott, Reichard Ármin Sátoraljauhelyen, Simon Márton Feleken, Gyergyóhollón és Gyergyótölgyesen, Dr. Heller Zsigmond Máramarosszigeten, Stern Mór Szilágysomlyón, Márkus Miksa Székesfehérvárott, Dr. Schiff Ernő Nagyváradon, Kornstein Hermann Nagyszalontán, Fischmann Jakab Rákospalotán, Laendler Ferenc Nagyváradon, Singer Mór Brassóban, Weltmann Lipót — lakik Tutrakán Bulgáriában — Csurogon, Deutsch Gábor Vácott, Dr. Borsodi József Nagyatádon, Büchler Gyula Mindszent, Hermann Sándor Bicskén.

Ez a hosszú névsor is mutatja, hogy az Imit ügyét az egész felekezet immár a maga közös ügyének tekinti. Ez a körülmény pedig bizonyára ösztönzőleg és buzdítólag fog hatni a propaganda-bizottság minden tagjára.

Budapest, 1909 november.

Dr. Dezső Sámuel,
a propag. bizottság előadója.

IV.

Zárszámadás és költségvetés.

Zárszámadás 1908 november 1-től 1909 október 31-ig.

Tartozik.

Titkári fizetés	1000.—	
Jegyzői fizetés	1000.—	
Kezelési és postaköltség	3018.28	
Nyomdai kiadás és expeditió:		
a Franklin-Társulatnál tartoztunk		
19075.34		
az idén teljesített fizetésünk	6000.—	13075.34
ebből tavalyi tartozás	4049.42	9025.92
Írói díjak	1577.—	
Szépirodalmi pályadíjra	500.—	
Irodalomtörténeti pályadíj II. fele	1000.—	3077.—
Budapesti felolvasások	2000.—	
Vidéki felolvasások	600.—	2600.—
Magyar-Zsidó Szemle subventiója	800.—	
Kolozsvári felolvasó egyesület	100.—	
Az Orsz. Rabbi-Egyesület	300.—	1200.—
Egyenleg mint ezidei eredmény		411.54
		21332.74

Követel.

1909. évi tagsági díjakért befolyt	14005.92	
ezidei mérlegbe vagyontételnek felvéve	100.—	14105.92
Hátralékos tagsági díjakért befolyt	4988.69	
tavalyi mérlegbe vagyontételnek felvéve	2000.—	2988.69
		17094.61
Kamatok:		
Folyószámlakamatok	300.53	
Záloglevelek szelvényei	1745.50	
Le a költségvetési előirányzat szerint vásárolt záloglevelek folyó kamatjáért	319.—	1426.50
Társulati kiadványok és kötésekért		795.10

Segélyek:

Pesti Izr. Hitközségtől	1000.—	
A Magyar Izraelita Közalaptól	600.—	1600.—
Értékpapírok árfolyamnyeresége		116.—
		<u>21332.74</u>

Budapesten 1909 november 1-én.
Megvizsgáltam és rendben találtam.

Beck Dénes s. k.
ellenőr.

Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Az Izraelita-Magyar Irodalmi Társulat vagyonkimutatása.

Vagyon:

Folyószámlabetét:

Pénzkészlet a Bel-városi takarékpénztárnál)	19975.30
Központi Kereskedelmi és Iparbank r.-t.nál	50.—
	<u>20025.30</u>

Értékpapírok:

K 36900.— 4 $\frac{1}{2}$ %-os Belvárosi Takarékpénztári záloglevél á 98.—	36162.—
K 2000.— 4 $\frac{1}{4}$ %-os Belvárosi Takarékpénztári záloglevél á 94.—	1880.—
	<u>38042.—</u>

Betétkönyvek:

A Belvárosi takarékpénztár 10821. számú takarékkönyve (Kunewalder alapítvány kamatai)	2560.—
A Budapesti takarékpénztár és orsz. zálogkölsön r. t. XXVIII/13667. sz. takarékkönyve (Tencer díj)	2500.— 5060.—
Alapítvány hátralékok	1550.—
Tagdíjhátralékok (becslés szerint)	100.— 64777.30
	<u>64777.30</u>

Teher:

Törzsvagyon	35200.—
Rendelkezésre álló vagyon	4759.58 39959.58
Alapítványok és hagyatékok:	
Kunewalder M. Fülöp-féle hagyatékok	8000.—

Eötvös Károly-alap	2500.—		
Herzmann Bertalan és neje alapít.	200.—		
Gerson Mátyás felek. alapítvány	50.—	10750.—	
1909. évi tagsági díjakért befolyt	96.—		
Imka javára befolyt összeg	484.84		
Franklin-Társulat követelése	13075.34	13656.18	64365.76
Egyenleg mint ezidei eredmény			411.54
			<u>64777.30</u>

Budapest, 1909 november 1-én.
Megvizsgáltam és rendben találtam.

Beck Dénes s. k.

Székely Ferenc s. k

Költségvetés 1909 november 1-től 1910 október 31-ig.

Fedezet.

1. Pénztárkészlet 1909 október 31-én	K 19975.30
2. Rendes tagok járuléakai	€ 10000.—
3. Hátralékos tagok járuléakai	€ 100.—
4. Folyószámla és szelvénykamatok	€ 1500.—
5. Társulati kiadványok eladásából	€ 500.—
6. Pesti izr. hitközségtől évi segély	€ 600.—
7. " " " felolvasásokra	€ 400.—
8. Orsz. magy. izr. közalaptól vidéki felolvasásokra	€ 600.—
9. Herzmann Bertalan és neje alap. II. részlet	€ 200.—
	<u>K 23875.30</u>

Szükséglet.

1. Titkári fizetés	K 1000.—
2. Jegyzői fizetés	€ 1000.—
3. Kezelés és postaköltség	€ 3500.—
4. Nyomdai kiadás és expedició	€ 10.000.—
5. Írói díjakra	€ 3000.—
6. Oklevéltár II. kötetének előkészítésére	€ 500.—
7. Budapesti felolvasásokra	€ 2200.—
8. Vidéki felolvasásokra	€ 600.—
9. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	€ 800.—
10. Kolozsvári felolvasó egyesület subventiója	€ 100.—
11. Az orsz. Rabbiegyesület Havi Közl.-nek	€ 300.—
12. Kunewalder-alapítvány kamatai	€ 320.—
13. Egyenleg mint fölösleg	€ 875.30
	<u>K 23875.30</u>

Budapest, 1909 november 1-én.

Székely Ferenc s. k.,
pénztáros.

V.

A Társulat alapszabályaiból.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai :

a) a szentírás magyar fordításának kiadása és terjesztése ;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak és általában az izraelita vallás és erkölcstannak ismeretetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése ;

c) a szentírásra és a zsidóság történetére s irodalmára, valamint a zsidóság jelen életére vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban és a vidéken ;

d) ugyancsak e körbe tartozó tudományos és népszerű munkák kiadása és terjesztése ;

e) a társulat céljaival összefüggő pályakérdések kitűzése és jutalmazása.

3. §. A társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek : 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik ; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak ; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak ; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona évi tagdíj fizetésére kötelezik magukat.

21. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak

azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

A rendes tagság megszűnik halál esetén, továbbá kilépés által, a mely úgy válik érvényessé, ha a kilépni kívánó tag ebbeli szándékát legkésőbb a hatodik év első felében a titkárral írásban közli; ha ezt elmulasztaná, tagsági kötelezettsége újabb hat évre érvényben marad.

Az alapító tagok a 14. §. értelmében a választmányynak tagjai.

VI.

A Társulat képvisellete.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők :

Elnök : BÁRÓ HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF, nagybirtokos.

Társelnök : DR. BACHER VILMOS, rabbiképzői tanár.

Titkár : DR. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.

Pénztáros : SZÉKELY FERENC, bankigazgató.

Ellenőr : BECK DÉNES, bankigazgató,

Ügyész : DR. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai :

DR. ÁGAI ADOLF, író.

DR. ALEXANDER BERNÁT, egyetemi tanár.

DR. KOHNER ADOLF, földbirtokos.

10 DR. MARCZALI HENRIK, egyetemi tanár.

DR. MEZEY FERENC, az orsz. iroda titkára.

DR. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.

DR. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.

STEINER JÓZSEF, tőzsdetanácsos.

15 DR. STILLER MÓR, ügyvéd.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) Fővárosi tagok :

- Dr. ÁGAI ADOLF, író.
- Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyet. tanár.
- Dr. BAKONYI SAMU, országgy. képvis.
- Dr. BALASSA JÓZSEF, gymn. tanár.
- 5 Dr. BALLAI LAJOS, min. tanácsos.
- Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
- Dr. BÁRON JÓNÁS, egyet. m. tanár.
- BECK DÉNES, bankigazgató.
- Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár.
- 10 Dr. DEZSŐ SÁMUEL, ügyvéd.
- Dr. FARKAS EMIL, ügyvéd.
- Dr. FISCHER GYULA, rabbi.
- FLEISCHL SÁNDOR, főkonzul.
- Dr. FRISCH ÁRMIN, hittanár.
- 15 GOLDSCHMIDT LIPÓT, kereskedő.
- Dr. GRAUER VILMOS, gyáros.
- Dr. GUTTMANN MIHÁLY, tanár.
- Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.
- Dr. HELLER BERNÁT, tanár.
- 20 Dr. HEVESI SIMON, rabbi.
- Dr. KÁRMÁN MÓR, egyetemi tanár.
- Dr. KISS ARNOLD, rabbi.
- KISS JÓZSEF, író.
- Dr. KOHNER ADOLF, földbirtokos.
- 25 Dr. KUNOSS IGNÁC, keleti akad. igazgató.
- LAJTA BÉLA, műépítész.
- Dr. LASZ SAMU, tanár.
- LENKEI HENRIK, reáliskolai tanár.
- Dr. MÁHLER EDE, egyet. tanár.
- 30 Dr. MÁLNAI MIHÁLY, tanár.

- MANDL BERNÁT, tanár.
 Dr. MARCZALI HENRIK, egyet. tanár.
 Dr. MEZEY FERENC, az orsz. iroda titkára.
 Dr. MEZEI MÓR, ügyvéd.
 35 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő.
 Dr. PAP DÁVID, ügyvéd.
 Dr. RADÓ ANTAL, író.
 RADÓ VILMOS, tanítóképzői igazgató.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.
 40 Dr. ROSENBERG GYULA, ügyvéd.
 RUTTKAY MIKSA, író.
 SÁNDOR PÁL, országgy. képvis.
 Dr. SCHÄCHTER MIKSA, egyet. m. tanár.
 Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő.
 45 SCHÖN DÁVID, hittanár.
 Dr. SCHWARZ VILMOS, ügyvéd.
 Dr. SEBESTYÉN KÁROLY, tanár.
 Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd.
 SINGER ZSIGMOND, főszerkesztő.
 50 Dr. STAMMBERGER FERENC, kir. közjegyző.
 STEINER JÓZSEF, tőzsdetanácsos.
 STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató.
 Dr. STILLER BERTALAN, egyetemi tanár.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.
 55 SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő.
 Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gymn. tanár.
 SZURDAI WEISZ BERTHOLD, udv. tanácsos.
 Dr. WEISZBURG GYULA, hitk. főtitkár.
 Csepeli WEISZ MANFRÉD, gyáros.
 60 WILLHEIM ARTHUR, cégvezető.

B) *Vidéki tagok:*

- ADLER EMIL, cégvezető. Nagykikinda.
 Dr. BALKÁNYI MIKLÓS, ügyvéd, Debrecen.

- Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Nyiregyháza.
 Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely.
 5 BÜCHLER P., rabbi, Moór.
 Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár.
 JÁNOSI ENGEL JÓZSEF, földbirtokos, Pécs.
 Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor.
 Dr. FLESCH ÁRMIN, rabbi, Mohács.
 10 FREUND JÓZSEF, földbirtokos, Óbecse.
 FRIEDLÄNDER GYULA, Dés.
 Dr. FÜHRER SIMON, ügyvéd, Ujpest.
 GOLDSCHMIED JÓZSEF, Sárvár.
 Dr. HELLER ZSIGMOND, ügyvéd, M.-Sziget.
 15 Dr. HERZOG MANÓ, rabbi, Kaposvár.
 Dr. HEVES KORNÉL, rabbi, Szolnok.
 Dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN, rabbi, Makó.
 Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad.
 Dr. KELEMEN ADOLF, rabbi, Fogaras.
 20 KLAUBER FRIGYES, tanár, Eger.
 Dr. KLEIN JÓZSEF, rabbi, Kassa.
 Dr. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek.
 KOHLBACH SIMON, százados, Munkács.
 Dr. KORITSCHONER LIPÓT, ügyvéd, Pápa.
 25 KÚN LAJOS, tanár, Baja.
 LÁSZLÓ ADOLF, könyvkereskedő, Miskolc.
 LEOPOLD SÁNDOR, Szekszárd.
 LIPPE VILMOS, kir. táblai bíró, Szolnok.
 Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged.
 30 Dr. LÖWY FERENC, rabbi, Marosvásárhely.
 LÖWY MÓR, iskolaigazgató, Igló.
 MESTITZ MÓR, kereskedő, Marosvásárhely.
 Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa.
 Dr. PERLS ÁRMIN, rabbi, Pécs.
 35 Dr. PILLITZ BENŐ, orvos, Veszprém.
 PINTÉR GYULA, Abony.

- Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron.
 Dr. PROPPER JÓZSEF, Eperjes.
 REICH MÁRTON, birtokos, Kalocsa.
 40 REISNER EDE, Gyula.
 Dr. RÉVÉSZ DEZSŐ, ügyvéd, Balassagyarmat.
 Várhelyi Dr. RÓSA IZSÓ, ügyvéd, Szeged.
 SCHREIBER IGNÁC, (Győr) Bécs.
 SCHWARZ JAKAB, rabbi, Csáktornya.
 45 Dr. SCHWARZ MÓR, rabbi, Győr.
 SELTMANN LAJOS, rabbi, Hódmezővásárhely.
 Dr. SINGER JAKAB, rabbi, Temesvár.
 Dr. SINGER BERNÁT, rabbi, Szabadka.
 Dr. SZÉKELY ALBERT, ügyvéd, Sátoraljaujhely.
 50 SZÉLL MIHÁLY, földbirtokos, Kisvárda.
 Dr. STEINHERZ I., rabbi, Székesfehérvár.
 STERNTHAL SALAMON, földbirtokos, Temesvár.
 Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losonc.
 Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest.
 55 WECHSLER ADOLF, hitk. elnök, Nagyvárad.
 Dr. WEISZ KÁROLY, orvos, Szatmár.
 Dr. WELLESZ GYULA, rabbi, Nagybecse.
 WERTHEIM ÁRMIN, Székesfehérvár.
 MUCSINYI WOHL-RUMI ADOLF, Losonc.

C) *Tagok alapító tagsági jogon :*

- Dr. FREUND ISTVÁN, Budapest.
 BÁRÓ GUTMANN VILMOS, Nagykanizsa.
 Néhai HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője :
 BÁRÓ HATVANY-DEUTSCH SÁNDOR, Budapest.
 5 BÁRÓ HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF, gyáros, Budapest.
 HERZMAN BERTALAN, Budapest.
 Néhai KOHNER ZSIGMOND alapítvány képviselője.
 Néhai MEGYERI KRAUSZ LAJOS alap. képviselője.
 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

- 10 NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője: ADLER LAJOS, előlj. tag.
 PESTI CHEVRA-KADISA képviselője: WEISZ MANÓ J. alelnök.
 Néhai SCHWEIGER MÁRTON alapítv. képviselője.
 SVÁB KÁROLY, főrendiházi tag, Budapest.
- 15 Néhai SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.
 SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 SZÉKELY FERENC, bankigazgató, Budapest.
 Néhai TAUB SALAMON alap. képviselője.
 DR. WEINMANN FÜLÖP, Budapest.
- 20 WINTERBERG GYULA, Budapest.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

ADLER LAJOS, nagykereskedő, Budapest.
 BREITNER ZSIGMOND L., nagykereskedő, Budapest.
 DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos, Budapest.
 NAGYSÁROSI SZIRMAI OSZKÁR, bankigazgató, Budapest.
 WOLFNER JÓZSEF, gyáros, Budapest.

VIII.

Állandó bizottságok.

1. Biblia-bizottság:

Elnök: Dr. Bacher Vilmos. *Előadó:* Dr. Blau Lajos.
Tag: Dr. Bánóczy József.

2. Oklevél-bizottság:

Elnök: Dr. Marczali Henrik. *Előadó:* Frisch Ármin.

Tagok:

Dr. Bacher Vilmos.	5 Dr. Bloch Henrik.
Dr. Bernstein Béla, Nyiregyháza.	Dr. Büchler S., Keszthely. Dr. Gábor Gyula.

Dr. Málnai Mihály.	Dr. Vajda Béla, Losonc.
Mandl Bernát.	Vajda György.
10 Dr. Pollák M., Sopron.	Dr. Venetianer Lajos.
Stern Ábrahám.	15 Dr. Weisz Mór.

3. Felolvasó-bizottság:

Elnök: Dr. Ágai Adolf.

Előadó: Lenkei Henrik.

Tagok:

Dr. Adler Illés.	Dr. Mezey Sándor.
Dr. Balassa József.	Palágyi Lajos.
5 Balla Ignác.	Dr. Patai József.
Dr. Blau Lajos.	Radó Vilmos.
Dr. Edelstein Bertalan.	20 Ruttkay Miksa.
Dr. Feleki Sándor.	Dr. Sebestyén Károly.
Dr. Fischer Gyula.	Szabolcsi Miksa.
10 Gábor Ignác.	Szilágyi Géza.
Gerő Ödön.	Timár Szaniszló.
Dr. Hevesi Simon.	25 Ujvári Péter.
Dr. Kiss Arnold.	Dr. Venetianer Lajos.
Komáromi Sándor.	Dr. Waldapfel János.
15 Dr. Mezey Ferenc.	

4. Muzeumi bizottság:

Elnök: Székely Ferenc.

Társelnök: Dr. Mezey Ferenc.

Előadó: Lajta Béla.

Tagok:

Dr. Alexander Bernát.	Dr. Kohner Adolf.
5 Dr. Bacher Vilmos.	Dr. Kohlbach Bertalan.
Dr. Bánóczi József.	Dr. Mahler Ede.
Dr. Blau Lajos.	Mandl Bernát.
Dr. Fabó Bertalan.	15 Dr. Marczali Henrik.
Fényes Adolf.	Spitzer Mór.
10 Keszler József.	Dr. Stiller Mór.

Surányi Béla.
Szabolcsi Miksa.

20 Telcs Ede.
Dr. Venetianer Lajos.

5. Propaganda-bizottság:

Elnök: Steiner József.

Előadó: Dr. Dezső Sámuel.

Tagok:

Barber I. Zsigmond.	Kohlbach Simon, Munkács.
Dr. Bernstein Béla,
Nyiregyháza.	Kun Lajos, Baja.
5 Friedländer Gyula, Dés.	László Adolf, Miskolc.
Dr. Frisch Ármin.	20 Löwy Mór, Igló.
id. Dr. Glass Izor.	Dr. Neumann Ede, Nagy-
kanizsa.
Goldmann Emil.	Dr. Schwartz Vilmos.
Goldschmidt Lipót.	Schweiger Imre.
10 Dr. Grauer Vilmos.	Szabolcsi Izidor.
Gyulai Noé Hugó.	25 Szabolcsi Miksa.
Hegyei László.	Dr. Vajda Béla, Losonc.
Dr. Heller Bernát.	Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
Dr. Heller Zs., Máramaros-
sziget.	Wechsler Adolf, N.-várad.
15 Dr. Heves Kornél, Szolnok.	Dr. Wellesz Gyula, Nagy-
biccse.
Dr. Klauber Frigyes, Eger.	30 Dr. Weiszburg Gyula.

VIII.

A társulat kiadványai.

1. Evkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1895.

2. Evkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1896.

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896.

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896.
5. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897.
6. A zsidók története Sopronban a legrégebb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: dr. POLLÁK MISKA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.
7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898.
8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898.
9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899.
10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899.
11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.
12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták. 1900.
13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.
14. A zsidók története Budapesten. A legrégebb időktől 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta dr. BÜCHLER SÁNDOR. 1901.
15. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1902.
16. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta dr. VENETIANER LAJOS 1902.
17. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1903.
18. Szentírás. Harmadik kötet. — Az utolsó próféták 1903.
19. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1904.
20. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1905.
21. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1906.
22. Rasi élete és működése. Irta dr. WELLESZ GYULA 1906.

23. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1907.
24. Szentírás. Negyedik kötet. — A szent iratok. 1907.
25. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1908.
26. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN. 1908.
27. Magyar Zsidó Oklevéltár. I. k. 1092—1539. Dr. WEISZ MÓR közreműködésével szerkesztette dr. FRISCH ÁRMIN. I. k. 1903.
28. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1909.
29. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta dr. KECSKEMÉTI ÁRMIN. II. k. 1909.
30. A négy fiú. Elbeszélés a serdültebb zsidó ifjúság számára. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat által jutalmazott pályamű. Irta MÉSZÁROS ZSIGMOND tanító. Előszóval ÁGAI ADOLFTÓL.
31. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1910.
32. PATAI JÓZSEF. Héber Költők. I. k.

IX.

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Néh. özv. hatvani Deutsch
Bernátné, Budapest.	Néhai Kohner Zsigmond,
Budapest.
Dr. Freund István, Bpest.	Néhai Megyeri Krausz
Lajos, Budapest.
Báró Gutmann Vilmos,
Nagykanizsa.	Néh. Machlup Adolf, Bu-
dapest.
Herzman Bertalan, Bpest.	Nagykanizsai izr. hitközs.
5. Báró Hatvany - Deutsch
József, Budapest.	10 Nagyváradai izr. hitközség.

Pesti Chevra-Kadisa.	Székely Ferenc, Bpest.
Pesti izr. hitközség.	Néhai Taub Salamon, Bu-
Néhai Schweiger Márton,	dapest.
Budapest.	Dr. Weinmann Fülöp,
Sváb Károly, Budapest.	Budapest.
¹⁵ özv. Sváb Sándorné, Bpest.	²⁰ Winterberg Gyula, Buda-
Szabadkai izr. hitközség.	pest.

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Néhai Bródy Zsigmond,	Néhai Steinfeld Antal,
Budapest.	Debrecen.
Dr. Chorin Ferenc, Buda-	Néhai Steinfeld Mihály,
pest.	Debrecen.
Deutsch Sámuel és neje,	Néh. Sternthal Adolf, Bp.
Budapest.	¹⁰ Sternthal Sal., Temesvár.
Néhai Löwy Mór, Bpest.	Dr. Stiller Bertalan, Bpest.
⁵ Néhai Báró Schossberger	Schwarz Ferenc, Bpest.
Henrik, Budapest.	Szurdai Weisz Berthold,
Schreiber Ignác, Wien.	Budapest.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

Adler Lajos, Budapest.	Budai izr. hitközség.
Aradi izraelita hitközség.	Deutsch Sámuel, Bpest.
Bacher Emil, Budapest.	¹⁰ Elek Lipót, Nagykanizsa.
Beck Dénes, Budapest.	Néhai Ehrlich Mózes,
⁵ Néh. Boschan Jakab,	Budapest.
Budapest.	Néh. Frank Antal, Bpest.
Braun W. Arnold, Meran.	Tószegi Freund F., Bpest.
Breitner Zsigm. L., Buda-	Tószegi Freund Salamon,
pest.	Budapest.

- 15 Tószegi Freund Vilmos,
Budapest.
Maróthi Fürst László,
Budapest.
Néh. Garai Károly, Bpest.
Horváth Zsigmond, Bpest.
Kecskeméti izr. hitközség.
20 ifj. Katser Henrik, Tren-
csén.
Kohner Agost, Bpest.
Néh. Báró Kornfeld Zs., Bp.
Megyeri Dr. Megyery I.,
Budapest.
Leopold Sánd., Szekszárd.
25 Lindenbaum Mór, Bpest.
Linzer Béla, Budapest.
Losonci izr. hitközség.
Marcali izr. hitközség.
Néhai Markbreit Adolf,
Bpest.
30 Dr. Misner Ignác, Bpest.
Nemesvidi izr. fiók-hit-
község.
Ifj. Neumann Adolf, Arad.
Beocsini Ohrenstein H.,
Budapest.
Ókanizsai izr. hitközség.
35 Pécsi izr. hitközség.
Dr. Pillitz Benő, Vesz-
prém.
Popper István, Budapest.
Reich Márton, Kalocsa.
Dr. Rosenberg Gyula,
Budapest.
40 Dr. Ság Manó, Bpest.
Dr. Simon József, Bpest.
Steiner Farkas, Nagy-
körös.
Steiner József, Budapest.
Báró Tornyai Schossber-
ger Lajos, Budapest.
45 Dr. Schuschny H., Bpest.
Néhai Schweiger Adolf,
Budapest.
Néhai Stern Ignác,
Budapest.
Dr. Stiller Mór, Budapest.
Szekszárdi izr. hitközség.
50 Temesvár-belvárosi izrael.
hitközség.
Tolnatamási izr. hitközs.
Néhai lovag Wechselmann
Ignác, Budapest.
Dr. Weinmann Fülöp,
Budapest.
Csepeli Weisz Manfréd,
Budapest.
55 Weisz Manó J. Budapest.
Wellisch Sándor és Gyula,
Budapest.

4. RENDES TAGOK.

a) Fővárosi tagok.

Ábel József	V. Dorottya-utca 9.
Abelsberg Lajos	V. Géza-utca 9.
Acsády Jenő	IX. Lónyai-utca 16.
Adler Ernő	V. Lipót-körút 16.
5 Adler Gyula	V. Sas-utca 25.
Dr. Adler Illés	VII. Király-utca 35.
Dr. Adler Mihály	V. Nádor-u. Jelzaloghitelb.
Adler Sándor	V. Fürdő-utca 7.
Adler Sándor	V. Akadémia-utca 6.
10 Dr. Adler Zsigmond	V. Mária-Valéria-utca 14.
Dr. Ágai Adolf	V. Kálmán-utca 9.
Ágoston Kálmán	VII. Király-utca 85.
Agulár Ede	VII. Rákóczi-út 44.
Alapi Béla	IV. Kígyó-tér 1.
15 Dr. Alapy Henrik	V. Honvéd-utca 3.
Áldor Frigyes	V. Nádor-utca 15.
Dr. Alexander Bernát	V. Ferenc József-rakpart 27.
Dr. Áron Géza	IV. Ferenciek-tere 7.
Ágoston Gyula	VIII. Rökk Szilárd-utca 39.
20 Auer Béla	V. Nagykorona-utca 2.
Auer Róbert	V. Géza-utca 7.
Bacher Miksa	VI. Király-utca 88.
Dr. Bacher Vilmos	VII. Erzsébet-körút 9.
Dr. Bakonyi Samu	V. Nádor-utca 43.
25 Dr. Balassa József	V. Ferenc József-rakpart 27.
Balázs Armand	V. Tőzsdepalota.
Bálint Gyula	VI. Csengery-utca 58.
Dr. Balkányi Miksa	VI. Hajós-utca 15.
Dr. Ballay Lajos	VII. Erzsébet-körút 19.
30 Bán Dezső	VII. Huszár-utca 10.

	Bánó Gyula	VIII.Főh. Sándor-utca 7.
	Dr. Bánóczy József	VII.Király-utca 99.
	Dr. Baracs Marcel	V. Nagykorona-utca 12.
	Barber J. Zsigmond	V. Báthory-utca 9.
35	Bárdos Lipót	IV. Bécsi-utca 3.
	Barna János	V. Váci-körút 26.
	Dr. Barna Károly	VI. Gyár-utca 62.
	Dr. Barsi Dezső	I. Alkotás-utca 7.
	Dr. Báron Jónás	V. Nagykorona-utca 2.
40	Bató J. Lipót	III. Lajos-utca 203.
	Dr. Bátori Dániel	VII. Stefánia-út 15.
	Dr. Bauer Mór	V. Széchenyi-utca 10.
	Dr. Baumgarten Izidor	VII. Erzsébet-körút 41.
	Baumhorn Lipót	VII. Izsó-utca 8.
45	Beck Oszkár	II. Fő-út 60.
	Beimel Sándor	V. Nagykorona-utca 19.
	Békés Márton	VII. Rózsa-utca 45.
	Békesi József	VII. Almási-utca 1.
	Dr. Béla Pál	V. Arany János-utca 32.
50	Benedict Gyula	VII. Rákóczi-út 32.
	Benedict Miksa	V. Vécsey-utca 4.
	Benyovits Adolf	VII. Damjanich-utca 44.
	Benedek Károly	V. Lipót-körút 5.
	Dr. Berczeller Imre	IV. Deák-tér.
55	Berényi Miksa	VII. Károly-körút 9.
	Dr. Berényi Sándor	VI. Podmaniczky-utca 15.
	Berger A. Lipót	V. Sas-utca 7.
	Berger Lipót	V. Báthory-utca 19.
	Dr. Berger Miksa	V. Nagykorona-utca 11.
60	Bergmann Mór	V. Szabadság-tér 6.
	Bing Gyula	VI. Szondy-utca 37/b.
	Birnbaum Imre	V. Nagykorona-utca 21.
	Birnbaum László	V. Mária Valéria-utca 19.
	Özv. Bineter Józsefné	VI. Szerecsen-utca 6.

- 65 Biró Henrik
 Biró Károly
 Bisslichess Mózes
 Blau Adolf
 Blau Gyula
- 70 Dr. Blau Lajos
 Bleier Jónás
 Bleier Kálmán
 Bloch Ignác
 Bloch József
- 75 Blücher József
 Böhm Emil
 Boross Miksa
 Boschán Arthur
 Boschán Péter
- 80 Boskovitz Sándor
 Dr. Brachfeld Lajos
 Braun Ignác
 Ifj. Braun Ignác
 Breuer Mihály
- 85 Breuer Mór
 Breitner Károly
 Breitner Imre
 Bricht Lipót
 Dr. Brichta Bódog
- 90 Bródy József
 Bródy Miksa
 Bródy Sándor
 Bruck Arnold
 Dr. Bruck Miksa
- 95 Bruckner Henrik
 Brust Dávid
 Brück Károly
 Dr. Brüll Ignác
- V. Vécsey-utca 4.
 VII. Akácfa-utca 57.
 VI. Teréz-körút 27.
 Pesti Magy. Keresk. Bank.
 VI. Délibáb-utca 23.
 VII. Rákóczi-út 68.
 VII. Akácfa-utca 62.
 VI. Lázár-utca 3.
 VI. Eötvös-utca 34.
 VI. Aradi-utca 31.
 VII. Síp-utca 12.
 VII. Király-utca 9.
 VII. Wesselényi-utca 72.
 X. Kőbánya.
 X. Kőbánya.
 Gabonacsarnok.
 V. Perczel Mór-utca 2.
 V. Széchenyi-utca 1.
 V. Hold-utca 23.
 VI. Nagymező-utca 43.
 I. Karátsonyi-utca 19.
 V. Váci-körút 8.
 IV. Kígyó-utca 5.
 V. Keresked. Akadémia.
 VI. Révay-utca 8.
 VI. Podmanicky-utca 21.
 I. Krisztina-körút 39.
 V. Alkotmány-utca 16.
 V. Váci-út 64.
 V. Akadémia-utca 6.
 Gabonatőzsde.
 V. Sas-utca 13.
 V. Lipót-körút 32.
 V. Váci-körút 26.

- Buchwald Béla
 100 Buchwald Gyula
 Burger Lajos
 Büchler Mór
- Chevra-Kadisa Budai
 Chevra-Kadisa Ó-budai
 105 Dr. Czigler Ármin
 Csáki és Herbst
 Csáki Róbert
 Dr. Csató Gyula
 Csengeri Ferenc
 110 Dr. Csobádi Samu
 Dr. Dalnoky Béla
 Daróczi Rezső
 Daróczy Vilmos
 Darvas Adolf
 115 Danneberg Miksa
 Dr. Dékány Géza
 Denhof Mór
 Dr. Déri Ferenc
 Déri Izidor
 120 Dr. Deutsch Antal
 Dr. Deutsch Ernő
 Deutsch Frigyes
 Deutsch Frigyes
 Deutsch Ödön
 125 Deutsch Sámuel
 Deutsch Vilmos
 Deutsch Vilmos
 Deutsch Zsigmond
 Detsinyi Károly
 130 Dezsényi Gyula
 Dr. Dezső Sámuel
 Dirsztai Dirsztay Béla
- VII. Botond-utca 7.
 VI. Andrássy-út 14.
 VII. Síp-utca 12.
 V. Akadémia-utca 16.
 Widder M. és Steiner cég.
 II. Öntőház-utca.
 III. Óbuda.
 V. Váci-körút 54.
 V. Kálmán-utca 21.
 VI. Dávid-utca 4.
 VII. Erzsébet-körút 8.
 VII. Jósika-utca 24.
 III. Zsigmond-utca 68.
 V. Lipót-körút 8.
 I. Krisztina-körút 123.
 VI. Podmanicky-u. 1.
 VIII. József-utca 33.
 II. Corvin-tér 13.
 V. Lipót-körút 13.
 V. Bálvány-utca 13.
 VII. Gizella-út 59.
 Lujza gőzmalom.
 VI. Bajza-utca 26.
 V. Erzsébet-tér 16.
 VII. Erzsébet-körút 7.
 II. Margit-körút 5. a.
 V. Árpád-utca 8.
 V. Arany János-utca 25.
 V. Tükör-utca 2.
 V. Tőzsdepalota.
 IV. Deák Ferenc-utca 3.
 V. Erzsébet-tér 2.
 V. Arany János-utca 25.
 V. Bank-utca 7.
 V. Akadémia-utca 5.

	Dóczi Ignác	Anglo-bank.
	Domány József	IV. Deák-tér 3.
135	Dr. Domokos Lajos	VI. Teréz-körút 37.
	Domokos Miklós	V. Szabadság-tér 15.
	Dr. domonyi Domony	
	Móric	V. Mária Valéria-utca 14.
	Dr. Dömény Lajos	V. Erzsébet-tér 7.
	Dósa Kálmán	IV. Károly-körút 24.
140	Dukász Jakab	VII. Dohány-u. 20.
	Duneitz Vilmos	VI. Kmetty-utca 14.
	Dr. Edelstein Bertalan	II. Lukács-utca 1.
	Egressy Arthur	VII. Wesselényi-utca 35.
	Ehrlich Emil	VI. Bajza-utca 30.
145	Ehrlich G. Gusztáv	VII. Fogarassi-út 6.
	Ehrmann Leon	VI. Andrássy-út 119.
	Eichner Árpád	VII. Damjanich-utca 28/a.
	Eideles Manó	X. Gergely-utca.
	Eisler Samu	V. Erzsébet-tér 15.
150	Elfer Dániel	Tőzsdepalota.
	Éliás Mór	V. Sas-utca 17.
	Engel Ármin	V. Pozsonyi-ut 11.
	Engel Ernő	V. Nádor-utca 16.
	Cserkuti Engel Miksa	V. Váci-körút 24.
155	Engelsmann Vilmos	II. Retek-utca 38.
	Enyedi Simon	IV. Kaplony-utca 9.
	Eppinger Károly	V. Sas-utca 14.
	Dr. Erdélyi Lajos	VII. Rákóczi-út 61.
	Ernst Emil	V. Lipót-körút 13.
160	Ernst Vilmos	V. Zrinyi-utca 12.
	Dr. Ernyei Mór	II. Fő-út 66.
	Dr. Eulenberg Salamon	IV. Semmelweiss-utca 13.
	Dr. Farkas Emil	VII. Dohány-utca 18.
	Dr. Farkas József	VII. Dohány-utca 36.
165	Faludi Gábor	VI. Andrássy-út 122.

	Dr. Fazekas Oszkár	V. Báthory-utca 3.
	Fehér Mór	VI. Mozsár-utca 14.
	Fejér Márton	VI. Nagymező-utca 66.
	Feldmann Lajos	VI. Podmaniczky-utca 27.
170	Dr. Feleki Béla	VI. Teréz-körút 19.
	Dr. Feleki Sándor	VII. Dob-utca 51.
	Fellner Leó	V. Váci-út 4.
	Fenyő Sándor	VI. Lehel-utca 10.
	Zalai Fenyvessy Adolf	VI. Bajza-utca 4.
175	Fényes Dezső	V. Lipót-körút 4.
	Dr. Fényes Mór	VI. Izabella-utca 65.
	Fillenz Zsigmond	V. Arany János-utca 25.
	Fischer Dezső	X. Halom-utca 25.
	Fischer Emil	IV. Vigadó-tér 1.
180	Dr. Fischer Gyula	VIII. Rákóczi-út 19.
	Fischer János	VII. Kertész-utca 33.
	Fischer Jenő	II. Csalogány-utca 12.
	Fischer Mór	VI. Podmaniczky-utca 2.
	Fischer Zsigmond	V. Kárpát-utca 19.
185	Flachs Oszkár	V. Vécsey-utca 5.
	Fleischl Sándor	I. Városmajor-utca 26.
	Fleischl Izsó	V. Lipót-körút 11.
	Dr. Fleischmann Hugó	VII. Erzsébet-körút 21.
	Dr. Fleischmann Illés	V. Váci-körút 64.
190	Dr. Fleischmann József	VI. Lázár-utca 20.
	Fleischmann Sándor	VI. Andrassy-út 46.
	Dr. Fleischmann Sándor	VI. Vörösmarty-utca 41.
	Dr. Flesch Jenő (dr. Kovács Jenő irodájában)	Andrassy-út és Csengery-utca sarok.
	Fluss József	VII. Károly-körút 5.
195	Dr. Fodor Ármin	VI. Városligeti fasor 43.
	Fodor Zsigmond	IV. Váci-utca 24.
	Földesi Joachim	II. Retek-utca 38.
	Dr. Frank Salamon	V. Báthory-utca 5.

	Dr. Fraenkel Sándor	V. Alkotmány-utca 16.
200	Dr. Freiwirth Sándor	VI. Izabella-utca 85.
	Dr. Freund Lajos	VI. Váci-körút 16.
	Dr. Fried Leó	VI. Gróf Zichy Jenő-utca 27.
	Dr. Fried Vilmos	V. Aulich-utca 4—6.
	Dr. Fried Samu	V. Erzsébet-tér 8.
205	Friedländer Izidor	VIII. Kenyérmező-utca 6.
	Friedmann Bernát	VII. Erzsébet körút 26. Zion
egylet.
	Dr. Friedmann Bernát	V. József-tér 1.
	Dr. Friedmann Jónás	VII. Akácfa-utca 5.
	Friedmann Károly	V. Béla-utca 5.
210	Friedmann L. Lajos	V. Arany János-utca 29.
	Dr. Frisch Ármin	VII. Erzsébet-körút 12.
	Frischmann I. F.	V. Arany János-utca 25.
	Fritz Manó	V. Vigadó-tér 1. Pannónia
bizt. társ.
	Fröhlich Vilmos	II. Margit-rakpart 52.
215	Fuchs Ignác	II. Zsigmond-utca 21.
	Dr. Fuchs Lajos	V. Alkotmány-utca 27.
	Füredi Gyula	V. Nádor-utca 7.
	Fürst István	V. Pannónia-utca 2/b.
	Maróthi Fürst Bertalan	V. Sas-utca 20—22.
220	Maróthi Fürst László	V. Sas-utca 20—22.
	Gábor Bertalan	V. Árpád-utca 6.
	Gábor Ignác	VI. Munkácsy-utca 21.
	Gallia Vilmos	VI. Váci-körút 3.
	Gara Emil	V. Nádor-utca 16.
225	Garai Emil	VI. Podmaniczky-utca 29.
	Gáspár Fülöp	VI. Aréna-út nyugati p. u.
	Gáspár Izidor	VI. Aréna-út nyugati p. u.
	Dr. Gerber Béla	V. Hold-utca 4.
	Gergely Ede	VII. Rákóczi-út 30.
230	Gergely Hugó	VI. Eötvös-utca 46.

- Gerő Mundi
 id. Dr. Glass Izor
 Glasner Gyula
 Dr. Glasner Samu
 235 Dr. Glücksthal Samu
 Dr. Gold Simon
 Dr. Glück Gyula
 Goldberg Simon
 Goldberg Zsigmond
 240 Budai Goldberger Bertalan
 Budai Goldberger Gusztáv
 Goldberger Jenő
 Goldmann József
 Goldschmied Bernát
 245 Goldschmidt Lipót
 Dr. Goldschmied Mór
 Goldschmied Ödön
 Goldschmiedt Sándor
 Goldstein Mór
 250 Dr. Gosztonyi Ármin
 Goldzieher Géza
 Dr. Goldzieher Vilmos
 Gömöri Jenő
 Göndör Károly
 255 Görög Gábor
 Dr. Grauer Vilmos
 Greiner Jakab
 Dr. Grosz Lipót
 Grosz Nándor
 260 Groszmann Leó
 Grünbaum Arnold
 Grünbaum Leó
 Grünbaum Miksa
 Grünfeld Miksa
 VI. Eötvös-utca 34.
 VI. Andrássy-út 25.
 VI. Bajza-utca 30.
 V. Széchenyi-utca 1.
 V. Akadémia-utca 3.
 VII. Erzsébet-körút 9—11.
 VI. Városligeti-fasor.
 VII. Miksa-utca 8.
 VII. Damjanich-utca 23.
 V. Sas-utca 27.
 V. Sas-utca 27.
 IV. Semmelweiss-utca 21.
 VII. István-út 23.
 VI. Eötvös-utca 32.
 V. Nagykorona-utca 15.
 VII. Wesselényi-utca 41.
 V. Honvéd-utca 8.
 V. Béla-utca 4.
 V. Bank-utca 7.
 IV. Muzeum-körút 35
 V. Báthory-utca 7.
 V. Báthory-utca 5.
 V. Tőzsdepalota.
 VII. Dohány-utca 10.
 V. Arany János-utca 25.
 VIII. Rákóczi-út 45.
 I. Kemenes-utca 12.
 VI. Váci-körút 45.
 VI. Munkácsy-utca 24.
 V. Széchenyi-utca 1.
 VI. Dalnok-utca 22.
 IV. Kristóf-tér 1.
 VII. Szövetség-utca 9.

- 265 Grünstein Adolf
Grünwald Miksa
Gussman Simon
Özv. Guttmann Jakabné
és fiai
Dr. Guttmann Mihály
- 270 Guttmann Sándor
Guttmann Tamás
Guttmann Zsigmond
Gyömrői M. Manó
György Arnold
- 275 Dr. Gyulay Noé
Haas Zsigmond
Hacker Bertalan
Hacker Lajos
Dr. Halász Frigyes
- 280 Halász Manó
Halász Nátán
Halász Sámuel
Halbrohr Adolf
Halmos Salamon
- 285 Handel I. Tódor
Handelsmann Arnold
Handler Jónás
Hausbrunner Vilmos,
Báró Hatvany-Deutsch
Sándor
- 290 Havas Dezső
Havas Zsigmond
Hay Gyula
Dr. Hecht Ernő
Hecht Gusztáv
- 295 Hecht Samu
Hein Samu
- VII. Erzsébet-körút 9—11.
VII. Garay-utca 5.
VI. Váci-körút 59.
V. Hold-utca 10.
VIII. Röck Szilárd-utca 26.
VII. Nyár-utca 16.
V. Sas-utca 4.
VI. Teréz-körút 46.
IV. Váci-utca 36.
VIII. József-körút 81.
VI. Desseffy-utca 21.
VI. Munkácsy-utca 3.
III. Zsigmond-utca 23.
V. Alkotmány-utca 3.
V. József-tér 14.
VII. Sip-utca 10.
VI. Felső erdősor 1.
VI. Dalszinház utca 10.
VI. Aréna-út, nyugati p. u.
VI. Podmaniczky-utca 43.
VII. Rottenbiller-utca 54.
V. Erzsébet-tér 19.
VIII. Röck Szilárd-utca 26.
V. Nádor-utca 3.
V. Béla-utca 5.
V. Bálvány-utca 21.
IX. Ferenc-körút 39.
V. Arany János-utca 21
IV. Ferenciek-tere 6.
V. Sas-utca 25.

	Heidlberg Imre	V. Pozsonyi-út 27.
	Dr. Heidlberg Márton	V. Fürdő-utca 1.
	Heidlberg Ödön	V. Pozsonyi-út 27.
300	Heidlberg Vilmos	V. Nádor-utca 16.
	Dr. Hegedüs Gyula	V. Nádor-utca 18.
	Hegyei László	V. Géza-utca 7.
	Heller Ármin	V. Váci-körút 62.
	Dr. Heller Bernát	II. Fő-út 77.
305	Herz Armin	V. Nádor-utca 8.
	Hercz Józsefné	V. Mérleg-utca 2.
	Herczeg Zsigmond	IV. Vigadó-tér 1.
	Herzfeld Frigyes	V. Árpád-utca 7.
	Herzfeld Zsigmond	IV. Kossuth Lajos-utca 14.
310	Herzman Bertalan	V. Perczel Mór-utca 4.
	Hermann Antal	V. Akadémia-utca 6.
	Hersch Samu	VII. Király-utca 47.
	Dr. Hetényi József	VI. Nagymező-utca 21.
	Dr. Hevesi Simon	VII. Dohány-utca 20.
315	Hirsch Nándor	V. Árpád-utca 7.
		Schreiber D. és fiai cég.
	Hirschfeld Arnold	VII. Rákóczi-út 28.
	Dr. Hirschfeld Manó	VII. Damjanich-utca 41.
	Hirschl Mátyás	V. Sólyom-utca 18.
	Dr. Hirschler Henrik	V. Nagykorona-utca 34.
320	Hochstädter József	VI. Izabella-utca 76.
	Hoffer Béla	V. Lipót-körút 3.
	Hoffer Mihály	VII. Jávor-utca 11/a.
	Hoffmann Ármin	V. Lipót-körút 13.
	Hoffmann Béla	V. Árpád-utca 2.
325	Hollós Oszkár	VI. Dávid-utca 8.
	Dr. Horváth Dezső	VI. Aradi-utca 31.
	Horváth Sándor	VII. Rákóczi-út 32.
	Dr. Hüttl Hümér	IV. Molnár-utca 22.
	Dr. Botfai Hűvös József	VII. Kertész-utca 20.

- 330 Igmándi Mihály
Ignác Lajos
Irsai Ignác
Dr. Jacobi Béla
Jármai Gyula
335 Dr. Janovitz Bertalan
Jónás Ármin
Jónás Bertalan
Kada Sámuel
Kádár Imre
340 Kain Albert
Dr. Kaiser Emil
Káldor Marcell
Kammer Benő
Dr. Kann Sándor
345 Kántor Oszwald
Kardos Ernő
Dr. Kármán Mór
Kassai Ignác
Katona Gyula
350 Katzburg Fülöp
Kaufmann Sándor
Dr. Kecskeméti Adolf
Kecskeméti Árpád
Kelemen Bernát
355 Kell Hugó
Keller Antal
Keller Arnold
Kendi Antal
Kertész Bódog
360 Dr. Kiss Arnold
Dr. Kláris Fülöp
Klauber és Társa
Klauber Samu
- V. Széchenyi-utca 1.
V. Mérleg-utca 9.
V. Lipót-körút 22.
V. Váci-körút 46.
VII. Wesselényi-utca 31.
V. Nádor-utca 24.
VI. Izabella-utca 77.
V. Nádor-utca 31.
V. Béla-u. M. Ált. Hitelbank.
VI. Ándrássy-út 1.
VI. Vörösmarthy-utca 66.
V. Fürdő-utca 10.
VII. Erzsébet-körút 9—11.
VI. Ándrássy-út 34.
V. Leszámítoló Bank.
V. Értéktőzsde.
V. Csáky-utca 12.
II. Bimbó-utca 10.
VI. Podmaniczky-utca 10.
II. Tudor-utca 6.
V. Nagykorona-utca 15.
VIII. Csokonay-utca 8/a.
VII. Rákóczi-út 30.
V. Lipót-körút 7.
V. Bank-utca 5.
V. Váci-körút 80.
V. Árpád-utca 12.
VII. Bethlen-utca 8.
IV. Károly-utca 2.
V. Báthory-utca 9.
II. Fő-utca 12.
V. Nádor-utca 7.
V. Váci-körút 80.
V. Váci-körút 80.

	Klauber Simon	V. Váci-körút 80.
365	Klein Dávid	IV. Váci-utca 16.
	Klein Dezső	I. Krisztina-körút 17.
	Klein Géza	V. Nádor-utca 28.
	Klein J. D.	V. Arany János-utca 19.
	Klein József	IV. Károly-körút 26.
370	Klein Lázár	V. Géza-utca 9.
	Klein Lipót	V. Zrinyi-utca 17.
	Dr. Klein Samu	VI. Teréz-körút 48.
	Klein Sándor	V. Nádor-utca 28.
	Klein Simon	V. Aulich-utca 8.
375	Klein Zsigmond	V. Alkotmány-utca 15.
	Kleinmann Adolf	VI. Bajza-utca 27.
	Klug Lajos	VI. Podmaniczky-utca 77.
	Knöpfler Vilmos	II. Szegényház-utca 18.
	Kohn Arnold	VI. Teréz-körút 40—42.
380	Kohn Dávid	VII. Baross-tér 17.
	Kohn Jakab és fiai	V. Aulich-utca 4—6.
	Kohn József	IV. Király bérháza.
	Kohn Lajos	IX. Üllői-út 30.
	Kohn Vilmos	VIII. Aggteleky-utca 10.
385	Dr. Kohn Sámuel	VII. Holló-utca 4.
	Dr. Kohner Adolf	IV. Deák-tér 1.
	Kolisch Adolf	I. Lisznyai-utca 7.
	Konta Arnold	VI. Felső-erdősor 12.
	Kónyi Manó	II. Szallag-utca 9.
390	Koppély Géza	V. Nádor-utca 3.
	Kopstein Lipót Emil	V. Honvéd-utca 11.
	Kopstein Zsigmond	V. Bank-utca 4.
	Korach József	VII. Erzsébet-körút 2.
	Kovács Róbert	VII. Károly-körút 15.
395	Kozma Rezső	VIII. Népszínház-utca 59.
	Kőbányai izr. hitközség	X. Kőbánya.
	Kőbányai polg. serfőző	X. Kőbánya.

- Dr. Kövér Soma
 Krakauer Lajos
 400 Krakauer Samu
 Kramer József
 Kramer Marcel
 Kramer Rezső
 Krausz Adolf
 405 Krausz Dezső
 Dr. Krausz Ede
 Krausz József
 Krausz Miksa
 Kremer József
 410 Kreutzer Jenő
 Kriegler Miksa
 Dr. Kriszhaber Adolf
 Krishaber és Schlesinger
 Kronberger Zsigmond
 415 Dr. Kunos Ignác
 Kürschner Ernő
 Kűszler Henrik
 Lager Samu
 Lajta Béla
 420 Landauer József
 Landsberger Izidor
 Láng József
 Langer Simon
 Langfelder Ede
 425 Langfelder Károly
 Langfelder V.
 Lányi Emil
 Lányi Norbert
 Dr. Lasz Samu
 430 László Béla
 Dr. László Berthold
- V. Lipót-körút 21.
 VII. Dohány-utca 10.
 VI. Főthi-út 25.
 VI. Király-utca 52.
 VII. Síp-utca 2.
 V. Lipót-körút 10.
 VII. Erzsébet-körút 24.
 VI. Hajós-utca 25.
 V. Nádor-utca 17.
 VII. Király-utca 9.
 VIII. Üllői-út 18.
 VII. Wesselényi-utca 11.
 V. Dorottya-utca 3.
 IV. Királypalota.
 II. Margit-körút 3.
 V. Géza-utca 9.
 V. Tükör-utca 2.
 V. Lipót-körút 13.
 VIII. Rákóczi-út 7.
 IX. Gróf Haller-utca, hűtőház.
 VI. Stefánia-út 40.
 VII. Palma-utca 10.
 VII. Rottenbiller-utca 5 a.
 V. József-tér 11.
 IV. Deák Ferenc-utca 19.
 VI. Teréz-körút 44.
 VI. Andrássy-út 36.
 VI. 56. sz. pósthivatal.
 VI. Figyelő-utca 14.
 VII. Erzsébet-körút 24.
 V. Erzsébet-tér 13.
 I. Attila-utca 14.
 VI. Andrássy-út 6.
 VII. Tökölyi-út 21.

- Latzkó Károly
 Latzkó Sándor
 Laubentracht Ignác
 435 Dr. Laufer Lajos
 Lázár József
 Lazarus Adolf
 Ledermann Mór
 Leitersdorfer Dávid
 440 ifj. Leitersdorfer Lipót
 Dr. Leitner Adolf
 Leopold Rudolf
 Lévai Samu
 Dr. Lichtenstein Salam.
 445 Lichtig Samu
 Lichtschein Mayer
 Dr. Linksz Ármin
 Littmann Lajos
 Litzmann Ignác
 450 Dr. Loránt Leó
 Dr. Löbl Vilmos
 Löw Sándor
 Dr. Löwenstein Arnold
 Löwy Károly
 455 Löwy Sámuel
 Lukács Emil
 Lukács József
 Lukács Lajos
 Magy. izr. kézmű és
 földmív. egyl.
 460 Major Ármin
 Dr. Málnai Mihály
 Mandel Bernát
 Dr. Mandel Dániel
 Mandel Miksa
 VI. Andrássy-út 7.
 VI. Andrássy-út 7.
 VII. Nagydiófa-utca 7.
 V. Lipót-körút 22.
 VII. Dob-utca 20.
 VII. Rákóczi-út 20.
 VI. Andrássy-út 12.
 VII. Dohány-utca 42.
 VII. Károly-körút 15.
 VI. Petőfi-utca 3.
 V. Visegrádi-utca 3.
 V. Béla-utca 5.
 VI. Váci-körút 17.
 V. Csáky-utca 3.
 IX. Soroksári-út 8.
 V. Dorottya-utca 3.
 V. Arany János-utca 24.
 V. Erzsébet-tér 13.
 IV. Kossuth Lajos-utca 10.
 VI. Vörösmarthy-utca 53.
 VIII. József-körút 81
 V. Kálmán-utca 2.
 X. Hölgy-utca 16.
 VI. Teréz-körút 22.
 V. Akadémia-utca 9.
 V. Hitelbank.
 V. Lipót-körút 8.
 VII. Damjanich-utca 42.
 V. Lipót-körút 13.
 VI. Teréz-körút 39.
 VII. Rottenbiller-utca 64.
 VI. Dalszinház-utca 10.
 III. Zsigmond-utca 51.

465	Dr. Mangold Armin	V. Szabadság-tér 10.
	Manheit Henrik	IX. Soroksári-út 33.
	Dr. Marczali Henrik	VIII. József-körút 59.
	Marer S.	VI. Gyár-utca 25.
	Dr. Markbreit Gyula	V. Báthory-utca 20.
470	Dr. Mátrai Gábor	VI. Andrássy-út 50.
	Mautner Adolf	V. Vécsey-utca 4.
	Dr. Mauthner Aladár	V. Nádor-utca 32.
	May Dávid	V. Gresham-palota.
	Dr. Mayer Sándor	V. Nádor-utca 5.
475	Medgyes József	VI. Hunyady-tér 3.
	Dr. Medvei Béla	VII. Erzsébet-körút 9.
	Dr. Messinger Lipót	V. Bálvány-utca 26.
	Messinger Lipót	V. Fürdő-utca 10.
	Dr. Mészöly Jenő	VI. Podmaniczky-utca 31.
480	Mezei Ernő	V. Nagykorona-utca 13.
	Dr. Mezei Ferencz	VI. Laudon-utca 3.
	Mezei Lajos	V. Nagykorona-utca 13.
	Dr. Mezei Mór	V. Nagykorona-utca 13.
	Miklós László	V. Nádor-utca 3.
485	Milch Géza	V. Rudolf-rakpart 3.
	Milch Oszkár	V. Dorottya-utca 14.
	Molnár Jenő	V. Kárpát-utca 19.
	Dr. Mohr Béla	VI. Aradi-utca 32.
	Dr. Mohr Mihály	VII. Erzsébet-körút 39.
490	Dr. Molnár Mór	V. Nádor-utca 19.
	Morgenstern Emil	V. Nádor-utca 3.
	Dr. Munkácsi Bernát	VI. Szondy-utca 9.
	Musquitter Lajos	V. Nádor-utca 23.
	Müller Mór	V. Váci-körút 60.
495	Müller Vilmos	VI. Teréz-körút 6.
	Nágel Ignác	V. Aulich-utca 8.
	Nagy Andor	V. Bálvány-utca 19.
	Nyári József	V. Tőzsdepalota

	Nemes Marcell	VI. Andrássy-út 38.
500	Özv. Neuberger Ignácné	V. Vécsey-utca 5.
	Neugröschl Sándor	VI. Váci-körút 27.
	Dr. Neuberger Árpád	V. Széchenyi-utca 1.
	Dr. Neumann Árminné	VI. Andrássy-út 15.
	Neuman Artur	V. Pozsonyi-út 10.
505	Neumann Béla	V. Tőzsdepalota
	Dr. Neumann Miksa	V. Nádor-utca 7.
	Neumann Samu	V. Erzsébet-tér 12.
	Neumann Sándor	VI. Andrássy-út 8.
	Neumann Simon	IV. Gizella-tér 4.
510	Neumayer Fülöp	V. Váci-körút 2—4.
	Neuwirth Rezső	V. Lipót-körút 15.
	Dr. Oláh Dezső	V. Rudolf-rakpart 3.
	Beocsini Ohrenstein H.	V. Alkotmány-utca 10.
	Oppenheim Emil	V. Nádor-utca 6.
515	Orsz. izr. tanítóegyesület	VII. Wesselényi-utca 34.
	Orsz. izr. tanítóképző int.	VIII. Rökk Szilárd-utca 26.
	Orsz. rabbiképző-int.	VIII. Bérkocsis-utca
	Pál Henrik	V. Sas-utca 17.
	Dr. Pap Dávid	V. Sas-utca 5.
520	Dr. Patai József	VI. Hajós-utca 15.
	Dr. Patai Samu	VII. Dohány-utca 42.
	Dr. Pátkai Dániel	IV. Károly-körút 24.
	Paul Lipót	V. Béla-utca 5.
	Pauncz Sándor	V. Erzsébet-tér
525	Perényi Adolf	I. Attila-utca 1.
	Perls Vilmos	
	Pesti izr. hitk. fiárvaháza	VI. Városligeti fasor
	Phoenix irod. r. t.	VII. Damjanich-utca 30.
	Pick Ignác	V. Árpád-utca 11.
530	Pintér Imre	VI. Gróf Zichy Jenő-u. 37.
	Pintshof J. Mór	V. József-tér 19.
	Platschek Vilmos	IV. Központi városház

- Plesz Mór
 Policzer Ignác
 535 Policzer Sándor
 Policzer Sándor
 Pollacsek Henrik
 Pollacsek Jenő
 Pollak Jakab
 540 Pollák József
 Pollák és Schiff
 Dr. Polyák Béla
 Poór Jakab
 Pór Jenő
 545 Popper Hugó
 Popper Károly
 Popper Mór
 Dr. Porosz Mór
 lovag Posner Alfréd
 550 Preiser Miklós
 Rác Ferenc
 Rada Dezső
 Radnai Károly
 Dr. Radó Antal
 555 Radó Viktor
 Radó Vilmos
 Dr. Rakonitz Mór
 Ranschburg Gusztáv
 Rechnitz Ödön
 560 Redő Ignác
 Reich Jenő
 Dr. Reich Miklós
 Reimann Lázár
 Dr. Reiner Ede
 565 Reiner Miklós
 Reisz D. J.
- IV. Deák Ferenc-utca 5.
 X. Kőbányai-út 51.
 V. Aulich-utca 3—5.
 IX. Csarnok-tér 3 4.
 VI. Szondy-utca 45.
 V. Széchenyi-utca 14.
 I. Krisztina körút 17.
 V. Váci-körút 78.
 V. Árpád-utca 4.
 V. Kálmán-utca 10.
 V. Dorottya-utca 10.
 V. Szemere-utca 7.
 IV. Koronaherceg-utca 10.
 V. Nádor-utca 20.
 VII. Wesselényi-utca 2.
 V. Váci-körút 64.
 VI. Bajza-utca 11.
 V. Nádor-utca. Hitelbank.
 VI. Podmaniczky-utca 57.
 V. Dorottya-utca 10.
 V. Váci-körút 80.
 VII. Károly-körút 15.
 V. Lipót-körút 3.
 VI. Délibáb-utca 6.
 III. Kórház-utca 14.
 IV. Ferenciek-tere 2.
 V. Balaton-utca 16.
 IX. Tüzoltó-utca 6.
 V. Nádor-utca 20.
 IV. Múzeum-körút 2.
 V. Arany János-utca 25.
 V. Arany János-utca 25.
 VII. Wesselényi-utca 4.
 V. Váci-út 2.

	Dr. Renner Adolf	VII. Valéro-utca 4.
	Réti Benő	VII. Peterdi-utca 35.
	Dr. Réthy Mór	VII. Baross-tér 17.
570	Révész Adolf	VI. Kemnitzer-utca 15.
	Révész Vilmos	VI. Nyugoti p. u., Gáspár és Révész cég.
	Richter Gedeon	IX. Üllői-út 105.
	Dr. Richtmann Mózes	VIII. Röck Szilárd-utca 26.
	Rigócz Zsigmond	VI. Andrássy-út 94.
575	Rockenstein Sándor	II. Dékán-utca.
	Roheim Károly és Fia	V. Nádor-utca 20.
	Róna József	VI. Szabó József-utca.
	Rónai Gyula	VII. Károly-körút 3.
	Rosenberg Henrik	VII. Akácfa-utca 16.
580	Rosenberg Mór	V. Bálvány-utca 5.
	Rosenfeld Ede	V. Lipót-körút 13.
	Rosenfeld János	V. Lipót-körút 13.
	Roseth Gyula	VI. Kmetty-utca 14.
	Dr. Rothbart J.	VII. Erzsébet-körút 16.
585	Rothberg Vilmos	V. Akadémia-utca 16.
	Rothmüller Tivadar	VI. Gyár-utca 20.
	Dr. Rott Jakab	VI. Gróf Zichy Jenő-utca 3.
	Rózsa Béla	V. Arany János-utca 25.
	Dr. Rózsavölgyi Manó	VI. Podmaniczky-utca 6.
590	Ruttkay-Rothauser Miksa	V. Mária Valéria-utca 12.
	Salgó Izsó	V. Lipót-körút 17.
	Dr. Salgó József	VIII. József-körút 3.
	Salzberger József	X. Halom-utca 15.
	Dr. Sámuel Lázár	VI. Andrássy-út 2.
595	Sándor Fülöp	V. Szabadság-tér 5.
	Sándor Pál	IV. Eskü-tér 5.
	Szepesváraljai Sarbó Leó	V. Sas-utca 10.
	Sarkadi Ignác	VI. Hajós-utca 25.
	Dr. Schächter Miksa	IV. Múzeum-körút 19.

- 600 Dr. Schæfer Zsigmond
Schanzer Béla
Dr. Scheimann Emil
Dr. Schiller Zsigmond
Schlanger Adolf
605 Schlanger Ármin
Schlesinger Gyula
Schlesinger Sándor
Schlesinger és Polakovits

Schlichter Izidor
610 Schmidl Ignác
Schöffler Bódog
Schön Dávid
Dr. Schön Lajos
Schön Mór
615 Schönfeld Ede
Dr. Schöntheil Mór
Schrecker Izidor
Dr. Schreyer Jakab
Schulz Vilmos
620 Dr. Schwarz Benjámín
Schwarz Ernő
Schwarz Ferenc
Schwarz Gusztáv
Dr. Schwarz József
625 Schwarz Lipót
Schwarz M.
Schwarz Rudolf
Schwarz Simon
Dr. Schwarz Vilmos
630 Schweiger Imre
Schweitzer Henrik
Sebes Géza
- VI. Teréz-körút 27.
V. Dráva-utca 16.
VI. Andrásy-út 50.
V. Mária Valéria-utca 12.
III. Lajos-utca 121.
III. Bécsi-út 9.
VIII. Nagyfuvaros-utca 28.
I. Krisztina-körút 45.
V. Szabadság-tér. Tőzsde-
palota.
VI. Andrásy-út 23.
V. Sas-utca 6.
VII. Erzsébet-körút 39.
VIII. Rökk Szilárd-utca 37.
X. Kozma-utca. Új-temető.
VII. Damjanich-utca 44.
VI. Vörösmarthy-utca 42.
X. Cserkesz-utca 9.
V. Tükör-utca 2.
V. Perczel Mór-utca 1.
V. Nádor-utca 14.
VII. Erzsébet-körút 42.
VI. Szív-utca 18.
VI. Andrásy-út 118.
VII. Erzsébet-körút 1.
VII. Király-utca 41.
VI. Ó-utca 6.
V. Báthory-utca 5.
V. Kálmán-utca 13.
IV. Bécsi-utca 4.
VII. Rákóczi-út 30.
IV. Irányi-utca 18.
VIII. Rökk Szilárd-utca 17.
VI. Dávid-utca 1/b.

- Sebestyén László
Sebestyén Manó
635 Sebők Albert
- Sebők József
Seidler Vilmos
Serényi Samu
Sessler Zsigmond
640 Silbermann Pinkás
Simon Béla
Dr. Simon Izidor
Boglári Simon Jakab
Simon Miksa
645 Singer Adolfné
Dr. Singer Jakab
Dr. Singer Mózes
Singer Sándor
Singer Zsigmond
650 Sipos Henrik
Soltész József
Somló Gyula
Somlyó Mór
- Sommer Ignác
655 Somogyi Albert
Spitz Márk
Spitzer József
Spitzer Lipót
Spitzer Miksa
660 Spitzer Náthán
Dr. Stadler Jakab
Dr. Stamberger Ferenc
Dr. Stamberger Salamon
Stampfer Kálmán
- VII. Damjanich-utca 28.
VIII. Hunyadi-utca 14.
IV. Ferenciek-tere, Hecht
bankház
VI. Bajza-utca 44.
V. Lipót-körút 22.
IV. Eskü-tér 5.
VI. Vörösmarthy-utca 60.
VII. Erzsébet-körút 15.
V. Bálvány-utca 2.
V. Nádor-utca 23.
V. Nádor-utca 23.
V. Nádor-utca 23.
VI. Dessewffy-utca 6.
V. Hold-utca 25.
VII. Garai-tér 18.
VI. Andrassy-út 10.
V. Mária Valéria-utca 12.
IX. Ráday-utca 24.
VII. Javor-utca 11/b.
I. Logody-utca 33.
V. Akadémia-u. 16. Widder
M. és Steiner.
VI. Podmaniczky-utca 81.
VI. Szabó József-utca 23.
VI. Hajós-utca 25.
IX. Czuczor-utca 4.
V. Alkotmány-utca 16.
VI. Gróf Zichy Jenő-utca 40.
II. Margit-körút 5/b.
V. Vécsey-utca 5.
V. Erzsébet-tér 15.
V. Kálmán-utca 16.
II. Fő-utca 11.

- 665 Dr. Stein Emil
Stein Miklós
Dr. Stein Miksa
Steinberger Jakab
Steinberger Zsigmond
- 670 Steiner Ármin
Steiner Jenő
Steiner Jónás
Dr. Steiner Lajos
Sperk Rikárd
- 675 Stern Ábrahám
Stern Alfréd
Stern Gyula
Stern Henrik
Stern Izsó
- 680 Dr. Stern József
Stern József
Dr. Stern Samu
Sterner Sándor
Stiffson Emil
- 685 Strelinger Gyula
Dr. Stricker Mór
Stomfai Lajos
Strasser Alfréd
Dr. Strasser Imre
- 690 Győrvári Strasser Rezső
Strauss Mór
Surányi Béla
Szabó Ármin
Szabó Rezső
- 695 Szabolcsi Miksa
Szalai Ödön
Szántó Aladár
Szász Béla
- IV. Koronaherceg-utca 5.
VI. Vörösmarty-utca 36.
VII. Akácfa-utca 5.
V. Kárpát-utca 9.
V. Váci-út 6.
IX. Köztelek-utca 4.
VI. Szív-utca 16.
VI. Hegedűs Sándor-u. 17.
I. Albrecht-út 11.
V. Nádor-utca. 5.
VIII. Népszínházutca 27.
V. Erzsébet-tér 9.
VI. Eötvös-utca 24.
VIII. Lónyai-utca 17.
IV. Deák Ferenc-utca 12.
III. Zichy-utca 7.
III. Lajos-utca 148.
VI. Andrássy-út 18.
V. Csáky-utca 27.
VI. Andrássy-út 75.
VII. Elemér-utca 19.
VI. Hajós-utca 25.
V. Nádor-utca 7.
VI. Munkácsy-utca 15.
VI. Városligeti fasor 20.
VI. Teréz-körút 7.
- Királymalom
VI. Városligeti fasor 24.
X. Szállás-utca 13.
V. Szabadság-tér 5.
VI. Lövölde-tér 2 a.
VII. Damjanich-utca 30.
V. Nádor-utca 7.
V. Széchenyi-utca 2.

- Szász Hugó
 700 Székely Ignác
 ifj. Székely Ignác
 Székely Miksa
 Dr. Székely Miksa
 Székely Mór
 705 Székely Simon
 Székely Ottó
 Szemere Jenő

 Szende Fülöp
 Szende Lajos
 710 Dr. Szenes Zsigmond
 Szepes Béla
 Szilas Nándor
 Szilárd Károly
 Dr. Szili Adolf
 715 Dr. Szirmai Manó
 Nagysárosi Szirmai Oszkár
 Dr. Tauber Jakab
 Tauszig Hugó
 Tedesco Bernát
 720 Teichner Gyula
 Dr. Temesváry Rezső
 Tenczer Emil
 Timár Jenő
 Timár Rezső
 725 Toch Samu
 Tolnai Gyula
 Dr. Tolnai László
 Torda Sándor
 Török Gyula
 730 Trænka József
 Trebitsch Miksa

 VI. Gróf Zichy Jenő-u. 40.
 V. Lipót-körút 22.
 V. Nagykorona-utca 32.
 VI. Teréz-körút 62.
 VI. Liszt Ferenc-tér 6.
 V. Arany János-utca 10.
 V. Báthory-utca 20.
 VII. Rákóczi-út 30.
 IV. Koronaherceg-utca 5.
 Hermes
 IV. Koronaherceg-utca 5.
 VI. Ó-utca 5.
 V. Váci-körút 60.
 V. Sas-utca 17.
 V. Lipót-körút 15.
 IX. Soroksári-út 33.
 V. Sas-utca 6.
 VI. Hajós-utca 31.
 V. Perczel Mór-utca 4.
 V. Báthory-utca 19.
 VI. Szív-utca 11.
 VI. Andrássy-út 88.
 V. Dorottya-utca 4.
 VII. Erzsébet-körút 32.
 V. Báthory-utca 8.
 VII. Nyár-utca 14.
 V. Fürdő-utca 8.
 V. Nádor-utca 34.
 Leszámitoló bank fiók.
 IV. Koronaherceg-utca 18.
 VII. Nefelejts-utca 59.
 IV. Eskü-tér 5.
 V. Lipót-körút 16.
 V. Mária Valéria-utca 14.

- Turóczy Sándor
 erényi Ullmann Gyula
 Dr. Unger Bernát
 735 Ungár Miksa
 Urbán Adolf
 Urbán S. L.
 Urbán Zsigmond
 Vadas Rezső
 740 Dr. Vaisz Sándor
 Vári Dezső
 Varjas Adolf
 Dr. Várkonyi Kálmán
 Vasadi Gyula
 745 Venetianer Mór
 Dr. Vermes Lajos
 Verő Henrik
 Dr. Vidor Jenő
 Dr. Virág Mór
 750 Visnofszky Sándor
 Vitéz Gyula
 Waldner Mór
 Wahl Béla
 lovag Wechselmann Ign.
 vakok intézete
 755 Weidinger Miksa
 Weidlinger Zsigmond
 Weimann Géza
 Weiner Sándor
 Weiner Vilmos
 760 Weinreb B.
 Weiss Bernát
 Dr. Weisz Gyula
 Weisz Henrik
 Dr. Weiss Hugó
 V. Nádor-utca 14.
 V. Bálvány-utca 22.
 V. Gresham-palota.
 V. Arany János-utca 34.
 V. Sas-utca 1.
 V. Mérleg-utca 2.
 V. Szabadság-tér 5.
 VII. Hernád-utca 54.
 VI. Andrássy-út 25.
 V. Váci-körút 34.
 V. Mérleg-utca 11.
 VI. Nagymező-utca 19.
 VI. Podmaniczky-utca 43.
 VI. Andrássy-út 6.
 VI. Teréz-körút 15.
 VI. Andrássy-út 52.
 IV. Koronaherceg-utca 10.
 V. Nádor-utca 30.
 VII. Aréna-út 11.
 X. Martinovics-tér 1.
 VII. Erzsébet-körút 53.
 V. Bálvány-utca 26.
 VII. Mexicói-út 60.
 V. Nádor-utca 29.
 VIII. Aggteleki-utca 10.
 V. Béla-utca 5.
 V. Nádor-utca 4.
 VII. István-út 18.
 VIII. Kenyérmező-utca 6.
 X. Bánya-utca 4.
 V. Bálvány-utca 20.
 VI. Teréz-körút 20.

765	Weisz Imre	VI. Szív-utca 12.
	Dr. Weisz Jakab	VI. Andrásy-út 15.
	Weisz L. Pál	VII. Síp-utca 25.
	Weisz Manó	VII. Kertész-utca 43.
	Dr. Weisz Miksa	VI. Szondy-utca 22.
770	Dr. Weisz Mór	X. Szent László-tér 19.
	Weisz Tivadar	V. Gorove-utca 3.
	Weiss Zsigmond	V. Arany János-utca 34.
	Weiszberger Antónia	I. Fehérvári-út 10.
	Dr. Weiszbürg Gyula	VI. Gróf Zichy Jenő-utca 20.
775	Weiszmann Noé	II. Fő-út.
	Wellisch Hugó	VI. Király-utca 88.
	Wellisch Leó László	V. Nádor-utca 31.
	Widder Henrik	V. Arany János-utca 10.
	Widder Mór	V. Akadémia-utca 16.
780	Willheim Artur	V. Nádor-utca 3.
	Wimmer Mór	IX. Lónyai-utca 13/b.
	Winter Herrmann	V. Lipót-körút 16.
	Wirth Kálmán	VII. Wesselényi-utca 44.
	Wittenberg Ignác	I. Pálya-utca 1.
785	Wix Dávid	V. Bálvány-utca 20.
	Wodianer Arthur	VI. Andrásy-út 21.
	Dr. Wolf Vilmos	VI. Eötvös-utca 24.
	Wolfner Gyula	VII. Károly-körút 3.
	Wolfner József	VII. Károly-körút 3.
790	Wolfner József	VI. Andrásy-út 10.
	Wolfner Lajos	VII. Károly-körút 3.
	Wolfner Tivadar	VII. Károly-körút 3.
	Wollák Soma	V. Arany János-utca 13.
	Wollner Fülöp	VII. Erzsébet-körút 53.
795	Zádor Félix	V. Perczel Mór-utca 2.
	Zala Adolf	V. Lipót-körút 13.
	Dr. Zerkovitz Imre	V. Akadémia-utca 14.
	Zinsenheim Zsigmond	V. Aulich-utca 5.

	Zoltán Béla	V. Nagykorona-utca 23.
800	Zwack Miksa	IX. Soroksári-utca 92.
	Dr. Zsengeri Samu	VII. Kazinczy-utca 31.
	Dr. Zsoldos Zsigmond	V. Alkotmány-utca 21.

b) *Vidéki tagok.*

	<i>Abádszalók.</i>	<i>Alsólendva.</i>
	Gróf F. Gyula	Izr. hitközség
	<i>Abony.</i>	<i>Anarcs.</i>
	Dr. Blumgrund Naftáli	Diner Gyula
805	Hay Mór	<i>Ántalfalva.</i>
	Dr. Hirn Márton	Dr. Fischer Miksa
	Izr. hitközség	Dr. Klein Lipót
	Kopecki Ármin	<i>Annayölgy.</i>
	Lang Oszkár	825 Dr. Mosonyi Albert
810	Pintér Gyula	<i>Apc.</i>
	Dr. Révész Géza	Jungreis Samu
	Richter Béla	<i>Apc-Zagyvaszántó.</i>
	Véli Miksa	Reinitz Béla
	<i>Adony.</i>	<i>Arad.</i>
	Dr. Löwinger Sámuel	Adler Andor
	<i>Albertvársa.</i>	Bing és Löbl
815	Bleier Gyula	830 Fränkel S. József
	Levien Ferenc	Funkelstein József
	Dr. Pflug Sándor	végvári Neumann Dániel
	Tábor Gyula	Rónai János
	Ulmer István	Dr. Rosenberg Sándor
	<i>Alhó.</i>	
820	Dr. Reiner Miksa	

835 Singer Izrael
Dr. Steinitzer Pál
Dr. Vágvölgyi Lajos

Aranyosmaróth.

Dr. Ardó Sándor
Dr. Perl Antal
840 Pető Albert
Dr. Silberfeld Jakab

Aranyosmegyes.

Jeremiás Soma

Bácsalmás.

Rosenberg Emil

Baja.

Berger Salamon
845 Dr. Brach Samu
Dr. Bruck Aurél
Chevra Kadisa
Deutsch Mátyás
Diamant Lajos
850 Dr. Dömötör Kálmán
Fendrich Sándor
Fischer Adolf
Dr. Fischhof Zsigmond
Fleischmann Benő fiai
855 Dr. Fleischmann Mór
Grünhut Miksa
Goldschmied Zsigmond
Hesszer Gyula
Izr. hitközség

860 Izr. nőegylet
Kaufmann Samu
Dr. Kelemen József
Klein József
Krahl Géza

865 Krausz Jakab
Krausz Bernát
Krausz Károly
Kun Lajos
Dr. Leinberger Armin

870 Lemberger Rezső
Lusztig Ignác
Dr. Nemes József
Pollák Illés
Pollák Lajos

875 Reich Salamon
ifj. Reich Vilmos
Reich Zsigmond
Dr. Reik Aladár
Rosenberg Jakab

880 Rosenberg Mátyás
Dr. Rosenberg Samu
Somogyi Emil
Somogyi Gyula
Schliesser Miksa

885 Spitzer Ármin
Spitzer Zoltán
Szász János
Szász Ottó
Dr. Valentin Emil

890 Weidinger Gusztáv
Weidinger Dezső
Weidinger Rezső

Balassagyarmat.

- Barok József
 Dr. Feledi Jenő
 895 Felsenburg Gyula
 Felsenburg Ödön
 Dr. Grünbaum Aladár
 Himmler Bertalan
 Hoffmann Hermann
 900 Klein Adolf
 Dr. Kovács Lajos
 Löwy Lipót
 Meissner József
 Pollacsek Rezső
 905 Pollacsek Sándor
 Dr. Révész Dezső
 Salgó Gábor
 Schmidl Sámuel
 Ungar Zsigmond
 910 Weisz Arnold

Balatonszentgyörgy.

Dr. Várkonyi Jenő

Balmazújváros.

Fried Samu

Baranyamágócs.

Dr. Stauber Hugó

Barka.

Grünmann Arnold

Barossháza.

915 Policzer Sándor

Bártfa.

Dr. Árje Fülöp

Békéscsaba.

- Dr. Fáy Samu
 Kun Ede
 Kun Miksa és fia
 920 Schwarz Jónás és Fia
 Wallerstein Mózes
 Wallerstein Sámuel

Belényes.

Veinstein Márton

Beregszász.

- Balkányi Ödön
 925 Fehér Emil
 Kont Manó
 Dr. Reismann Simon
 Róth Gábor
 Weisz Ignác

Beszterce.

- 930 Dr. Biss Kornél
 Grünfeld Adolfné
 Dr. Scherf Izraél

Besztercebánya.

- Izr. hitközség
 Dr. Porgesz Samu
 935 Sonnenfeld Mór
 Dr. Schönfeld Áron
 Dr. Szilárd Frigyes

Bicske.

Freud Arthur
 Freud Lajos
 940 Herrmann Sándor

Bodrogszerdahely.

Guttman Mór

Bojcs.

Grossmann Samu

Bonyhád.

Fleischmann Lipót
 Hirschmann testvérek
 945 Honig Albert
 Müller Lipót

Bozovics.

Spærger Ignác

Brassó.

Deutsch Ármin
 Einzig Bernát
 950 Dr. Feiler Ignác
 Fein Ármin
 Gál Nándor
 Hoffmann Imre
 Klein Sámuel
 955 Marer Benő
 Ritter Ármin
 Rosenfeld Dávid
 Singer Mór
 Tachauer Adolf

Breznóbánya.

960 Izr. hitközség

Brogyán.

Pollák Sándor

Budabicske.

b. Rosenfeld Henrik

Buziás.

Brasch Mór
 Brasch Simon

Csaca.

965 Klappholz József

Csákova.

Dr. Kohn Rezső

Csáktornya.

Heinrich M.
 Mózes Bernát
 Schwarz J.

Csákyó.

970 Mandel Rudolf

Csány.

Dr. Radnai Manó

Csongrád.

Dr. Bände Zoltán
 Izr. ifj. önképző egyesület

Csurgó.

Bäck Hermann
975 Izr. hitközség

Csurog.

Kalmár Arnold
Kalmár Lipót
Roth Jakab
Weltmann Lipót

Csuz.

980 Honig Dávid

Cegléd.

Bikur-Cholim-Egylet
Izr. hitközség
Lebovits Ignác
Dr. Váradi Sámuel

Celldömök.

985 Komlós Sándor
Rosenberger M. Miksa

Cinkota.

Horovitz Fülöp

Dárda.

Bihari Benő
Gellér Ottó
990 Keszler Gábor
Singer Emil

Datk.

Hirschhorn Lipót

Debrecen.

Aufricht Alajos
Dr. Balázs Bertalan
995 Dr. Balkányi Miklós
Deutsch Ignác
Dr. Fejér Ferenc
Dr. Fleischmann Mór
Goldberger Adolf
1000 Gutfreund Sámuel
Hajnal Sámuel
Izr. hitközség
Izr. szentegylet
Kardos Samu
1005 Krausz Vilmos
Kohn Lipót
Dr. Popper Mór
Dr. Szántó Sámuel
Weinstein Jakab

Dés.

1010 Friedländer Gyula
Gálócsi Samu
Hirsch Vilmos
Dr. Holländer Samu
Jeremiás és Rosenberg
1015 Rosenberg Lajos
Dr. Vajda Lipót
Dr. Wettenstein Noé

Déva.

Blum Zsigmond
Deutsch Miksa
1020 Dr. Diósi Sámuel
Hirsch Adolf

Köves Andor
Laufer Arnold
Laufer Miksa

1025 Dr. László Lázár
Dr. Leitner Mihály
Mannheim Ármin
Nussbaum Hermann
Dr. Schulhof Zsigmond

1030 Szirtes Henrik
Werner Ignác

Déaványa.

Berkovits D. Dezső
Grünfeld Ignác

Devecser.

Juhász Dávid

Dévényujfalu.

1035 Kohn Sámuel
Mittelmann M. és Társai

Dicsőszentmárton.

Dr. Erdős Izor

Ditró.

Fábián Sándor

Dombrád.

Dr. Diener Mór

Dombóvár.

1040 Reinitz Gábor
Spitzer Sándor

Dunaföldvár.

Haaz Sámuel
Kovács Jenő

Dunaszerdahely.

Steiner Salamon

Ecseg

1045 Gróf Sándor

Écska.

Braun Jakab
Folkmann Ferenc
Dr. Messinger Károly

Eger.

Braun József
1050 Dr. Czigler Henrik
Greiner Arnold
Dr. Elek Oszkár
Ernst Ede
Dr. Heimler Ede
1055 Kaufmann Alfréd
Mezei Dávid
Rosner Jenő
Dr. Schweiger Lázár
Weinberger Zsigmond

Endrőd.

1060 Roth Lajos

Eperjes.

Dr. Böhm Aladár
Chevra-Kadisa

Izr. hitközség
 Dr. Neuwirth Zsigmond
 1065 Dr. Propper József
 Dr. Sonnenschein Simon

Érkisfalva.

Fischer Jenő

Érsekújvár.

Kurzweil Gáspár
 Singer Lipót

Erzsébetfalva.

1070 Grauer Sándor
 Dr. Pártos Henrik

Eszék.

Friedmann Árpád
 Halász Sándor
 Klein Zsigmond
 1075 Dr. Kohlbach Oszkár
 Dr. Ungár Simon

Etyek.

Dr. Burger Simon

Facset.

Izr. hitközség

Fadd.

Grünwald Lajos

Fehérgyarmat.

1080 Dr. Hunwald Izidor

Fehértemplom.

Löwy Jenő

Feketepusztá.

Lonkai Ármin

Felsőreg.

Dr. Fehér Soma

Félek.

ifj. Gerson Mátyás

Felsőszállás-patak.

1085 Schlesinger Adolf

Felsővisó.

Glanzmann Zsigmond
 Hoffmann József
 Dr. Lax Samu
 Dr. Mátrai Ignác

Fenes.

1090 Kassovitz Tivadar

Fiume.

Dr. Frank József
 Hartmann József
 Kirz Adolf

Fogaras.

Hirschhorn Frigyes
 1095 Dr. Kelemen A.
 Dr. Rosenberger János
 Rotschild Lipót

Thierfeld Henrik
Valentin Arthur

Fugyivásárhely.

1100 Nussbaum Sámuel

Futtak.

Schwarcz Mór

Galánta.

Dr. Neumann Mór

Galgóc.

Dr. Herzog Jakab

Dr. Hirschfeld Manó

1105 Izr. Leányok egyesülete

Izr. népiskola

Gálszécs.

Dr. Dévai Ármin

Dr. Rudali Izrael

Dr. Schwarz Ignác

Garamszentbenedek.

1110 Dr. Krämer Béla

Garamszentkereszt.

Izr. hitközség

Gödöllő.

Blumenthal Manó

Gödemesterháza.

Bernstein Győző

Gyergyóbékás.

Simon Márton

Gyergyóholló.

1115 Smilovits Selig

Gyergyószentmiklós.

Stein Elek

Gyergyótölgyes.

Niszel Lőrinc

Gyimesközéplak.

Goldschlag Osiás

Ringwald Márk

1120 Smilovits Jakab

Smilovits Márton

Dr. Wassermann Simon

Gyoma.

Hartenstein Vilmos

Gyöngyös.

Keresk. csarnok

Györke u. p. M. Bód.

1125 Alexander Simon

Győr.

Chevra-Kadisa

Dr. Erdély Jenő

Győr szabad kir. város

Schefcsik Ferenc

1130 Szendrői Mór
Török Adolf

Gyula.

Braun Mór
Czinczár Adolf
Czinczár Dezső

1135 Izr. hitközség
Dr. Kohn Mór
Dr. Major Simon
Reisner Béla
Reisner Ede

1140 Schwimmer Adolf

Hajduszoboszló.

Adler Samu H.

Határufalu.

Neudorfer Izidor

Hátszeg.

Dr. Vajna József

Hatvan.

Balázs Ödön
1145 Blumenthal Béla
Hatvani József
Löw Andor

Héjőbába.

Fried Miksa

Hernádsány.

Glück Lajos

Hódmezővásárhely.

1150 Dr. Aniszfeld Endre
Aniszfeld Sándor
Balla Sándor
Beregi Lajos
Feiner Mór

1155 Izr. hitközség
Kiss Bertalan
Pollák Sándor
Seltmann Lajos
Steiner L. József

1160 Dr. Wilhelm Arnold

Hosszúmező.

Dr. Weisz Emil

Hosszúvölgypuszta.

Buchwalder Jónás

Igló.

Izr. hitközség
Izr. iskolaszék

1165 Izr. nőegylet
Krausz Áron
Dr. Láng József
Dr. Lorber Adolf
Löwy Mór

1170 Rauchwerger Ármin
Rosenthal Vilmos
Dr. Rottenberg Márton

Illava.

ifj. Donáth Manó

- Dr. Pollacsek Simon
 1175 Dr. Rosenthal Bertalan
- Ipolyság.*
 Izr. hitközség
 Statusquo izr. hitközség
 Dr. Vámos Béla
- Iloba.*
 Stern Mór
- Ivándárda.*
 1180 Láng Hermann
- Izakonyha.*
 Kaufmann Ignác
 Kis Károly
- Jánoshalma.*
 Dr. Holländer Adolf
- Jánosháza.*
 Rosner Dezső
- Jászberény.*
 1185 Chevra-Kadisa
 Leitner Ármin
 Dr. Moller Bernát
 Schatz Henrik
 Dr. Weisz István
- Kalocsa.*
 1190 Steinberger Hermann
 Dr. Szántó Lajos
 Wolf Mór
- Kápolnás.*
 Taussig Sándor
- Kaposvár.*
 Dr. Herzog Manó
 1195 Izr. hitközség
 Kemény Samu
- Kapuvár.*
 Dr. Fränkl Illés
- Karácsond.*
 Klein Aladár
- Karánsebes.*
 Lukács Ferenc
 1200 Pető Leó
 Dr. Roth Ernő
- Kassa.*
 Chevra Kadisa
 Frisch Samu
 Izr. anyahitközség
 1205 Dr. Kircz Viktor
 Dr. Klein József
 Korach Hermann
 Dr. Pap Illés
 Policzer Izsó
 1210 Dr. Sichermann Bernát
 Tyrnauer Samu
 Dr. Weiss Béla
 Weisz Izidor

Kecskemét.

- Feldmayer Ignác
 1215 Fischpán Mór
 Gross Simon
 Izr. hitközség
 Dr. Kecskeméti Adolf
 Dr. Kecskeméti Lajos
 1220 Kohn Gábor

Keszthely.

- Beck Sándor
 Izr. hitközség
 Mandl Pál
 Neumark Ignác
 1225 Pető Vilmos
 Dr. Schwarz Zsigmond

Kézsmárk.

- Dr. Pollak Vilmos

Királyhelmeç.

- Fenyvesi Kálmán

Kisbér.

- Izr. hitközség
 1230 Kohn Lipót
 Dr. Neumann Jákó

Kiskunlacháza.

- Bleier Ferenc

Kiskőrös.

- Gorócz Aladár

Kiskunhalas.

- Grosz Adolf
 1235 Dr. Hofmeiszter Juda
 Hofmeister Mór

Kiskürtös.

- Weisz József

Kismarton.

- id. Wolf Lipót
 Wolf Sándor

Kispest.

- 1240 Chevra-Kadisa
 Herbacsek Antal
 Herbacsek Bertalan
 Holzmann Ármin

Kisporuba.

- Haas Adolf

Kisselmeç.

- 1245 Löwinger Lajos

Kisszekeres.

- Fried Dezső

Kisterenne.

- Dr. Schönfeld Mór

Kisvárdá.

- Dr. Földes Mór
 Grosz Benjamin

- 1250 Halasi Mór
Kálmán Sándor
Kereskedelmi Kör
Molnár József
Radó Adolf
1255 Széll Mihály
Dr. Vadász Lipót
Zuckermann Bernát
- Kolozsvár.*
- Abrahám Sándor
Bergner Mór
1260 Binder Mór
Burger Frigyes
Csapó Lázár
Dr. Eisler Mátyás
Dr. Fenyő Béla
1265 Frankl Miksa
Gárdonyi Imre
Glasner Jakab
Gombos Benő
Halász Jenő
1270 Izr. nőegylet
Kemény Armand
Dr. Klug Lipót
Kun Bernát
Lasz Lázár
1275 Mestitz Ferenc
Neuberger Zsigmond
Pollak Gaston
Dr. Rosenberger Mór
Orth. izr. hitközség
1280 Szántó Bertalan
Dr. Szirtes László

- Vass Samu
Weisz Ármin
Weisz Ignác
1285 Dr. Weisz József
Weisz Mór
Wertheimer Samu

Komárom.

- Chevra-Kadisa
Fried Jenő
1290 Izr. hitközség
Milch Dezső
Spitzer Béla

Komáromfüss.

- Fleischmann Dávid

Körmend.

- Grünbaum Béla
1295 Izr. hitközség

Körmöcbánya.

- Izr. hitközség
Dr. Langfelder Adolf

Köröstarcsa.

- Hubert Károly

Köszeg.

- Dr. Wiener Márk

Léva.

- 1300 Izr. hitközség

Lippa.

- Büchler Károly
 Deutsch Dezső
 Dr. Dobos Ignác
 Grosz József
 1305 Dr. Steiner János
 Schwarz János

Liptószentmiklós.

- Bacher Ármin
 Gansl Ignác
 Dr. Hertzka Gyula
 1310 Dr. Lefkovits Salamon
 Stark Ármin

Liptóújvár.

Bloch Mór

Losonc.

- Dr. Barta Mór
 Borsod - Miskolci gőz-
 malom losonci és
 hatvani gőzmalmai
 1315 Dr. Fischer József
 Kirner József
 Lederer Antal
 ifj. Lederer Mór
 Löwy Adolf és Fiai
 1320 Dr. Oppenheimer Fer.
 Sternlicht Sámuel
 Dr. Vajda Béla
 m. Dr. Wohl Adolf

Lugos.

- Dr. Fényes József
 1325 Izr. hitközség
 Klein Sámuel
 Dr. Lenke Manó
 Dr. Rosenthal Gyula
 Tyroler Emil
 1330 Vértes Lajos

Mada.

Stein Salamon

Mágócs.

Honig Dávid
 Komlós Miklós
 Lebowits József

Magyarbodzás.

1335 Klein Jakab

Magyarkanizsa.

Dr. Rosenberg Ede

Makó.

- Dr. Adler Artúr
 Chevra-Kadisa
 Dr. Dózsa Lajos
 1340 Dr. Dózsa Sámuel
 Dr. Dózsa Simon
 Iritz Gyula
 Iritz Sándor
 Izr. hitközség
 1345 Dr. Kecskeméti Á.

Krausz A.
Mandl Zsigmond
Marosi Hermann
Neumann Zsigmond

1350 Pollak Sándor
Dr. Sas Bernát
Teltsch Adolf

Mándok.

Halász Mór

Máramarossziget.

Altmann Ferencz
1355 Dr. Grünwald Zsigmond
Dr. Heller Zsigmond
Dr. Kahan Lajos
Dr. Lax Manó
Oesterreicher Sámuel

1360 Schnitz József
Schöngut Jakab
Schöngut Sándor
Dr. Vidor Géza

Marosillye.

Kohn Jónás

Marosludas.

1365 Dr. Havas Sándor

Marosvásárhely.

Balog Béla
Bretter Vilmos
Bürger Albert
Chevra-Kadisa

1370 Czitrom Oszkár
Farkas Aladár
Fekete Bernát
Fekete Izsák
Friedmann Lipót

1375 Halász József
Kállai Adolf
László Albert
Dr. Löwy Ferenc
Mestitz Albert

1380 Mestitz Henrik
Mestitz Mór
Milhoffer Pál
Mittelmann Ármin
Révész Béla

1385 Dr. Tischler Márton
Vajda Zsigmond

Mátészalka.

Klein Andor

Mátyásföld.

Frey József

Medgyesegyháza.

Berkovits Boriska
1390 Gonda Izidor
Klein Vilmos
Márkus Hermann
Rosenthal Samu
Wolf Samu
1395 Zuckermann Izidor

Mezőberény.

Dr. Grünwald Dezső
Izr. hitközség

Mezőhegyes.

Auspitz Lajos
Bárány Dávid

Mezőkászonny.

1400 Dr. Kis Béla
Dr. Weltmann Sándor

Mezőkövesd.

Dr. Roth Dezső

Mezőtelegd.

Barta Béla

Miava.

Dr. Roth Miksa

Mindszent.

1405 Grüner Géza
Izr. hitközség

Miskolc.

Baruch Gyula
Bródy Gyula
Chevra-Kadisa
1410 Dr. Dobos József
Dr. Kőszegi Armand
László Adolf
Dr. Sidlauer Ármin
Sidlauer Ignác

1415 Schrecker S. L.

Dr. Wenetianer Jakab
Dr. Weisz Géza
Züszmann Henrik

Módos.

Dr. Ernst Lajos
1420 Krausz Sándor Fiai

Mohács.

Blau Rezső
Dr. Flesch Ármin
Freund Sándorné
Halász Ármin
1425 Dr. Löwy Jakab
Dr. Miskolczy Gyula
Miskolczy Sándor
Dr. Müller Samu
Pauncz Zsigmond
1430 Popper I. D.
Rosenthal Izidor
Wolf Zsigmond

Mohol.

Dr. Bálint Lipót
Bloch Samu
1435 Horváth Emil
König József
Mannheim Simon
Dr. Ofner Jenő

Monor.

Dr. Huppert Jakab
1440 Ker. Hitelbank

Mór.

Büchler P.
Dr. Heumann J.

Móricföld.

Dr. Donáth József

Moson.

Dr. Hofner Elek
1445 Izr. hitközség

Munkács.

Blum Géza
Braun Sándor
Dávid Ignác
Dr. Deunenfeld József
1450 Deutsch Béla
Donner Gyula
Fehér Samu
Fisch Jenő
Dr. Fisch József
1455 Fried Géza
Fried Ignác
Dr. Fried Soma
Fullmann Manó
Dr. Gergely Albert
1460 Gottesmann Saul
Grünstein Mór
Katona Jenő
Dr. Katz Sándor
Kiss Lajos
1465 Dr. Kiss Lipót
Klein Benő
Kohlbach Simon

Króó József
Marmorstein Izidor
1470 Dr. Meisels Vilmos
Dr. Molnár Jákó
Reismann Jenő
Rosenfeld Arnold
Saphir Albert
1475 Saphir Nándor
Szántó Samu
Taub Gyula
Tulipán József
Weinberger Benő
1480 Weinberger Miksa
Wittmayer Jakab
Zahler Ignác

Nagyatád.

Dr. Borsódi József
Dr. Grünbaum Náthán
1485 Dr. Kommer Elek
Rotter Bernát
Wimmer Ignác

Nagyappony.

Hecht Jónás

Nagybecskerek.

Friedmann Alfréd
1490 Hiller László
Izr. hitközség
Dr. Klein Mór
Dr. Mangold Samu
Temmer Sándor
1495 Weisz Izidor

Nagybiccse.

- Deutsch Ede
 id. dr. Holzmann Lajos
 ifj. dr. Holzmann Lajos
 Izr. hitközség
 1500 Sonnenfeld Gyula
 Schæchter Henrik
 Dr. Weisz Arnold
 Dr. Wellesz Gy.

Nagykanizsa.

- Böhm Emil
 1505 Fleischmann Miksa
 Fleischner Miksa
 Grünhut Henrik
 Heltai József
 Hirschler Sándor
 1510 Marton Ignác
 Dr. Miklós Dezső
 Dr. Neumann Ede
 Dr. Pillitz Sámuel
 Singer József
 1515 Sommer Ignác
 Stern Sándor
 Weiser József
 Weisz Tivadar

Nagykároly.

- Dr. Adler Adolf
 1520 Berger Ármin
 Bing Mór
 Diamant Samu
 Kaufmann Jenő
 Singer Móric

Nagykikinda.

- 1525 Feigl Gusztáv
 Frankl Jakab
 Hajtás Lipót
 Kálmán Géza
 Kalmár Jenő
 1530 Dr. Kácsér Zsigmond
 Molnár Károly
 Dr. Rosenstein Mór
 Dr. Sebestyén Emil
 Schwarz Gusztáv
 1535 Dr. Wolf Lipót

Nagykörös.

- Dr. Dezső János
 Izr. hitközség
 Dr. Révész Simon
 Rothbaum Sándor
 1540 Steiner Zsigmond
 Szántó Gyula

Nagylak.

Benedict Jenő

Nagymihály.

- Dr. Glück Soma
 Sterek Hermann
 1545 Dr. Widder Márk

Nagyráska.

Mandel Lipót

Nagysurány.

Balogh Jenő

Grün Mór

Werner Marci

Nagyszalonta.

- 1550 Dr. Barta Ferenc
 Dr. Becher Áron
 Izr. hitközség
 Kornstein Hermann
 Sebestyén Sándor
 1555 Schreiber Izidor
 Lévy Gyula
 Nagy Béni
 Sternthal Farkas

Nagyszék.

Dr. Pfeffer György

Nagyszentmiklós.

- 1560 Friss Ignác
 Izr. hitközség
 Jászai Vilmos
 Ürményi Antal

Nagyszombat.

- Diamant Samu
 1565 Dr. Juszth Ármin
 Schlesinger Hermann
 Stein Miksa

Nagyszöllős.

Guttman Emanuel
 Dr. Kræmer Lipót

Nagyvárad.

- 1570 Dr. Adorján Ármin
 Auspitz Adolf
 Dr. Barta Dezső
 Dr. Bárdos Imre
 Dr. Berkovits Ferenc
 1575 Bihari Endre
 Bingler Jakab
 Farkas Izidor
 Fischer Sámuel
 Fényes Manó
 1580 Fried Ferenc
 Dr. Geró Sándor
 Grünwald Jenő
 Dr. Kecskeméti Lipót
 Krausz Adolfné
 1585 Dr. Kurländer Ede
 Ländler Ferenc
 Lakatos I. József
 Leitner Lázár
 Löwy József
 1590 Löwinger József
 Markovits Sándor
 May Sándor
 Dr. Mihelfi Lajos
 Moskovits Farkas
 1595 Nussbaum Gyula
 RácZ Jakab
 Reismann Mór
 Dr. Rezső Mór
 Silbermann József
 1600 Sonnenfeld Adolf
 Schiff Ernő
 Dr. Váli Péter

Vermes Kornél
Wechsler Adolf
1605 Weisz Ernő
Weisz Géza

Nográdecseg.

Dr. Zuckmann Mór

Nyirbátor.

Mandel Dezső

Nyiregyháza.

Dr. Bernstein Béla
1610 Fábián Ferencz
Dr. Flegmann Jenő
Friedmann Jakab
Dr. Haas Emil
Klár Gusztáv
1615 Morgenstern Dezső
Rosenthal Ferencz
Silberstein Miklós
Statusquo izr. hitközség
Zucker Henrik

Nyírlövő.

1620 Zuckermann Arnold

Nyírmada.

Fried Béni
Krausz Hermann

Nyitra.

Izr. leányegyesület

Óbecse.

Freund József
1625 Dr. Galambos Pál
Izr. hitközség
Dr. Székely Ignác

Oravica.

Dr. Baumann Izsó
Belgrader József

Orosháza.

1630 Singer Miksa
Tafler Jakab

Palánka.

Rosenstock Samu

Pancsova.

Blach Mór
Dr. Graber László
1635 Izr. hitközség
Dr. Weil Adolf

Pápa.

Dr. Kende Ádám
Dr. Koritschner Vilmos
Steinberger Lipót
1640 Wittmann Ignác

Pécs.

jánosi Engel Gyula
jánosi Engel József
Dr. Fodor Ignác
Füchsl Arnold

1645 Dr. Greiner József
Hirschfeld Sámuel
Izr. iskola

Jacobi Fülöp
id. Krausz Béni

1650 Dr. Lóránt Lipót
Dr. Perls Ármin
Stern Károly
Wertheim Jakab

Péterréve.

Dr. Deutsch Adolf
1655 Fischer József
Klein Arthur
Schönfeld Leontin

Petöszinnye.

Weisz Vilmos

Öriszentpéter.

Dr. Szilárd Lipót

Pilis.

1660 Dr. Szigeti Ignác
Schwarz Samu

Pogányszentpéter.

Löwenstein Emil

Polgárdi.

Dr. Márkus Sámuel

Pozsony.

Hauer Miksa

Pöstyén.

1665 Dr. Neuwirth Nándor

Privigyé.

Freiberg Bernát
Dr. Gömöröy Zsigmond
Dr. Weil Zsigmond

Puhó.

Brichta Emil
1670 Dr. Haas Lipót
Löwy Nándor

Pusztagyála.

Deutsch Jenő

Pusztapajta.

Diamant Lipót

Pusztapáltelek.

Wohlstein Jakab

Pusztapátka.

1675 Pátkai József

Pusztatepke.

Wohl Sándor

Püspökladány.

Deési Rudolf

Ráckeve.

Berger Jakab

Rákoskeresztúr.

Oroszlán Vilmos

Rákospalota.

1680 Kolmann J. Gyula

Rozsnyó.

Dr. Auerbach Lajos

Bornstein Ignác

Glatter Ignác

Ganzfried Géza

1685 Reich Pál

Rosenblüth Jenő

Roth Miksa

Roth Sándor

Schustek Zsigmond

1690 Strausz Árpád

Dr. Strausz Lipót

Dr. Tyroler Simon

Ruma.

Dr. Fischer Mór

Fried Izsó

Ruszkabánya.

1695 Dr. Stieglitz Mór

Salgótarján.

Gerő Nándor

Sándorfalva.

Dr. Gonda Mór

Sárvár.

Fleischmann Simon

Goldschmied József

1700 Hatvany-Deutsch Béla

Heller Mór

Kelemen Alfréd

Pick Samu

Plesch Károly

1705 Rosenthal Izidor

Spiegel Jenő

Dr. Wessely Manó

Sátoraljaújhely.

Alexander Vilmos

Barna Dezső

1710 Dr. Buza Barna

Dr. Erényi Manó

Dr. Fried Samu

Dr. Friedmann Ármin

Dr. Goldberger Izidor

1715 Grünbaum Simon

Haas Adolf

Haas Fülöp

Hirsch Albert

Klein Izidor

1720 Dr. Klein Károly

Dr. Lichtenstein Jenő

Neufeld József

Reichárd Ármin

Dr. Reichárd Salamon

1725 Dr. Roboz Bernát

Schweiger Márkus

Dr. Székely Albert

Schön Sándor

Widder Gyula
 1730 Zimmer Adolf
 Zimmer Henrik

Segesvár.

Bretter Sámuel

Selmecbánya.

Dr. Kapp József

Selyp.

Képes Ferenc

1735 Varga Ignác

Siklós.

Dr. Klein Dezső

Dr. Sági Ernő

Schwartz Ottó

Weisz Ignác

Siófok.

1740 Dr. Ney József

Siómaros.

Braun Dávid

Soborsin.

Löwinger Samu

Sopron.

Braun István

Dr. Garai Gyula

1745 Dr. Gross Sándor

ifj. Hacker Lipót

Izr. hitközség

Klein Sándor

Dr. Müller József

1750 Dr. Pollak Miksa

Dr. Rosenfeld Nátán

Dr. Schwarcz Ignác

Steiner Albert

Dr. Ungár Kálmán

1755 Vogl Antal

Dr. Winkler Adolf

Soroksár.

Miklós Benő

Dr. Schäfer Adolf

Scheibner Felix

1760 Schreiber Sándor

Weiner Dávid

Szabadka.

Fürst Béla

Dr. Geréb Mihály

Klein Géza

1765 Kunetz Ignác

Kunetz Jakab

Löbl Salamon

Reiter Károly

Rottmann Imre

1770 Dr. Singer Bernát

Schaffer Adolf

Dr. Tauszig Izsó

Dr. Wilhelm Adolf

Szabadszállás.

Heisler Márton

1775 Vajna József

Szarvas.

- Dr. Déri Henrik
 Dr. Drechsler Miksa
 Dr. Fischbein Soma
 Dr. Fuchs Béla
 1780 Grimm Mór
 Kerényi Vilmos
 Dr. Reizsmann Adolf
 Dr. Szemző Gyula

Szászrégen.

- Farkas Márton
 1785 Dr. Schwarcz József

Szászsebes.

- Erdősi Baiersdorf Nánd.
 Erdősi Baiersdorf Rich.

Szatmár.

- Bárány Samu
 Dr. Benedek József
 1790 Dr. Farkas Jenő
 Dr. Fekete Samu
 ifj. Freund Sámuel
 Fuchs Bertalan
 Fürst Béla
 1795 Hirsch Sándor
 Dr. Jordán Sámuel
 Klein Vilmos
 Krassó Miksa
 Cs. Mayer Károly
 1800 Cs. Mayer Sándor
 Dr. Rác Endre
 Reiter Jakab

Reiter Lajos

Reiter Mór

- 1805 Rohrlich Sámuel
 Dr. Rosenfeld József
 Szőke Béla
 Teitelbaum Hermann
 Dr. Weisz Károly

Szeged.

- 1810 Beck Jenő
 Dr. Biedl Samu
 Borostyán Lajos
 Csányi János
 Deési Béla
 1815 Dr. Engel Mór
 Dr. Goldschmidt György
 Izr. hitközség
 Dr. Kompolti Ábrahám
 Kovács Antal
 1820 Körmendy Henrik
 Landesberg Mór
 Dr. Löw Immanuel
 Dr. Löwinger Adolf
 Várhelyi dr. Rósa Izsó
 1825 Spiegel Lajos
 Taussig Ármin
 Vas Károly
 Wiener Fülöp
 Winkler József

Székesfehérvár.

- 1830 Basch Adolf
 Bernstein Samu
 Braun Lajos

	Donnenberg József		
	Fenyves Jenő		<i>Székegyhíd.</i>
1835	Dr. Frisch Adolf		Izr. hitközség
	Görög Kálmán		
	Hirschhorn Sándor		<i>Szemlak.</i>
	Dr. Holló Jenő	1865	Spitzer Mór
	Dr. Lukács Gyula		
1840	Dr. Löwy Márk		<i>Szentes.</i>
	Márkus Miksa		Dr. Friedmann Gyula
	Dr. Perl Miksa		Izr. hitközség
	Pető Miksa		
	Rechnitzer és Schlesinger		<i>Szentgál.</i>
1845	Schützer Jakab és fia		Hamburger Nándor
	Dr. Steiner Jákó		
	Dr. Steinherz Jakab		<i>Szepesófalú.</i>
	Steininger Lajos		Dr. Bottenstein Zsigm.
	Dr. Strasser Jenő	1870	Dr. Klein Ignác
1850	Wertheimer Ármin		Dr. Schönfeld Lipót
	<i>Szekszárd.</i>		<i>Szepesszombat.</i>
	Gonda Béla		Dr. Szita Bertalan
	Dr. Gulyás József		
	Leicht Lajos		<i>Szigetvár.</i>
	Dr. Leopold Kornél		Izr. hitközség
1855	Leopold Mihály		
	Dr. Müller Ferenc		<i>Szilásbalhás.</i>
	Pirnitzer József és Fiai		ifj. Deutsch Sándor
	Dr. Rubinstein Mátyás		
	Salamon Ármin		<i>Szilágysomlyó.</i>
1860	Schmideg Mór	1875	Dr. Keller Samu.
	Weiner Jakab		Zelevovits Ármin
	Wolf Henrik		
	Dr. Zipser Jakab		<i>Szilfamajor.</i>
			Leopold Lajos

Szirák.

Mehr Miksa
Dr. Vajda Mór

Szlatina.

1880 Nádor Henrik

Szolnok.

Adler Ignác
Béla Miklós
Dr. Deutsch Adolf
Elek Mihály
1885 Fehér József
Galambos Miklós
Gyárfás Béla
Hay Róza
Havas Lipót
1890 Dr. Heves Kornél
Holzer Vilmos
Dr. Karczag Sándor
Kaiser Márton
Dr. Kerényi Samu
1895 Kalmár Miksa
Klein Mór
Kovács Béla
Lippe Vilmos
Moller Arnold
1900 Österreicher Lipót
Polgár Gusztáv
Polgár Simon
Dr. Radnai Ferenc
Reich József
1905 Sebők Nándor

Szegő Adolf
Dr. Tolnai Sándor
Dr. Vámos Béla
Vig Gyula
1910 Zucker Imre

Szolyva.

Dr. Geiger Frigyes

Szombathely.

Dr. Dániel Ernő
Dr. Dános Emil
ifj. Deutsch Samu
1915 Deutsch Ottó
Feldmann Bódog
Feldmann Gyula
Fürst Dezső
Dr. Haimann Miksa
1920 Dr. Heimler Ernő
Izr. iskola
Kemény József
Dr. Kern Frigyes
Lévai Samu
1925 Mayer Lajos
Pintér Ármin
Reiner László
Reiner Ignác
Dr. Schwarz Bertalan
1930 Schwartz Ignác
Stadler Izidor
Szegő Benő
Vajda Sándor
Dr. Viola Ödön
1935 Dr. Weiner Mór

Wohl László
Dr. Wurmfeld Zoltán
Zoltán Elek

Szucsány.

Dr. Haas Simon
1940 Jellinek Bertalan
Porgés Adolf
Schulz Lajos

Tamási.

Dr. Hirsch Sándor

Tanyapuszta (Zomba)
Weiner Jakab

Tápiógyörgye.

1945 Hirn János
Györgyei Illés

Tapolca.

Izr. hitközség
Dr. Hoffmann László
Pollák Béla
1950 Pollákné Frisch Adél
Dr. Schönwald Károly

Temesvár.

Dr. Bleyer Izsó
Buziási Eisenstædter R.
Friedmann M.
1955 Gerstl Géza
Dr. Günsz Áron
Gyárvárosi izr. hitközs.

Dr. Hajdu Frigyes
Dr. Kemény Gyula
1960 Dr. Kovács Gyula
Kunstaedter hirlapiroda
Lénárt Jakab
Neubauer Vilmos
Patek Lajos
1965 Dr. Pór Dezső
Dr. Rosenthal Mór
Spitz Salamon
Verő Adolf

Tiszafüred.

Dr. Békefi Lajos
1970 Halász Béla
Dr. Kiss Aladár
Dr. Pollner Izidor

Tiszalök.

Liszauer Ignác

Tiszaörs.

Klein Sándor

Tiszaszentimre.

1975 Braun Ernő
Wildmann Ignác

Tiszolc.

Frank Dániel
Grünmann Ármin
Kohn Albert
1980 Dr. Schwarz Márk

Tizsile.

Frisch Dávid

*Tokaj.*Neumann Albert
Rosenfeld Sámuel*Toldipusztá.*

Margalit Alfréd

Tolna.

1985 Krausz Béla

*Torda.*Lázár Mendel Simon
Mendel serfözde r. t.*Trencsén.*id. Donáth Manó
Héber képző-egyesület
1990 Dr. Lichtenstein Adolf*Trencsénteplic.*Engel Károly
Dr. Szépházy Emil*Turjaremete.*

Mermelstein Arnold

Turkeve.

Izr. Nőegylet

Turnicska.

1995 Bader Samu

*Turócszentmárten.*Grosz Dezső
Dr. Weizkopf Arthur*Ujkécske.*Bloch Márton
Epstein Gyula
2000 Id. Oppenheim Adolf*Ujpest.*Dr. Altver József
Bak József
Deutsch Béla
Ehrenwald László
2005 Dr. Elek Pál
Dr. Fadgyas Gyula
Fischman Miksa
Földes Ármin
Földes István
2010 Frey Gusztáv
Dr. Führer Simon
Grünbaum Vilmos
Hévizgyörki Dr. Héder-
váry Sámuel
Hoffer Mihály
2015 Dr. Holló Arthur
Inczédi Gyula
Izr. hitközség
Dr. Kálmán Ödön
Kepes Ferencz
2020 Dr. Kiss Sándor
Klein Ignác
Dr. Kohlmann J. Gyula

Dr. Kont Izor
 Laufer József
 2025 Lemberger Ernő
 Leiner Miksa
 Dr. Lichtmann Mór
 Löwy Ernő
 Meitner Miklós
 2030 Murányi Iván
 Nasser Samu
 Dr. Oszmann Mór
 Pintér József
 Reiter Lipót
 2035 Rosenbaum Gábor
 Schwarcz Jakab
 Schwarz Ignác
 Dr. Szabó Béla
 Szemere Ernő
 2040 Székely Miksa
 Vágó Miksa
 Dr. Venetianer Lajos
 Dr. Wolfner Jakab
 Weisz Mór

Ujverbász.

2045 Hirschl Manó

Ujvidék.

Ernst Bernát
 Forgács Benő
 Dr. Freund Ede
 Dr. Gál Ödön
 2050 Izr. hitközség
 Dr. Kovács Bódog
 Dr. Kubinyi Károly

Dr. Lustig Nándor
 Roth Vilmos

Ungvár.

2055 Friedmann Mayer
 Guttmann Mihály
 Kulka Mór
 Mérő Vilmos
 Dr. Reismann Henrik
 2060 Roth Sándor
 Rothmann Lipót
 Rozgonyi József
 Dr. Sajó Elek
 Szepesi Sándor

Unin.

2065 Katz József

Üllő.

Bogner Dezső
 Simonfi Jakab

Vác.

Chevra Kadisa
 Deutsch Gábor
 2070 Deutsch Géza
 Izr. hitközség
 Kemény Bertalan
 Dr. Lengyel Soma
 Reiszmann Gyula
 2075 Dr. Révész Béla
 Dr. Oberländer József

Vágújhely.

Berger Ernő

Berger Mór

Dr. Füredi Lipót

2080 Izr. alreáliskola

Izr. hitközség

Dr. Sonnenfeld Bernát

Varannó.

Blum Sándor

Cséri Hermann

2085 Dr. Kasztreiner László

Landesmann Mór

Dr. Mandel Gyula

Mandel Rudolf

Rosenberg Márton

2090 Rosenblüth Sándor

Dr. Simonovits Ignác

Dr. Török Vilmos

Vári.

Sárkány Jenő

Vecsés.

Herbacsek Vilmos

Versec.

2095 Izr. hitközség

Dr. Oppenheim Ármin

Dr. Szidon Adolf

Veszprém.

Izr. hitközség

Dr. Hoffer Ármin

2100 Dr. Spitzer Mór

Villány.

Bader Samu

Zalaegerszeg.

Laufer Lajos

Dr. Jámbor Márton

Zámoly.

Vogl Sándor

Zalalövő.

2105 Justus Izidor

Justus Sándor

Zilah.

Fried Dezső

Gerő Antal

Jakabfi Izsák

2110 Porjesz L. Lajos

Ressler Adolf

Terner Jakab

Zimony.

Dr. Urbach Henrik

Zníóváralfa.

Wagner Artur

Zólyom.

2115 Havas Dávid

Zólyomlípce.

Dr. Szilárd Frigyes

Zombor.

Bruck Ármin

Dr. Fischer Mihály

Zsarnóca.

Izr. iskola

Zsitvaijfalu.

2120 Weisz Fülöp

Zsolna.

Grün Gyula

Izr. hitközség

Roth Jakab

Dr. Spierer Ignác

2125 Dr. Schlesinger Emil

c) *Külföldi tagok.**Bécs.*

Harczos Ignác

Untere Viaduktg. 35.

Prof. dr. S. Krausz

Taborstrasse 21.

Neuberger József

Kolowratring 9.

Bród Sz/m.

Brauner Ferdinánd

Dolnja-Tuzla.

130 Domány Hermann

Engländer Béla

Hamburg.

Dr. Leimdörfer Dávid

Jeruzsálem.

Dr. Grünhut L.

London.

Dr. Büchler Adolf

Luxemburg.

2135 Dr. Fuchs Sámuel

Prossnitz.

Dr. Goldschmied Lipót

Szerajevo.

Kecskeméti Imre

Serelmann Ede

Tutrakau (Bulgária).

Hirschl Sándor

Zvornik.

2140 Dr. Schossberger Sándor

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1910. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5670 **Tébéth** 20.
 Sz. Semóth
 8 Sz. Váéra
 11 **Sebát** újholdja
 15 Sz. Bó
 22 Sz. Besallách
 25 Sebát 15.
 29 Sz. Jithró

Február.

- 5 Sz. Mispátim
 9 **Ádár** újholdja
 10 Újhold 2. napja
 12 Sz. Terúma
 19 Sz. Teczavvé
 23 Kis Púrim
 26 Sz. Ki-thisszá

Március.

- 5 Sz. Vajjakhél
 11 **Ádár séni** újholdja
 12 Sz. Pekúdé, újh. 2. napja
 Sekálim
 19 Sz. Vajjikrá
 Zákhór
 24 Eszter böjtje
 25 *Púrim*
 26 Sz. Cáv. Súsán Púrim

Április.

- 2 Sz. Semíni.
 Pára
 9 Sz. Tazría
 Hachódes
 10 **Niszán** újholdja
 16 Sz. Mecóra
 23 Sz. Ácharé
 Sabbath Haggádól
 Pészach előestéje
 24 **Pészach** 1. napja
 25 **Pészach** 2. napja
 30 Sz. **Pészach** 7. napja

Május.

- 1 **Pészach** 8. napja
 7 Sz. Kedósim
 9 **Ijjár** újholdja
 10 Újhold 2. napja
 14 Sz. Emór
 21 Sz. Behár
 27 Ómer 33. napja
 28 Sz. Bechukkótháj

Junius.

- 4 Sz. Bemidbár
 8 **Sziván** újholdja
 11 Sz. Nászó
 12 Sábúóth előestéje

- 13 **Sábúóth** 1. napja
 14 **Sábúóth** 2. napja
 18 Sz. Behaalóthekhá
 25 Sz. Selách

Julius.

- 2 Sz. Kórach
 7 **Tammúz** újholdja
 8 Újhold 2. napja
 9 Sz. Chukkath
 16 Sz. Bálák
 23 Sz. Pínechász
 24 Tammúz 17. böjtje
 30 Sz. Mattóth

Augusztus.

- 6 Sz. Masszeé
Áb újholdja
 13 Sz. Debárim
 Chazón
 14 **Áb** 9. böjtje
 20 Sz. Váethchannán
 Náchamú
 27 Sz. Ékeb

Szeptember.

- 3 Sz. Reé
 4 **Elúl** újholdja
 5 Újhold 2. napja
 10 Sz. Sófetim
 17 Sz. Kí-thécé
 24 Sz. Kí-thábó
 25 Sz. Szelíchóth 1. napja

Október.

- 1 Sz. Niccábim
 3 Rós-Hassána előestéje

- 4 **Rós-Hassána** 1. napja
5670 Tisri 1.

- 5 **Rós-Hassána** 2. napja
 6 Gedalja böjtje
 8 Sz. Vajjélekh
 Súbá

- 12 Jóm Kippúr előestéje
 13 **Jóm Kippúr**
 15 Sz. Háazinú
 17 Szukkóth előestéje
 18 **Szukkóth** 1. napja
 19 **Szukkóth** 2. napja
 22 Sz. Chól Hammóéd
 24 Hósána rabba
 25 **Semíní acéreth**
 26 **Szimchath** tóra
 29 Sz. Berésith

November.

- 2 **Marchesván** újholdja
 3 Újhold 2. napja
 5 Sz. Nóach
 12 Sz. Lekh-lekhá
 19 Sz. Vajjérá
 26 Sz. Chajjé-Szára

December.

- 2 **Kiszlév** újholdja
 3 Sz. Tóledóth
 10 Sz. Vajjéczé
 17 Sz. Vajjislach
 24 Sz. Vajjéseb
 26 **Chanukka** 1. napja
 31 Sz. Mikkéc

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	<i>Lap</i>
<i>Dr. Blau Lajos</i> , Zsidó katonai telep az egyiptom-nubiai határon 2500 év előtt	7
<i>Dr. Goldberger Izidor</i> , Luzzato Sámuel Dávid	27
<i>Lenkei Henrik</i> , Böles Náthán	40
<i>Dr. Heller Bernát</i> , Legendák az elbizakodott jámborokról	44
<i>Dr. Bernstein Béla</i> , A zsidók az 1848-iki szabadság-mozgalmakban Európaszerte	50
<i>Marczali Henrik</i> , Szabadkőművesek és zsidók	85
<i>Feleki Sándor</i> , Andorból doktor lesz	89
<i>Dr. Kohlbach Bertalan</i> , Állatvédelem a zsidóságban	96
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> , Mózes ben Josef di Trani	129
<i>Dr. Weiszbürg Gyula</i> , A miszticizmus a zsidóságban	141
<i>Dr. Fabó Bertalan</i> , Tyroler József	162
<i>Patai József</i> , A Sulamit-énekekből	171
<i>Dr. Neumann Ede</i> , Az osztrák zsidók hitfelekezeti szervezkedése	176
<i>Lakatos Lajos</i> , Magyar zsidó cigányok	197
<i>Kiss Arnold</i> , A római verseny	206
<i>Dr. Vajda Béla</i> , A zsidók és hazájuk	228
<i>Palóczy Lipót</i> , A berlini zsidók	268
<i>Szilágyi Géza</i> , Delila boszuja	296
<i>Alexander Bernát</i> , Spinoza	300
<i>Dr. Venetianer Lajos</i> , Zsidó nyomok a róm. kath. szerzetásokben	314

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

	<i>Lap</i>
I. <i>Bánóczi József</i> titkári jelentése	359
II. Fügőben levő pályakérdés	363
III. Bizottsági jelentések	363
IV. Zárszámadás és költségvetés.....	367
V. A Társulat alapszabályaiból	370
VI. A Társulat képviselete	371
VII. Állandó bizottságok	376
VIII. A Társulat kiadványai	378
IX. A Társulat tagjai	380
Izraelita naptár az 1910. polgári év számára	437

